

GUSBEED

Year / Yıl :

2019

Volume / Cilt :

10

Number / Sayı :

3

GÜMÜŞHANE
ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ
ELEKTRONİK
DERGİSİ

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY ELECTRONIC JOURNAL OF THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ISSN: 1309-7423

GÜMÜŞHANE ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ELEKTRONİK DERGİSİ

Yıl: 2019 / Cilt: 10 / Sayı: 3

GÜMÜŞHANE UNIVERSITY

INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

ELECTRONIC JOURNAL

Year: 2019 / Volume: 10 / Issue: 3

ISSN: 1309-7423

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi

Yıl: 2019 / Cilt: 10 / Sayı: 3

Gümüşhane University Electronic Journal of The Institute of Social Sciences

Year: 2019 / Volume: 10 / Issue: 3

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Halil İbrahim ZEYBEK / Gümüşhane Üniversitesi Rektörü

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Salih YILDIZ

Editör Kurulu / Editorial Board

Dr. Öğr. Üyesi Hikmet Gülçin BEKEN

Dr. Öğr. Üyesi Muhlis ÖZDEMİR

Dr. Öğr. Üyesi Büşra TOSUNOĞLU

Bilim ve Danışma Kurulu / Science and Advisory Board

Prof. Dr. Musa PINAR (Valparaiso University)

Prof. Dr. Ömer TORLAK (Rekabet Kurumu)

Prof. Dr. Bünyamin ER (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Fazıl KIRKBİR (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Ekrem CENGİZ (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Bayram NAZIR (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Coşkun TOPAL (Karadeniz Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal ÇELİK (Gümüşhane Üniversitesi)

Prof. Dr. Ahmet Vecdi CAN (Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Hayati BEŞİRLİ (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Zakir AVŞAR (Gazi Üniversitesi)

Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Cevdet YILMAZ (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali UZUN (Ondokuz Mayıs Üniversitesi)

İletişim Adresi / Contact Address

Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi

Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Bağlarbaşı 29100 / GÜMÜŞHANE

Tel: 0 456 233 12 29 Dahili: 4310 / Fax: 0456 233 12 32

E:mail: sbedergi@gumushane.edu.tr / <http://sbedergi.gumushane.edu.tr/>

© Her hakkı saklıdır. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Elektronik Dergisi (GUSBEED) yılda üç kez yayınlanan bilimsel, uluslararası indeksli ve hakemli bir dergidir. Dergide yayınlanan çalışmalardaki görüş ve düşünceler yazarların kendilerine ait olup hiçbir şekilde derginin görüş ve düşüncesi olarak ifade edilemez. Dergideki çalışmalar referans gösterilerek kullanılabilir. Yayın dili, Türkçe ve İngilizce olan GUSBEED, **EBSCO** ve **ULAKBİM (TR Dizin)** tarafından taranmaktadır.

Sayı Hakemleri

Referees of Issue

İskender Peker / Gümüşhane Üniversitesi
Fahri Apaydın / Yalova Üniversitesi
Çağatay Başarır / Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi
Şükran Karaca / Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Mehmet Yazıcı / Bursa Teknik Üniversitesi
Hüseyin Selimler / İstanbul Aydın Üniversitesi
Ahmet Gülmez / Sakarya Üniversitesi
Emre Belli / Atatürk Üniversitesi
Korhan Karacaoğlu / Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniv.
Mutlu Türkmen / Bayburt Üniversitesi
Orkun Demirbağ / Gümüşhane Üniversitesi
Alper Veli Çam / Gümüşhane Üniversitesi
Ahmet Kurtaran / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Şükrü Mollavelioğlu / Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Ertuğrul Düzgün / Gümüşhane Üniversitesi
Mahmut Akın / Bozok Üniversitesi
Olgun İrmak Çetin / Trakya Üniversitesi
Büşra Tosunoğlu / Gümüşhane Üniversitesi
Bilal Gerekan / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Mahmut Masca / Afyon Kocatepe Üniversitesi
Ekrem Cengiz / Gümüşhane Üniversitesi
Selim Şanlısoy / Dokuz Eylül Üniversitesi
Arzu Al / Marmara Üniversitesi
İsmail Şiriner / Batman Üniversitesi
Dilek Sultan Acarlı / Hacettepe Üniversitesi
Hatice Özenoğlu / Aydın Adnan Menderes Üniversitesi

Ferhat Özbek / Gümüşhane Üniversitesi
Salih Yıldız / Gümüşhane Üniversitesi
Adnan Özyılmaz / Karadeniz Teknik Üniversitesi
Gizem Akbulut Yıldız / Gümüşhane Üniversitesi
Hüseyin Çavuşoğlu / Zonguldak Bülent Ecevit Üniv.
Murat Mercan / Gebze Teknik Üniversitesi
Ali Çiftçi / Gümüşhane Üniversitesi
Egemen İpek / Gümüşhane Üniversitesi
Talat Aytan / Yıldız Teknik Üniversitesi
Ömer Akkuş / Gümüşhane Üniversitesi
Hilal Kazu / Fırat Üniversitesi
Nihat Yılmaz / Gümüşhane Üniversitesi
Arzu Çevik / Bartın Üniversitesi
Uğur Akdu / Gümüşhane Üniversitesi
Enginbay Uğurlu / İstanbul Aydın Üniversitesi
Hasan Ayaydın / Gümüşhane Üniversitesi
Emre Esat Topaloğlu / Şırnak Üniversitesi
Meltem İnce Yenilmez / Yaşar Üniversitesi
Ahmet Mutlu Akyüz / Gümüşhane Üniversitesi

İçindekiler

Contents

- 473** **Filiz Güneysu Atasoy**
Analysis of Household Food Consumption Pattern: An Application for China
Hanehalkı Gıda Tüketim Modelinin Analizi: Çin Örneği
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 484** **Çağdaş Caz, Yunus Serhat Bıçakçı, Fatma Firuzan Nakipoğlu**
Spora Yönelik Tutum İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Örneği
The Relationship between Sport-Oriented Attitude and The Satisfaction with Life: The Sample of Marmara University Vocational School of Social Sciences
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 492** **Ahmet Aksoy, Faruk Dayı**
Çapraz Kayıtlı Hisse Senetlerinin Değerlemesi: Şanghai ve Hong Kong Borsaları Üzerine Panel Veri Analizi
Valuation of Cross Listed Stocks: Panel Data Analysis on Shanghai and Hong Kong Stock Exchange
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 508** **Sebahattin Kılınc, Serdar Yener**
Din ve Girişimcilik
Religion and Entrepreneurship
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 522** **Emine Şener**
Affetme Niyeti Eleştirel Düşünme Eğilimine Duyarlı Mıdır?
Is Intention of Forgiveness Susceptible to Tendency of Critical Thinking?
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 533** **Hüdaverdi Bircan, Öznur Arslan**
İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açılıarı Üzerine Bir Araştırma: Sivas İli Örneği
A Research on the Opinions of Companies about the Independent Audit: The Case of Sivas Province
Araştırma Makalesi [Research Paper]
- 547** **Mehmet Ela, Halenur Soysal Kurt**
Comparison of Macroeconomic Performances of Sub-Saharan African Countries with TOPSIS Method
Sahra Altı Afrika Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının TOPSIS Metodu İle Karşılaştırılması
Araştırma Makalesi [Research Paper]

556 **Efe Can Gürcan**
BRICS Ülkelerinin Afrika'daki Yükselişine Jeopolitik Ekonomi Penceresinden Bir Bakış
A Geopolitical-Economic Perspective into the BRICS' Rise in Africa
Araştırma Makalesi [Research Paper]

570 **Ufuk Töman, Ezelnur Çeker**
Mikroorganizmaların Özelliklerini Anlama Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Gelişimsel Bir Çalışma
A Developmental Study to Determine the Levels of Understanding the Properties of Microorganisms
Araştırma Makalesi [Research Paper]

585 **Nilüfer Serinikli**
Çalışanların Örgütsel Destek Algılarının İş Tatminlerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü
The Mediating Role of Job Stress in Employees' Perceptions of Organizational Support with Respect to Job Satisfaction
Araştırma Makalesi [Research Paper]

598 **Abdullah Metin**
Türkiye'nin 1960-1980 Dönemindeki Parti Sisteminin Değerlendirilmesi
The Evaluation of Turkey's Party System in the Period of 1960-1980
Araştırma Makalesi [Research Paper]

610 **Fevzi Dursun, Ayhan Bulut**
Aktif Öğrenme Modelinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri
Student and Teacher Opinions on Determining the Effect of Active Learning Model on Critical Thinking Trends
Araştırma Makalesi [Research Paper]

627 **Özlem Göktaş**
Kur Savaşları Çerçevesinde Döviz Kurları Arasındaki Volatilite Etkileşimi
Volatility Transmission Among Exchange Rates in Case of Currency Wars
Araştırma Makalesi [Research Paper]

639 **Öznur Yavan Temizkan**
İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Demografik Unsurlar: Bir Alan Çalışması
Socio-Demographic Elements of Absenteeism and Presenteeism Behaviour: A Case Study
Araştırma Makalesi [Research Paper]

Analysis of Household Food Consumption Pattern: An Application for China

Hanehalkı Gıda Tüketim Modelinin Analizi: Çin Örneği

Filiz Güneysu Atasoy¹

Abstract

This study analyzes consumption pattern of three aggregated food categories for households in China. Grain, meat products and aquatic products are chosen to understand consumption pattern in Jiangsu and Guangdong provinces in China. The Linear Expenditure (LES) and Indirect Translog Demand Systems (ITDS) implemented to estimate income elasticities, own price elasticities, and cross price elasticities of these food categories. In addition to that an economic variable is used in the system to explain impact on household consumption pattern, so ITDS with and without economic variable are also examined. Analysis results show that fish have the highest income elasticities among others, while grain has the lowest income elasticity. According to high own price elasticities of fish and meat products traders and policy makers should be more circumspect to maintain profitability.

Keywords: Consumption Patterns, Elasticities, Linear Expenditure System, Indirect Translog Demand System, SAS.

Öz

Bu çalışma 3 farklı gıda kategorisindeki tüketim modelini analiz etmektedir. Tahıl, et ve deniz ürünleri, Çin'in Jiangsu ve Guangdong şehirlerindeki hane halkının tüketim modelini analiz etmek için seçilmiştir. Gelir esnekliği, ürünün kendi fiyat esnekliği ve çapraz fiyat esneklikleri Doğrusal Harcama (LES) ve Dolaylı Translog Talep Sistemleri (ITDS) aracılığıyla tahmin edilmiştir. Ayrıca, çalışmada hane halkının tüketim modellerini belirlemek için analize bir de ekonomik değişken eklenmiştir. Böylece, ITDS modeli ekonomik değişken eklenerek ve eklenmeden de analiz edilmiştir. Analiz sonuçlarına göre, gelir esnekliği en yüksek deniz ürünlerinde iken, en düşük tahıllarda bulunmuştur. Ürünlerin kendi talebinin fiyat esneklikleri baz alındığında balık ve et ürünleri yüksek esnekliklere sahiptir. Bu nedenle gerek tüccarlar gerekse politika yapıcılar, söz konusu ürünlerin gelecekte karlılığı sürdürülebilirliğine dair daha dikkatli olmalıdırlar.

Anahtar Kelimeler: Tüketim modeli, Esneklikler, Doğrusal Harcama Sistemleri, Dolaylı Translog Talep Modeli, SAS.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: D11, D12, D04, Q21

Submitted: 20 / 12 / 2018

Accepted: 09 / 08 / 2019

¹ Assist Prof. Dr., Department of Economics, Osmaniye Korkut Ata University, filizatasoy@korkutata.edu.tr, Orcid ID: 0000-0003-1413-9954

Introduction

There are many reasons behind on changing food consumption or food consumption pattern in China. One of the reasons is development in economic and social area, food consumption has been increasing. Also, increase in educational attainments and average income per capita lead to raise household consumption level in every country. Another reason of changing in life style is people have to work long hours. It can be a trigger to escalation of food away from home's (FAFH) consumption. Like the other countries in the world, China has the same changes on household expenditure due to its fastest developed process and population. In addition to this, estimation of long-term demand is becoming very crucial due to global food situation and climate changes. Long term food demand depends on income and price elasticities of food commodities and how these food price and quantities interacted as consumption pattern changes. In the economic literature, there are many researches evaluating the food consumption changes using elasticities. In the US, the consumption of FAFH is almost 4% share of household expenditure (Lee and Brown, 1986). Consumption decision of FAFH is related to race, ethnic origin, household size and age of household' occupations (Nayga and Capps, 1992).

China's expeditious economic growth has captivated crucial interests from economists; therefore, many studies examined food and especially agricultural goods demand. However, study results do not support each other. For instance, one of the recent study results show that own price elasticity of demand for dairy products is 0.24 for Urban China (Zheng and Henneberry, 2011) On the contrarily Zheng and Henneberry, (2011) Liu and Zhong (2009), represent a high own price demand elasticity for dairy product which is 1.12. Different econometric and economic analysis methods may impact the results. Thus, using more than one method can give more robust results comparison to only one method application.

Chern and Liu's (2001) stated that 12² aggregated food items for 4 food demand system in urban China. In their study it is explained that an increment of Chinese household income level raises consumption, mostly in aquatic products, milk and poultry products rather than other foods. It may be beneficial for fishery and livestock industries. Katchova and Chern (2004) focused on household expenditure pattern for three food groups which are consumed generally by all households, such as grain foods, and meat (meat products), and food away from home³ for urban and rural household in specific provinces. Authors used price and expenditure elasticities, and determined food consumption characteristics by implementing the Almost Ideal Demand System (AIDS). They also tested for homogeneity and symmetry. Their study results indicated that the effects of the cross-price elasticity of meat and food away from home on quantity demand.

Liu, and Savenije (2008) examined the potential impact of edible material utilization on water requirements. For analysis, they used 3 level food categories which are the basic, the subsistence and the cultural levels. These categories comprised of total six food item categories which are cereal, sugar, oil crop, vegetables, alcoholic beverages and animal products. The study results showed that water requirements for food have been increased in recent decades.

Zheng, and Henneberry (2009) examined urban household in Jiangsu province in China using by AIDS and generalized Almost Ideal Demand System model (GAIDS). Their analysis showed that changing demographic profile of the province has a significant effect on food demand. One of the recent studies analyzed the dynamic food demand in urban China, using of dynamic demand system and a linear AIDS on aggregate data set from 1995 to 2010 (De et al., 2014). The authors stated that static models may misspecified of demand function and credibility of the elasticity's estimation. Their study results indicate many essential food products, such as wheats, fish and meat products, and also vegetables are price inelastic in China's urban areas.

All in all, the aim of this study is to examine consumption pattern of three aggregated food categories for households in China. For this purpose, the data set is retrieved from National Bureau of Statistics in 2015. The study specifically chooses Jiangsu and Guangdong provinces for prediction of the China's households consumption pattern. The reason is that Jiangsu is one of the China's major provinces, in terms of its gross domestic product (GDP). According to national GDP results, accounting for more than 9% of China's national GDP in Jiangsu province. In addition to this, Jiangsu's urban per capita disposable income was ranked seventh among thirty-one provinces in the nation in 2004 (NBS, 2005). Therefore, the study examines the Jiangsu's and Guangdong's households' food consumption pattern. They may represent national demand of China and the factors that potentially affect it.

Linear Expenditure Demand System, Indirect Translog Demand System with and without economic variable is used for examination. The models provide information for estimation of income and price elasticities of demand that can be used of food and agricultural markets in China. Income, own-price, and cross-price elasticities are estimated for three commonly used food categories. This study differs from previous studies because it examined three different models' Linear Expenditure Demand System, Indirect Translog Demand System with and without economic variable, which provide more

² These 12 foods are, wine, edible oils, grain, sugar, pork, poultry, other meats, aquatic products, eggs, milk and milk products, vegetables and fruits.

³ The demand changing of the food away from home is examined at Guneysu Atasoy (2018) using Multinomial Probit and conditional Logit model. For the analysis of these models and SAS coded, see the aforementioned study.

robust results for estimation comparison to applied only one model. Also, it uses more recent data set to analyze and estimate future food demand. In addition to this, SAS codes are reported for the analysis of Linear Expenditure System and Indirect Translog Demand System with and without economic variable in the appendix section. It can be beneficial for the analyses and application of similar studies for future researches.

1. Data and Methodology

The data set includes household level observation on food consumption in 2015 in the Jiangsu and Guangdong Provinces of China. It is derived from National Bureau of Statistics (NBS) which is conducted a national household annual survey. The survey is administered directly by NBS and the main contents of the survey include: income and expenditure of the household, and surveys of employment, social security participation, housing, family operation, production investment, and also influence factors of income distribution. The integrated household survey is conducted by selecting sampled houses randomly, deciding surveyed households, with all households in the province as the population, with stratified sampling, multi-stage sampling, probability sampling in proportion to population scale. 16,000 communities of 1,650 counties in the total country are selected, more than 2 million households in them are surveyed comprehensively, and then on this basis, randomly select about 160,000 households for keeping diaries. Communities and households surveyed rotate regularly and for 2015 data was released in 2016 (National Bureau of Statistics of China, 2016).

First grain is chosen because in the literature several previous studies indicated high income elasticities (Chern, 2000), so the forecast may evaluate as inadmissible prediction in the long run grain demand in China. Grain consists of rice, wheat and others. As other food categories aquatic products and animal products are chosen because as Chinese household income increase, they potentially consume more aquatic products and animal products. This may be beneficial for fishery and livestock industries' future in China or other Asian countries which fishery products are highly consumed. Animal products consist of pork, beef and other meats which is called meat, while fish product comprises all aquatic products. Household disposable income is preferred as an economic variable in this study. Households disposable income and expenditure data come from China statistical Yearbook conducted by the China National Bureau of Statistics which is available online (CNBS) and implemented since early 1980s (Wang et al., 1995).

All in all, grain, meats and fish, which are consist of rice, wheat, other grains, pork, beef, other meats and all kind of aquatic products, are chosen to represent household consumption pattern. It means that 3 aggregated food categories are chosen which includes 7 different types of goods. For better explanation of the data set more detail information is represented in the Table-1 which is shown below.

Table 1. Selected Food prices and quantities per household, and Living Expenditure

	Jiangsu		Guangdong	
	Per household food consumed in (kg)	Price Unit value, selected food (yuan/kg)	Per household food consumed in (kg)	Price Unit value, selected food (yuan/kg)
Grain	122,0	4,7	128,3	5,6
Meat Products	26,1	22,3	36,5	23,8
Pork	19,6	19,40	29,7	20,5
Beef	1,7	26,8	1,8	27,9
Other meat	4,8	21,5	5,0	23,2
Aquatic Products	17,4	16,5	22,0	17,7
Disposable income (yuan)	37173,3		34757,2	
Selected Food's Expenditure of household (yuan)	1750,4		1924,8	
Total food expenditure (Yuan)	5740,6		6875,4	
Living Expenditure	20545,6		20875,5	

* Other meat includes edible offal, mutton and fat. Disposable income includes all kind of income after the tax deducted. Grain consist of mainly wheat, rice and others. Living expenditures includes, food, clothing, residence, transportation, education, miscellaneous expenditures, and also includes healthcare and other medical services' expenses. Source: Author own calculation.

Linear Expenditure System and Indirect Translog Demand System with and without economic variable are used to estimation of Chinese household consumption pattern. All empirical results are shown in the third section of the study.

For estimation and analyses of the demand system, the neoclassical utility maximization is used. One class of demand system are measured and estimated which is the class of nested QES/LES system⁴. The λ -QES (Quadratic Expenditure System) demand equation in share form are given by

$$w_i = \frac{p_i b_i}{M} + a_i \left(1 - \sum \frac{p_k b_k}{M} \right) + (c_i - a_i) \lambda \prod \left(\frac{p_k}{M} \right)^{-c_k} \left(1 - \sum \frac{p_k b_k}{M} \right)^2 \quad (1)$$

$$\sum a_i = \sum c_i = 1.$$

where, w_i is the budget share of the food i , for brevity in the study it is stated as budget share but it's actually refers to total expenditure share in the selected 3 food categorize. p_i is the price of food i , M is the total expenditure. λ and a_i, b_i, c_i are the parameter which are the estimated by QES. If $\lambda=0$ or $a_i=c_i$ for all i , then λ -QES is reduced to the LES (Linear expenditure system). The advantage of the LES is that it is simple and it provides an intuitive economic interpretation, despite its strong separability assumption (Deaton, and Muellbauer, 1980). The separability assumption is not overly restrictive for such commodities as food, housing, or clothing (Timmer and Alderman, 1979). In a Linear Expenditure System, a demand curve can be estimated by following equation;

$$q_i = \gamma_i + \beta_i \frac{M - \sum_j p_j \gamma_j}{p_i} \quad (2)$$

Where γ_i is a minimum consumption level of good i ; β_i is marginal budget share for good i . $M - \sum_j p_j \gamma_j$ the other parts of budget, after making subsistence expenditure is to purchase additional amount of goods until the budget is consumed, it is called supernumerary income. M symbolizes total expenditures.

The Translog demand system is created by Christensen at all (1975). The Translog consumer demand system comes from by implication Roy's Identity to quadratic, logarithmic specification of an indirect utility function written in terms of expenditure-normalized price (Holt and Goodwin, 2009). The indirect demand curve of Indirect Translog Demand System can estimate using by following equation;

$$w_i^I = \frac{p_i q_i}{M} = \frac{\alpha_i + \sum_j \beta_{ij} \ln \frac{p_j}{M}}{\sum_k \alpha_k + \sum_j \beta_{ij} \ln \frac{p_j}{M} + \sum_i \beta_{ji} \ln \frac{p_i}{M}} \quad (3)$$

Where, w_i represents the budget share of commodity of i . It gets value between 0 and 1. P_i is the price of i , and p_j is the price of the commodity j . The parameters in the Indirect Translog Demand System need to impose the following restrictions;

$$\sum_k \alpha_k = 1, \sum_j \beta_{ij} = 0, \sum_i \beta_{ji} = 0, \sum_i \sum_j \beta_{ij} = 0 \quad (4)$$

Then, demographic scaling method is implemented to integrate demographic variables into the demand systems. In the Indirect Translog Demand System, the elasticities are estimated by the following formulas;

- Own Price;

$$\varepsilon_{ii} = -1 + \frac{\partial w_i p_i}{\partial p_i w_i} = -1 + \frac{1}{D} \left(\frac{\beta_{ii}}{w_i} - \sum_j \beta_{ij} \right) \quad (5)$$

- Cross Price;

$$\varepsilon_{ij} = \frac{\partial w_i p_j}{\partial p_j w_i} = \frac{1}{D} \left(\frac{\beta_{ij}}{w_i} - \sum_{i \neq j} \beta_{ij} \right) \quad (6)$$

- Expenditure;

⁴ Some studies use non-nested AIDS and LA/AIDS models in the economy literature (Jiang, and Davis, 2007; Guneysoy Atasoy, 2019).

$$\varepsilon_{iM} = 1 + \frac{\partial w_i M}{\partial M w_i} = 1 + \frac{1}{D} \left(-\frac{\sum_j \beta_{ij}}{w_i} + \sum_i \sum_j \beta_{ij} \right) \quad (7)$$

2. Empirical Results

All equation system is estimated with Seemingly Unrelated Regression (SUR) in the study. Table-2 presents estimation of parameters from Linear Expenditure System (LES) and Indirect Translog Demand System (ITDS) with economic and also without economic variables. Parameter estimates capture own price and cross price impacts within the demand system.

Table 2. Parameter Estimates from Linear Expenditure System (LES) and Indirect Translog Demand System (ITDS)

Parameter	LES	Indirect Trnslog Demand Model (without economic)	Indirect Translog Demand (with economic)
	Estimates (standard Error)	Estimates (standard Error)	Estimates (standard Error)
a1	0.257* (0.012)	0.386* (0.397)	0.382*** (0.041)
a2	0.488** (0.016)	0.3895 (0.037)	0.393*** (0.038)
a3	0.253** (0.011)	0.224** (0.024)	0.224*** (0.024)
b1	27.401*** (10.609)		
b2	-8.376*** (3.418)		
b3	3.692*** (4.233)		
b11		-0.015** (0.024)	-0.013*** (0.024)
b12		0.049** (0.016)	-0.048** (0.016)
b13		-0.011** (0.018)	-0.117*** (0.012)
b22		0.066*** (0.016)	0.069*** (0.026)
b23		-0.136** (0.027)	0.131*** (0.027)
b33		0.169*** (0.011)	0.168*** (0.016)

Commodities: 1; grain, 2; meats, 3; fish. ***, **, * presents that significant at 0.01, 0.05 and 0.10 level in respectively.

Table-3 shows the correlation between household income and food consumption. Household disposable income has negative relationship to the consumption share of grain whereas, the disposable income has positively related to the consumption on fish and meats. It means that fish and meat consumption increase when households' disposable income increase.

Table-4 reports the income elasticities, own price elasticities and cross price elasticities estimated by LES, ITDS with economic and ITDS without economic variable. The elasticities result present similar directions. Own price elasticities for all three types of goods come negative. Grain own price elasticity is 0,65 for LES model while ITDS with economic variable is 0,72. Grain is less sensitive to own price changes among three food categories. Fish products have the highest own price elasticities for all models which is 1,16. It means that demand is more sensitive for fish and meat products rather than for grain. If the LES results compares with ITDS with economic variables, the second model is more sensitive to own price elasticities for all three aggregated food categories.

For cross price elasticities ITDS with economic variable represents highest cross price elasticities among three models. As expected, fish and meat are substitute products. Therefore, an increase in the meat price would increase fish demand.

In addition to this all income elasticities are positive as estimated by three models and shown in the Table-4. In the LES grain is a normal good but others are luxury good. Grain income elasticity is 0.69. This estimation is higher than some previous studies such as Wan (1996). The author measured the elasticity is 0.4 using by an Engel function on rural household data. However, David (2008) results support current study results. Also, grain, meat and fish income elasticities are more sensitive to the households' income changes in ITDS with economic variables rather than 2 others models.

Table 3. Correlation between households' Income and Food Consumption

	Grain	Meat	Fish	HDI	THF/HTLE
Grain	1.00	0.50***	0.25***		
Meats		1.00	0.48***		
Fish			1.00		
HDI	-0.16***	0.03	0.23***	1.00	
THF/HTLE	0.29***	0.27***	0.20***	-0.43***	1.00

*HDI is Household disposable income. THF is Total food expenditure of selected food and HTLE is Household total living expenditure. THF/HTLE means the proportion of the selected food expenditure in the total living expenditure

Table 4. Estimated Income and Price Elasticities for Chinese Households

Model	Commodities	Price Elasticities			Income Elasticities
		Grain	Meat	Fish	
LES	Grain	-0.6507	0.0043	0.0229	0.6881
	Meat		-1.0298	0.0956	1.0539
	Fish			-1.0741	1.1025
ITDS without economic variable	Grain	-0.6884	0.0061	0.0243	0.6984
	Meat		-1.1122	0.1950	1.1232
	Fish			-1.1255	1.1312
ITDS with economic variable	Grain	-0.7189	0.0107	0.0357	0.7389
	Meat		-1.1227	0.1948	1.1627
	Fish			-1.1609	1.1717

ITDS: Indirect Translog Demand Systems.

Conclusion

In economy literature a model specification is a kind of art, therefore it is pretty challenging to find most convenient model to evaluate food consumption patterns. For instance, Linear Expenditure system (LES), Quantile Expenditure system (QES), Translog Demand System, Almost Ideal Demand System, The Rotterdam Model some of the models which is highly applicable for analysis demand system and consumption pattern the literature (Ipek, 2014). According to Deaton and Muellbauer, (1980) the advantage of the LES is that it is simple and it provides an intuitive economic interpretation, despite its strong separability assumption. Therefore, in the current study uses LES and also ITDS.

All in all, this study analyzes the consumption pattern in two provinces, Jiangsu and Guangdong in China by using LES, ITDS with economic variable and without economic variable. These models estimate price and expenditure elasticities for grain, meats and fish products. Fish and meats are chosen to explain the relationship of possible income changes, as well as, grain is chosen because it is still a base food product for many countries. Also, in the literature several previous studies indicated high income elasticities (Chern, 2000), so the forecast might be an inadmissible prediction in terms of long run grain demand in China. More importantly, Chinese household income increase, they potentially consume more aquatic products and meat products. This may be beneficial for fishery and livestock industries' future in China or other Asian countries where fishery products are highly consumed.

According to analysis results, the household disposable income is negatively related to the consumption share on food. Also, the income is negatively related to the consumption of grain, while it is positively related by fish and meats consumption. As an economic variable, household disposable income was chosen and it has no statistically significant impact in the model. Moreover, grain is a normal good by three models whereas; meats and fish are luxury goods in the ITDS model for Chinese households. Finally, among these three food categories, grain has the lowest income elasticities while fish has the highest income elasticities for LES, ITDS with and without economic variable. It means that in the model fish looks a more luxury good rather than grain and meat products. According to high own price, elasticities of fishery and meat products traders and policy makers should be more circumspect to maintain profitability. In addition, elasticities need to be evaluated carefully in the long term for China's domestic agriculture as well as international trade by policy makers or traders.

Acknowledgement

I would like to thank Prof. Dr Diane Hite for guidance for analysis of the models.

References

- Chern, W. S. (2000). "Assessment of demand-side factors affecting global food security." *Foodsecurity in Asia: Economicsandpolicies*, 83-109. <https://www.cabdirect.org/cabdirect/abstract/20013042298>
- Chern, W.S, and Liu, E. Kang. (2001). "Impact of Income Changes and Model Specification on Food Demand in Urban China". AAEA annual meeting, Chicago, Illinois. <https://core.ac.uk/download/pdf/6522937.pdf>
- Christensen, L. R., Jorgenson, D. W., & Lau, L. J. (1975). "Transcendental logarithmic utility functions." *The American Economic Review*, 65(3), 367-383. <https://www.jstor.org/stable/pdf/1804840.pdf>
- Deaton, A., & Muellbauer, J. (1980). An almost ideal demand system. *The American economic review*, 70(3), 312-326.
- De Zhou, Xiaohua Yu, Thomas Herzfeld, (2015) "Dynamic food demand in urban China", *China Agricultural Economic Review*, Vol. 7 Issue: 1, pp.27-44. <https://doi.org/10.1108/CAER-02-2014-0016>
- Guneysu Atasoy, F. (2018). The Impact of Food Stamp Program on Relative Food Consumption and Food Choices. *Iranian Economic Review*, 22(4), 1138-1148. doi: 10.22059/ier.2018.67879
- Guneysu Atasoy, F (2019) Demand Analysis Of The Usa's Meat Products: An Application Of Linear Approximate-Almost Ideal Demand System, In Atik, Atilla (editor), *Research & Reviews in Social, Human and Administrative Sciences*, (pp 171-180), Gece Publishing, New York, NY, USA. Available at: https://www.gecekitapligi.com/Webkontrol/uploads/Fck/SOCIAL_6.pdf
- Holt, M.T. and Goodwin, K.B. (2009). "The almost Ideal and Translog Demand System." MPRA Paper No.15092. online at <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/15092/>.
- İpek, E. (2014), Hanehalkı Tüketim Davranışlarını Ölçmeye Yönelik Talep Sistemi Teorileri ve Türkiye Üzerine Bir Uygulama, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trabzon

- Jiang, B., & Davis, J. (2007). Household food demand in rural China. *Applied Economics*, 39(3), 373-380.
- Katchova, L. A and Chern, S.W. (2004.) "Comparison of Quadratic Expenditure System and Almost Ideal Demand System Based on Empirical Data," *The International Journal of Applied Economics*, Department of General Business, Southeastern Louisiana University, 1(1), 55-64.
- Lee, J. L. and Brown, M.G. (1986). "Food Expenditure At Home and Away From home in the United States-A switching Regression Analysis." *The Review of Economics and Statistics*, 68(1), 142-147. Available at: <https://www.jstor.org/stable/pdf/1924937.pdf>
- Liu, J., and Savenije, H. H. (2008). "Food consumption patterns and their effect on water requirement in China." *Hydrology and Earth System Sciences Discussions*, 12(3), 887-898. Available at: <https://hal.archives-ouvertes.fr/hal-00305175/document>
- National Bureau of Statistics of China <http://www.stats.gov.cn/english/>, access at: 10/03/2016.
- Nayga, R. M., and Capps, O. (1992) "Determinants of Food Away From Home Consumption" An update. *Agribusiness*, Vol. 8, No.6, 549-559. URL: <http://web.a.ebscohost.com/ehost/pdfviewer/pdfviewer?vid=0&sid=2752cb09-a460-4a89-8271-3ea352a68eb7%40sessionmgr4008>
- Timmer, C. P., & Alderman, H. (1979). Estimating consumption parameters for food policy analysis. *American journal of agricultural economics*, 61(5), 982-987.
- Wang, Q. B., Halbrendt, C., and Johnson, S. (1995). "Household demand for animal products in urban China: Hypothesis tests for demand system selection." *American Journal of Agricultural Economics*. Vol. 77, No. 5, pp. 1368-1368.
- Zheng, Z., and Henneberry, S. R. (2009). "An analysis of food demand in China: a case study of urban households in Jiangsu province." *Review of Agricultural Economics*, 31(4), 873-893.
- Zhou, D., Yu, X., and Herzfeld, T. (2015) "Dynamic food demand in urban China." *China Agricultural Economic Review*, 7(1), 27-44. URL: <https://www.econstor.eu/bitstream/10419/97023/1/78578490X.pdf>

Appendix

SAS codes for Linear Expenditure System and Indirect Translog Demand System with and without economic variable

```
libname filiz "C:\Users\Desktop\foodconsumption";  
data one; set guneyusu;  
expGrain=p_Grain*q_Grain;  
expMeat=p_Meat*q_meat;  
expFish=p_Fish*q_Fish;  
TEXP=expGrain+expMeat+expFish;  
w1=expGrain/TEXP;  
w2=expMeat/TEXP;  
w3=expfish/TEXP;  
q1=q_Grain;  
q2=q_Meat;  
q3=q_Fish;  
rename p_Grain=p1 p_Meat=p2 p_Fish=p3;  
if TEXP>0;  
run;
```

```

title "linear expenditure system";
proc model data=one outparms=parms;
parms r1-r3 b1-b3;
r1+r2+r3=1;
q1=r1+b1*((texp-(p2*r2+p3*r3))/p1);
q2=r2+b2*((texp-(p1*r1+p3*r3))/p2);
q3=r3+b3*((texp-(p1*r1+p2*r2))/p3);
fit q1 q2 q3/sur iter=200;
run;
options pagesize=60 linesize=80 pageno=1 nodate;
data elasticity1;if _n_=1 then set parms;set one;
e11=-((b1*(1-(p1*r1/texp)))/w1);
e12=-((b1*(p2*r2/texp))/w1);
e13=-((b1*(p3*r3/texp))/w1);
e22=-((b2*(1-(p2*r2/texp)))/w2);
e21=-((b2*(p1*r1/texp))/w2);
e23=-((b2*(p3*r3/texp))/w2);
e33=-((b3*(1-(p3*r3/texp)))/w3);
e31=-((b3*(p1*r1/texp))/w3);
e32=-((b3*(p2*r2/texp))/w3);
e1m=b1/w1;
e2m=b2/w2;
e3m=b3/w3;
proc means data=elasticity1;
var e11 e12 e13 e1m e21 e22 e23 e2m e31 e32 e33 e3m;
title "all elasticity without economic var (linear)";

proc model data=one outparms=parms;
parms a1-a3 b11-b13 b22-b23 b33;
a1+a2+a3=1;
b11+b12+b13=0;b22+b12+b23=0;b33+b13+b23=0;
D=1+(b11*log(p1)+b22*log(p2)+b33*log(p3)+b12*(log(p1)+log(p2))+b13*(log(p1)+log(p3)));
w1=((a1+b11*log(p1)+b12*log(p2)+b13*log(p3)-log(texp)*(b11+b12+b13))/D);
w2=((a2+b12*log(p1)+b22*log(p2)+b23*log(p3)-log(texp)*(b12+b22+b23))/D);
w3=((a3+b13*log(p1)+b23*log(p2)+b33*log(p3)-log(texp)*(b13+b23+b33))/D);
fit w1 w2 w3/sur iter=200;
run;

```

```

data elasticity2;if _n_=1 then set parms;set one;
D=1+(b11*log(p1)+b22*log(p2)+b33*log(p3)+b12*(log(p1)+log(p2))+b13*(log(p1)+log(p3)));
E11=-1+1/D*(b11/w1-(b12+b13));
E22=-1+1/D*(b22/w2-(b12+b23));
E33=-1+1/D*(b33/w3-(b13+b23));
E12=1/D*(b12/w1-(b12+b13));
E13=1/D*(b13/w1-(b12+b13));
E21=1/D*(b12/w2-(b12+b23));
E23=1/D*(b23/w2-(b12+b23));
E31=1/D*(b13/w3-(b13+b23));
E32=1/D*(b23/w3-(b13+b23));
E1M=1+1/D*(-(b12+b13)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));
E2M=1+1/D*(-(b12+b23)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));
E3M=1+1/D*(-(b13+b23)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));
run;

proc means data=elasticity2;
var E11 E12 E13 E1M E21 E22 E23 E2M E31 E32 E33 E3M;
title "all elasticity without economic var (translog)";
run;

title "Translog with demographic";
proc model data=one outparms=parms;
parms a1-a3 b11-b13 b22-b23 b33;
dem=1+g1*HTLE+g2*NOCUA17;
pr1=p1*dem;pr2=p2*dem;pr3=p3*dem;
a1+a2+a3=1;
b11+b12+b13=0;b22+b12+b23=0;b33+b13+b23=0;
D=1+(b11*log(pr1)+b22*log(pr2)+b33*log(pr3)+b12*(log(pr1)+log(pr2))+b13*(log(pr1)+log(pr3)));
w1=((a1+b11*log(pr1)+b12*log(pr2)+b13*log(pr3)-log(texp)*(b11+b12+b13))/D);
w2=((a2+b12*log(pr1)+b22*log(pr2)+b23*log(pr3)-log(texp)*(b12+b22+b23))/D);
w3=((a3+b13*log(pr1)+b23*log(pr2)+b33*log(pr3)-log(texp)*(b13+b23+b33))/D);
fit w1 w2 w3/sur iter=200;
run;

data elasticity3;if _n_=1 then set parms;set one;
dem=1+g1*HTLE+g2*NOCUA17;
pr1=p1*dem;pr2=p2*dem;pr3=p3*dem;
D=1+(b11*log(pr1)+b22*log(pr2)+b33*log(pr3)+b12*(log(pr1)+log(pr2))+b13*(log(pr1)+log(pr3)));

```



```
Ea11=-1+1/D*(b11/w1-(b12+b13));  
Ea22=-1+1/D*(b22/w2-(b12+b23));  
Ea33=-1+1/D*(b33/w3-(b13+b23));  
Ea12=1/D*(b12/w1-(b12+b13));  
Ea13=1/D*(b13/w1-(b12+b13));  
Ea21=1/D*(b12/w2-(b12+b23));  
Ea23=1/D*(b23/w2-(b12+b23));  
Ea31=1/D*(b13/w3-(b13+b23));  
Ea32=1/D*(b23/w3-(b13+b23));  
Ea1M=1+1/D*(-(b12+b13)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));  
Ea2M=1+1/D*(-(b12+b23)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));  
Ea3M=1+1/D*(-(b13+b23)/w1+(b11+2*b12+2*b13+b22+2*b23+b33));  
  
run;  
proc means data=elasticity3;  
var Ea11 Ea12 Ea13 Ea1M Ea21 Ea22 Ea23 Ea2M Ea31 Ea32 Ea33 Ea3M;  
run;
```

Spora Yönelik Tutum İle Yaşam Doyumu Arasındaki İlişki: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Öğrencileri Örneği

The Relationship between Sport-Oriented Attitude and The Satisfaction with Life: The Sample of Marmara University Vocational School of Social Sciences

Çağdaş Caz¹, Yunus Serhat Bıçakçı², Fatma Firuzan Nakipoğlu³

Öz

Hayatımızın hemen hemen her alanında ve anında var olan sporun, insanoğlu için fiziksel, ruhsal ve zihinsel faydalarının olduğu yadsınamaz bir gerçektir. Bu düşünceden hareketle çalışmanın amacı, sosyal bilimler meslek yüksekokulu öğrencilerinin spora yönelik tutumları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir. Çalışmaya, 120'si kadın ve 79'u erkek olmak üzere toplam 199 öğrenci katılmıştır. Çalışmada veri toplama aracı olarak; spora yönelik tutum ile yaşam doyum ölçeği kullanılmıştır. Verilerin analizinde; betimsel istatistik, bağımsız iki grup için t-testi, tek yönlü varyans analizi Anova, çıkan anlamlılığı tespit etmek için Tukey çoklu karşılaştırma testi kullanılmıştır. Ayrıca, yaşam doyum ile spora yönelik tutum arasındaki ilişkiyi belirlemek için ise korelasyon analizi gerçekleştirilmiştir. Analizler sonucunda, öğrencilerin yaşam doyumlarının orta seviyede, spora yönelik tutumlarının ise yüksek düzeyde olduğu belirlenmiştir. Spora yönelik tutum noktasında kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlılık görülmekteyken, yaşam doyumunu noktasında herhangi bir farklılığa rastlanılmamıştır. Ayrıca, spora yönelik tutum ile yaşam doyumunu arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki tespit edilmiştir

Anahtar Kelimeler: Yaşam doyumunu, spora yönelik tutum, sosyal bilimler, öğrenci.

Abstract

It is inconvertible fact that the sport, which exists in almost every area and every moment in our life; has physical, spiritual and mental benefits for mankind. Based on this idea, the aim of this research is to examine of the relationship between attitudes the students of vocational school of social sciences towards sports and the satisfaction with life. The sample of this study was comprised of from 120 female and 153 male (N=199). "Sport-Oriented Attitude Scale" and "The Satisfaction with Life" scales were used as a data collection tools. In the analysis of the data; descriptive statistics, t-test for independent two groups, one-way ANOVA were used and Tukey multiple comparison test was used for determine significance level. In addition, a correlation analysis was performed to determine the relationship between "Sport-Oriented Attitude Scale" and "The Satisfaction with Life" scales. As a result of the analysis, it was determined that the satisfaction with life of the students is in the middle level and the attitudes towards sport was found high level. While there was a significant difference between male and female students at the attitude towards sport, there was no difference in the point of life satisfaction. Also, there was a low significant positive correlation between sport attitude and life satisfaction.

Keywords: The satisfaction with life, sport-oriented attitude, social sciences, student.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 05 / 07 / 2018

Accepted: 21 / 10 / 2019

¹ Arş. Gör. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Beden Eğitimi ve Spor Yüksekokulu, cazcagdas@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0262-6114

² Arş. Gör., Marmara Üniversitesi, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, yunus.serhat@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-7288-9959

³ Öğr. Gör., Marmara Üniversitesi, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, fnakipoglu@marmara.edu.tr, Orcid: 0000-0002-0315-5978

Giriş

Bireylerin bedensel, zihinsel ve ruhsal açıdan gelişimini sağlayan spor, toplumsal davranışlarını düzenleyen sosyal bir olgudur. Bu nedenle bireyler açısından son derece önemli olan spor, hem sağlıklı bir gençlik yetiştirmek hem de sosyal çözülmeye ve yabancılaşmaya karşı kullanılabilir bir araç olması özelliğiyle vazgeçilmez bir sosyal olgu olarak bilinmektedir (Yetim, 2014). Spor; kitlelerin beğendiği bir seyir, enerjiyi biçimlendirmek ve dengeli, mücadeleciler bir anlayış uyandırmak için yöneticilerin kullandıkları bir yöntem seklidir (Kat, 2009). Bu kapsamda düşünüldüğünde toplumun genç nüfusunu oluşturan öğrenciler için spor ve sportif faaliyetler son derece önemlidir.

Öğrenciler genellikle okul süreci boyunca derslere, öğretmenlerine ve arkadaşlarına yönelik olumlu tutum geliştirmektedir. Okulun kurallarına uyar, arkadaşlarıyla uyumlu çalışır, onlara saygı gösterir ve serbest zamanlarını değerlendirmek için faydalı etkinliklere yönelirler. Bu olumlu davranışların ortaya çıkmasında tutum olgusu, etkin rol oynamaktadır. Bu bağlamda tutum; "bireyi belli insanlar, nesnelere ve durumlar karşısında belli davranışlar göstermeye iten öğrenilmiş eğilimler" olarak ifade edilmektedir (Demirhan ve Altay, 2001). Tutumlar, kişilerin davranışlarını şekillendiren duyuşsal etmenlerdir. Aynı zamanda, kişinin davranış yönünü ve şiddetini etkiler (Doydu, Çelen ve Çoknaz, 2013). Spor gündelik hayatta insan davranışlarına ve tutumlarına yön veren ve olumlu yönde etkileyen bir olgu olmakla beraber birçok kavram ile de doğrudan ya da dolaylı ilişki içerisindedir. Yaşam doyumu (Özkara ve ark., 2015), stres, tükenmişlik, sağlık, yaşam kalitesi (Güllü ve Çiftçi, 2016) beslenme gibi kavramlar, bunlardan birkaçını oluşturmaktadır.

Çalışma ile ilişkili olan bir diğer konu olan yaşam doyumu, bireylerin yaşamlarını ve yaşamlarının her boyutunu içerir. Yaşam doyumu ile yaş, cinsiyet, çalışma ve iş koşulları, eğitim seviyesi, din, ırk, gelir düzeyi, evlilik ve aile yaşamı, toplumsal yaşam, kişilik özellikleri, biyolojik etkenlerle ilişkilendiren çalışmalar mevcuttur (Dilmaç ve Ekşi, 2008). Yaşam doyumu, bireyin kendi belirlediği ölçütler ile gerçekte sahip olduklarını karşılaştırarak elde ettiği bir durumdur (Altay ve Avcı, 2009). Yaşam doyumu diğer bir deyişle kişinin hedeflerine ulaşma derecesi olarak da tanımlanabilir (Gürbüz, 2008). Yaşam doyumunun özellikle ergenlik döneminde önemli bir psikolojik değişkenliğe sahip olduğuna inanılır (Leung ve Leung, 1992). Ergenlik içinde yaşam doyumu; beden imgesi ve pozitif benlik algısı değerlendirmeleri gibi kişisel olduğu kadar çevresel faktörlerden de etkilenir (Dew ve Huebner, 1994). Bu bağlamda mevcut çalışma, üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının ne düzeyde olduğunun belirlenmesi ve spora yönelik tutum ile nasıl bir ilişki gösterdiğinin anlaşılması açısından önemlidir. Ayrıca, çalışma sonuçlarının literatüründe kaynak oluşturacaktır. Çalışmaya katılım gösteren öğrenciler, spor tesislerinin yer aldığı Marmara Üniversitesi Anadoluhisarı yerleşkesinde eğitim öğretim faaliyetinde bulunmak üzere okula giderken bu yerleşkede bulunan spor tesislerini ve bu tesislerde fiziksel aktivitede bulunan bireyleri görmektedirler. Bu durumun öğrencilerin spora yönelik tutumlarında farkındalık yarattığı düşünülmektedir. Bu düşüncelerden hareketle çalışmanın amacı, sosyal bilimler meslek yüksekokulu öğrencilerinin spora yönelik tutumları ile yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesidir.

1.Yöntem

1.1. Araştırma grubu

Çalışmaya, 2017-2018 Eğitim-Öğretim Bahar Yarıyılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu'nda öğrenim gören, 120'si kadın ve 79'u erkek olmak üzere toplam 199 öğrenci katılmıştır.

1.2. Veri toplama aracı

Araştırmada veri toplama aracı olarak, 'Spora Yönelik Tutum Ölçeği' ile 'Yaşam Doyum Ölçeği' kullanılmıştır. Koçak (2014) tarafından spor dışındaki alanlarda öğrenim gören üniversite öğrencilerinin spora yönelik tutumlarını tespit etmek amacıyla geliştirilen ölçek, toplam 22 maddeden ve üç alt boyuttan (*psikososyal gelişme, fiziksel gelişme, zihinsel gelişme*) oluşmaktadır. Ayrıca, 5'li Likert tipinde (Tamamen Katılıyorum:5, Katılıyorum:4, Orta Düzeyde Katılıyorum:3, Az Katılıyorum:2 ve Hiç Katılıyorum:1) puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 110, en düşük puan ise 22'dir.

Diener, Emmons, Larsen ve Griffin (1985) tarafından geliştirilen "Yaşam Doyumu Ölçeği", Dağlı ve Baysal (2016) tarafından Türkçeye uyarlanmıştır. Tek faktörlü yapıya sahip olan ölçek, 5 maddeden oluşmakta ve 5'li Likert tipinde (Tamamen Katılıyorum:5, Büyük Oranda Katılıyorum:4, Orta Düzeyde Katılıyorum:3, Çok Az Katılıyorum:2 ve Hiç Katılıyorum:1) puanlanmaktadır. Ölçekten alınabilecek en yüksek puan 25, en düşük puan ise 5'tir.

1.3.Verilerin toplanması

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının uygulanması, öğrencilerin ders saatleri öncesinde gerçekleştirilmiştir. Öncelikle öğrencilere veri toplama araçlarının doldurulması hakkında bilgilendirme yapılmıştır. Daha sonra ise, çalışmaya gönüllü olarak katılım sağlayanlara veri toplama aracı dağıtılmıştır. Araştırmacılar tarafından toplanan anket formları (205

adet), kontrol edilmiş, eksik veya yanlış doldurulanlar belirlenerek araştırma dışında tutulmuştur. Geçerli ve kabul edilebilir nitelikte olanlar (199 adet), değerlendirilmek üzere bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

1.4. Verilerin analizi

Öğrencilerden toplanan veriler için öncelikle parametrik testlerin ön şartlarını sağlayıp sağlamadığına Çarpıklık ve Basıklık (normal dağılım durumu) değerleri incelenerek karar verilmiştir. Analizler, verilerin parametrik test varsayımlarını karşıladığını göstermiştir. Bu aşamadan sonra betimsel istatistik yöntemler, t-testi, tek yönlü varyans analizi (ANOVA) ve Pearson Correlation testi kullanılarak analiz edilmiştir. Anova testi sonucu oluşan anlamlı farklılığın hangi gruplar lehine sonuçlandığının tespiti için ise çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey kullanılmıştır.

2. Bulgular

Tablo 1. Öğrencilerin Spora Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyutları ile Yaşam Doyum Ölçeğinden Aldıkları Ortalamaya İlişkin Veriler

Ölçek ve alt boyutları	N	Min.	Max.	Ort.	Ss.	Skewness	Kurtosis
Psikososyal Gelişme	199	16,00	60,00	3,99	10,11	,467	,115
Fiziksel Gelişme	199	9,00	30,00	4,23	3,97	-1,057	1,008
Zihinsel Gelişme	199	4,00	20,00	3,50	4,14	-,265	-,760
Spora Yönelik Tutum	199	34,00	110,00	3,97	15,49	-,433	,758
Yaşam Doyum	199	5,00	25,00	2,98	4,39	-,157	-,191

Öğrencilerden elde edilen verilerin normallik varsayımını sağladığı (Skewness ve Kurtosis) belirlenmiştir. Ayrıca, genel olarak öğrencilerin spora yönelik tutumlarının yüksek ($\bar{X}=3,97\pm 15,49$), yaşam doyumlarının ise orta düzeyde ($\bar{X}=2,98\pm 4,39$), olduğu sonucuna varılmıştır.

Tablo 2. Öğrencilerin Spora Yönelik Tutum Ölçeği Alt Boyutları ile Yaşam Doyum Ölçeğinden Aldıkları Ortalamalara İlişkin Veriler (Cinsiyet Değişkeni)

Ölçek ve alt boyutları	Cinsiyet	N	Ort.	Ss.	t	p
Psikososyal gelişme	Kadın	120	49,74	9,00	2,933	,002*
	Erkek	79	45,34	11,15		
Fiziksel gelişme	Kadın	120	26,15	3,18	3,163	,001*
	Erkek	79	24,24	4,73		
Zihinsel gelişme	Kadın	120	14,35	3,92	1,467	,154
	Erkek	79	13,48	4,41		
Spora Yönelik Tutum	Kadın	120	90,25	12,87	3,069	,003*
	Erkek	79	83,06	18,02		
Yaşam Doyum	Kadın	120	15,00	4,04	,343	,732
	Erkek	79	14,77	4,90		

*P<0,05

Cinsiyet değişkenine göre öğrencilerin, spora yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılıklar tespit edilmiş iken (p<0,05), yaşam doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmemiştir (Tablo 2). Her iki bağımlı değişken için de kadın öğrencilerin ortalama puanları erkek öğrencilerin ortalama puanlarından daha yüksektir.

Tablo 3. Öğrencilerin Ailesinde Spor İle İlgilenen Birey Olup Olmadığına Dair Ölçek ve Alt Boyutlarından Alınan Puanlara İlişkin Veriler

Ölçek ve alt boyutları	Spor İle İlgilenme	N	Ort.	Ss.	t	P
Psikososyal Gelişme	Evet	99	49,27	9,69	1,754	,081
	Hayır	100	46,76	10,46		
Fiziksel Gelişme	Evet	99	25,78	4,12	1,410	,160
	Hayır	100	24,99	3,81		
Zihinsel Gelişme	Evet	99	14,57	4,09	1,863	,064
	Hayır	100	13,48	4,14		
Spora Yönelik Tutum	Evet	99	89,63	15,55	2,009	,046

	Hayır	100	85,23	15,27		
Yaşam Doyum	Evet	99	15,62	4,49	2,331	,021*
	Hayır	100	14,18	4,20		

*P<0,05

Öğrencilerin ailesinde spor ile ilgilenen birey olup olmadığına yönelik yapılan test sonucu, spora yönelik tutum ile yaşam doyumunda istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluştuğunu göstermektedir (p<0,05). Tukey testi sonucu, anlamlı farklılığın ailesinde sporcu olan öğrenciler lehine oluştuğunu göstermektedir. Ayrıca, her iki bağımlı değişken için de ailesinde spor ile ilgilenen öğrencilerin ortalama puanları daha yüksek olduğunu göstermiştir (Tablo 3).

Tablo 4. Öğrencilerin İkamet Ettikleri Yerleşim Yerinde Spor Tesisinin Olmasına İlişkin Ölçek ve Alt Boyutlarından Alınan Puanlara Ait Veriler

Ölçek ve alt boyutları	Tesisin var oluşu	N	Ort.	Ss.	T	p
Psikososyal Gelişme	Evet	162	48,29	10,27	,878	,381
	Hayır	37	46,67	9,40		
Fiziksel Gelişme	Evet	162	25,56	3,86	1,225	,222
	Hayır	37	24,67	4,40		
Zihinsel Gelişme	Evet	162	13,96	4,14	-,291	,771
	Hayır	37	14,18	4,18		
Spora Yönelik Tutum	Evet	162	87,82	15,44	,809	,419
	Hayır	37	85,54	15,78		
Yaşam Doyum	Evet	162	15,01	4,28	,731	,466
	Hayır	37	14,43	4,87		

İkamet edilen yerleşim yerinde spor tesisinin olup olmadığına ilişkin yapılan analiz sonucu tablo 4'te gösterilmiştir. Bu sonuca göre, tesisin var olması öğrencilerin spora yönelik tutum ile yaşam doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucunu ortaya çıkarmıştır.

Tablo 5. Öğrencilerin Mezun Oldukları Liselerde Spor Tesisinin Yer Alıp Almadığına İlişkin Ölçek ve Alt Boyutlarından Elde Edilen Veriler

Ölçek ve alt boyutları	Spor Tesisinin Olması	N	Ort.	Ss.	t	p
Psikososyal Gelişme	Evet	132	48,26	9,95	,528	,598
	Hayır	67	47,46	10,49		
Fiziksel Gelişme	Evet	132	25,48	4,08	,437	,663
	Hayır	67	25,22	3,76		
Zihinsel Gelişme	Evet	132	13,84	4,12	-,808	,420
	Hayır	67	14,34	4,17		
Spora Yönelik Tutum	Evet	132	87,59	15,40	,241	,810
	Hayır	67	87,02	15,79		
Yaşam Doyum	Evet	132	15,09	4,33	,850	,396
	Hayır	67	14,53	4,52		

Öğrencilerin mezun oldukları liselerde spor tesisinin yer alıp almadığına ilişkin yapılan analizler, öğrencilerin spora yönelik tutum ile yaşam doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşmadığını göstermiştir (Tablo 5).

Tablo 6. Öğrencilerin Öğrenim Gördükleri Bölümlere Göre Spora Yönelik Tutum ve Alt Boyutları ile Yaşam Doyum Ölçeğine İlişkin Veriler

Ölçek ve alt boyutları	Bölüm	N	Ort.	Ss.	F	p
Psikososyal Gelişme	Büro	63	49,17	11,35	2,175	,059
	Muhasebe	26	45,65	8,63		
	Pazarlama	43	44,58	11,42		
	Turizm Otel	17	50,00	8,63		
	Turizm Rehberlik	23	51,39	5,49		
	Yerel Yönetimler	27	48,77	8,73		

Fiziksel Gelişme	Büro	63	25,71	3,54	1,101	,361
	Muhasebe	26	24,69	4,15		
	Pazarlama	43	24,51	5,02		
	Turizm Otel	17	26,70	2,88		
	Turizm Rehberlik	23	25,56	3,65		
	Yerel Yönetimler	27	25,77	3,63		
Zihinsel Gelişme	Büro	63	13,60	3,92	,929	,463
	Muhasebe	26	13,73	4,58		
	Pazarlama	43	13,72	4,69		
	Turizm Otel	17	15,88	4,01		
	Turizm Rehberlik	23	14,17	3,45		
	Yerel Yönetimler	27	14,37	3,84		
Spora Yönelik Tutum	Büro	63	88,49	14,74	1,790	,117
	Muhasebe	26	84,07	15,96		
	Pazarlama	43	82,81	19,44		
	Turizm Otel	17	92,58	12,92		
	Turizm Rehberlik	23	91,13	10,73		
	Yerel Yönetimler	27	88,92	13,14		
Yaşam Doyum	Büro	63	14,19	4,61	1,722	,131
	Muhasebe	26	15,38	5,20		
	Pazarlama	43	14,23	4,30		
	Turizm Otel	17	17,23	3,13		
	Turizm Rehberlik	23	15,08	4,27		
	Yerel Yönetimler	27	15,59	3,55		

Tablo 6'ya bakıldığında, Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı, muhasebe ve vergi uygulamaları, pazarlama, turizm ve otel işletmeciliği, turizm rehberliği, yerel yönetimler bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler arasında spora yönelik tutum ile yaşam doyumu noktasında herhangi bir farklılığın oluşmadığı anlaşılmaktadır.

Tablo 7. Spora Yönelik Tutum İle Yaşam Doymu Arasındaki İlişki

Ölçek ve alt boyutları		1	2	3	4	5
Psikososyal Gelişme (1)	r	1	,574**	,502**	,934**	,153*
	p		,000	,000	,000	,031
	n	199	199	199	199	199
Fiziksel Gelişme (2)	r	,574**	1	,506**	,766**	,080
	p	,000		,000	,000	,262
	n	199	199	199	199	199
Zihinsel Gelişme (3)	r	,502**	,506**	1	,725**	,154*
	p	,000	,000		,000	,030
	n	199	199	199	199	199
Spora Yönelik Tutum (4)	r	,934**	,766**	,725**	1	,162*
	p	,000	,000	,000		,022
	n	199	199	199	199	199
Yaşam Doymu (5)	r	,153*	,080	,154*	,162*	1
	p	,031	,262	,030	,022	
	n	199	199	199	199	199

Korelasyon analizi, öğrencilerin spora yönelik tutumları ile yaşam doymaları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkinin olduğunu göstermektedir. Bu sonuca göre, öğrencilerin spora yönelik tutumları arttıkça yaşam doymalarının da düşük düzeyde pozitif yönde arttığını söyleyebiliriz. Ayrıca, spora yönelik tutum alt boyutlarının da kendi arasında anlamlı yönde yüksek düzeyde pozitif ilişki içerisinde olduğu görülmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Mevcut çalışma kapsamında öğrencilerden toplanan verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Genel olarak bağımlı değişkenler incelendiğinde spora yönelik tutumların yüksek, yaşam doymalarının ise orta seviyede olduğu sonucuna varılmıştır. Bu bulgu, öğrencilerin sporun zihinsel, fiziksel ve ruhsal açıdan olumlu yanlarının olduğunu göstermektedir.

Cinsiyet değişkeni sonucuna göre, öğrencilerin spora yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir, ancak yaşam doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık oluşmamıştır. Her iki bağımlı değişken için de kadın öğrencilerin ortalama puanları erkek öğrencilerin ortalama puanlarından daha yüksektir.

Ailesinde spor ile ilgilenen bireyin var olması, öğrencilerin spora yönelik tutumlarında ve yaşam doyumlarında manidar farklılık oluşturmuştur. Ayrıca, her iki bağımlı değişken için de ailesinde spor ile ilgilenen bireylerin olması bu duruma sahip öğrencilerin ortalama puanlarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Öğrencilerin ikamet ettikleri yerleşim yerinde spor tesisinin yer alması, spora yönelik tutum ile yaşam doyumlarında anlamlı farklılık oluşmadığını göstermiştir. Öğrencilerin mezun olduğu liselerde spor tesisinin olup olmaması, spora yönelik tutum ile yaşam doyumunda anlamlı farklılık oluşturmadığı sonucuna varılmıştır.

Diğer bir sonuç; büro yönetimi ve yönetici asistanlığı, muhasebe ve vergi uygulamaları, pazarlama, turizm ve otel işletmeciliği, turizm rehberliği, yerel yönetimler bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler arasında spora yönelik tutum ve yaşam doyumunda anlamlı farklılıklar ortaya çıkmadığını göstermiştir. Korelasyon analizi ise, öğrencilerin spora yönelik tutumları ile yaşam doyumları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkinin olduğunu göstermektedir. Ayrıca, spora yönelik tutum alt boyutlarının da kendi arasında anlamlı ve pozitif ilişki içerisinde olduğu belirlenmiştir.

Tartışma

Mevcut çalışma kapsamında öğrencilerden toplanan verilerin normal dağılıma sahip olduğu belirlenmiştir. Alemdağ ve ark., (2014) tarafından yapılan çalışmanın verilerinin normal bir dağılım gösterdiği belirlenmiştir. Genel olarak bağımlı değişkenler incelendiğinde spora yönelik tutumların yüksek, yaşam doyumlarının ise orta düzeyde olduğu sonucuna varılmıştır. Ünal ve ark., (2001) hekimlerin yaşam doyumlarının yüksek olduğunu belirtmişlerdir. Benzer şekilde, Çeçen (2008) tarafından yapılan çalışmada öğrencilerin yaşam doyumlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Yılmaz ve Altınok (2009) tarafından yapılan çalışma ile okul yöneticilerinin yaşam doyumlarının yüksek olduğu belirlenmiştir. Korelasyon analizi, öğrencilerin spora yönelik tutumları ile yaşam doyumları arasında pozitif yönlü düşük düzeyde anlamlı ilişkinin olduğunu göstermektedir. Önal ve ark., (2017) spora yönelik tutum ve yaşam kalitesi arasında düşük düzeyde pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu belirlenmiştir. Recepoğlu (2013) öğretmen adaylarında yaşam doyumunu ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutum arasında orta düzeyde pozitif yönlü ilişki belirlenmiştir. Tümlü ve Recepoğlu (2013)'ün yapmış oldukları araştırmada Yaşam doyumunu ile psikolojik dayanıklılık arasında orta düzeyde pozitif yönlü bir ilişki söz konusudur. Telef (2011) öğretmenlerin iş doyumları, tükenmişlikleri ve yaşam doyumları arasında ilişkiler olduğunu ifade etmiştir.

Spora Yönelik Tutum İle İlgili Tartışma

Cinsiyet değişkeni sonucuna göre, öğrencilerin spora yönelik tutumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Kadın öğrencilerin ortalama puanları erkek öğrencilerin ortalama puanlarından daha yüksek çıkmıştır. Türkmen ve ark., (2016) tarafından yapılan çalışma ile kadın ve erkek öğrenciler arasında spora yönelik tutum noktasında anlamlı farklılık belirlenmiştir. Alemdağ ve ark., (2014) sınıf öğretmeni adayları açısından cinsiyet değişkeninde manidar farklılık olduğunu ifade etmişlerdir. Kangalgil ve ark., (2006)'nın yapmış olduğu çalışmada cinsiyete göre ortaya çıkan farkın erkek öğrencilerin tutum puanlarının yüksek olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Önal ve ark., (2017)'nin yaptığı çalışma ile cinsiyet değişkeni açısından spora yönelik tutum puanlarında anlamlı ilişki saptanmıştır. Varol ve ark., (2017) tarafından üniversite öğrencileri üzerinde yapılan çalışmanın cinsiyet değişkeninde kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Yıldız ve ark., (2017) tarafından yapılan çalışma ile kadın ve erkek öğrencilerin spora yönelik tutumlarında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ancak, Göksel ve ark., (2017) tarafından yapılan çalışmada kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Yanık ve Çamlıyer (2015)'in yapmış olduğu araştırmanın cinsiyet değişkenine göre beden eğitimi dersi ve spora yönelik tutum noktasında anlamlı farklılık tespit edilememiştir. Göksel ve Caz (2016)'ın yaptıkları çalışmada kadın ve erkek öğrenciler arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık bulunamamıştır.

Diğer bir sonuca göre; Büro yönetimi ve yönetici asistanlığı, muhasebe ve vergi uygulamaları, pazarlama, turizm ve otel işletmeciliği, turizm rehberliği, yerel yönetimler bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler arasında spora yönelik tutumda anlamlı farklılıklar ortaya çıkmamıştır. Fakat, Yıldız ve ark., (2017) farklı bölümlerde öğrenim gören öğrenciler arasında spora yönelik tutumda anlamlı farklılıkların oluştuğunu ifade etmişlerdir. Varol ve ark., (2017) öğrencilerin spora yönelik tutum ölçeği alt boyutlarından aldıkları puanlar ile fakülte değişkeni arasında istatistikî olarak anlamlı farklılık bulunmadığını ifade etmişlerdir.

Yaşam doyum ile ilgili tartışma

Cinsiyet değişkeni sonucu incelendiğinde öğrencilerin yaşam doyumlarında istatistiksel olarak anlamlı farklılık olduğu görülmektedir. Ayrıca kadın öğrencilerin ortalama puanları erkek öğrencilerin ortalama puanlarından daha yüksek çıkmıştır. Recepoğlu (2013) tarafından yapılan çalışma ile kadın ve erkek öğretmen adayları arasında yaşam doyumunda anlamlı farklılık ortaya çıkmıştır. Yılmaz ve Aslan (2013)'ün öğretmenler ile yaptıkları araştırmanın yaşam doyumunu

noktasında kadın ve erkekler arasında anlamlı farklılık bulunmuştur. Ancak, Özkara ve ark., (2015) tarafından spor bilimleri alanında öğrenim gören öğrenciler üzerinde yapılan çalışma ile kadın ve erkek öğrenciler arasında anlamlı farklılık ortaya çıkmadığı belirlenmiştir. Telef (2011), öğretmenlerin yaşam doyumlarında cinsiyet değişkeni açısından farklılık oluşmadığını ifade etmiştir.

Diğer bir sonuç; büro yönetimi ve yönetici asistanlığı, muhasebe ve vergi uygulamaları, pazarlama, turizm ve otel işletmeciliği, turizm rehberliği, yerel yönetimler bölümlerinde öğrenim gören öğrenciler arasında yaşam doyumlarında öğrenciler arasında farklılıklar ortaya çıkmamıştır. Recepoğlu (2013) öğretmen adaylarının yaşam doyumlarının öğrenim gördükleri bölümlere göre anlamlı bir şekilde değişmediği saptanmıştır.

Kaynakça

- Alemdağ, S., Öncü, E. ve Sakalioğlu, F. (2014). Sınıf öğretmeni adaylarının beden eğitimi dersine yönelik tutum ve öz yeterlikleri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 14(2), 45-60.
- Altay, B. ve Avcı, İ. (2009). Huzurevinde yaşayan yaşlılarda özbakım gücü ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *Dicle Tıp Dergisi*, 36, 275-282.
- Çeçen, A.R. (2008). Üniversite öğrencilerinde yaşam doyumunu yordamada bireysel bütünlük (tutarlılık) duygusu, aile bütünlük duygusu ve benlik saygısı. *Eğitimde Kuram ve Uygulama*, 4(1), 19-30.
- Demirhan, G. ve Altay, F. (2001). Lise birinci sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutum ölçeği. *Hacettepe Spor Bilimleri Dergisi*, 12(2), 9-20.
- Dew, T. ve Huebner, E. S. (1994). Adolescents' Perceived Quality of Life: An Exploratory Investigation. *Journal of School Psychology*, 32, 185-199.
- Dilmaç, B. ve Ekşi, H. (2008). Meslek yüksekokullarında öğrenim gören öğrencilerin yaşam doyumları ve benlik saygılarının incelenmesi. *SUSBED*, 20, 279-288.
- Doydu, İ. ve Çelen, A. ve Çoknaz, H. (2013). Spor eğitim modelinin öğrencilerin beden eğitimi ve spora karşı tutumuna etkisi. *E-International Journal of Educational Research*, 4(2), 99-110.
- Güllü, S. ve Çiftçi, E.G. (2016). Spor merkezlerine üye olan bireylerin yaşam kalitesinin incelenmesi. *International Journal of Social Sciences and Education Research*, 2(3), 1251-1265.
- Göksel, A.G. ve Caz, Ç. (2016). Anadolu lisesi öğrencilerinin beden eğitimi dersine yönelik tutumlarının incelenmesi. *Marmara Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 1-9.
- Göksel, A.G., Caz, Ç., Yazıcı, Ö.F. ve İkizler, H.C. (2017). Farklı bölümlerdeki öğrencilerin spora yönelik tutumlarının karşılaştırılması: *Marmara Üniversitesi örneği*. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 123-134.
- Gürbüz, A. G. (2008). *Öfke denetimi eğitiminin lise son sınıf öğrencilerinin öfkeyle başa çıkma, yaşam doyumları ve depresyon düzeylerine etkisinin incelenmesi*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Kangalgil, M., Hünük, D. ve Demirhan, G. (2006). İlköğretim, lise ve üniversite öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumlarının karşılaştırılması. *Spor Bilimleri Dergisi*, 17(2), 48-57.
- Kat, H. (2009). *Bireysel sporcularla takım sporcularının stres düzeyleri ve problem çözme becerilerinin karşılaştırılması*. Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri.
- Leung, J.P. ve Leung, K. (1992). Life satisfaction, self-concept, and relationship with parents in adolescence. *Journal of Youth and Adolescence*, 21, 653-665.
- Önal, L., Yılmaz, H.H., Kaldırımçı, M. ve Ağduman, F. (2017). Atatürk Üniversitesi öğrencilerinin spora karşı tutumları ile yaşam kaliteleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Muş Alparslan Üniversitesi Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 26-34.
- Özkara, A.B., Kalkavan, A. ve Çavdar, S. (2015). Spor bilimleri alanında eğitim alan üniversite öğrencilerinin yaşam doyum düzeylerinin araştırılması. *International Journal of Science Culture And Sport. Special Issue 3*, 336-346.
- Recepoğlu, E. (2013). Öğretmen adaylarının yaşam doyumları ile öğretmenlik mesleğine ilişkin tutumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1, 311- 326.
- Telef, B.B. (2011). Öğretmenlerin öz-yeterlikleri, iş doyumları, yaşam doyumları ve tükenmişliklerinin incelenmesi. *Elementary Education Online*, 10(1), 91-108.

- Tümlü, G.Ü. ve Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumu arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 3(3), 205-213.
- Türkmen, M., Abdurahimoğlu, Y., Varol, S. ve Gökdağ, M. (2016). İslami İlimler Fakültesi Öğrencilerinin Spora Yönelik Tutumlarının İncelenmesi (Bartın Üniversitesi Örneği). *International Journal of Contemporary Educational Studies*, 2(1), 48-59.
- Ünal, S., Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. (2001). Hekimlerde tükenmişlik ve iş doyumu düzeylerinin yaşam doyumu düzeyleri ile ilişkisi. *Klinik Psikiyatri*, 4, 113-118.
- Varol, R., Varol, S. ve Türkmen, M. (2014). Bartın üniversitesinde öğrenim gören öğrencilerin spora yönelik tutumlarının belirlenmesi. *International Journal of Cultural and Social Studies*, 3(2), 316-329.
- Yanık, M. ve Çamlıyer, H. (2015). Ortaöğretim 9. sınıf öğrencilerinin beden eğitimi ve spora ilişkin tutumları ile okula yabancılaşma düzeyleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi. *Uluslararası Spor, Egzersiz ve Antrenman Bilimi Dergisi*, 1(1), 9-19.
- Yetim, A. (2014). *Sosyoloji ve Spor* (6. Baskı). Ankara: Berikan Yayınevi.
- Yıldız, A.B., Arı, Ç. ve Yılmaz, B. (2017). Üniversite öğrencilerinin spora yönelik tutumlarının incelenmesi (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi örneği). *Muş Alparslan Üniversitesi Uluslararası Spor Bilimleri Dergisi*, 1(1), 35-45.
- Yılmaz, E. ve Altınok, V. (2009). Okul yöneticilerinin yalnızlık ve yaşam doyum düzeylerinin arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Journal of Education ve Instruction*, 3(3), 59-69.
- Yılmaz, E. ve Aslan, H. (2013). Öğretmenlerin iş yerindeki yalnızlıkları ve yaşam doyumları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Pegem Journal of Education ve Instruction*, 3(3), 59-69.

Extended Abstract

Aim and Scope

It is an undeniable fact that sports, which exist in almost every aspect of our lives, have physical, mental and mental benefits for human beings. With this in mind, the aim of the study is to investigate the relationship between social science students' attitudes towards sports and life satisfaction.

Methods

Research Group: A total of 199 students, 120 female and 79 male, attended the Marmara University Vocational School of Social Sciences in the 2017-2018 Spring Semester. In this study, "Attitude Towards Sport Scale" and 'Life Satisfaction Scale' were used as data collection tools.

Findings

It was determined that the data obtained from the students provided the assumption of normality (Skewness and Kurtosis). In addition, it was concluded that students' attitudes towards sports were high and life satisfaction was moderate.

Conclusion

Within the scope of the present study, it was determined that the data collected from the students had normal distribution. Generally, when the dependent variables were examined, it was concluded that the attitudes towards sports were high and life satisfaction was moderate. This finding shows that students have positive aspects of sport mentally, physically and spiritually. According to the results of the gender variable, a statistically significant difference was found in students' attitudes towards sports, but no statistically significant difference was found in life satisfaction. For both dependent variables, the mean scores of female students were higher than the mean scores of male students.

The existence of an individual who is interested in sports in the family has created a significant difference in students' attitudes towards sports and life satisfaction. In addition, the presence of individuals interested in sports in their families for both dependent variables indicated that the mean scores of students with this condition were higher. The presence of a sports facility in the residential area of the students showed that there was no significant difference in attitude towards sports and life satisfaction. It was concluded that there is no significant difference in the existence of sports facilities in the high schools where students graduate, attitude towards sports and life satisfaction.

Çapraz Kayıtlı Hisse Senetlerinin Değerlemesi: Şanghay ve Hong Kong Borsaları Üzerine Panel Veri Analizi¹

Valuation of Cross Listed Stocks: Panel Data Analysis on Shanghai and Hong Kong Stock Exchange

Ahmet Aksoy², Faruk Dayı³

Öz

Bir şirketin aynı ülke sınırları içerisinde ikinci bir borsada işlem görmesi çapraz kayıt olarak ifade edilmektedir. Çapraz kayıtlı şirketlerin finansal tabloları ve nakit akımları aynı olmasına rağmen, hisse senetlerinin borsa fiyatları farklılık göstermektedir. Hisse senetlerinin borsalardaki fiyat farklılığı, şirketin piyasa değerinin de farklı hesaplanmasına neden olmaktadır. Bu nedenle çalışmada çapraz kayıtlı hisse senetlerinin borsa fiyatlarındaki farklılığın nedenleri araştırılmaktadır. Uygulamada Şanghay ve Hong Kong Borsalarına kayıtlı 40 şirketin, 2010-2015 dönemine ait 6 yıllık verileri kullanılmıştır. Hisse senedi fiyatı, faiz oranı, enflasyon oranı, döviz kuru, altın fiyatı, aktif kârlılık oranı, özsermaye kârlılık oranı ve cari oran değişkenleri modelde kullanılmıştır. Panel veri en küçük kareler yöntemiyle analiz yapılmıştır. Analiz sonucunda Şanghay Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatının, Hong Kong Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatından %38,8; Hong Kong Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatının Şanghay Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatından %52,57 oranında etkilendiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası Portföy Yönetimi, Çapraz Kayıt, Hisse Senedi Değerlemesi, Panel Veri Analizi.

Abstract

Trading a company's stocks in two different stock exchanges in the same country is stated as cross-listed. While financial statements and cash flow of cross-listed companies are same, prices of stocks vary in each stock exchange. The price difference in the stock exchanges causes the market value of the company to be calculated differently. Because the price difference can affect the investors' decision, the reasons for price differences of cross-listed stocks are researched. Panel Data analysis is done by least squares method in the model by using the 6-years data of 40 companies that are traded in the Shanghai and Hong Kong Stock Exchange for 2010-2015 period. In the model; stock prices and variables such as interest rate, inflation rate, exchange rate, gold price, oil price, return on assets ratio, return on equity ratio and current ratio are used annual data. As a result of analysis, it is determined that the stocks price on the Hong Kong Stock Exchange are affected at the rate of 52,57% by the stock price on the Shanghai Stock Exchange. The stocks price on the Shanghai Stock Exchange are affected at the rate of %38,80 by the stock price on the Hong Kong Stock Exchange.

Keywords: International Portfolio Management, Cross-Listed, Stocks Valuation, Panel Data Analysis.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: G15, G31, C33

Submitted: 31 / 07 / 2018

Accepted: 01 / 10 / 2019

¹ Bu çalışma Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Muhasebe-Finansman Anabilim Dalında hazırlanan 06.10.2017 tarihinde kabul edilen "Birden Fazla Borsada İşlem Gören Hisse Senetlerinin Değerlemesi" başlıklı Doktora Tezinden türetilmiştir.

² Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, aaksoy@gazi.edu.tr, Orcid: 0000-0002-3595-378X.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, fdayi@kastamonu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-0903-1500.

Giriş

Küreselleşen şirketler ihtiyaç duydukları sermayeyi uluslararası sermaye piyasalarından tedarik etmektedir. Uluslararası sermaye piyasalarında ki fon akışı gelişmiş piyasalardan gelişmekte olan piyasalara doğru gerçekleşmektedir. Küreselleşmeyle birlikte ihtiyaç duyulan fon sadece bankalardan değil, banka dışındaki finansal kurumlardan da tedarik edilerek, doğrudan reel sermaye yatırımlarında kullanılmaktadır. Küreselleşen şirketler uluslararası alanda doğrudan reel sermaye yatırımı yaparak, sermayeyi farklı ülkelere transfer etmektedir. Sermaye piyasalarında fon arzı ile fon talebi finansal araçlar ile dengelenmektedir. Sermaye transferiyle birlikte sermaye piyasaları arasında entegrasyon artarak, borsalardaki toplam işlem hacmi yükselmekte, sermayenin mülkiyetinin geniş bir tabana yayılması sağlanmaktadır.

Şirketler, sermaye piyasasının gelişmiş olduğu piyasalara yönelerek, ihtiyaç duyduğu sermayeyi en uygun koşullarda özkaynak ve / veya yabancı kaynaklar ile tedarik etmek için çeşitli finansal araçlar ihraç etmektedir. Özkaynak tedarik etmek isteyen şirketler, yabancı bir borsada ikinci kez kayıt olarak sermaye ihtiyacını karşılayabilmektedir. Bir borsada işlem gören şirketin, farklı yatırımcılara ulaşmak amacıyla aynı ülke sınırları içerisinde ikinci bir borsaya kayıt yaptırmaları çapraz kayıt olarak ifade edilmektedir. Böylece şirket aynı anda farklı borsalarda işlem görmektedir. Sermaye piyasasının gelişmiş olduğu ülkelerde çapraz kaydın daha fazla yapıldığı görülmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nde New York Borsası (NYSE) ile Amerikan Borsası (AMEX- birleşmeden önce); Çin Halk Cumhuriyeti'nde ise Şanghay, Shenzhen ve Hong Kong Borsaları çapraz kaydın yapıldığı borsalara örnek olarak verilmektedir.

Çapraz kayıtlı şirketlerin hisse senetleri borsalarda farklı fiyatlardan işlem görmektedir. Hisse senetleri ikinci borsada ihraç edildiği andaki fiyatları, işlem gördüğü ilk borsadaki fiyatlara paralellik göstermektedir. Hisse senetlerinin fiyatları borsadaki arz ve talebe göre değişmektedir. Aynı anda farklı borsalarda işlem gören hisse senetlerinin farklı fiyatlardan değerlendirilmesi nedeniyle yatırımcılar ve şirket yöneticileri şirketin değerini doğru tespit etmekte güçlük çekmektedir. Her iki borsada da işlem gören şirketin finansal tabloları ve nakit akımları aynı olmasına rağmen, borsalarda farklı fiyatlardan işlem görmektedir. Hisse senedinin fiyatını etkileyen birçok faktör vardır. Hisse senetlerinin işlem gördükleri borsaların yapısı, arz ve talep dengesi vb. faktörler fiyatların farklı oluşmasına neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı çapraz kayıtlı şirketlerin hisse senetlerinin fiyat farklılıklarının nedenlerini araştırmaktır. Çalışmada Şanghay ve Hong Kong Borsalarında aynı anda işlem gören hisse senetlerinin fiyat farklılıkları araştırılmaktadır. Çalışmanın literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

1. Literatür

Bu kısımda ilk olarak çapraz kayıt kavramına yer verilmektedir. İkinci (son) kısımda ise çalışmanın örneklemini oluşturan Şanghay ve Hong Kong Menkul Kıymetler Borsaları hakkında bilgi verilmektedir.

1.1. Çapraz Kayıt

Bir şirketin hisse senedinin, aynı ülkede farklı borsalarda işlem görmesi çapraz kayıt olarak ifade edilmektedir (Yalçiner, 2012: 312). Tek tüzel kişiliğe sahip çapraz kayıtlı şirket, aynı ülke sınırları içinde iki borsada aynı anda işlem görmektedir. Böylece çapraz kayıtlı şirketlerin hisse senetlerinin fiyatları, işlem gördüğü her borsada farklılık göstermektedir. Kot ve Tam (2015) her borsada arz ve talep dengesinin farklı olduğunu, hisse senetlerinin fiyatlarının da borsalarda farklı oluştuğunu ifade etmektedir. Hisse senetlerinin fiyatları farklı olsa da temettü tutarları aynı olmaktadır. Hisse senedi farklı borsalarda farklı fiyatlardan işlem görse de şirket yönetimi aldığı karar doğrultusunda her hisse senedi için aynı nominal değer üzerinden temettü dağıtımını yapmaktadır. Bu durumda yatırımcılar farklı borsalar da işlem yapsalar da alacakları temettü tutarları aynı olmaktadır.

Borsaya ilk kez kayıt yapmak isteyen şirketler, sermaye piyasası mevzuatında ifade edilen şartları taşımaları durumunda istenilen evraklar ile menkul kıymetler borsasına kotasyon başvurusu yapabilmektedir. Ulusal borsada işlem gören ve aynı ülke sınırları içerisindeki farklı ikinci bir borsaya kayıt olmak isteyen şirketler, mevzuat gereği istenilen şartları tekrar taşımaları durumunda ikinci borsaya kayıt için başvuru yapabilmektedir. Şirketlerin menkul kıymet borsalarına çapraz kayıt süreci, ilk kez kayıt oldukları süreç ile benzerlik göstermektedir.

Çapraz kayıtlı şirketlerin yapıları incelendiğinde, şirketlerin hisse senedinin sözleşmede yazılı değeri ve hisse senedinin sahip olduğu oy hakkı değiştirilmeden farklı borsalara kayıt oldukları görülmektedir. Çapraz kayıtlı şirketler, aynı ülke sınırları içerisinde olsalar da farklı ekonomik özelliklere sahip olabilmektedir. Örneğin, Shanghai ve Hong Kong Borsalarında işlem gören Çinli bir şirketin olduğunu varsayalım. Şirket, Çin borsalarında Yuan üzerinden; Hong Kong Borsasında ise Hong Kong doları üzerinden işlem görmektedir. Dolayısıyla para birimleri arasında farklılıklar, hisse senedinin fiyatının döviz kurundan etkilenmesine neden olmaktadır. Hong Kong özerk statülü bir devlet olduğundan, enflasyon ve faiz politikaları, Çin Halk Cumhuriyeti'nin politikalarından farklı olmaktadır. Bu durumda makroekonomik

değişkenlerin hisse senedi fiyatı üzerine etkisi, her iki ülkede de farklı şekilde yansımaktadır. Böylece aynı hisse senedi Shanghai ve Hong Kong Borsalarında farklı gruplarda ihraç edilmekte ve fiyatlarının farklı oluşması beklenmektedir.

1.2. Şanghay ve Hong Kong Menkul Kıymetler Borsaları

Bu bölümde uygulamanın yapıldığı Şanghay ve Hong Kong Menkul Kıymetler Borsaları hakkında bilgi verilmiştir.

Şanghay Menkul Kıymetler Borsası (SSE), 26 Kasım 1990 tarihinde, Çin Halk Cumhuriyeti'nde kurulan ilk borsadır (Wang ve Li, 2004: 1278). Çin Halk Cumhuriyeti'nin dışa kapalı ekonomik model ile yönetilmesinden dolayı yabancı yatırımcıların Çin borsalarında yatırım yapması mümkün değildir. 1992 yılında yapılan düzenlemeyle, yabancı yatırımcıların Shenzhen ve Şanghay Menkul Kıymetler Borsalarında işlem yapma yasağı kaldırılmıştır. Bu düzenlemeyle yabancı yatırımcıların, sermaye piyasasının gelişmesine önemli katkı sağlaması beklenmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde yabancı şirketlerin halka arzı yasak olduğundan, Shenzhen ve Shanghai Borsalarına yabancı hisse senetlerinin kaydı yapılmamaktadır. Yabancı yatırımcıların hisse senetlerini kolayca alıp satabilmesi için 2001 yılından itibaren B grubu hisse senedi ihraç edilmeye başlanmıştır. Yabancı yatırımcıların Çin Borsalarına ilgisinin artmasıyla işlem hacimleri ve şirketlerin piyasa değerlerinde artış görülmüştür. 2016 yılı itibarıyla Şanghay Borsasında 1.182 yerli hisse senedi işlem görmektedir (WFE, 2017). Şanghay Borsasının 2016 yılı piyasa değeri 4,10 trilyon Amerikan dolarıdır (WFE, 2017).

Hong Kong, dünyanın en büyük 10 finans merkezinden biridir. Hong Kong Menkul Kıymetler Borsası (SEHK), Çin'deki en büyük üçüncü menkul kıymetler borsasıdır. Hong Kong ve Shenzhen Menkul Kıymetler Borsaları arasında 2016 yılında yapılan protokol ile elektronik ortamda Shenzhen Borsasından alınan bir A sınıfı hisse senedi, Hong Kong Borsasında; Hong Kong Borsasından alınan bir H sınıfı hisse senedi ise Shenzhen Borsasında satılmaya başlanmıştır. Böylece iki borsaya kayıtlı hisse senetlerinin, iki borsadan alım ve satımı da mümkün olmaktadır. Hong Kong Borsasının ulusal endeksi "Hang Seng" (HSI) olarak ifade edilmektedir. Hong Kong Borsasında şirketlerin kayıt başvurularında istenilen evraklar İngilizce dilinde hazırlanabildiğinden, Hong Kong Borsasına yabancı şirketler kolayca kayıt yapabilmektedir (Charltons, 2015). Çünkü borsaya kayıt için gerekli yasal evrakların ve mali tabloların ilgili ülkenin resmi dilinde hazırlanması ve onaylatılması, hem vakit kaybına hem de ek bir maliyete neden olmaktadır. Dolayısıyla Hong Kong Borsasında, evrakların İngilizce dilinde kabul edilmesi, dünyanın en önemli finans merkezlerinden biri olmasına önemli katkı sağladığı düşünülmektedir. 2016 yılı itibarıyla 1.872 yerli hisse senedi ve 101 yabancı hisse senedi olmak üzere toplam 1.973 hisse senedi Hong Kong Borsasında işlem görmektedir (WFE, 2017). Hong Kong Borsasının 2016 yılı piyasa değeri 3,19 trilyon Amerikan dolarıdır (WFE, 2017).

2. Literatür Taraması

Çapraz kayıtlı hisse senetleriyle ilgili literatüre bakıldığında, Kot ve Tam (2015), Çin ve Hong Kong Borsalarında işlem gören şirketlerin fiyatına etki eden faktörleri incelemiştir. Şirketlerin hisse senetlerinin Çin borsalarında işlem görmelerinin, Hong Kong Borsasındaki hisse senedi fiyat ve işlem hacmine etkisini ölçmektedir. Hong Kong, Şanghay ve Shenzhen Borsasında işlem gören çapraz kayıtlı 58 ve çapraz kayıtlı olmayan 1437 şirketin 1993-2012 dönemine ait verileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda Çin borsalarında işlem gören A sınıfı hisse senetlerinin, Hong Kong Borsasındaki fiyatı etkilediği, Çin borsalarından Hong Kong Borsasına doğru bilgi akışının olduğu ancak fiyatların eş zamanlı oluşmadığı ifade edilmiştir. Benzer bir çalışmayı Yawei (2005) yapmıştır. Nisan 2005 tarihi itibarıyla Çin ve Hong Kong Borsalarında çapraz kayıtlı 31 şirketi inceleyerek, çapraz kayıtlı hisse senetlerinin bilgi akışlarının, hisse senedi getiri performanslarına etkisini araştırmıştır. Farklı borsalarda işlem gören hisse senetlerinin yatırımcılara sunduğu haklar ile ödenen temettülerin aynı olduğu tespit edilmiştir. Çin ve Hong Kong Borsalarında çapraz kayıtlı şirketlerin hisse senetlerinin fiyatlarının aynı olması beklense de, Çin borsalarında işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarının daha yüksek olduğu belirtilmiştir.

Choi vd. (2013), Çin ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı 35 hisse senedinin, çapraz kayıt yaptırmalarının hisse senedi değerine etkisini finansal kriz olduğu dönem ile birleştirerek birlikte incelemiştir. Çin Halk Cumhuriyeti'nin kapalı bir ekonomik sisteme sahip olmaları nedeniyle, yabancı şirketlerin Çin borsalarında işlem görmelerinin mümkün olmadığı ve bu durumun borsaların gelişmesini engellediği belirtilmiştir. 2005-2011 dönemine ait günlük veriler, vektör hata düzeltme modelinde kullanılarak, Johansen testi ile analiz yapılmıştır. Hong Kong Borsasında işlem gören H grubu hisse senetleri ile Çin borsalarında işlem gören A grubu hisse senetlerinin fiyatlarının birbiriyle koordineli olduğu tespit edilmiştir. Wang ve Li (2004) ise çapraz kayıtlı hisse senetlerinin fiyatlarının birbiriyle koordineli olduğunu ancak farklı fiyat düzeylerinde oluştuğunu ifade etmiştir. Çin ve Hong Kong Borsaları üzerine yaptıkları çalışmada, farklı borsalarda işlem gören çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, ulusal borsa ile ikinci kez kayıtlı oldukları borsa fiyatları arasında fark olduğunu tespit etmişlerdir. Hong Kong ve Şanghay Borsalarına kayıtlı 19 şirket üzerine yaptıkları çalışmada 19 şirketin hisse senetlerinin günlük borsa fiyatı, işlem hacmi, temettü ve alış ve satış marjı değişkenleri panel veri, GARCH ve ARIMA modellerinde kullanılmıştır. Hong Kong Borsasına kayıtlı hisse senetlerinin, Çin borsalarına göre daha düşük fiyattan işlem gördükleri

ifade edilmiştir. Çin borsalarında fiyatların daha yüksek olduğu ve Hong Kong Borsasında likiditenin Çin borsalarına göre daha düşük olduğu tespit edilmiştir.

Hkust ve Hkust (2011), Çin ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, borsadaki fiyat oluşumlarına etki eden faktörleri incelemiştir. Çalışmada, Çin ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı 43 şirketin, 3 Ocak 2006-30 Nisan 2009 dönemine ait 173 haftalık verileri kullanılmıştır. Çin borsalarının yasal kısıtlamaları nedeniyle kısa vadeli satışların yapılamaması, yatırımcıları korumak için getirilmiş bir kural olup arbitraj olanağını da ortadan kaldırmaktadır. Çin borsalarında işlem gören hisse senetlerinin fiyatlarının, Hong Kong Borsasında işlem görenlerden ortalama 1,8 kat daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Liang (2010) ise yaptığı çalışmada farklı borsalarda primli bir fiyattan işlem görme olasılığını incelemiştir. Şanghay ve Shenzhen Borsalarında işlem gören çapraz kayıtlı 86 şirketin 1994-2004 dönemine ait verileri panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Analiz sonucunda farklı sınıflarda (A, B tipi) ihraç edilen hisse senetlerinin değerlerindeki farklılığın her iki borsada da azaldığı, Şanghay Borsasında işlem gören hisse senetlerinin daha fazla değer kazandığı tespit edilmiştir.

Berg (2012), 21.yüzyılda dünya ekonomisinde önemli bir güç olan Çin Halk Cumhuriyeti ile Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı hisse senetlerinin değer farklılığının nedenlerini araştırmıştır. Şanghay, Shenzhen ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı toplam 70 şirketin, 2001-2010 dönemine ait Tobin q, satış büyüme oranı, nakit oranı, toplam borç/aktif oranı, aktif kârlılık oranı gibi değişkenler kullanılarak panel veri analizi yapılmıştır. Hisse senetlerinin fiyatlarının her borsada farklı olduğu; Çin borsalarındaki hisse senetlerinin fiyatlarının Hong Kong Borsasındaki fiyatlardan daha yüksek olduğu; Çin ve Hong Kong Borsalarında aynı nakit akıma ve oy hakkına sahip şirketlerin hisse senetlerinin fiyatlarının farklılık gösterdiği tespit edilmiştir.

Chen vd. (2012), Çin borsalarında işlem gören çapraz kayıtlı şirketlerin muhasebe bilgilerinin, hisse senedi değeri üzerine etkisini araştırmıştır. Çin borsalarında, yerli yatırımcılar için A grubu hisse senedi ihraç edilmekte ve şirketin mali tabloları Ulusal Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına göre düzenlediği ifade edilmiştir. Yabancı şirketlerin hisse senetleri, B grubu şeklinde ihraç edilmekte, bu şirketlerin mali tabloları Uluslararası Muhasebe ve Finansal Raporlama Standartlarına göre düzenlendiği belirtilmiştir. Şanghay ve Shenzhen Borsalarında işlem gören 82 şirketin, 1992-1997 dönemine ait toplam 298 gözlem değerinden oluşan veriler modelde kullanılmıştır. Finansal tabloların farklı standartlara göre düzenlenmesinin hisse senedinin değeri üzerinde etkili olduğu; mali tabloları Uluslararası Muhasebe Standartlarına göre düzenlenen şirketlerin hisse senetlerinin daha değerli olduğu ifade edilmiştir. Nakit akımlarının değer üzerindeki etkisini Callen vd. (2008) incelemiştir. Şirketlerin aynı nakit akıma sahip oldukları için değerlerinin aynı olması gerektiği, ancak her borsanın riskleri farklı olduğundan fiyatların farklı olduğu tespit edilmiştir. Çin borsalarında aynı finansal tablolara sahip çapraz kayıtlı şirketlerin A, B ve H grubu hisse senetlerinin, aynı anda farklı borsalarda işlem gördükleri belirtilmiştir. Çin ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı 30 şirketin, 1996-2001 ve 2001-2006 dönemine ait aylık ve yıllık verileri kullanılmıştır. Hisse senedinin bir aylık getirisi, temettü, fiyat/kazanç, defter değeri değişkenleri ile panel veri regresyon analizi yapılmıştır. Çin borsalarındaki fiyat hareketliliklerinin, Hong Kong Borsasını etkilediği ifade edilmiştir. Nakit akımlarından daha çok hisse senedi fiyatındaki indirim veya hisse senedinin düşük fiyatlanması, yatırımcıların hisse senetlerini tercih etmelerinde önemli bir etkiye sahip olduğu belirtilmiştir. Hisse senedinin beklenen getirisi ile nakit akışındaki farklılık, hisse senedinin fiyatını etkileyen önemli bir unsur olarak görülmekte; aynı şirkete ait hisse senetlerinin fiyatlarının, borsalarda farklılık gösterdiği tespit edilmiştir. Ayrıca ekonomiyi etkileyen makroekonomik faktörler, piyasaların gelişmişlik düzeyi ve yatırımcıların şirketin geleceği ile ilgili beklentileri, hisse senedinin fiyatını önemli derece de etkilediği bulgulanmıştır.

Wang (2006), Çin ve Hong Kong Borsalarına çapraz kayıtlı 72 şirkete ait A ve B grubu hisse senetlerinin, 1995-2005 dönemine ait günlük hisse senedi fiyatı ile döviz kuru verilerini GARCH modelinde kullanarak, hisse senetlerinin getirilerini karşılaştırılmıştır. Çin Halk Cumhuriyeti'nde B grubu hisse senetlerinin işlem gördüğü borsanın açılması üzerine, hisse senetlerinin zayıf tepkiden aşırı tepkiye doğru bir değişim gösterdiği ve B grubu hisse senetlerinde nadiren negatif oto korelasyonun kurulduğu sonucuna varılmıştır. A grubu hisse senetlerinin getirilerinde, çapraz oto korelasyon ilişkisinin olduğu tespit edilmiştir. Asimetrik bilginin hisse senedi getirisi üzerinde etkisi olduğu belirtilmiştir. Bu yüzden yatırımcıların satın alma kararını vermeden önce hisse senedinin getirilerini değil aynı zamanda şirketin geçmiş dönemlerdeki performansını da karşılaştırarak karar vermesi önerilmiştir.

Kong ve Lu (2005), Çin borsalarında çapraz kayıtlı hisse senetlerinin değerleri ile likiditeleri arasındaki ilişkiyi ve etkiyi incelemiştir. Çin menkul kıymetler borsalarında hisse senetleri A ve B grubu olmak üzere iki şekilde ihraç edildiği vurgulanmıştır. A ve B grubu hisse senetleri yerli ve yabancı şirketleri temsil ettiğinden diğer borsalardan farklı kayıt ve işleyiş düzenine sahip olduğu belirtilmiştir. Çapraz kayıtlı 17 şirketin hisse senetlerinin değer farklılıkları, 1992-2001 dönemi günlük verileri kullanılarak panel veri yöntemiyle analiz edilmiştir. Yerli ve yabancı yatırımcıların hisse senetleri hakkındaki bilgilerinin farklılık göstermesi ve asimetrik bilgi işlem hacmini etkilediğinden, çapraz kayıtlı hisse senedinin ikinci kez işlem gördüğü borsadaki değerinin düştüğü tespit edilmiştir.

3. Amaç ve Yöntem

Birden fazla borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatları her borsada farklılık göstermektedir. Çapraz kayıtlı şirketlerin nakit akımları ve finansal tabloları aynı olmasına rağmen, hisse senetleri borsalarda farklı fiyattan işlem görmektedir. Çapraz kayıtlı şirketlerin hisse senetlerini satın almak isteyen bir yatırımcı, hisse senedinin borsalardaki fiyatlarının farklı olmasından dolayı hisse senedini hangi borsadan ve fiyat düzeyinden alınmasının rasyonel olacağı konusunda kararsız kalmaktadır. Bu durumda çapraz kayıtlı hisse senedinin değerine etki eden faktörlerin araştırılması gerekmektedir. Çalışmanın amacı, Şanghay ve Hong Kong Borsasında işlem gören çapraz kayıtlı hisse senetlerinin değer farklılıklarını araştırmaktır.

3.1. Analizde Kullanılan Değişkenler

Şanghay ve Hong Kong Borsalarına kayıtlı hisse senetlerinin 2010-2015 dönemine ait 6 yıllık verileri analizde kullanılmıştır. Modelde yer alan değişkenlerin frekans düzeyi yıllıktır. Modeldeki değişkenler, sembolleri ve verilerin kaynakları Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1. Modelde Kullanılan Değişkenler

Değişkenler	Sembol	Kaynak
Hisse Senedinin ilk Borsa Fiyatı	Y	Günlük Bülten
Hisse Senedinin ikinci Borsa Fiyatı	X1	Günlük Bülten
Faiz Oranı	X2	Merkez Bankaları
Döviz Kuru	X3	Merkez Bankaları
Enflasyon	X4	Merkez Bankaları
Aktif Kârlılık Oranı	X5	Finansal Tablolar
Özsermaye Kârlılık Oranı	X6	Finansal Tablolar
Cari Oran	X7	Finansal Tablolar
Altın Fiyatı	X8	Dünya Bankası

Aktif kârlılık oranı, özsermaye kârlılık oranı ve cari oran bağımsız denetimden geçmiş konsolide finansal tablo verilerinden yararlanılarak hesaplanmaktadır. Finansal tablo verileri şirketlerin web sayfalarından temin edilmektedir. Hisse senetlerinin borsa fiyatları Yahoo Finance web sayfasından elde edilmektedir. Döviz kuru ve enflasyon oranı verileri Çin Halk Cumhuriyeti ve Hong Kong Merkez Bankaları'nın veri tabanlarından alınmaktadır. Külçe altının fiyatı ise Dünya Bankasının web sayfasından temin edilmektedir.

Hisse senedinin borsa fiyatı belirlenirken yılın son işlem günü kapanış fiyatı esas alınmaktadır. Modelde, hisse senedi fiyatıyla ilgili iki farklı değişken yer almaktadır. Hisse senedi fiyatlarından biri bağımsız değişken, diğeri ise bağımlı değişken olarak modelde kullanılmaktadır. Bağımlı değişken, hisse senedinin ilk kez işlem gördüğü borsadaki fiyatını ifade etmektedir. Bağımsız değişken ise hisse senedinin ikinci kez işlem gördüğü borsadaki fiyatını temsil etmektedir. Alexander vd. (1988), Foerster ve Karolyi (1993), Ko vd. (1997), Hauser vd. (1998), Serra (1997), Sabherval (2000) ve Alaganar ve Bhar (2002), çapraz/çifte kayıtlı hisse senetlerinin ilk işlem gördüğü borsadaki fiyatının, ikinci kez işlem gördüğü borsadaki fiyatı etkilediğini tespit etmektedir. Ulusal borsada işlem gören hisse senediyle ilgili tüm bilgiler, çapraz kaydın yapıldığı borsaya doğru yönelerek, hisse senedinin fiyatını etkilemektedir. Bu nedenle hisse senedinin fiyatı, hem bağımlı hem de bağımsız değişken olarak modelde kullanılmaktadır.

Gallagher ile Kiely (2005) ve Callen vd. (2008), makroekonomik değişkenlerin, birden fazla borsa da işlem gören hisse senetlerinin değeri üzerinde etkisinin olduğunu tespit etmektedir. Ulusal borsada işlem gören hisse senetlerinin fiyatı makroekonomik değişkenlerden etkilenmektedir. Çünkü hisse senedinin değerinin tespitinde sermaye maliyeti hesaplanırken, kullanılan iskonto oranı makro ekonomik değişkenlere bağlı olarak değişmektedir (Yılmaz vd., 1997: 1). Bu nedenle, makroekonomik değişkenlerden faiz oranı, enflasyon oranı, döviz kuru ve altın fiyatı modelde kullanılmaktadır. Faiz oranı, merkez bankalarının uyguladıkları, risksiz faiz oranını ifade etmektedir. Serra (1997) ve King ve Segal (2004),

faiz oranındaki değişimin hisse senedinin fiyat oluşumunda etkili olduğunu belirtmektedir. Cook ve Hahn (1986), faiz oranındaki değişim ile hisse senedi getirisi arasında ilişkinin olduğunu, faiz oranının ilan edilmesinin kısa dönemde hisse senedi fiyatı üzerinde etkiye neden olduğunu tespit etmektedir (Cook ve Hahn, 1986: 19: 20). Dolayısıyla faiz oranındaki değişim şirketin nakit akımları üzerinde doğrudan etkili olacağından, özkaynak finansmanı faiz oranındaki değişimden doğrudan etkilenmektedir.

Enflasyon, tüketici fiyat endeksini ifade etmekte olup, paranın satın alma gücünün tespitinde önemli bir faktördür. Serra (1997), tüketici fiyat endeksinin hisse senedinin satın alma gücünü etkileyebileceğini ifade etmektedir. Enflasyonun olduğu bir piyasada, hisse senedinin satın alındığı tarihteki değeri ile satıldığı tarihteki değeri enflasyondan negatif yönde etkilenmektedir. Paranın satın alma gücünün düşmesi, bütün koşullar sabitken, satın alınan hisse senedinin sayısını da düşürmektedir. Ülkelerin ekonomi politikalarında önemli bir paya sahip olan enflasyon politikalarının, yatırım araçlarının getirilerinde meydana getirecek negatif etkilerden arınmak isteyen yatırımcılar için, alternatif finansal araçlar geliştirilmektedir. Ayrıca faiz oranı, reel sermaye yatırımlarının finansmanında kullanılan yabancı kaynakların maliyetini de etkilemektedir. Bu yüzden yatırımcılar reel getirilerini, şirket yönetimi ise sermaye maliyetini enflasyonu dikkate alarak hesaplamaktadır.

Hauser vd. (1998), Dale ve Jimhandranathan (2001), Alaganar ve Bhan (2002), Bedi vd.(2003), King ve Segal (2004), Kong ve Lu (2005), Mak ve Magai (2005), Wang (2006), Bris vd.(2007), Kaul ve Mehrotra (2006), Hkust ve Hkust (2011), Liu ve Bagamolov (2012), Ghadhab ve Hellera (2016) ve Mederios ve Lima (2016), döviz kurunun hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Çünkü hisse senetleri farklı borsalarda yabancı para birimi üzerinden işlem gördüğünden, şirketin çapraz kayıtlı hisse senetlerinin ulusal para birimine dönüştürülmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, hisse senedinin fiyatı döviz kurundaki değişimden doğrudan etkilenmektedir. Döviz kurunun hisse senedi fiyatına etkisinin tespit edilebilmesi için, şirketin ilk işlem gördüğü ülkenin para birimiyle, çapraz kayıt yaptırdığı borsadaki para biriminin çapraz kuru alınarak modelde kullanılmaktadır.

Altın, uluslararası piyasalarda önemli bir yatırım aracı olmakla birlikte, özkaynak piyasasına alternatif bir yatırım aracı olarak tercih edilebilmektedir. Altın fiyatlarının 2005-2015 dönemi incelendiğinde; 2005 yılında 400\$/ons iken, 2012 yılında 1800\$/ONS'a kadar yükseldiği ve 2015 yılında ise 1200 \$/ONS'a düştüğü görülmektedir. Alternatif bir yatırım aracı olan altının 2012 yılı sonuna kadar yükselen bir trend sergilemesi hisse senetlerinin fiyatında olumsuz bir etkiye neden olabileceği düşünülmektedir.

Cari oran, aktif kârlılık oranı ve özsermaye kârlılık oranı, şirketin mali performansını ve likiditesini ölçmek için kullanılan şirkete özgü mikro değişkenlerdir. King ve Segal (2004), Cetorelli ve Peristiani (2010) ve Liang (2010), şirketlerin performansını ölçmek amacıyla, aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranlarını kullandıkları görülmektedir. Nenova (2002), Doidge vd. (2004), Yawei (2005), Kaul ve Mehrotra (2006), Bris vd. (2007), Liang (2010), Berg (2012), Mederios ve Lima (2016) ve Ghadhab ve Hellera (2016), şirketlerin likiditesini ölçmek için nakit oran ile cari orandan birini kullanmışlardır. Berg (2012), ikinci bir borsada kayıt olmanın likiditeyi artırdığını ifade etmektedir. Bu nedenle cari oran, likidite durumunun bir göstergesi olarak modelde kullanılmaktadır.

3.2. Panel Veri Yöntemi

Değişkenlerin sadece zaman boyutu dikkate alınarak yapıldığı çalışmalar zaman serisi analizi olarak ifade edilmektedir. Hem zaman serisi hem de birden fazla yatay kesitin birbiriyle olan ilişkisinin incelenmesi panel veri analizi ile yapılmaktadır. Böylece N sayıda birimin alt alta gelerek T sayıda gözlemden oluşan veri setinin arasındaki ilişki ölçülebilmektedir. Panel veri analizinde kullanılan Y bağımlı değişken, X bağımsız değişken, α sabit terim, β eğim katsayısı ve u hata teriminden oluşmakta ve değişkenlerde yer alan "i" şirket sayısını, "t" ise verinin zamanını ifade etmek üzere panel veri modeli aşağıda verilmektedir:

$i=1, \dots, N$ ve $t=1, \dots, T$ olmak üzere panel veri regresyon denklemi;

$$Y_{it} = \alpha_{it} + \beta_{it}X_{it} + u_{it} \quad (1)$$

Tatoğlu (2013), panel veri analizinin dengeli, dengesiz, heterojen, dinamik, dönüşlü, eşanlı olmak üzere gibi birçok çeşidinin olduğunu ifade etmektedir. Analizde yer alan bütün veriler aynı dönemleri kapsayacak şekilde kullanılıyorsa dengeli panel; her örnekleme göre zaman serisinde farklılık oluyorsa dengesiz panel kullanılmaktadır. Panel veri analizinde en çok kullanılan yöntem ise "Geleneksel En Küçük Kareler" yöntemidir. Bu yöntemde havuzlanmış verilerin yatay kesit ve zaman boyutu ihmal edilmektedir (Atabay, 2012: 415). Panel veri analizinde sabit katsayı, sabit etkiler ve rassal etkiler olmak üzere iki farklı yöntemle hesaplanmaktadır. Sabit etkiler yönteminde panelde yer alan yatay kesitlerin her birinin başlangıç döneminde farklı sabit terimler yer almaktadır. Panel veri analizinin sabit etkiler veya rassal etkiler modellerinin tahminicileri arasında seçim yapmak için Hausman testi yapılarak karar verilmektedir.

3.3. Araştırmanın Modeli

Birden fazla borsada işlem gören hisse senetlerinin değerini etkileyen birçok faktör vardır. Literatürdeki çalışmalar incelenerek fiyat farklılığının nedenini araştırmak için 8 bağımsız değişkenden oluşan bir model kurulmuştur. Hisse senedinin ilk kez işlem gördüğü ulusal borsa fiyatı bağımlı değişken olup çapraz kayıtlı olduğu ikinci borsadaki fiyatı ise X_1 olarak modelde yer almaktadır. Faiz oranı, sermaye piyasası borçlanma araçlarının fiyat tespitinde önemli bir etkidir. Faize dayalı yatırımlardan istenilen verim alınmadığı takdirde, yatırımcılar hisse senetlerine yönelerek, hisse senedinin fiyatı üzerinde etkili olabileceği ifade edilmektedir (King ve Segal, 2004: 23-24). Hisse senetlerinin farklı bir para birimi üzerinden alınıp satılmasından dolayı döviz kurunun hisse senedi fiyatını etkilediği tespit edilmektedir (Dale ve Jithendranathan, 2001: 2-5). Enflasyon, reel getirinin hesaplanmasına önemli bir değişken olup yatırım aracının, enflasyonun etkisiyle satın alma gücündeki azalma olarak açıklanmaktadır (Antonioni ve Flynn, 2011: 124). Altın alternatif bir yatırım aracı olarak hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olabilmektedir.

Aktif kârlılık ve özsermaye kârlılık oranları şirketlerin mali performanslarının ölçülmesinde ve değerlendirilmesinde sıkça kullanılmaktadır. Cetorelli ve Peristiani (2010), aktif kârlılık oranının şirketin piyasa değeri üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Cari oran, şirketlerin likidite düzeyinin ölçülmesinde kullanılan bir orandır. Şirketlerin likidite durumunun hisse senedinin alım satımında etkili olacağı düşünülmektedir. Şirketler çapraz kayıt yaparak ilk borsadan temin edemedikleri fonu, likiditesi yüksek olan ikinci borsadan temin etmek isterler. Kaul ve Mehrotra (2006), likiditenin hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.

Şanghai ve Hong Kong Borsası modelleri aşağıda verilmektedir:

$$Y_{it} = \alpha_i + \beta_1 X1_{it} + \beta_2 X2_{it} + \beta_3 X3_{it} + \beta_4 X4_{it} + \beta_5 X5_{it} + \beta_6 X6_{it} + \beta_7 X7_{it} + \beta_8 X8_{it} + U_i \quad (2)$$

Panel veri analizinde frekans sıklığı ve örneklem sayısı ne kadar fazla olursa modelin başarı düzeyi o kadar yüksek olmaktadır. Ancak iki borsada 2010 yılı itibariyle aynı anda işlem gören şirketler analize dâhil edilmiştir. Analiz 2010-2015 dönemi olmak üzere 6 yıllık verilerden oluşmaktadır. Modele 2010 yılından önceki veriler kullanılmak istenmiş ancak 2008 yılında yaşanan ekonomik krizin etkileri 2009 yılında da devam ettiğinden, 2010 yılından önceki veriler kullanılmamıştır. Uygulamada iki borsa için ayrı modeller kurularak toplam 40 şirketin 6 yıllık verilerinden oluşan 240 gözlem değeri ile iki farklı panel veri analizi yapılmaktadır. Birim kök testi yapılmak istenmiş ancak verilerin serisi yeterli olmadığı için yapılamamıştır (Torres-Reyna, 2007: 36). Alexander vd. (1988) hisse senetlerinin borsalar bazında incelenmesinin daha iyi sonuçlar vereceğini ifade ettiğinden, iki borsa için iki model geliştirilmiştir.

4. Bulgular

Bu bölümün ilk kısımda korelasyon testi sonuçlarına yer verilmiştir. İkinci kısımda tanımlayıcı istatistik sonuçlara değinilmiştir. Üçüncü kısımda Hausman Testi, F ve LM testleri yapılarak panel veri analizinin hangi yöntemle yapılacağına karar verilmiştir. Dördüncü ve son kısımda ise panel veri analizi yapılarak analiz sonuçları değerlendirilmiştir.

4.1. Korelasyon Testi Sonuçları

Bu kısımda Şanghai ve Hong Kong Borsası modellerinin korelasyon testi sonuçlarına yer verilmektedir. Şanghai Borsası modelindeki değişkenlerin korelasyon testi sonuçları Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. Şanghai Borsası Modeli Korelasyon Testi Sonuçları

	Y	HSF	FO	DK	ENF	AK	ÖK	CO	AF
Y	1,0000								
HSF	0,4217	1,0000							
FO	-0,1664	0,0367	1,0000						
DK	0,1798	0,0750	-0,4064	1,0000					
ENF	-0,1038	0,0205	0,7972	0,0165	1,0000				
AK	0,1249	0,3114	0,1902	0,0477	0,2251	1,0000			

ÖK	0,0541	0,2371	0,1727	0,0600	0,2259	0,7200	1,0000		
CO	0,0958	-0,0707	0,0822	0,0724	0,1324	0,1153	0,0084	1,0000	
AF	-0,1727	0,0385	0,8780	-0,3629	0,6442	0,1813	0,1689	0,0642	1,0000

Bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında korelasyon ilişkisi incelendiğinde en yüksek korelasyon ilişkisinin Hisse Senedi Fiyatı (HSF) ile bağımlı değişken arasında %42 oranında olduğu görülmektedir.

Hong Kong Borsası modelindeki değişkenlerin korelasyon testi sonuçları Tablo 3'te verilmiştir.

Tablo 3. Hong Kong Borsası Modeli Korelasyon Testi Sonuçları

	Y	HSF	FO	DK	ENF	AK	ÖK	CO	AF
Y	1,0000								
HSF	0,4217	1,0000							
FO	0,1335	0,0510	1,0000						
DK	0,0750	0,1798	0,3693	1,0000					
ENF	-0,0863	-0,1718	-0,5913	-0,1126	1,0000				
AK	0,3114	0,1249	0,0211	0,0477	0,0522	1,0000			
ÖK	0,2371	0,0541	0,0127	0,0600	0,0459	0,7207	1,0000		
CO	-0,0707	0,0958	0,0275	0,0724	0,0043	0,1153	0,0084	1,0000	
AF	0,0385	-0,1727	0,2145	-0,3629	0,3554	0,1813	0,1689	0,0642	1,0000

Korelasyon testi sonuçları incelendiğinde bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında en yüksek korelasyon, Şanghay Borsası modelinde olduğu gibi hisse senetlerinin fiyatları arasında %42 oranında olduğu görülmektedir.

4.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Şanghay Borsasına kayıtlı 40 şirketin 6 yıllık verilerinden 240 gözlem değerinden oluşan panel veri modelinin tanımlayıcı istatistik sonuçları Tablo 4'te verilmiştir.

Tablo 4. Şanghay Borsası Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

	Y	HSF	FO	DK	ENF	AK	ÖK	CO	AF
Ortalama	9,61	6,66	0,0572	6,3100	0,0290	0,0328	0,0786	1,3660	1351,30
Medyan	6,65	4,14	0,0590	6,2620	0,0263	0,0302	0,0773	1,1181	1311,50
Maksimum	50,98	38,50	0,0656	6,6000	0,0541	0,2200	0,9927	27,6430	1674,90
Minimum	1,61	0,17	0,0435	6,0537	0,0144	-0,2797	-0,4457	0,0720	1060,30
Std. Sapma	8,40	6,56	0,0067	0,1810	0,0127	0,0566	0,1395	2,1871	220,52
Gözlem	240	240	240	240	240	240	240	240	240

Şanghai Borsası modelinde hisse senetlerinin fiyatları 1,61 ile 50,98 Yuan arasında değişmektedir. Faiz oranı her iki model içinde aynı olup %4,35 ile %6,56; döviz kuru 6,05 ile 6,60; enflasyon %1,44 ile %5,41 ve altın fiyatı ise 1.060 ile 1.674 Amerikan doları arasında değişim göstermektedir. Aktif kârlılık oranı -0,27 ile 0,22; özsermaye kârlılık oranı 0,13 ile 0,99 ve cari oran 0,07 ile 27,64 arasında değişmektedir. Hong Kong Borsası modelinin tanımlayıcı istatistikleri Tablo 5'te verilmiştir.

Tablo 5. Hong Kong Borsası Modeli Tanımlayıcı İstatistikleri

	Y	HSF	FO	DK	ENF	AK	ÖK	CO	AF
Ortalama	6,66	9,61	0,0228	6,3100	0,0390	0,0328	0,0786	1,3660	1351,30
Medyan	4,14	6,65	0,0175	6,2620	0,0420	0,0302	0,0773	1,1181	1311,50
Maksimum	38,50	50,98	0,0470	6,6000	0,0526	0,2200	0,9927	27,6430	1674,90
Minimum	0,17	1,61	0,0110	6,0537	0,0233	-0,2797	-0,4457	0,0720	1060,30
Std. Sapma	6,56	8,40	0,0120	0,1810	0,0097	0,0566	0,1395	2,1871	220,52
Gözlem	240	240	240	240	240	240	240	240	240

Hong Kong Borsası modeli sonuçları incelendiğinde hisse senedi fiyatının 0,17 ile 38,50 Hong Kong doları arasında değişim gösterdiği görülmektedir. Şanghai Borsası modelindeki değişkenler ile Hong Kong Borsası modelindeki değişkenler aynı olduğundan burada tekrarlanmamıştır.

4.3. Hausman Testi

Şanghai Borsası modelinde, panel veri en küçük kareler yönteminde hangi modelin kullanılacağına tespiti için sırasıyla Hausman, F Testi ve Breusch-Pagan LM testleri yapılarak, test sonuçları Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. Şanghai Borsası Modeli Hausman, F Testi ve LM Testi Sonuçları

Testler	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.	Model
Hausman Testi	0,0000	8	1,0000	Geçersiz
	Statistic	d.f.	Prob.	Model
Redundant Fixed Effect Testi (F)	24,0272	(39,193)	0,0000	Sabit
	Cross Section	Test Hypothesis Time	Both	Model
Random Effects Breusch-Pagan LM	359,9842	0,0285	360,01 (0,0000)	Rassal

Hong Kong Borsası modelinde panel veri en küçük kareler yönteminde hangi modelin kullanılacağına tespiti için sırasıyla Hausman, F Testi ve Breusch-Pagan LM testleri yapılmış ve sonuçlar Tablo 7'de verilmiştir.

Tablo 7. Hong Kong Borsası Modeli Hausman, F Testi ve LM Testi Sonuçları

Testler	Chi-Sq. Statistic	Chi-Sq. d.f.	Prob.	Model
Hausman Testi	0,0000	8	1,0000	Geçersiz

	Statistic	d.f.	Prob.	Model
Redundant Fixed Effect testi (F)	45,6049	39,193	0,0000	Sabit
	Cross Section	Test Hypothesis Time	Both	Model
Random Effects Breusch-Pagan	403,7842	2,8206	406,60 (0,0000)	Rassal

Şanghai ve Hong Kong Borsası modellerinde ilk önce Hausman testi yapılmıştır. Hausman testi geçersiz çıktığından "Redundant Fixed Effect (F)" testi yapılmıştır. Test sonucuna göre sabit etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir. Ancak Hausman testi geçersiz olduğundan, rassal etkiler modelinin geçerli olup olmadığını da test etmek gerekmektedir. Bunun için "Random Effects Breusch-Pagan LM" testi yapılmaktadır. Test sonucunda rassal etkiler modelinin kullanılması gerekmektedir. Bu yüzden Şanghai ve Hong Kong Borsası modellerinde rassal etkiler modeli kullanılarak panel veri en küçük kareler yöntemiyle analiz yapılmaktadır.

4.4. Panel Veri Analiz Sonuçları

Şanghai Borsasında işlem gören 40 şirketin 240 gözlem değeri ile panel veri analizi yapılmıştır. Şanghai Borsası modelinin panel veri analiz sonuçları Tablo 8'te verilmiştir.

Tablo 8. Şanghai Borsası Modeli Panel Veri Analiz Sonuçları

Rassal Etkiler Yöntemi				
Analiz dönemi: 2010-2015		Gözlem Sayısı: 240		Kesit Sayısı: 40
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P Değeri
C	-5,220305	1,758055	-2,969663	0,0033
HSF	0,388065	0,063935	6,099650	0,0000
FO	-0,607577	0,387347	-1,568560	0,1181
DK	3,875691	1,013486	3,824117	0,0002
ENF	-0,631538	2,891573	-0,218406	0,8276
AK	1,386390	0,641538	2,161042	0,0317
OK	-0,546895	0,280818	-1,947507	0,0527
CO	0,020924	0,007878	2,656123	0,0085
AF	-0,313655	0,199856	-1,569402	0,1179
F-istatistik	27,75510	Prob(F-istatistik)		0,000000

Şanghai Borsası modeli analiz sonuçları incelendiğinde modelin açıklama gücünü ifade eden r^2 değeri 0,4901; modelde otokorelasyon olup olmadığını test edilmesi için kullanılan Durbin Watson İstatistik değerinin (DW Stat) ise 1,2677 olduğu tespit edilmektedir. Modelde hisse senedi fiyatı, döviz kuru, aktif kârlılık oranı ve cari oran anlamlı çıkmış diğer değişkenler ise anlamsız çıkmıştır. Hong Kong Borsasında işlem gören hisse senetlerinin fiyatının, Şanghai Borsasındaki fiyatları pozitif yönde %38 oranında etkilediği görülmüştür. Önceki çalışmalar incelendiğinde iki borsa arasında önemli bir bilgi akışının olduğu, Şanghai Borsasının, Shenzhen ve Hong Kong Borsalarında işlem gören hisse senetlerinin fiyatını etkilediği tespit edilmiştir. Analiz sonucu bu durumu doğrulamakta ve Hong Kong Borsası, Şanghai Borsasındaki fiyatları etkilemektedir. Ancak Şanghai ve Hong Kong Borsalarında fiyatların eş zamanlı olarak oluşmadığı ve hisse senedinin likiditesinin ortak hareket etmediği ifade edilmektedir (Kot ve Tam, 2015: 44). Ayrıca Şanghai Borsası Çin Halk Cumhuriyeti'nin en büyük borsası olup, yabancı şirketlerin işlem görmesi mümkün değildir. Şanghai Borsasında sadece Çinli şirketler işlem görmekte, Çin Halk Cumhuriyeti sermaye akımlarını yakından izleyerek kontrol altında tutmaktadır (Kot ve Tam, 2015: 33).

Hong Kong, Çin Halk Cumhuriyeti'ne bağlı özerk bir devlet olsa da, hisse senetlerinin farklı para birimleri üzerinden işlem görmesinden dolayı çapraz kurdan etkilenmektedir. Analiz sonuçlarında döviz kurunun, hisse senedi fiyatını pozitif yönde etkilediği görülmektedir. 2010-2015 yılları arasında 6 yıllık dönemde, yuan ve Hong Kong doları para birimlerinin çapraz kurunda %8,24'lük düşüş tespit edilmiştir. Döviz kurundaki negatif değişimin, hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Yabancı yatırımcılar, Çin borsalarında hisse senedi satın alırken, şeffaf ve güvenilir bir bilgi akışının olup olmadığına dikkat ettikleri ifade edilmektedir (Kot ve Tam, 2015: 35). Callen vd. (2008), Çin borsalarında işlem gören şirketlerin nakit akımları ile yatırımcıların bekledikleri getiriyle ilgili haberlerin, şirketin değerini etkilediğini ifade etmektedir. Şanghay, Shenzhen ve Hong Kong Borsalarında işlem gören A, B ve H grubu hisse senetlerinin, şirketin nakit akımlarıyla ilgili haberlerin duyulmasından sonra indirimli fiyattan işlem gördüğünü belirtmektedir. Yatırımcılar fiyatın uygun olduğu borsadan hisse senedini satın alarak, bekledikleri getirinin üstünde bir getiri elde etmek isteyecektir. Diğer yatırımcılar, hisse senedinin getirisinin beklenenden yüksek olduğunu duyması durumunda, borsalarda işlem gören hisse senetlerine talep artarak fiyatına olumlu yönde yansımaktadır. A grubu hisse senetleri yerli yatırımcılar, B ve H grubu hisse senetleri yabancı kurumsal yatırımcılar için ihraç edildiğinden, ulusal borsada işlem gören hisse senedinin fiyatı diğer borsadaki fiyatı etkilemektedir. Şanghay Borsasında işlem gören bir hisse senedinin fiyatı, makroekonomik faktörlerden etkilenmekte, hisse senedinin Şanghay Borsasındaki fiyatı, Hong Kong Borsasındaki fiyatı etkilemektedir. Bu durum Şanghay Borsasının, Çin borsaları arasında belirleyici bir role sahip olduğunu göstermektedir.

Şanghay borsasında aktif kârlılık oranı pozitif yönde %138'lik güçlü bir etkiye sahiptir. Özsermaye kârlılık oranı ise %10 anlamlılık düzeyinde anlamlı çıkmış ve negatif yönde %54'lük bir etkiye sahiptir. Cari oran pozitif yönde %2'lik bir etkiye sahiptir. Şirketlerin mali performanslarının hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olduğu görülmektedir. Özellikle aktif kârlılık oranı pozitif yönde güçlü bir etkiye sahiptir. Çinli yatırımcılar şirketlerin finansal performansını değerlendirirken yararlanabilecekleri bir oran olduğu düşünülmektedir. Şirketlerin likidite durumunun tespitinde cari oran sıkça kullanılmaktadır. Analiz sonuçlarına göre hisse senedinin fiyatını pozitif yönde %2 etkilemektedir. Şanghay Borsası likiditesi yüksek borsalardan olması cari oranın anlamlı çıkmasında önemli bir etkiye sahip olduğu düşünülmektedir.

Hong Kong Borsasında işlem gören 40 şirketin 240 gözlem değeri ile panel veri analizi yapılmıştır. Hong Kong Borsası modelinin panel veri analiz sonuçları Tablo 9'da verilmektedir.

Tablo 9. Hong Kong Borsası Modeli Panel Veri Analiz Sonuçları

Rassal Etkiler Yöntemi				
Analiz dönemi: 2010-2015		Gözlem Sayısı: 240		Kesit Sayısı: 40
Değişkenler	Katsayı	Std. Hata	t-istatistik	P değeri
C	9,344366	1,144088	8,167523	0,0000
HSF	0,525725	0,065006	8,087385	0,0000
FO	11,355960	0,686571	16,540100	0,0000
DK	-4,595591	0,531529	-8,645983	0,0000
ENF	0,050104	0,014998	3,340779	0,0010
AK	1,807659	0,557731	3,241095	0,0014
OK	0,003483	0,180627	0,019285	0,9846
CO	-0,014012	0,006717	-2,086111	0,0381
AF	-0,002191	0,052169	-0,041990	0,9665
F-istatistik	19,052610	Prob(F-istatistik)	0,000000	

Hong Kong Borsası modeli analiz sonuçları incelendiğinde modelin açıklama gücünü ifade eden r^2 değeri 0,3977; modelde otokorelasyon olup olmadığını test edilmesi için kullanılan Durbin Watson İstatistik değerinin (DW Stat) ise 0,8713 olduğu tespit edilmektedir. Analiz sonuçları incelendiğinde, özsermaye kârlılık oranı ile altın fiyatları hariç diğer değişkenlerin anlamlı çıktıkları görülmektedir. Şanghay Borsasının, Hong Kong Borsasındaki fiyatları %52 oranında pozitif yönde etkileyerek, Hong Kong Borsasındaki fiyatların oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Oysaki Hong Kong Borsası, Şanghay Borsasındaki fiyatları %38 oranında etkilemiştir. Dolayısıyla Şanghay Borsası, Hong Kong Borsasındaki fiyatların oluşumunda önemli bir etkiye sahiptir. Ancak Hong Kong devlet yönetiminin ülkelerine sermaye çekmek için hiçbir

kısıtlama getirmemesi, yabancı kurumsal yatırımcıların işlem yapabilmesi için çeşitli teşvik ve ayrıcalıklar sunması ve Çinli şirketlerin sermaye transferine izin vermesi, Hong Kong Borsasının gelişmesine önemli katkılar sağladığı düşünülmektedir (Kot ve Tam, 2015: 33).

Wang ve Li (2004), Hong Kong Borsasında işlem gören çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, Çin borsalarına göre daha düşük fiyattan işlem gördüklerini ve Şanghay Borsasının likiditesinin daha yüksek olduğunu ve Şanghay Borsasından, Hong Kong Borsasına doğru bilgi akışının gerçekleştiğini ifade etmektedir. Yawei (2005), Çin borsalarında işlem gören hisse senetlerinin fiyatının, Hong Kong Borsasına göre daha yüksek olduğunu tespit etmiştir. Kot ve Tam (2015), Çin borsalarında işlem gören şirketlerin, Hong Kong Borsasında sermaye ihtiyacını karşılamak amacıyla tekrar kayıt yapmadıklarını ifade etmektedir. Çin Halk Cumhuriyeti'nde yabancı şirketlerin borsada işlem görmesinin yasak olması ve Hong Kong Borsasının yabancı şirketlerin kayıt olmasını teşvik etmesi, Hong Kong Borsasının dünya borsalarıyla arasındaki etkileşimi yükselttiği düşünülmektedir.

Wang ve Li (2004), Yawei (2005) ve Callen vd. (2008), Hong Kong Borsasında makroekonomik faktörlerin, hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olduğunu ifade etmektedir. Faiz oranı, döviz kuru ve enflasyon değişkenleri modelde anlamlıdır. Faiz oranı pozitif yönde, döviz kuru negatif yönde ve enflasyon ise pozitif yönde hisse senetlerinin fiyatını etkilemektedir. Altın fiyatı, Hong Kong Borsası modelinde de anlamsızdır. Alternatif bir yatırım aracı olan altının, farklı bir piyasasının olması modelde anlamsız çıkmasının nedeni üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir.

Varlıkların verimli kullanılma düzeyini ölçen aktif kârlılık oranı, hisse senedi fiyatını pozitif yönde etkilediği tespit edilmektedir. Analizde hesaplanan katsayının yüksek olması, aktif kârlılık oranı ile hisse senedi fiyatı arasında yüksek oranda bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Özsermaye kârlılık oranının hisse senedi fiyatını etkileyebileceği düşünülse de modelde anlamsız çıktığı görülmektedir. Analiz sonucunda cari oran anlamlı çıkmış, hisse senedi fiyatını negatif yönde %1,4 oranında etkilediği tespit edilmektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

Birden fazla borsaya kayıtlı hisse senetleri her borsa da farklı fiyatlardan işlem görmektedir. Hisse senetlerinin fiyatlarını etkileyen birçok faktör vardır. Enflasyon, döviz kuru, faiz oranı gibi makroekonomik değişkenler hisse senetlerinin fiyatları üzerinde etkili olabilmektedir. Şirketlerin kendisinden kaynaklanan mikro faktörlerin de hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olduğu bilinmektedir. Ayrıca borsa da aynı endüstride işlem gören hisse senetlerinin fiyatları da çapraz kayıtlı hisse senedinin fiyatının oluşmasında etkili olabilmektedir. Bunların yanı sıra hisse senetlerinin fiyatlarının farklılık göstermesi, sistematik ve sistematik olmayan risklerden de kaynaklanabilmektedir.

Çalışmada Şanghay ve Hong Kong Borsalarında işlem gören hisse senetlerinin değer farklılıkları incelenmektedir. Şanghay Borsasında işlem gören çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, Hong Kong Borsasındaki fiyatlardan %38 oranında etkilediği tespit edilmektedir. Şanghay Borsasının, Hong Kong Borsasındaki fiyatları %52 oranında pozitif yönde etkileyerek, Hong Kong Borsasındaki fiyatların oluşmasında önemli bir etkiye sahiptir. Önceki çalışmalar incelendiğinde iki borsa arasında önemli bir bilgi akışının olduğu, Şanghay Borsasının ve Hong Kong Borsalarında işlem gören hisse senetlerinin fiyatını etkilediği ifade edilmektedir. Wang ve Li (2004), Hong Kong Borsasında işlem gören çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, Çin borsalarına göre daha düşük fiyattan işlem gördüklerini belirtmektedir. Çalışmanın sonucunda da Şanghay Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatlarının oluşumunda, Hong Kong Borsasındaki fiyatların etkili olduğu tespit edilmektedir. Wang ve Li (2004), Yawei (2005) ve Callen vd. (2008), makroekonomik faktörlerin, Hong Kong Borsasında ki hisse senetlerinin fiyatı üzerinde etkili olduğunu belirtmektedir. Çin Merkez Bankasının faiz politikası kararlarının Şanghay Borsasındaki hisse senetlerinin fiyatlarını etkilemediği tespit edilmektedir. Döviz kuru, Şanghay Borsasında pozitif, Hong Kong Borsasında ise negatif yönlü kuvvetli bir etkiye sahiptir. Döviz kurundaki negatif değişimin, hisse senedi fiyatı üzerinde etkili olabileceği düşünülmektedir. Yabancı yatırımcılar, Çin borsalarında hisse senedi satın alırken, şeffaf ve güvenilir bir bilgi akışının olup olmadığına dikkat ettikleri ifade edilmektedir (Kot ve Tam, 2015: 35). Altın fiyatı Şanghay ve Hong Kong Borsası modellerinde anlamsız çıkmaktadır. Aktif kârlılık oranı, hisse senetlerinin her iki borsadaki fiyatını da pozitif yönde etkilemektedir. Özsermaye kârlılık oranı, her iki borsada da anlamsız çıkmaktadır. Cari oran şirketlerin likidite düzeylerini ölçmekte kullanılan önemli bir göstere olarak görülmektedir. Cari oran hisse senedinin fiyatını Şanghay Borsasında pozitif yönde %2, Hong Kong Borsasında negatif yönde %1 etkilemektedir. Sonuç olarak, hisse senedinin bir borsadaki fiyatının, diğer borsadaki fiyattan etkilendiği, dolayısıyla hisse senedinin fiyatının oluşmasında borsalar arası etkileşimin etkili olduğu görülmektedir.

Borsalar arasında entegrasyonun artmasıyla hisse senedi fiyatlarının daha rasyonel ve gerçekçi oluşacağı düşünülmektedir. Yapılacak çalışmalarda çapraz kayıtlı hisse senetlerinin işlem hacimleri ile fiyatları arasındaki ilişki incelenebilir. Çapraz kayıtlı hisse senetlerinin, kayıt olmadan önceki ve sonraki fiyatları karşılaştırılabilir. Sermaye Piyasası Kurulu'nun hisse senetlerinin birden fazla borsada işlem görmesi için teşvik edici bir model geliştirilebilir.

Kaynakça

- Alaganar, Vaira T. & Bhar, R. (2002), Information and volatility linkage under external shock: Evidence from dually listed Australian stocks. *International Review of Financial Analysis*, 11, 59-71.
- Alexander, G.J., Eun, C.S. & Janakiraman, S. (1988), International listings and stock returns: Some empirical evidence, *Journal of Financial and Quantitative Analysis*, 23 (2), 135-151.
- Antonioni, P. & Flynn (2011), *S.M..Economics for Dummies*, JohnWiley & Sons, Inc.: Chishester.
- Atabay Baytar, R. (2012), Türkiye ve BRIC Ülkeleri Arasındaki Ticaret Hacminin Belirleyicileri: Panel Çekim Modeli Analizi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11, 21, 403-424.
- Bedi, J. Richards, A. & Tennant, P. (2003), *The characteristics and trading behavior of dual listed companies*. Reserve Bank of Australia Bulletin Working Papers, Australia.
- Berg, M. (2012), Cross Listing and Valuation Differences Between The Hong Kong and Chinese Stock Markets, Aalto University School of Economics, Master's Thesis of Department of Accounting and Finance Aalto.
- Bris, A., Cantale, S. & Nishiotis, G.P. (2007), A breakdown of the valuation effects of international cross-listing. *European Financial Management*, 13 (3), 498-530.
- Callen, J.L., Lai, K. & Wei, S.X. (2008), Understanding the Variation of Foreign Share Price Discounts: A Study of Dual-listed Chinese Firms, *SSRN Electronic Journal*, 2-43, (Available: <http://ssrn.com/abstract=1343591>), Retrieved on March 3, 2017.
- Cetorelli, N. & Peristiani, S.(2010), Firm Value and Cross-Listing: The Impact of Stock Market Prestige, Federal Reserve Bank of New York, Staff Report no:474, New York. Working Paper Series. Son Erişim:14.10.2016,<http://www1.wiwi.unimuenster.de/cqe/forschung/workshops/forthcomingworkshops/helsinki/Parper-Callen-Helsinki.pdf>.
- Charltons. (2015), Listing international companies on the Hong Kong Stock Exchange: 2015 Update, (Available: <https://www.charltonslaw.com/legal/ipo/Listing-international-companies-on-the-Hong-Kong-Stock-Exchange-2015-update.pdf>), Available on March 30, 2017.
- Chen, G., Firth, M. & Kim. J.B.(2012), The Use of Accounting Information For The Valuation of Dual Class Shares Listed on China's Stock Markets, *Accounting and Business Research*, 32, 3, 123-131.
- Choi, O.T.K., Wong, H., Yiu, C. K. F. & Yu, M. (2013), In depth analysis of the dually listed companies in Hong Kong and China Stock Markets prior and posterior to the global financial turmoil, *International Journal of Economics and Finance*, 5(10), 100-110.
- Cook, T. & Hahn. T. (1986), The information content of discount rate announcements and their effect on market interest rates. Working Paper of Federal Reserve Bank of Richmond, *Journal of Money*, 86(5), 1-40.
- Dale, A.J. & Jithendranathan, T.(2001), Fluctuating Returns of Dual Listings: Domestic and ADR Markets, Preliminary Draft, (Available: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=263178), Retrieved on October 14, 2016.
- Doidge, C., Karolyi, G.A. & Stulz, R.M. (2004), Why are foreign firms listed in the U.S. worth more?, *Journal of Financial Economics*, 71, 205-238.
- Foerster, S.R. & Karolyi, G.A. (1993), International listing of stocks: the case of Canada and The U.S., *Journal of International Business Studies*, 24(4), 753-784.
- Gallagher, L. & Kiely, D. (2005), Volume and garch effects for dual listed equities: evidence from Irish equities, *The Irish Accounting Review*, 12(1), 63-82.
- Ghadhab, I. & Hellara, S. (2016), Price discovery of cross listed firms, *International Review of Financial Analysis*, 44, 177-188.
- Hauser, S., Tanchuma, Y. & Yaari, U. (1998), International transfer of pricing information between dually listed stocks, *The Journal of Financial Research*, 21(2), 139-157.
- Hkust, C. L. & Hkust, M. S. S. (2011), Dual listed shares and trading, Working papers at CFA Institute, 1-40.
- Kaul, A. & Mehrotra, V.(2006), The Role of Trades in Price Convergence: A Study of Dual-Listed Canadian Stocks, *Journal of Empirical Finance*, 14, 196-219.

- King, M.R. & Segal, D.(2004), International Cross Listing and The Bonding Hypothesis, Bank of Canada Working Paper 2004-17.
- Ko, K., Lee, I. & Yun, K. (1997), Foreign listings, firm value and volatility: The case of Japanese Firms' listings on the US Stock Markets, *Japan and the World Economy*, 9, 57-69.
- Kong, J. & Lu, D. (2005), Impact of dual listings on valuation and liquidity: evidence from China's Stock Markets, *The Journal of Economic Asymmetries*, 2(2), 129-143.
- Kot, H. W. & Tam, L. H. K. (2015), Are stock price more informative after dual-listing in emerging markets: Evidence from Hong Kong listed Chinese Companies, *Pasific Basin Finance Journal*, 36, 31-45.
- Liang, J. (2010), Market segmentation and dual-listed stock price premium: An Empirical Investigation of the Chinese Stock Market, University of St. Andrews, A Thesis Submitted for the Degree of PhD, U.K.
- Liu, L. & Bogomolov, T. (2012), The Law of One Price and Arbitrage on China's Dual Listings, *International Journal of Banking and Finance*, 9(2), 58-76.
- Mak, B.S.C. & Ngai A.M.S. (2005), Market linkage for dual listed Chinese Stocks, *The Chinese Economy Review*, 38(2), 88-107.
- Mederios, O.R. & Lima, M.E. (2016), *Brazilian dual listed stocks, arbitrage and barriers*, 30th Encontro da ANPAD. 23 a 27 de setembro de 2006. Salvador, Brasil. 1-17.
- Nenova, T. (2002), The value of corporate voting rights and control: A cross-country analysis, *Journal of Financial Economics*, 68, 325-351.
- Sabherwal, S. (2000), *Price discovery for dually traded securities: evidence from U.S. listed Canadian Stocks*, Degree Doctor of Philosophy in Management, Georgia Institute of Technology, United States.
- Serra, A. P. (1997), *The valuation impact of dual listing on international exchanges: The case of emerging market's stocks*, Thesis of PhD, London Business School, London, U.K.
- Tatoğlu Yerdelen, F. (2013), *İleri Panel Veri Analizi*. Beta Basım Yayın Dağıtım: İstanbul.
- Torres-Reyna, O. (2007), Panel Data Analysis: Fixed and Random Effects Using Stata (v.4.2.), (Available: <https://www.princeton.edu/~otorres/Panel101.pdf>), Retrieved on: September 03, 2019.
- Wang, S. S. & Li, J. (2004), Location of trade, ownership restrictions and market illiquidity: Examining Chinese A and H Shares, *Journal of Banking & Finance*, 28, 1273-1297.
- Wang, D. (2006), Cross-autocorrelation of dual listed stock portfolio returns: evidence from the Chinese Stock market, IESE Business School, Working Paper.
- World Federation of Exchanges Market Highlights. (2017), (Available:<https://www.world-exchanges.org/home/index.php/statistics/monthly-reports>), Retrieved on October 07, 2017.
- Yawei, W. (2005), Dual listing in Hong Kong and its impact on the performance of a shares, Hong Kong Baptist University, Degree of Bachelor of Business Administration, Hong Kong.
- Yalçın, K. (2012), *Uluslararası Finansman*. Gazi Kitabevi: Ankara.
- Yılmaz, Ö., Güngör B. ve Kaya, V. (1997), Hisse senedi fiyatları ve makroekonomik değişkenler arasındaki eşbütünlük ve nedensellik, *İMKB Dergisi*, 9(34), 1-16.

Extended Abstract

Aim and Scope

The stocks of the cross-listed companies are traded on the stock exchange at different prices. The prices at the time the stocks were issued on the second stock exchange are the prices on the first stock exchange where the stocks are traded. Prices of stocks vary according to supply and demand in the stock exchange. Investors and executives have problems in determining the value of the company correctly. Because the stocks traded on different exchanges at the same time are valued at different prices. Although the financial statements and cash flows of the company are traded in both exchanges, they are traded at different prices in the stock exchanges. There are many factors that affect the price of a stock. The structure of the stock exchanges where the stocks are traded, the balance of supply and demand etc. factors cause different prices. The aim of this study is to investigate the causes of price differences of the stocks of cross-listed

companies. The study investigates the reasons for the differences in the value of the stocks traded the same time the Shanghai and Hong Kong Stock Exchanges. In practice, panel data analysis is performed with 2010-2015 period data. The study is expected to contribute to the literature.

Methods

The studies in which the variables are made by taking only the time dimension are expressed as time series analysis. Both the time series and the relationship between multiple horizontal sections are examined by panel data analysis. The most commonly used method in panel data analysis is the "Least Squares" method. In the panel data analysis, the constant coefficient is calculated by two different methods as fixed effects and random effects. Two different models have been developed: Shanghai and Hong Kong Stock Exchange. Panel data analysis is done by least squares method in the model by using the 6-years data of 40 companies that are traded in the Shanghai and Hong Kong Stock Exchange for 2010-2015 period. In the model; stock prices and variables such as interest rate, inflation rate, exchange rate, gold price, oil price, return on assets ratio, return on equity ratio and current ratio are used annual data.

Findings

The prices of the stocks traded on the Hong Kong Stock Exchange had a positive effect on the prices of the Shanghai Stock Exchange by 38%. When the previous studies were examined, it was found that there was a significant flow of information between the two stock exchanges and that the Shanghai Stock Exchange affected the price of the stocks traded on the Shenzhen and Hong Kong Stock Exchanges. The analysis confirms this and the Hong Kong Stock Exchange affects prices on the Shanghai Stock Exchange. However, it is stated that the prices in Shanghai and Hong Kong Stock Exchanges do not occur the same time and the liquidity of the stock does not act jointly. Shanghai Stock Exchange has a positive effect on the prices of Hong Kong Stock Exchange by 52% and has a significant effect on the prices of Hong Kong Stock Exchange. However, the Hong Kong Stock Exchange affected prices on the Shanghai Stock Exchange by 38%. Therefore, the Shanghai Stock Exchange has a significant impact on the formation of prices on the Hong Kong Stock Exchange. However, it is thought that Hong Kong state administration does not impose any restrictions on attracting capital to its countries, offering various incentives and privileges for foreign institutional investors to make transactions, and allowing Chinese companies to transfer capital and contributes to the development of Hong Kong Stock Exchange.

Conclusion

In this study, the value differences of stocks traded in Shanghai and Hong Kong Stock Exchanges are examined. When the previous studies are examined, it is stated that there is a significant flow of information between the two stock exchanges and it affects the price of the stocks traded on the Shanghai Stock Exchange and Hong Kong Stock Exchange. As a result of the study, it is determined that the prices in Hong Kong Stock Exchange are effective in the formation of the prices of stocks in Shanghai Stock Exchange. It is determined that the interest rate policy decisions of the Central Bank of China do not affect the prices of stocks on the Shanghai Stock Exchange. Exchange rate has a positive effect on Shanghai Stock Exchange and a negative effect on Hong Kong Stock Exchange. It is thought that the negative change in the exchange rate may affect the stock price. The price of gold is meaningless in Shanghai and Hong Kong Stock Exchange models. The asset profitability ratio positively affects the price of stocks in both stock exchanges. The return on equity ratio is meaningless on both exchanges. The current ratio affects the stock price by 2% on the Shanghai Stock Exchange and 1% on the Hong Kong Stock Exchange. As a result, it is seen that the price of the stock in one stock market is affected by the price in the other stock market, thus the interaction between the stock markets is effective in the formation of the stock price.

Ek: Şanghay ve Hong Kong Borsalarında Çapraz Kayıtlı Şirketlerin Listesi

No	Şirketlerin İsimleri ve Ticaret Ünvanları
1	Huaneng Power International, INC.
2	COSCO Shipping Energy Transportation Co Ltd.
3	Sany Heavy Industry Co. Ltd.
4	China Eastern Airlines Corporation Limited
5	Gree Real Estate Co.,Ltd / Coastal Greenland Limited
6	Yanzhou Coal Mining Company Limited
7	Shanghai Jahwa United Co. Ltd
8	Guangzhou Baiyunshan Pharmaceutical Holdings Company Ltd.
9	Jiangxi Copper Company Limited

10	Jiangsu Expressway Company Limited
11	Shanghai Jiaoda Withub Info. Indust Co.
12	Shenzhen Expressway Co. Ltd
13	CSSC Offshore&Marine Engineering Group Co. Ltd.
14	Sinopec Shanghai Petrochemical Co. Ltd.
15	Shanghai Industrial Development Co. Ltd.
16	Nanjing Panda Electronics Company Limited
17	Shenji Group Kunming Machine Tool Company Limited
18	Maanshan Iron&Steel Company Limited
19	Beijing Jingcheng Machinery Electric Company Limited
20	Sinopec Oilfield Service Corporation
21	Dongfang Electric Corporation Limited
22	Xiamen International Airport Co. Ltd
23	China Shenhua Energy Company Limited
24	Air China Limited
25	China Railway Construction Corporation Limited
26	Guangshen Railway Company Limited
27	China Railway Group Limited
28	Beijing North Star Company Limited
29	Aluminium Corporation of China Limited
30	CRRC Corporation Limited
31	China Oilfield Services Limited
32	PetroChina Company Limited
33	COSCO SHIPPING Development Co. Ltd.
34	Dalian Port (PDA) Company Limited
35	China Coal Energy Company Limited
36	Zijin Mining Group Company Limited
37	COSCO SHIPPING Holdings Co. Ltd.
38	China Unicom Ltd.
39	China Southern Airlines Corp. Ltd.
40	China Petroleum & Chemical Corp.

Din ve Girişimcilik

Religion and Entrepreneurship

Sebahattin Kılınç¹, Serdar Yener²

Öz

Dini inanışların değerler yoluyla girişimsel davranışlar üzerinde etki oluşturabileceğini öneren bu çalışma literatür taraması yöntemiyle yapılmıştır. Sosyolojik bir olgu olan din olgusu ve kurumunun yeni kurumsal kuram çerçevesinde bireylerin girişimcilik davranışları üzerinde etkili olabileceği düşünülmüştür. Bu çerçevede ilk olarak eksen çağı olarak adlandırılan ve kültürel yaşamın hemen hemen bütün alanlarında bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir dönem irdelenmiştir. Müteakiben günümüzde yaygınlığı açısından öne çıkan dini inanışlar sırasıyla irdelenmiştir. Bu çerçevede Eksen çağından sonra Hinduizm, Budizm, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslamiyet açısından girişimcilik irdelenmeye çalışılmıştır. Günümüzde mevcut yaygın dinlerin ele alındığı bu çalışma dini inanışların özerklik, risk alma, yenilikçilik ve yaratıcılık davranışları üzerindeki etkileri yoluyla girişimcilik davranışlarını yorumlamaya çalışmıştır. Araştırma Ajzen'in (1991:108) planlanmış davranışlar kuramı çerçevesinde dizayn edilmiş ve uygulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Din, Girişimcilik, Eksen Çağı, Budizm, Hinduizm.

Abstract

This research offering that religious beliefs affects entrepreneurial behaviors through social values is done by literature review. Religion phenomenon, which is accepted as a sociological issue and religion institute is thought to affect entrepreneurship within frames of new institutional approach of sociology. Within this frame a milestone in almost each area of cultural life which is called axial age is presented firstly. Then today's popular religious beliefs are questioned respectively. Within this frame Hinduism, Buddhism, Judaism, Christianity, and Islam perspectives were observed according to entrepreneurship. This research which handles present religions tackles and explains the issue from the point of the effect of religion on autonomy, risk taking, innovativeness, creativeness. The research is designed and conducted within frames of Ajzen's (1991:108) theory of planned behaviors.

Keywords: Religion, Entrepreneurship, Axial Era, Buddhism, Hinduism..

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: A14, D23, L26

Submitted: 05 / 08 / 2018

Accepted: 21 / 09 / 2019

¹ Dr., Türk Kara Kuvvetleri Komutanlığı, kujase69@hotmail.com.

² Doç.Dr., Sinop Üniversitesi, Serdaryener@sinop.edu.tr, Orcid: 0000-0003-1413-7422 .

Giriş

Toplumdaki sosyal kurumlar bireyler tarafından oluşturulurken aynı zamanda bireylerin davranışlarını da şekillendirdiği için çok yönlü bir fonksiyon oynamaktadırlar (Kuran, 2011:41). Sosyal kurumlar ve kurumların araçları olan normlar bireylerin davranışlarını belirlerken değişimler ve etkileşimlerle zamanla değişebilir (Hayek, 1960:63). Din olgusunun sosyal bir kurum olarak toplumda kişilerarası ilişkileri belirleyen bir fonksiyonu vardır (North, 1990). Ayrıca bireylerin davranışlarının meşruiyetleri içinde bulunulan sosyal kurumlarda geçerli normlara bağlı olduğu için dini açıdan girişimcilik davranışlarının onaylanması ve desteklenmesi önem barındırmaktadır. Din ve din kurumunun girişimcilik üzerindeki etkisi hem genel olarak dinin sosyolojik olarak oynadığı fonksiyon hemde özelde farklılaşan dini inanışların girişimcilik üzerindeki etkisinin farklılaşmış farklılaşmadığı üzerinedir. Genel olarak din olgusunun girişimcilik davranışlarını etkileme mekanizması bir araştırma konusu olurken farklı dini inanışların girişimcilik davranışları üzerindeki etkisi farklı araştırma konusudur. Genel olarak din olgusunun girişimcilik davranışlarını etkilemesi dinin toplumsal değerler üzerindeki etkisi yoluyla olurken bu planlanmış davranışlar kuramı çerçevesinde açıklanabilmektedir. Bu çalışmada din olgusunun genel olarak girişimcilik davranışlarını etkileme mekanizmasıyla birlikte yaygın olan dini inanışların girişimcilik üzerindeki etkisi de ele alınmıştır.

Alanyazında birçok yönden tanımlanan girişimcilik olgusu bu çalışmada iktisadi açıdan ele alınmıştır. İktisadi açıdan girişimcilik insanların ve toplumların ihtiyaçlarını karşılayarak fayda sağlamak maksadıyla ihtiyaç duyulan üretim faktörlerini biraraya getirerek risk alıp üretim yapma süreci olarak tanımlanabilir. Sosyal yaşamın birçok alanına ilişkin bir girişimcilik tanımı yapılmakla birlikte bu çalışmada iktisadi açıdan girişimcilik ele alınmıştır.

Davie (2013:44) din ve girişimcilik arasındaki ilişkinin sekülerizm ve çoğulculuk çerçevesinde yorumlanabileceğini iddia etmektedir. Sekülerizm ve çoğulculuk yaklaşımları dini inanışın iki uç düzeyini göstermektedir. Sekülerizm açısından girişimciliğin yüksek olduğu batılı ekonomilerde dini inanış düzeyinin düşük olması çoğulculuk açısından girişimcilik oranlarının yüksek olduğu üçüncü dünya ülkelerinde özellikle evanjelist mezhepli Hıristiyan inancının yaygın olması sekülerizm ve çoğulculuk yaklaşımlarının ele alınmasını gerekli kılmaktadır (Drakopoulou-Dodd ve Gotsis, 2007:98).

Sekülerizm insanoğlunun gelişim sürecinde dini aidiyetten uzaklaşacağını yaşamında din olgusunu kaldıracağını önermektedir (Dobbelaere, 1981:18). Birey ve toplumun gelişim sürecinin herhangi bir aşamasında dinin herhangi bir rolünün olmadığını öneren temel sekülerist inancının farklı yorumları farklı şekillerde yönetimlerde görülmektedir (Davie, 2013:41). Kilise temelli katı Hıristiyan inancının bireyin ve toplumun gelişimini engellediğini öne süren Protestan Hıristiyanlık inancıyla yaygınlaşan sekülerizm özellikle gelişmiş kuzey batı ülkelerinde yaygınlaşmıştır (Bruce, 1999:67). Sekülerizm sonrası inanç (Post-Secular) temel sekülerizm inancının katı anlayışını reddetmekte ve rasyonel bir bakış açısıyla dünyevi davranışları etkilememesi şartıyla dinin insan yaşamında kabul edilebileceğini önermektedir (Davie, 2013:44).

Çoğulculuk açısından bakıldığında tanımlayıcı çoğulculuk bireyin dini aidiyeti ve uygulamalarını içeren dini farklılaşma, nesnel çoğulculuk dini farklılaşmanın kabulü, belirleyici çoğulculuk çoğulculuğun sosyal bir değer olarak kabulünü içermektedir. Çoğulculuk tam anlamıyla tanımlanmış ve belirlenmiş dini kurumlar ve uygulamaları ifade etmekte olup toplumun geneline bir referans olmaktadır. Kamu yönetiminde dini çoğulculuk yaklaşımını bir araç olarak kullanan toplumlarla ekonomik gelişme arasında ilişki bulunmuştur (McGeary ve Barro, 2006:151). Rasyonel seçim kuramı çerçevesinde dini rekabet açısından dinin ekonomik gelişme üzerinde olumlu etkisinin olduğu da iddia edilmektedir (Lechner, 2008:88).

Sosyal bir olgu olan din olgusuyla girişimcilik davranışı arasındaki ilişki Max Weber ve Adam Smith tarafından kabul edilirken bu ilişkinin hangi dinamiklerle şekillendiğini ortaya koyan çalışma yok denecek kadar azdır. Din ve iktisadi yaşam arasındaki ilişki ilk olarak Max Weber tarafından 1905 yılında "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhü" adlı kitapta ele alınmıştır. Girişimcinin risk alma (Knight, 1921:78), yaratıcı yıkım (Schumpeter, 1934:23) ve fırsatları keşfetme (Kirzner, 1973:21) davranışlarıyla ekonominin atıl kaynaklarının verimli ve etkin bir şekilde kullanılmasını sağlayarak ekonomik gelişmeyi etkilediği düşünülmektedir. Ekonomik gelişmenin girişimcilik düzeyine bağlı olduğu düşüncesiyle (Baumol, 2002:30) din ve ekonomik gelişme ilişkisinin din ve girişimcilik ilişkisini yansıtabileceği düşünülmektedir. Adam Smith bireylerin davranışları üzerinden ekonomiyi değerlendirirken bireylerin davranışlarının dini inanışlardan etkilenebileceğini düşünmüştür (Anderson, 1999:12). Bireylerin tutum ve davranışlarının içinde bulunduğu toplumun değerleri tarafından etkilenebileceğini ortaya koyan araştırmalarda öne çıkan sonuçların yanında toplumun değerlerinin dini inanışlar tarafından şekillendiği sonuçlarda gözlenmektedir. Dini inanışlar değerler yoluyla tutum ve davranışlar üzerinden bireylerin yaşam şekillerini etkilemektedir. Bundan yola çıkarak din ve ekonomik performans arasındaki ilişkiyi ortaya koyan çalışmalar da yapılmıştır (Guisa vd., 2006:26). Örneğin Barro ve McGeary (2003) kiliseye gidişle ekonomik büyüme arasında olumsuz bir ilişki gözlemlerken insanlardaki ahiret inanışlarıyla ekonomik büyüme arasında olumlu ilişkinin olduğunu iddia etmektedirler. Dana (2009:89) Kanada' da yaşayan dini ritüellerini yerine getiren her 1000 Yunan asıllı vatandaşın 124 tanesinin, Filipin asıllı vatandaşın ise 18 tanesinin girişimcilik davranışı gösterdiğini belirterek din faktörünün girişimcilik üzerinde yadsınamayacak bir etkisinin olduğunu iddia etmiştir.

Drakopoulou Dodd ve Gotsis (2007:95) bireyin sosyal normlar ve bireysel değerleri arasında kurduğu denge düzeyinde girişimsel başarıyı sağlayabileceğini iddia etmektedirler. Günümüzde yapılan araştırmalar dini normların girişimsel davranış üzerindeki doğrudan ilişkisini reddederek dini normların bireylerin değer algılarını şekillendirdiğini ve davranış referansları oluşturduğunu göstermektedir. Bu durumda bireylerin sadece girişimcilik sürecinde değil yaşamın tüm alanlarında bu değer algılarını referans olarak kullanabileceği düşünülebilir. Son yıllarda sosyal sürdürülebilirlik farkındalığının artması dinin ticari girişimcilik davranışları üzerindeki etkisinin daha fazla sorgulanmasına yol açmıştır. Brammer vd. (2007:4) dinsel normlara bağlılık düzeyi yüksek olan girişimcilerin bireysel getirilerin yanında sosyal çıktıları da dikkate aldıklarını ve dolayısıyla toplumda daha fazla sorumluluk aldıklarını iddia etmektedirler.

Bireylerin girişimci olma veya ücretli çalışan olma kararının arkasında riskten kaçınma (Kihlstrom ve Laffont, 1979:721), başarı ihtiyacı (McClelland, 1964:14), eğitim ve beşeri sermaye (Zucker vd., 1998:291), işsizlik (Evans ve Leighton, 1989:21) gibi faktörler yatmaktadır. Iannoccone (1998:1469) girişimcilik davranışlarının birey ve hane seviyesinde dini inanışlarla ilişkisinin olduğunu iddia etmektedir. Dinin bireyin ve toplumun üzerindeki etkisinden yola çıkarak bireylerin girişimsel davranışlarının dini inanış veya normlar tarafından meşru görülebilme derecesi veya dinin olumlu desteğinin toplumdaki girişimsel davranışları arttırabileceği düşünülebilir (Eisenstadt, 1986).

Dini inanışların etkilediği değerler yoluyla bireylerin davranışları üzerinde etkili olacağı düşüncesinden hareketle bu çalışmada literatür taraması yöntemiyle dünyada yaygın olan dini inanışların girişimcilik davranışları üzerindeki etkisi ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede ilk olarak eksen çağı olarak adlandırılan ve kültürel yaşamın hemen hemen bütün alanlarında bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir dönem irdelenmiştir. Müteakiben günümüzde yaygınlığı açısından öne çıkan dini inanışlar sırasıyla irdelenmiştir.

Dinin girişimcilik davranışları üzerindeki etkisi planlanmış davranışlar kuramı (Ajzen, 1991:189) çerçevesinde açıklanabilir. Bireylerin sahip olduğu dini inanışlar ve dini kurumlar çerçevesinde kabul edilme ve onaylanma isteğiyle dini referanslar doğrultusunda hareket edebileceği düşünülmektedir. Kabul ve onaylanma isteğiyle dini öneriler doğrultusunda hareket eden bireyin davranışlarında dini kodları gösterebileceği düşünülmektedir. Bireyin niyet ve davranışlarının içinde yaşadığı toplumun değerleri yoluyla oluşan bilişsel süreç sonunda şekilleneceğini önerilerek planlanmış davranışlar kuramı çerçevesinde din olgusunun girişimciliği etkileyebileceği düşünülmüştür. Araştırmanın sorunsalı da bu yönde olup bireylerin içinde yaşadığı toplumun kurumlarının bireylerin davranışlarını etkilediği bu yüzden dünyanın farklı yerlerinde farklı sosyolojik kurumların içinde yaşayan bireylerin farklı girişimcilik davranışlarına sahip olduğu gözlenmektedir. Buradan hareketle sosyolojik yaşamın din boyutunun bireylerin girişimcilik davranışlarını etkilediği önerilmektedir.

Ajzen'in planlanmış davranışlar kuramı çerçevesinde bu araştırmanın hipotezi farklı dini inanışların bireylerin girişimcilik davranışlarını farklı yönlerde şekillendireceği olarak belirlenmiştir.

1. Literatür Taraması

1.1. Eksen Çağı ve Girişimcilik

Yapılan araştırmalarda din ve girişimcilik ilişkisi incelenirken eksen çağı bir dönüm noktası olarak görülmektedir. Eksen çağı insanlık gelişiminin kronolojik dönemlerinden ayrı olarak M.Ö. 800-200 yılları arasında Çin, Mısır, Yunanistan ve Orta Amerika bölgelerindeki paralel gelişmeleri tanımlamak üzere kullanılan bir kavramdır (Abrutyn, 2014:106). Eksen çağını alanyazında kapsamlı bir şekilde ele alan Jaspers (1953) dünyadaki bütün dini ve felsefi akımların bu dönemde yayılarak bireyi keşfetme çalışmalarının arttığını iddia etmektedir. Bilimsel araştırmanın ve şüpheciliğin temeli olarak görülen Platon yaklaşımı, Budizmin Buda (Siddhartha Gautama) tarafından kurulması, Konfüçyus yaklaşımının Çin'de ortaya çıkması, ve Antik Yunan düşünürleri olan Homeros, Sokrates, Herakleitos gibi düşünürlerin ortaya çıkması Eksen çağında olmuştur. Bu dönemin önemli figürleri olan Sokrates, Konfüçyüs ve Buda sosyal ve bireysel yaşamı şekillendiren referanslar olarak "Paradigmasal Kişilikler" şeklinde tanımlanmıştır (Jaspers, 1953:41). Din ve felsefe yaklaşımının bir disiplin olarak kabul edildiği Eksen Çağı kurumsallaşmış din anlayışının çıktığı dönem olarak da görülmektedir. Bu dönemin dünyanın farklı bölgelerinde paralel şekilde gelişmesi insanlığın sosyal evriminin bir gereksiniminden ortaya çıktığını düşündürmektedir. Eksen çağında yukarıda sayılan farklı bölgelerde kentsel nüfus iki katına çıkmıştır. Bundan önceki inanışlar ve Tanrıların doğaüstü güçlerine dayalı baskın konumları bu dönemde insanlar arasındaki etkisini yitirerek tek bir evrensel tanrının hakim olduğu düşüncesine dayalı sosyal ve bireysel yaşamlar oluşmaya başlamıştır. Eksen çağı insanoğlunun kendini keşfinin önem kazandığı antik ve ilkel dönemden entellektüel döneme geçiş aşaması olarak da görülmektedir. Jaspers'a (1953:60) göre daha önce dini ve kültürel değişimlerle ilişkilendirilmeyen insanoğlunun gelişim aşamaları eksen çağında dini ve kültürel değişimlerle ilişkilendirilmeye başlanmıştır. Bu birbirinden bağımsız dört bölgede birbirine paralel şekilde yaşanan bu dönüşümler ekonomik ve teknolojik dönüşümleri de beraberinde getirmiştir. Bellah (1967:17) ve Wallace (1966:24) eksen çağını antik dönemden tarihsel döneme geçiş dönemi yani çok tanrıcılıktan (Polyteizm) tek tanrıcılığa (Monoteizm) geçiş dönemi olarak adlandırmıştır. Abrutyn (2014:111) bu dönemde bölgesel

tüccarların temel girişimci rolüyle öne çıkarak elit tabakaya karşı bir girişimci sınıfı kurduğunu iddia etmektedir. Bu dönemde ayrıca bir din sınıfının da oluştuğu iddia edilmektedir (Abrutyn, 2014:112). Eksen çağı belirleyici, sembolik ve örgütsel sosyal çerçevelerin oluştuğu ve sosyal projelerin yaygınlaştığı bir dönem olarak kabul edilmektedir (Eisenstadt, 1986:65). Dünyanın dört farklı bölgesinde ortaya çıkan tek tanrılı dini inanışlara dayalı bu sosyokültürel yapı kendi bölgesine has fiziksel, dinamik, sosyal ve sembolik boyutlarıyla modern toplumların temelini oluşturmuştur (Abrutyn ve Van Ness, 2014). Eleştirel düşüncenin doğduğu dönem olan Eksen çağı metabilişin yaygınlaştığı, düşünmeyi düşünmenin yaşandığı bir çağ olarak tanımlanmıştır (Momigliano, 1997:45). Evrimsel kurumsal yaklaşım Eksen çağında girişimcileri, yapısal ve kültürel çerçevelerini oluşturarak içinde bulunduğu toplumdan kendilerini özgürleştirme gayretinde olan bireyler olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde Mezopotamya, Çin, Mısır ve Orta Amerikadaki politika sınıfları tam olarak akrabalık ilişkisinden bağımsız olmamakla birlikte karmaşık bir akrabalık hiyerarşisi de mevcuttur (Eisenstadt, 1986:42). Yönetici bir politik sınıftan ayrılan girişimci sınıfın doğduğu eksen çağı din sınıfı gibi özerk birçok sınıfın doğduğu dönem olarak da tanımlanmaktadır. Din kurumunun toplum diğer kurumlarından ayrıldığı bu dönemde akrabalık ve diğer sosyal bağlardan özerklik arayışında olan girişimcilerin yaygınlaştığı gözlenmiştir (Wittrock, 2012:24). Bu dönemde girişimci sınıfın ortaya çıkması evrimsel sosyoloji yaklaşımı çerçevesinde Durkheim modeliyle ve Spencer modeliyle açıklanabilir (Abrutyn, 2014:121). Durkheim modeli bu dönemdeki girişimci sınıfın ortaya çıkmasını sınırlı olan kaynaklara sahip olamayan bir grup insanın yaşamını idame ettirmek için yeni kaynak arayışında olması olarak ifade ederken, Spencer modeli mevcut yapısal ve kültürel fonksiyonların mevcut problemleri çözmede yetersiz kalmasından dolayı girişimci sınıfın ortaya çıktığını iddia etmektedir (Eisenstadt, 1986:68). Bu dönemde oluşan ihtiyaçların çözümüne yönelik ortaya çıkan girişimci sınıfın topluma kazandırdığı yenilikler kısa bir sürede girişimcileri toplumda öne çıkarmıştır (Summers-Effler, 2009). Dini girişimci sınıfın yenilikleri sayesinde toplumda yer edinmesiyle birlikte yenilik yönlü motivasyonlar daha da artarak ve sonraki nesillere aktararak devam etmiştir. Dini motivasyona sahip girişimciler topluma kazandırdıkları yenilikler sayesinde tarihsel, sosyopolitik ve sosyokültürel dönüşümler sağlayarak toplumsal yapıyı da şekillendirmişlerdir (Abrutyn ve Van Ness, 2015:59). Din kurumunun sosyal yaşamda farklılaşması bir otonomi de kazandırmıştır. Din kurumunun farklılaşmasında rol oynayan girişimciler ortaya çıkardıkları yeniliklerle bir yandan da toplumda din kurumunun ayrıcalık kazanmasını da sağlamıştır. Ayrıca yenilikleri devam ettirerek özerkliklerini de güvence altına almışlardır. Eksen çağında vizyon ve misyon farklılaşmasıyla elde edilen bu otonomi sayesinde kültürün norm, dil, değer vb. boyutlarının da standartlaşması sağlanmıştır. Eksen çağında girişimcilerin toplumların dönüşümünü sağlaması açısından sosyokültürel evrimi sağlayan araçlar olarak biyolojik evrimle karşılaştırılmıştır. Girişimciler getirdikleri yenilikler sayesinde toplumda uyum, seçim, kültürleşme, toplum ruhunun oluşumuna katkıda sağlamıştır (Slingerland vd., 2013:338).

Weber aynı dönemde dünyanın farklı alanlarında ortaya çıkan farklı dini profillerin (Yuşa Peygamber, Buda, Konfüçyus vb.) öğretilerinin kendi bölgelerinde toplumları dönüştürmesini hayranlıkla anlatmaktadır. Weber bu dönemde Musevilik inancını batının kendine gelişi olarak görmekte, dünyada sonsuza dek hüküm sürecek kapitalizmin doğuşu olarak tanımlamaktadır. Bu dönemde insanlık hem düşünsel hemde bilişsel olarak büyük bir adım atarak rasyonel bir düşünce çerçevesiyle çevresini gözlemlemeye başlamıştır. Eksen çağı dini tartışmaların ve eleştirilerin doruğa ulaştığı bir dönem olarak adlandırılmaktadır (Runciman, 2012). Hernekadar eksen çağında çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa bir geçiş olduğu söylene de tek tanrılı düşüncenin ilk örneğinin Mısır'da M.Ö. 14. yy.da yaşayan Firavun Akenaton döneminde olduğu iddia edilmektedir (Abrutyn, 2014). Akenaton tek tanrılı dine sahip firavun olarak öne çıkarken eksen çağı önerisine yapılan eleştirilerin de merkezini oluşturmaktadır (Abrutyn, 2014:119). Akenaton sadece güneş tanrısı "Ra" ye tapıyordu. Fakat Akenaton'un tek tanrı inancı kendisinden sonra gelen Firavun Tutankamun'a kadar sürmüştür. Tutankamun rahiplerin tekrar saraya girmesine izin vererek çok tanrıcılığı geri getirmiştir.

Eksen çağı tek tanrıcılığa geçiş dönemi olarak adlandırılırken aynı zamanda insanlığın özerkliğini kazandığı eleştirel, rasyonel ve dini akımların yenilikçi fikirleri doğurduğu bir dönem olarak görülmektedir. Eksen çağında sosyokültürel evrimin mimarları olarak görülen girişimciler gösterdikleri çabalarla çevresel faktörlerin etkileşimini ve insanlık üzerindeki baskısını değiştirmiştir. Sosyolojik kurumlar olarak görülen siyaset, din, aile, ekonomi, hukuk ve eğitim alanındaki dönüşümün yanında bilim, tıp, medya, sanat ve sporda da dönüşümler girişimciler sayesinde bu dönemde yaşanmıştır (Turner, 1998:45). Her bir alandaki gelişmeleri diğer alanlara taşıyanlar girişimciler olmuştur. Bu girişimciler bazen din adamları, bazen sağlık çalışanları olabiliyordu. Bu kurumların farklılaşmasının bir diğer göstergesi herbirinin kendine münhasır bir dile sahip olmasıydı. Bu sayede özerkliklerini de devam ettiriyorlardı. Toplumda bu şekilde farklılaşan alanların ortaya çıkmasıyla birlikte her alana ilişkin oluşan dil, değer, yönelim, ideoloji, norm ve etkileşim türleri de belirmeye başlamış ve bireyler her bir alandaki rollerini farklılaştırmaya başlamıştır. Toplumsal roller bu şekilde ortaya çıkmıştır (Abrutyn, 2014:117). Akrabalık ilişkisine dayalı ilk kabile ve beyliklerden sonra bu dönemde ortaya çıkan kentleşmenin getirdiği bir diğer yenilik girişimciliğin politik anlamda da örneklerinin görülmesidir. Akrabalık ilişkisine dayanmayan topluluklar olan kentlerde insanların diğer insanlar üzerinde hukuksal yönetim hakkını elde etmek için önerdiği ve uyguladığı politik davranışlar politik girişimciliğin örneği olmaktadır (Earle, 1991). Oluşturulan bu yönetim düzeninin korunması için yine politik girişimcilerin ortaya koyduğu hukuk alanı ortaya çıkmıştır (Flannery, 1972). Abrutyn ve Van Ness (2014) ilk girişimcilerin topluma getirdiği yeniliklerle tanınan radikal kişilikler olduklarını iddia etmektedirler. Bu girişimcilerin toplumun

farklı alanlarında getirdikleri yeniliklerin doğrudan başarılı olmadıklarını fakat elitlerin yaşantılarını ve davranışlarının sorgulanmasına yol açtığını iddia etmektedirler. Ortaya atılan her yeniliğin başarı sağlayamasa da bir başka hamlede temel olarak kullanıldığı iddia edilmektedir (Colomy, 1998:270). Girişimciler yaşamın farklı alanlarında getirdikleri yeniliklerle özerkliklerini devam ettirirken elitler karşısında da güç elde etmekteydi. Toplumun ihtiyacı olan yeniliklerin girişimciler tarafından ortaya konulması Durkheim'in seçim süreci verdiği süreçle girişimcileri halkın gözünde dokunulmaz hale getirmekteydi (Eisenstadt, 1984). Araştırmalara göre ilk girişim örnekleri kentleşmenin yaygın görüldüğü eksen çağında toplumun politika alanında gözlenmiştir. Politik alandaki girişimcilik örnekleri aynı dönemde Çin, Mısır, Mezopotamya, Hindistan, Peru ve Orta Amerika'da da görülmüştür. Daha sonra toplumun diğer alanlarındaki girişimcilik örnekleri doğmaya başlamıştır. Girişimciliğin toplumun herhangi bir alanında ortaya çıkmasının ana nedeni o alandaki çıkan krizler veya oluşan gereksinimler olmaktadır. Oluşan krizler ve gereksinimler çıkarların çatışmasından veya kısır döngüden dolayı olabilir. İktidarların toplumun farklı alanlarındaki verimsiz ve mantıkdışı uygulamaları karşısında girişimcilerin sunmuş olduğu mantıklı, verimli ve etik çözümler girişimcilerin yerini sağlamlaştırmaktadır (Colomy, 1998). Bununla birlikte Eisenstadt (1964) girişimcilerin ortaya çıkması için bazı koşulların oluşması gerektiğini iddia etmektedir. Öncelikle toplumun ilgili alanında otoritenin girişimcilerin otonom hareket edebileceği kadar serbest olması gerekmektedir. Girişimcilerin hareket edebileceği serbest alanların olması ve aynı zamanda kaynağın sağlanması durumunda girişimcilerin yaygınlaşabileceği iddia edilmektedir. Bu açıdan politik girişimciliğe bir diğer örnek din girişimciliği olmuştur. Toplumun din alanında ekonomik açıdan halkın ve yöneticilerin yaşam standartları arasındaki uçurumlar yöneticilerin araç olarak kullandıkları tanrıların sorgulanmasına yol açmıştır. Halkın üretmiş olduğu mahsülü tanrıların beslenmesi için bağışlaması tartışılmaya başlanmıştır (Stark, 2007). Bu dönemde din girişimcilerinin rolü inanışı bireyselleştirmek olmuştur. Halkın yöneticilerin araç olduğu tanrılara olan inancının sarsılması din girişimcileri açısından bir alan doğurmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan Buda ve Konfüçyus gibi profillerin insanları öğretilerinin yayılması için diğer bölgelere yönlendirmesi, ticaret ve diğer ilişkilerin artmasına yol açmıştır. Birbirleriyle etkileşim kuran farklı coğrafyanın insanları birbirinin deneyimlerini kendi bölgelerine taşıırken farklı girişimlere de öncülük etmişlerdir. Politik yeniliklerin bir türü olarak görülen derebeylik, kulluk sistemleri sayesinde halkın ürünlerinin yönetimce vergi yoluyla alınması bazı bölgelerde halkın tamamen yönetimden soyutlanmasına yol açmıştır. Yönetimin bu zayıflığı din-kültür girişimcileri sayesinde kullanılarak bireylerin eleştiri yapmasına halkın yönetimin otoritesini sorgulamasına yol açmıştır. Weber'e göre Osmanlı, Abbasi ve Memluk devleti gibi büyük müslüman devletlerinde ekonominin gelişmemesinin nedeni girişimciliğin ortaya çıkışını engelleyen bürokrasi ve rasyonellikten uzan yönetim tarzıydı (Turner, 1998).

1.2. Hinduizm ve Girişimcilik

Uppal (2001) Güney Asya ülkelerinde yaşayan insanların gündelik yaşamlarının dini inanışların etkisinde şekillendiğini iddia etmektedir. Singer (1966) Güney Asya ülkelerinde özellikle Hindistan ve çevresindeki ülkelerde yaygın bir din olan Hinduizm dininin fiziki iyi oluş veya dünyadaki fiziki zenginlikle ilgili çok az motivasyonu veya teşviği olduğunu iddia etmektedir. Hinduizm inanışında her bireyin ölümsüz tanrı oğlu olan Amrutasya Purtaha olduğu iddia edilirken bireylerin ruhsal özgürlüğü kazanma amacının (kendilerini gerçekleştirme) maddi zenginlik kazanma düşüncesinden daha önce geldiği düşünülmektedir. Hinduizm ile özdeşleşmiş Varna sistemindeki Kast sınıflandırması bireylerin sosyal tabakalara ayrıldığı bir toplum yaşamını önermektedir. Hernekadar 1950 yılında resmi olarak yasaklanmış olsa da Hindu toplumlarında kast sisteminin baskınlığı hissedilmektedir. Kast sistemine göre dört sınıfa ayrılan Hinduizm inanışına sahip toplumlarda her bir sınıfın görev ve sorumlulukları farklılaşmaktadır. Bunun yanında bu dört sınıfın altında hiçbir kast sistemine tabi olmayıp sosyal sınıflandırmanın en alt sınıfında kabul edilen Parya sınıfı mevcuttur. Kast sistemiyle farklılaşan sosyal sınıflara tabi bireyler genellikle aynı sosyal sınıfta diğer bireylerle benzer işleri icra edip, benzer yaşamlar sürdürüp, benzer sorumlulukları vardır. Bireylerin tabi olduğu kasttan ayrılıp başka bir kasta üye olma gibi bir seçeneği yoktur. Hinduizm inancında aşağıdaki dört kast (sınıf) vardır;

- Brahman: Kutsal metinleri okuyarak dini ritüelleri yerine getiren Din Adamları, rahipler ve alimler.
- Ksatriya: Brahmanları ve güçsüzleri koruyan, adil davranan, kast sisteminin muhafızları olarak kabul edilen prensler ve askerler,
- Vaişya: Tarım ve ticaretle uğraşarak toplumun bu yönden idamesini sağlayan kesim olan tüccar ve çiftçiler,
- Şudra: Diğer üç kasta hizmet eden sanatkar ve işçiler.

Hindu yaşamının rehberleri olarak Dharma doğruluğu, Artha kazancı, Karma arzusu ve Moksha özgürlüğü görülmektedir. Hinduizm inancına sahip bireyler yukarıdaki rehberler yoluyla adil, doğru, dürüst, mutlu olurlar. Weber (1958) din sosyolojisi çerçevesinde Hinduizm inancının mülk farklılaşmasını engelleyemese bile teknolojik gelişme, mesleki hareketlilik gibi faktörleri etkileyerek ekonomik gelişme önünde engel olacağını iddia etmiştir. Özellikle mesleki hareketlilik kast sisteminin temel belirleyicilerinden bir tanesi olup aynı kasta üye bireylerin aynı veya benzer meslekleri yapabileceğini önermektedir.

Munshi ve ve Rosenzweig (2006:1230) kast sistemi çerçevesinde eğitim sisteminde bireylerin tabi olduğu kast sistemine uygun eğitimi aldıkları için gelecekte sahip olacakları meslek gruplarının da belli olduğunu iddia etmektedirler. Araştırmacılar bu çerçevede Kast ağının görülmeyen sınırlar ve engeller oluşturarak bireyleri kabul edilen çerçevelere mahkum ettiğini iddia etmektedirler. Bu şekilde uygulanan sınırlandırmalar toplumsal kaynakların etkin ve verimli kullanılmasını da engellemektedir. Bireyin daha doğmadan belirlenmiş olan yaşam şekillerinin bireylerin farklı arzu ve gereksinimlere sahip olmasını engellemesi girişimciliğin belirleyenlerinden bir tanesi olan başarı ihtiyacının olmamasına neden olmaktadır. Ayrıca girişimcilik sonunda bireylerin elde edeceği maddi ve manevi hazzın Hinduizm inancında değer görmeyişi girişimciliğin körelmesine neden olan bir diğer faktördür. Hinduizm inancında baskın olan inanç, tabi bulunan kastın sorumluluklarının yerine getirilmesidir.

1.3. Budizm ve Girişimcilik

Budizm M.Ö. 5. yy.da Nepal'da yaşayan Buda'nın (Tathagata, Siddharta) öğretilerini temel alan inanışlar çerçevesinde şekillenmiştir. Buda bireylerin yaşamlarında acı, acının kaynağı, acının durdurulması ve acının durdurulmasına giden yoldan oluşan bir süreci başardıklarında sonsuz kurtuluşa yani "Nirvana"ya ulaşacaklarını önermektedir. Dünyevi yaşamın acı ve ızdırıp barındırdığını söyleyen Buda gerçekleri kötümserlikle kabul ederek kurtuluşa ulaşmanın mümkün olduğunu iddia etmektedir. Tanrısız bir inanış öneren Buda dünyadaki olan herşeyin Darma adı verilen bir güç sayesinde olduğunu iddia etmektedir. Budizm'de pragmatist bir bakış açısıyla ızdırabın ortadan kaldırılmasını sağlayacak yol 8 aşamalı bir yol olarak önerilmiştir. Doğru Niyet, Doğru Görüş, Doğru Davranış, Doğru Söz, Doğru Meslek, Doğru Uğraş, Doğru Farkındalık ve Doğru Konsantrasyon adı verilen bu aşamalarla birey dünyevi ızdırabını ortadan kaldırabilir. Nirvana aşaması dünyevi ihtiras ve isteklerin yok edildiği huzur ve gerçekliği ifade etmektedir. Nefis isteklerinin yenildiği aşamadır. Buda Budizmin kurucusu, Dharma Budizm inanışındaki gerçeklik yada prensipler, Sangha ruhban teşkilatı olarak adlandırılır. Bu üç kavram Budist bireylerin günün 4 vaktinde meditasyon yaparken selam verdiği ve aşağıdaki duayı yaptığı çatıyı oluşturur.

- Buda'ya sığınırım.
- Dharma'ya sığınırım.
- Shanga'ya sığınırım.

Günümüzde Budizm Hindistan, Sri Lanka, Tibet, Suriye, Mısır, Çin, Japonya, Kore ve Burma'da yayılmıştır. Budizm din olarak görülebilirken öğretilerine bakıldığında dünyevi yaşamın nitelikleri üzerine kurulu bir ahlak öğretisi olarak görülmektedir. Tamamen uygulamalar üzerinden bireyin dünyevi rahatlığının amaçlandığı bir yol olarak görülmektedir. Bireyin yaşam deneyimlerinin sorgulanması ve buna göre bir yaşam düzenini önermesi pozitivism, fenomoloji ve emprisizm yaklaşımlarının temellerini Budizm'den almasına yol açmıştır.

Budizm ve girişimcilik ilişkisi alanyazına bakıldığında Budizmden temelini alan bilişsel farkındalık (mindfulness) çerçevesinde ilişki kurulabilmektedir (Yener vd., 2017:4). Bireyin yaşamında yalın bir farkındalığı öneren bilişsel farkındalık yaklaşımında yeniliğe (deneyime) açıklık, değişime farkındalık, farklı bağlamlara farkındalık, farklı bakış açıları ve mevcut duruma uyum davranışlarıyla bireyin rahatlayabileceği önerilmektedir. Girişimcilik bir karar verme süreci olarak düşünüldüğünde bireyin karar verme aşamasında bilişsel farkındalığın önermeleriyle öznellikten sıyrılarak etkin kararlar verebileceği ve girişimini başarıya ulaştırabileceği düşünülebilir. Budizm öğretileriyle şekillenen bilişsel farkındalığın önermeleri bireyin yaşamındaki problem kaynaklarına çoklu bakış açısıyla bakma yeteneğini kazandırmaktadır.

1.4. Yahudilik ve Girişimcilik

Dünyada ticari faaliyetleriyle ün yapmış olan Yahudi toplumunun dini öğretilerinde Hıristiyanlığın aksine zengin olan, dünyada ticari faaliyetleri güçlü olan inananlar makbul sayılmaktadır (Bekçi vd., 2014). Yahudilik inancında ticarete ilişkin hükümler genel itibarıyla Tekvin'de yer almaktadır. Tekvin eski Ahit'in (Kitab-ı Mukaddes'in ilk bölümü) ilk beş kitabından Tevrat'ın birinci kitabıdır. Tekvin 50 baptan oluşmaktadır. Tekvin tartı paranın (ticarete altın ve gümüş gibi değerli maddelerin belirli tartılarının kullanılması) kullanıldığı dönemde yazılmış olup dönemin ticari yansımalarını ihtiva etmektedir (Yükçü ve Atağan, 2011:15). Malın değeri o dönemde mala olan talebe göre belirlenmekteydi. Bekçi vd. (2014:11) Yahudi öğretilerinde dinen yahudilere yasaklanmış birçok davranışın diğer dinlere tabi insanlara karşı yapılmasının uygun görüldüğünü iddia etmektedir. Örneğin leşin ve iç yağın yenilmesinin Yahudilik inancında yasak olmasına rağmen diğer insanlara satılması ticari çerçevede uygun görülmektedir. Bu ve bunun gibi birçok örnek incelendiğinde Yahudilik inancında ticaret maksadıyla birçok dini hükmün esnetildiği görülmektedir. Girişimciliğin oluşması için toplumda gereksinim ve ihtiyaç doğması gerekirken yeterli alan ve kaynağa da ihtiyaç duyulmaktadır. Girişimcilik için ihtiyaç duyulan finansal kaynağın temin edilmesi için Yahudiler birbirine borç verirken faiz yasaklanmasına rağmen bir başkasına borç verirken faiz işletilmesine engel koymamışlardır (Erol, 2012). Faizle birlikte "Murabaha" adlı bir uygulama Tevratın hükümlerinde yasaklanmış olmasına rağmen uygulamalar görülmüştür (Hezekiel, 18:8). Murabaha hileli veya haddinden fazla kazanç olarak tanımlanmaktadır. Bunun yanında Yahudi inancında Yahudi olmayanlara faizle ödünç verilmesinin yolunu açan baplar da mevcuttur (Akalin, 2010). Ticaretin bir başka bileşeni olan vergilendirme için de Tevrat'ın hükümleri mevcut olup

farklı mallardan ve ganimetlerden farklı oranlarda vergi oranları belirlenmiştir (Bekçi, 2014:11). Kuran- Kerim'de ve Tevrat'ta Yahudilerin zekat, öşür, sadaka, gibi yükümlülükleri mevcuttur.

Yahudilik öğretisinde ticaretin ve girişimciliğin önemini ortaya koymak için verilebilecek en büyük örnek Hz. Yusuf örneği olabilir. Mısır'a bir köle olarak gelip kısa zamanda ticari ve siyasi zekasıyla Firavun'un en güvenilir adamı olan Hz. Yusuf'un kurmuş olduğu bürokrasi, hukuksal sistem, serbest mal değişimi, toprak reformu ve vergi politikasıyla Mısır kıtlık zamanlarında dahi zorlanmamıştır (Wagner-Tsukamoto, 2010:116). Bu dönemde ticari girişim için ortaklık vb. uygulamaların teşvik edilmesi girişimciliği desteklemiştir. Süleyman döneminin muhteşem bürokratik yapısı bireysel girişimcileri destekleyen fırsatlar sunarak ticaretin büyümesini sağlamıştır. Adam Smith'in Ulusların Zenginliği adlı kitabında da ifade ettiği gibi ticari faaliyetlerin genişlemesini sağlayan bir diğer faktör olan etik olgusu Yahudi öğretisinde de ticarete dikkat edilen bir olguydu (Wagner-Tsukamoto, 2010:117). Etik olgusu çerçevesinde müşteri ve çalışanların hakları, yatırımcının korunması, kamu hukukunun korunması konularına dikkat edilmekteydi. Etik olgusunun temelinde karşılıklı kazanç amacı yattığı ve bunun sağlanabildiği sürece ticaretin sürdürülebilirliğinin sağlanabileceği düşünülmekteydi. Etik sermayenin oluşturulmasını pazar ekonomisinin temeli olarak gören Yahudi öğretileri eski ahitte bunu birçok yerde vurgulamıştır (Wagner-Tsukamoto, 2007).

Süleyman ve Yusuf A.S. hikayeleri girişimcilik ve vergilendirme yasaları açısından yahudi öğretilerinin iyi bir örneği olarak görülmektedir. Hz. Yusuf döneminde tahıl üretiminde alınan % 20'lik vergi ve mal değişim uygulamaları buna örnek gösterilebilir. Tahıl üretiminin merkezi idare yoluyla depolanarak kıtlık zamanlarında kullanılması bir başka ticari ihtiyat ve sürdürülebilirlik örneğidir.

Tevrat'ın öğretilerinin Protestanlara ilham olup olmadığını araştıran Sombart (1911:12) kimsenin sormaya cesaret edemediği konuları araştırma konusu yapmıştır. Sombart bu araştırmalarında modern dönemde kapitalizm adı verilen ekonomik sistemin eski ahitte yer bulduğunu iddia etmiştir. Sombart bu araştırmalarında kapitalist sistemin Weber'in ifade ettiği gibi protestanlığa değil yahudiliğe dayandığını iddia etmiştir. İbrani incilinin Weber'in tanımladığı modern kapitalizm hareketini hızlandırdığı iddia edilmektedir. Weber'e göre modern kapitalizm 17. ve 18. yy.da Avrupada yayılan Protestanlıkla birlikte hızlanmıştır. Protestanlığın topluma kazandırmış olduğu para kazanma yönelimli yeni bakış açısıyla Protestan Hıristiyanlar ekonominin itici gücü haline gelmişlerdir. O dönemde özel mülkün yaygınlaşması, işgücünün özelleşmesi, kollektif davranışların yok olmasıyla insanın emek ve ürününün tamamı parayla ölçülebilir hale gelmiştir. Sanayi devrimiyle hızını arttıran modern kapitalizmin çekirdeğini ekonomik faaliyetler oluşturmaktaydı. Weber protestanlık ve ekonomik faaliyetler tezini 17. ve 18. yy.daki Fransız girişimciler (Huguenot) üzerinden ispatlamaya çalışmıştır. Weber'e göre Protestan kültürünün temelinde Tanrı dostu olmak için dünyada daha fazla kazanca sahip olmak yatıyordu (Lehmann, 2005). Weber'e göre Yahudi girişimciler "Modern Öncesi Tip" olarak adlandırılmaktadır. Geleneksel ticaretle dini öğretilere dayalı girişim sürdürmektedirler (Weber, 1924). Sombart'a göre Protestanlığın modern kapitalizmi çıkarmasından yüzyıllar önce Yahudi öğretisi modern kapitalizmin temellerini atmıştır. Sombart'a göre uluslararası ticaretin temeli Yahudiler tarafından atılmış olup ticarete etik yine Yahudiler tarafından yaygınlaştırılmıştır. Sombart'a göre kapitalizmin temel amacı olan kar elde etmek aynı zamanda girişimciliğin de temel amacıdır. Hem Weber hem de Sombart Kapitalizmin modern anlamda girişimciliği köriklediğini kabul etmektedirler (Wagner-Tsukamoto, 2005). Küresel düzeyde ticarete ilişkin kurulmuş hiyerarşi ve uygulamalarla yahudilik ticaretin kullanım hakkını elinde bulundurmaktadır.

1.5. Hristiyanlık ve Girişimcilik

Max Weber "Protestan Ahlakı ve Kapitalizm Ruhunu" adlı kitabıyla dinin iktisadi yaşam üzerindeki etkisini Protestanlık ve özellikle Calvinizm düşüncesi çerçevesinde anlatmıştır. Weber Calvinizm düşüncesi çerçevesinde bireylerin maddi zenginleşmesinin dinsel olarak meşruiyetinin sağlandığını iddia etmiştir (1905). Calvinizm düşüncesinde öldükten sonra cennete gitmek isteyen protestan inancına sahip bireylerin dünyada maddi zenginliğe ulaşarak bunu gerçekleştirebilecekleri önerilmektedir. Dünyadaki maddi zenginliğin ise girişimsel davranışlarla gerçekleştirecekleri ticari faaliyetlerle sağlanabileceği iddia edilmiştir. Barro ve McCleary (2003) kalvinizm düşüncesinde cehennem ve cennetin bireylerin gelirleriyle ilişkili olduğunu iddia etmektedirler. Bireylerin dünyadaki ticari girişimciliğinin başarısı yada başarısızlığı kalvinizm düşüncesinde toplumca onaylanıp onaylanmamasını belirlemektedir. Bunun yanında kalvinizm düşüncesinde ticari girişimcilik bireyin dini olarak onaylanmasının belirleyeni olarak görülürken girişimciliğin dünyadaki bütün diğer faaliyetlere göre önceliği vardır. Bundan yola çıkarak Barro ve McCleary (2003) dini algıların dana öncelikli olduğu katolik düşünce yapısına sahip toplumlarda dini farkındalığın ekonomik büyümeyle olumsuz ilişkisini gözlemlemişlerdir. Bu açıdan dini bağlılık algısının farklı sonuçlarının olabileceği düşünülmektedir. Girişimcilik sürecinde geçirilmesi gereken zaman ve çabanın ibadetle geçirilmesi durumunda mal ve hizmet üretimini düşürerek ekonomik büyümeyi engelleyeceği iddia edilmiştir (Wiseman ve Young, 2014). ABD vatandaşları üzerinde dini algıların girişimcilik davranışları üzerindeki etkisini araştırmaya yönelik bir çalışmada Pew Forumunun (Pew, 2007), ve Gallup Araştırmalarının (Gallup, 2008) 48 eyalette yapılan araştırma sonuçlarına göre dini ritüellere bağlılık ve dini aktivitelerle geçirilen zamanın girişimcilik davranışlarıyla olumsuz ilişkisi ortaya konulmuştur.

Weber' e göre ticaretin ve ekonomik gelişmenin anahtarı olarak görülen girişimcinin desteklenmesi ancak modern kapitalizmin doğuşuyla yani protestan ahlakının yerleşmesiyle olmuştur (Wagner-Tsukamoto, 2005). Bunların birlikte Weber'in tanımladığı kapitalist girişimciler etik referanslarını kendilerinden yüzyıllar önce ticaret hayatında etkin rol alan Yahudilerden almış olabilir. Protestan ahlakı toplumdaki ihtiyaçları karşılamak için öne sürülmüş harika bir araç olarak görülmektedir. Eksen çağında da anlatıldığı gibi girişimciliğin toplumdaki ihtiyaçlara istinaden doğması modern kapitalizm içinde geçerlidir. Ulusal devletlerin yaygın olduğu 17. yy. ve sonrasında Osmanlı vb. doğu devletleri nedeniyle belirli bir coğrafyada sıkışmış olan halk ve devletlerin hem yayılması hem tarih sahnesinden silinmemesi için belki de en rasyonel yol birçok coğrafyayı birbirine bağlayan bir girişimcilik hareketi olabilirdi. Bu sayede dünyanın farklı coğrafyalarında farklı ihtiyaçların karşılanması da sağlanabilirdi. 17. yy.' a bakıldığında Ticareti elinde bulunduran Osmanlı gibi doğu devletlerinin dışında onlara meydan okuyacak ticari zekaya sahip tek millet belki de Yahudilerdi. Yahudilerin o dönemdeki konumlarına bakıldığında Müslüman devletler haricinde huzur ve rahatlık içinde ticari faaliyetlerini yürütecekleri bir alan yoktu. Dünyanın birçok yerinde sevilmeyen insanlar olarak anılmakta olan Yahudilerin sadece Osmanlı devletinde saygınlıkları vardı. Hıristiyan batı dünyasında sevilmeyen Yahudileri Batının kurtarıcısı olarak modern kapitalizmin temellerini attırmak rasyonel olmadığı için Eski Ahitten itibaren Yahudilerin ticarete ve girişimciliğe dair sahip olduğu tüm entellektüel vd. sermayenin Protestan yapısı şeklinde sunulması bir çözüm olabilirdi. Protestan oluşumu ve Kapitalizmin ortaya çıkışıyla Yahudi hareketleri karşılaştırıldığında yukarıda ifade edilen açıklamalar hem Sombart'ın hem de Weber'in tezlerini desteklemektedir. Sombart modern kapitalizmin tüm temelini Yahudilere dayandırırken Weber ise Protestan ahlakına dayandırmaktadır. Aslında bakılırsa yukarıda anlatılanlar ışığında modern kapitalizm Protestan ahlakı üzerinden Yahudiliğin ticari öğretilerine dayandığı kabul edilmelidir. Weber' e göre kapitalizm en fazla kârın elde edilmesi için üretim ve diğer işlerin rasyonel bir şekilde örgütlendiği rasyonel ilkelere dayanan üretim sistemidir. Kapitalizmin yayılması için sermayeye ihtiyaç duyulmaktadır. Mükemmel bir bürokrasi ve sermayeyle oluşturulan bu rasyonel üretim sistemi sayesinde sermaye sahipleri daha fazla kazanabilir.

İktisadi açıdan Katolik Hıristiyanlar belirli bir iş kolunda geleneksel zanaat sahibi olmakla yetinirken protestanlar o iş kolunda en yüksek dereceye çıkmak için çaba gösterirler (Weber, 1905). Protestan ahlakına tabi girişimciler de (Fransız Kalvinistler) katolikler gibi ahiret inancı bulunmasına rağmen bu dünyada öne çıkmanın ölümden sonraki yaşamda kazanımları garantilediğini düşünürler. Daha fazla kazanç için özellikle modern kapitalizm anlayışında çalışanları daha fazla çalıştırmak isterler. Çalışanların kazancından dolayı doyuma ulaşmasını engellemek için gelirleri de bağlamsal olarak düşürerek bir muhtaçlık doğururlar. Klasik kapitalizmde herhangi bir işte yetkinlik ve en iyi olma davranışı modern kapitalizm de ihtiras duygusuyla zenginleştirilerek tüketim toplumları oluşturarak daha fazla kazanç sağlanmaya çalışılır. Bu açıdan Hıristiyan girişimcilere bakıldığında başarılı girişimcilerin davranışları farklılaşmaktadır. Asketik (çileci) Protestan inancına sahip girişimciler ölüm sonrası yaşam inancından dolayı dünyayı bir çile çekme yeri olarak görürken asketik inanca sahip olmayan Hıristiyan girişimciler kazançlarıyla lüks bir yaşam sürdürmektedir. Weber'e göre asketizm de dünyayı kabullenen ve dünyayı kabullenmeyen şekilde ayrılmaktadır. Dünya yaşamını kabul ederek ölüm sonrası yaşam hedeflerini buna uyduran asketikler olduğu gibi tamamen dünya yaşamından soyutlanan asketikler de bulunmaktadır. Asketizm düşüncesine sahip bir Hıristiyanın sarfettiği her kaynağın hesabını vermesi gerektiğine inanılır. Asketik girişimciler içsel odaklı olmakla birlikte diğerlerinin davranışlarının da verimlilik açısından değerlendirirler. Asketik girişimciler kazançlarını diğer insanlar ve toplumun iyiliği için sarfetmekten kaçınmazlar. Weber'e göre asketik protestanlığın dört farklı öğretisi vardır. Bunlar;

- Kalvinizm: John Calvin'in (1509-1564) öğretilerine dayanan Kalvinizm insanların ebedi kurtuluşa ermesi için dünyadaki sorumluluklarını tam anlamıyla en iyi şekilde yapması gerektiğini önermektedir. Bu açıdan bireyi aşan görev ve sorumluluklarda tam bir örgütlenme ve işbölümü sağlanmalıdır. İnsanın dünyada ortaya çıkardıkları yaratıcının şanını göstermektedir. Kalvinist bireyin ahirette cennete gidebilmesi için dünyada seçilmesi gerekmekte ve dünyadaki ticari başarısı onun seçilmişliğinin göstergesi olmaktadır. Fransız Huguenotları, Venedik Kalvinistleri, Hollandalı Reformist Kiliseler, İngiltere Puritanları örnekleri olarak görülür (Weber, 1992) .
- Pietizm: Weber tarafından Kalvinizm düşüncesine birçok paralelliği olduğu savunulan Pietizm düşüncesinde bireylerin dini ve vicdani rahatlamaları dünyadaki çıktılarıyla ölçülmektedir. Alman Luteryan kilisesinin öğretilerine dayanan Pietizm Kalvinizm'den ticari anlamda meslekler boyutunda ayrılmaktadır. Kalvinizm düşüncesinde teşvik edilen girişimcilik Pietizm düşüncesinde öncelikli değildir. Pietizm bireylerin farklı sektörlerde ücretli çalışan olarak da dünyevi misyonlarını tamamlayabileceklerini önermektedir (Weber, 1992).
- Metodizm: 1720'de John ve Charles Wesley'in inanç uygulama ve metodlarını vurguladığı önermeleriyle ortaya çıkan metodizm İngiltere Kilisesi yoluyla yaygınlaşmıştır. Bireyin inancına yönelik farkındalığının yüksek olmasını ve inancı çerçevesinde dünyevi işinde mükemmeliyetçiliğini vurgulamaktadır.
- Baptist Hareket: İngiltere ve Kuzey Amerikadaki Baptist kiliseleri yoluyla yaygınlaşmış olup kaderciliği reddetmektedirler. Kilisenin inananları düşüncesinin yerine inananların kilisesi düşüncesine sahiptir. Askeri hizmetlerde bulunmayı reddederler.

Protestanlığın katoliklik gibi kilise yoluyla tanrıya ulaşmayı reddetmesi kilisenin gücünü zayıflatmıştır. Seçilmiş bir protestanın ticari başarısı onu zaten tanrıya yaklaştırabilirdi. Protestanlığın farklı pratikleri birlikte İncil'den almış olduğu birçok referansla girişimcileri motive etmektedir. İnsanlığın iyiliği veya rahatlığı amacıyla verdikleri kararların (Psalm 119:98), insanlık yaşamına yaptıkları katkının öncelikli vazifeleri olduğu (Matthew, 6:33), çevrelerini dikkatle gözlemlemenin (Romans 12: 3), din ve dünya yaşamının denge içinde olması gerektiği (John: 17:13), Tanrı yolunda insanlık için çaba gösterilirse Tanrının hep yanında olacağı inancı (Galatians, 6:9), bireyin dünyadaki başarısının bir ibadet yolu olduğu (Colossians 3:23) dini öğretilerinde olduğundan hareketle girişimcileri motive etmektedirler. Nel (2006) Hıristiyan girişimcinin kendini en açık ifade ettiği inancın Evanjelist inancı olduğunu iddia etmektedir. Evanjelist bir Hıristiyanın inancı için birşey yapmak istiyorsa dünyadaki uğraşlarının diğer Evanjelistlere fayda sağlaması yönünde çalışması gerektiği iddia edilmektedir (Nel, 2006).

1.6. İslamiyet ve Girişimcilik

Weber'den beri İslamiyet ve girişimcilik ilişkisinin ele alındığı çalışmalar alanyazında yer almaktadır. Bununla birlikte uluslararası seviyede de Müslüman ülkelerde konuya ilişkin farkındalık sağlanması için Dünya Müslüman Ekonomik Forumu ve Küresel İslami Ekonomi Zirvesi gibi yapılanmalar da yapılmaktadır. Müslüman kimliğiyle tüketici tanımlamasının yaygınlaşması ve artan Müslüman nüfusun arz – talep farklılıkları bu İslamiyet ve Ekonomi farkındalığını gerekli kılmaktadır. Günümüzde yapılan çalışmalarda İslamiyet ve Girişimcilik çalışmaları üç farklı bileşenden oluşmaktadır. Girişimciliğin tanımlanması, ahlaki değerler ve normların tanımlanması ve İslam öğretisinin tanımlanması şeklinde tanımlanan bu üç bileşenin bir etkileşimi sözkonusudur.

İslamiyet'in girişimciliğe yönelik vurguları sırasıyla ayet, sünnet ve hadis, icma ve kıyası temel almaktadır. Tüm bu kaynaklar girişimciliğin ekosistemini tanımlamak için kullanılabilir. Audretsch ve Bönte (2007) müslüman bir girişimcinin öncelikli kimliğinin müslümanlık olduğunu daha sonra girişimcilik kimliğine sahip olduğunu iddia etmektedirler. Bu açıdan girişimci için başarı olarak görülebilecek kar elde etmek müslüman girişimci İslam öğretilerine uymadığında başarı değil olumsuz bir davranış olarak da tanımlanabilir. Beekun (1996) müslüman girişimcinin maddi ve manevi (dini) kazancı birlikte elde ettiğinde kendini başarılı saydığını iddia etmektedir. Girişimciliği Allah' a ulaşmada bir araç olarak gören bilinçli bir müslümanın etik değerleriyle, İslam ahlakını iktisadi davranışta birleştirebileceği iddia edilir (Ramadan, 2009). İslamın iktisada ilişkin öğretilerinin birçok açıdan pazar ekonomisine uygun olduğu düşünülmektedir. Üretici ve tüketicinin hak ve hukukunu koruyucu, doğal çevreye saygılı olmayı öğütleyen öğretileri sürdürülebilirliği de desteklemektedir. Allah'ın emirlerinin yazılı olduğu Kuran'ı Kerim'in birçok ayetinde Müslümanların rızıklarını araması için Müslüman ahlakıyla çalışmasını, çaba göstermesi ve doğruluktan ayrılmaması öğütlenmektedir. Müslüman kişinin kendisine farz olan namaz ve diğer şartları yerine getirdiğinde gündelik uğraştığı her işin ibadet olarak değerlendirildiği ayet ve hadislerde dile getirilmektedir. Bunun yanında zekat gibi farzlar belirli bir maddi gücü gerektirdiği için bireylerin zekat farzını yerine getirmek için bu maddi güce sahip olmak yani girişimcilik yapacakları düşünülebilir. Maddi güce sahip olmanın birçok yolu bulunmakla birlikte bireyden temelini alan ve bireyin çabalarıyla şekillenen temel yol girişimcilik olarak düşünülebilir. Ayet ve hadislerde işveren ve işçi hukukunu belirleyen ve güvence altına alan öğretiler de mevcuttur. Müslümanların ticaret yaparken yalan ve hileye başvurmaması yasaklanmış olup karşılıklı güvenle bunu sürdürmeleri istenmiştir. İslamiyette çalışma hukuku açısından çalışanların hakkının ve emeğinin teri kurumadan verilmesi emredilir. Ayrıca Müslümanın belirli bir miktardan yüksek olan kazancının kırkta birinin her yıl düzenli olarak ihtiyaç sahibi fakirlere verilmesini emrettiği zekat ibadeti ekonomik hayatı dengeleyici bir mekanizmadır. Kişilerarası seviyede bu şekilde birçok İslami emir iktisadi hayatı düzenlemek için kullanılırken kurumsal seviyede kumar, içki, zina, domuz eti gibi ürün ve hizmetlerin katı bir şekilde yasaklanması bu ürün ve hizmetlere dayalı ticaretin de yapılmasını engellemektedir. Bunların yasaklanması toplumsal seviyede tehlike doğurduğu için kötü görülmektedir. Aynı zamanda iktisadi hayat için ölçü ve tartı gibi işlerde hakkaniyetli davranmak İslami iktisadi hayatın olmazsa olmazıdır. Girişimciliğin sürdürülmesi açısından İslamın doğruluk ve dürüstlüğü öneren birçok örneği mevcuttur.

Bunun yanında girişimin oluşması için gereken ihtiyaç ve kaynakların sağlanması konusunda da İslamiyet birçok uygulamayı barındırmaktadır. İslamiyette kazancın farklı girişim amaçlarıyla tekrar kullanıma açma davranışları teşvik edilirken (Bakara 2, 3; Al-i İmran 3, Sebe', 34) kazancı sadece biriktirme davranışları şiddetle kınanır (Tevbe, 9). İslamiyette bu şekilde girişim için kaynak sağlamaya yönelik bir uygulama olarak Mudarebe sistemi yaygındır. Mudarebe sistemi kaynak sahibi yatırımcıyla girişimcinin kaynak-emek ortaklığına dayanır (Döndüren, 1996). Sağlıklı bir ekonomide girişimcinin kârını elde ettiği pazar olan topluma tüketim veya kaynak olarak döndürmesi beklenir. Bu sayede toplumun bütün umum sermayesi yine toplumda kalır. Mudarebe sisteminin bu şekilde örnekleri olmakla birlikte yaygın olduğunu söylemek güçtür (Gül, 2005). Mudarebe sisteminin uygulama kaynağı olarak Hz. Muhammed'in tecrübeleri ve hadisleri, Hz. Aişe'nin kendisine kalan malları kullanması örnek gösterilebilir. Hatta Basra Valisi Ebu Musa el-Eşari'nin devletin kaynaklarını mudarebe usulüyle girişimde kullandığı da görülmüştür (Gül, 2005). Kirad ve Mukarede olarak da adlandırılan mudarebe sisteminde mal sahibine "Rabbü'l Mal" emek sahibine "Mudarib-Mukarid" adı verilmektedir. Mudarebenin uygulama örneklerine bakıldığında emek-sermaye ortaklığı olduğu görülmektedir. Mudarebenin hukuka göre

geçerli olabilmesi için mudarebe konusu sermayenin cinsinin ve miktarının belirlenmesi, yapılacak ticaretin belirlenmesinin gerekli olduğu iddia edilmektedir (Bilmen, 1982). Bunun yanında para vb. değerli ve geçerliliği sürekli olacak maddeler dışında sermaye türü uygun görülmemektedir. Usûlde mudarib ticaret tamamlandıktan sonra ana malı mal sahibine ödedikten sonra kârı paylaşır. Burada karın paylaşılmasında oran belirlenebileceği gibi miktar da belirlenebilir. Sermaye sahibi ile mudarib arasında girişimin türü ve girişimdeki özel davranışlarda belirlenebilir. Günümüzde girişimcinin ihtiyaç duyacağı kaynağın sağlanması açısından mudarebe sermaye bankacılığı, yatırım bankacılığı ve faizsin bankacılık gibi uygulamalara temel olabilir ve uygulamaları mevcuttur.

Bunun yanında İslamiyette "Selef" adı verilen mal emanet sistemi de girişimciliğin finansmanı için kullanılabilir bir yöntemdir. Vedia adı verilen bir başka uygulamada mal sahibi güvenilir bir kişiye sadece mallarını teslim eder ve mal teslim edilen kişi malı kesinlikle kullanamaz. Vedia sisteminde mal herhangi bir nedenden dolayı zayı olduğunda teslim alan kişinin malı tazmin etmesine gerek yoktur. Selef sisteminde mal teslim edilen kişi malı kullanabilir fakat malın bedelini tazmin etmek zorundadır. Selef sisteminin mudarebe sisteminden farkı selef sisteminde malı istediği ticaret şekliyle kullanabilmesi ve mal sahibine karşı kısıtlı bir sorumluluğunun olmasıdır. Selef sisteminde mal sahiplerinin selef mallarını teslim etmesinin nedeni selef bir özerklik vermesi bunun karşılığında kâr elde edilmesidir. Mudaraba yöntemi 10.yy.dan itibaren batıda da yaygınlaşmış olup 1970'li yıllardan itibaren ABD'de risk sermayesi olarak adlandırılmıştır.

Mudarebe ve selef gibi yöntemlerin kurumsallaşmış bir yapıda güvenilir bir şekilde uygulanmasını sağlayan bir diğer sistem vakıf sistemidir. Osmanlı devletinde özellikle Fatih Sultan Mehmet handan itibaren birçok ticaret kolunda girişimcilerin sermaye, piyasadaki mal ve hizmet ihtiyacını karşılamak için vakıflar etkin olarak kullanılmıştır (Tahsin, 2003). Toplumun farklı alanlarındaki hizmet ihtiyacının karşılanması için kurulan vakıfların sermaye kaynağı olarak kullanılıp kullanılmayacağı üzerine yapılan tartışmalar sonucunda 1574 yılına Şeyhu'l İslam Ebussuud Efendinin vermiş olduğu olumlu fetva sonucu para vakıfları da işletme sermayesi sağlama amacıyla kullanılmıştır (Döndüren, 2008). Ayrıca mevcut vakıflara yapılan yardımların sözleşmelerinde bu paraların faiz vb. haram olarak kabul edilen işlerin dışındaki ticari faaliyetlerde kullanılması için maddeler bulunmaktadır. Vakıfların bu paraları kullanma yolu kira geliri, peşin mal alıp vadeli satış (yıllık kar payı eklenmesi) vb. yollarla olurdu. Yıllık geri ödemelerde kar payında kazancın emsalinin belirlenmesi için emsal değerleri kanunlarda (Mecelle, 1876) bulunurdu.

Vakıflarda mudarebe sisteminin yanında müşareke (sermaye ortaklığı), murabaha (peşin mal alıp vadeli satılması), bidaa (vakıf varlıklarını işleterek tüm karın vakfa verilmesi), karz-ı hassen (sermaye ödünç verme) gibi sistemlerde iştilirdi. Bu uygulamalarda en çok bilinen örneklerden biri Kanuni Sultan Süleyman zamanında halkın ihtiyacı olan etin sağlanması için kasaplara sermaye sağlayan para vakıflarıdır.

Diğer yandan kazancın ticaret yoluyla elde edilmesine yönlendiren hadisler girişimciliğin motivasyonunu oluşturan faktörlerden biridir. Ticarete doğrudan ve dolaylı yönlendiren hadisler mevcuttur. "Rızkın onda dokuzu ticarettedir" hadisi doğrudan girişimciliğe yönlendiren bir hadis olmakla birlikte sadaka vermeye yönlendiren hadislerde sadaka vermek için yeterli mal varlığına ticaretle sahip olmaya yönelttiği için dolaylı hadisler olarak görülebilir.

Sonuç ve Değerlendirme

Din olgusunun girişimcilikle ilişkisi sosyolojik çerçevede bireylerin davranışlarının içinde yaşadığı çevreden etkilenebileceği düşüncesine dayandırılmaktadır. Araştırmanın sorunsalı olarak bireylerin dini inanışlarının girişimcilik davranışlarını etkilediği üzerinedir. Dünyanın farklı bölgelerinde farklı dini inanışlara sahip bireylerin farklı girişimcilik davranışları bu çalışmayı yapmaya itmiştir. Literatür taramasında da görüleceği üzere dini inanışların kodları bireylerin girişimcilik davranışlarını etkilemektedir. Din olgusunun bireylerin yaşamlarının önemli bir alanı olması ve toplumsal yaşamı düzenleyene bir kurum olması "Din" olgusunun ele alınmasını gerekli kılmıştır. Bu bölümde dünyada yaygın ve bilinen dinlerin girişimcilik davranışı üzerindeki etkisi ele alınmıştır. Sosyolojik açıdan sekülerizm ve çoğulculuk yaklaşımlarıyla iki boyutta incelenebilebilen bu ilişkinin hem sekülerist gelişmiş batılı toplumlarda hemde çoğulcu gelişmekte olan toplumlarda gözlenebiliyor olması üzerinde araştırma yapmayı gerekli kılmaktadır.

Din olgusunun bireylerin değerleri üzerindeki etkisinden dolayı birey davranışlarında etkisi olabileceği düşünülmüştür. Bu doğrultuda planlanmış davranışlar kuramı çerçevesinde din olgusunun bireyin girişimcilik davranışları üzerinde etkili olabileceği düşünülmüştür. Planlanmış davranışlar kuramı bireyin beklentilerinin niyet ve davranışlarının temelindeki bilişsel süreci şekillendirdiğini önermektedir. Bireylerin değer algılarını oluşturan baskın faktörlerin etkisiyle bireyin onaylanma ve kabul edilme güdüsüyle niyet ve davranışlarını şekillendireceği düşünülmektedir.

Alanyazında din olgusunun ve kurumunun toplumsal değerleri etkilemesi üzerinden davranışları etkileyebileceği iddialarını içeren araştırmalar genel olarak Max Weber'in çalışmalarına dayanmakta olup farklılaşan dini inançlar temelinde farklılaşan girişimcilik davranışlarının araştırmalarda çok yer almadığı gözlenmiştir. Örneğin Budizm, Hinduizm veya Yahudilik inancının girişimcilik davranışını hangi yönde etkilediği konusunda birbirini teyit eden tatmin edici araştırmalar

yetersizdir. Bu çalışma genel olarak hem din olgusunun girişimcilik davranışlarını etkileme mekanizmasını anlatması açısından hem de farklı dini inanışları irdelemesi açısından analitik bir referans olarak görülmektedir.

Çalışmanın sınırlılığı olarak dini inanışların kapsamlı bir sunumunun verilmeyişi gösterilebilir. Bununla birlikte dini inanışların kapsamlı bir anlatımı çalışmanın amacı olmamakla birlikte din olgusunun ve kurumlarının girişimcilik üzerindeki etkisini anlamayı kolaylaştıracak kodlar verilmeye çalışılmıştır.

İleride yapılacak çalışmalarda günümüz dünya siyasetinde sıkça adından söz ettiren Evanjelist ve Yahudi inançlarının ekonomi ve girişimcilik üzerindeki etkilerini ortaya koyacak çalışmalar yapılabilir.

Kaynakça

- Abrutyn, S. (2014). Religious Autonomy and Religious Entrepreneurship: An Evolutionary- Institutionalists' Taken on the Axial Age. *Comparative Sociology*, 13, 105-134.
- Abrutyn, S. ve Van Ness, J. (2015). Institutional Entrepreneurship as Sociocultural Analogy to Biological Mutation: Considering One Source of Institutional Evolution. *Thesis Eleven* 127: 52-77.
- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour. *Organizational Behaviour and Human Decision Processes* 50(2):179-211.
- Akalın, K. H. (2010). Dinsel Rasyonalizmdeki İktisat Ahlakının Çalışma Hayatına Etkileri, *ZKÜ, Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(11), 199-222.
- Anderson, Elizabeth. (1999). *What's the Point of Equality?* Ethics, University of Chicago Press.
- Barro, Robert, and Rachel McCleary (2003). Religion and Economic Growth across Countries. *American Sociological Review*, 68 (3), 760-781.
- Baumol, W. (2002). *Free Market Innovation Machine: Analyzing the Growth Miracle of Capitalism*, Princeton: Princeton University Press, 2002.
- Bekçi, İ., Apalı, A. & A., Y. (2014). Semavi Dinlerin Görünmeyen Muhasebe Panoraması: Yahudilikte Muhasebe Motifleri. *Kapadokya Dergisi*, 2014.
- Bellah, R.N. (1967). Civil religion in America. *Daedalus* 96 (Winter): 1-27.
- Bilmen, Ö. N. (1982). *Hukuki İslamiye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınevi; İstanbul.
- Brammer, S., Williams, G. & Zinkin, J. (2007). Religion and Attitudes to Corporate Social Responsibility in a Large Cross-Country Sample, *Journal of Business Ethics*, 71, 229-243.
- Bruce, S. (1999) *Choice and Religion: A Critique of Rational Choice*. Oxford: OxfordUniversity Press.
- Colomy, P. (1998). Neofunctionalism and neoinstitutionalism: Human agency and interest in institutional change. *Sociological Forum*, 13(2): 265-300.
- Dana L.P. (2009). Religion as an explanatory variable for entrepreneurship. *International Journal of Entrepreneurship and Innovation* 10(2): 87-99.
- Davie, G. (2013). *Sociology of Religion*. Los Angeles: Sage.
- Dobbelaere, K. (1981) Secularization: a multidimensional concept. *Current Sociology* 20(2): 1-216.
- Drakopoulou-Dodd, S. & Gotsis, G. (2007) The interrelationships between entrepreneurship and religion. *Entrepreneurship and Innovation* 8(2): 93-104.
- Döndüren, H. (1996) İslâm Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kullanılma Yöntemleri, *İslam Araştırma Dergisi*, 1(2) 53-80.
- Döndüren, H. (2008). Osmanlı tarihinde bazı faizsiz kredi uygulamaları ve modern Türkiye'de Faizsiz bankacılık Tecrübesi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 17, 1-24.
- Earle, T (1991) *Chiefdoms: Power, Economy, and Ideology*. Cambridge: Cambridge University Press
- Eisenstadt, S.N. (1964). Social Change, Differentiation and Evolution. *American Sociological Review* 29(3):375-86
- Eisenstadt, S.N. (ed.) (1986) *The Origins and Diversity of Axial Age Civilizations*. Albany: State University of New York Press

- Evans, D. & Leighton, L. S. (1989). Some Empirical Aspects of Entrepreneurship. *American Economic Review*, 79(3), 519-535.
- Flannery, K. V. 1972. The Cultural Evolution of Civilizations. *Annual Review of Ecology and Systematics* 3:399–426
- Guisa, Luigi, Paolo Sapienza, & Luigi Zingales (2006). Does Culture Affect Economic Outcomes?. *Journal of Economic Perspectives*, 20 (2), 23-48
- Gül, A. R. (2005). Faizsiz bankacılığın dini temeli açısından mudarebe ile selef yöntemlerinin mukayesesi. *AÜFD*.16, 48-83.
- Hayek, F.A. (1960). *The Constitution of Liberty*. Chicago: University of Chicago Press. Iannaccone, L. R. (1998). Introduction to the Economics of Religion. *Journal of Economic Literature*, 36 (3), 1465–1495.
- Jaspers, K. (1953). *The origin and goal of history*. Translated by Michael Bullock. New Haven, Conn.: Yale University Press.
- Karl J., (1953). *The Origin and Goal of History* . New Haven: Yale University Press.
- Kihlstrom, Richard E. & Jean Jacques Laffont,(1979) . A General Equilibrium Entrepreneurial Theory of Firm Formation Based on Risk Aversion. *Journal of Political Economy*, 87, 719–748.
- Kirzner, I. M. (1973). *Competition and Entrepreneurship*. Chicago: University of Chicago Press.
- Knight, F.(1921). *Risk, Uncertainty, and Profit*. Boston: Houghton Mifflin.
- Kuran, T.(2011). *The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Lazear, E., (2002). "Entrepreneurship," Working Paper No. 9109, National Bureau of Economic Research, Cambridge, MA. 2002.
- Lechner F.J. (2008). Rational choice and religious economics. In: Beckford JA and Demerath NJ (eds) *The Sage Handbook of The Sociology of Religion*. London: Sage, 81–97.
- McCleary R.M. ve Barro R.T. (2006). Religion and political economy in an international panel. *Journal for the Scientific Study Religion* 45(2): 149–175.
- McClelland, D. (1964) *The Achieving Society*, Princeton, NJ: D. Van Nostrand.
- Momigliano, A. (1997) *On Pagans, Jews, and Christians*. Hanover, NH: Wesleyan University Press
- Munshi, K. & Mark R. (2006). Traditional Institutions Meet the Modern World: Caste, Gender, and Schooling Choice in a Globalizing Economy, *American Economic Review*, 96 (4), 1225-1252.
- Nel, E. (2006). *Do business till I come. Instruction to a new business generation*. Yahweh Shammah Publishers. Port Elizabeth.
- North, D. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge University Press: Cambridge Mass
- Pew Forum on Religion & Public Life. (2008). *U.S. Religious Landscape Survey: Religious Affiliation: Diverse and Dynamic*. (<http://religions.pewforum.org/pdf/report-religious-landscape-study-full.pdf>).
- Runciman, W.G. (2012). Righteous Rebels: When, Where, and Why? Pp. 317–36 in *The Axial Age and Its Consequences*, edited by R.N. Bellah and H. Joas. Cambridge, MA: Belknap Press.
- Schumpeter, J. A. 1934. *The Theory of Economic Development*. Harvard: Harvard University Press.
- Singer, M., (1966). Religion and Social Change in India: The Max Weber Thesis Phase Three. *Economic Development and Cultural Change*, 14, 497-505.
- Slingerland, E., Henrich, J. & Norenzayan, A. (2013). The evolution of prosocial religions. In: *Cultural evolution: Society, technology, language and religion*, ed. P. J. Richerson & M. H. Christiansen, pp. 331–44. MIT Press.
- Sombart, W. (1911). *The Jews and Modern Capitalism*. Batoche Books.
- Stark, R. (2007). *Discovering God: The Origins of the Great Religions and the Evolution of Belief*. New York: HarperOne
- Summers-Effler, Erika. 2009. *Laughing Saints and Righteous Heroes*. Chicago: University of Chicago Press

- Tahsin, Ö. (2003). Osmanlı Para Vakıfları Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Türk Tarih Kurumu: Ankara.
- Turner, B. S. (1998), Max Weber Classic Monographs Vol.VII:Weber and Islam. Routledge Press, London and New York.
- Uppal, J. S. (2001). Hinduism and Economic Development in South Asia. International Journal of Social Sciences, 2001, 13 (3), 20–33.
- Wagner-Tsukamoto, S. (2005). An economic approach to business ethics: Moral agency of the firm and the enabling and constraining effects of economic institutions and interactions in a market economy. Journal of Business Ethics, 60(1), 75–89.
- Wagner-Tsukamoto, S. A. (2007). An Institutional Economic Reconstruction of Scientific Management: On the Lost Theoretical Logic of Taylorism. Academy of Management Review 32: 105–117.
- Wagner-Tsukamoto, S. A. (2008). An Economic Reading of the Exodus: On the Institutional Economic Reconstruction of Biblical Cooperation Failures”, Scandinavian Journal of the Old Testament 22(1): 114-34.
- Wagner-Tsukamoto, S. A. (2010). Out of a Slave Contract: The Analysis of Pre-Hobbesian Anarchists in the Old Testament”, Constitutional Political Economy 21: 288-307.
- Wagner-Tsukamoto, S. A. (2012). Questioning the Weber Thesis: Capitalist Ethics and the Hebrew Bible?”, Sociology Mind 2(1): 1-11.
- Wallace, A. (1966). Religion: An Anthropological View. New York: Random House.
- Weber, M. (1924). Economy and Society, edited by Guenther Roth and Claus Wittich. (Berkeley: University of California Press).
- Weber, M. (1958) The Religion of India translated by H. H. Gerth and D. Martindale. New York: Free Press
- Weber, M. (1992). The Protestant Ethic and the Spirit of Capitalism, London, Routledge, 1992.
- Wiseman, T ve Young, A. (2014). Religion: productive or unproductive Journal of Institutional Economics, volume 10, issue 1, p. 21 - 45
- Wittrock, B. (2012). The Axial Age in Global History: Cultural Crystallization and Societal Transformations. In Bellah, R. N. and Joas, H. (eds), The Axial Age and its Consequences, pp, 102-25, London,: The Belknap Press of Harvard University Press.
- Yener, S., Arslan, A. & Demirtaş, Ö. (2018). The Mediating Role of Temperament and Character on the relationship between Mindfulness and Entrepreneurial Personality. Journal of East European Management Studies, 2018.
- Yükçü, Süleyman ve Atağan Gülşah (2009), Etkinlik, Etkililik ve Verimlilik Kavramlarının Yarattığı Karışıklık, Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, Cilt: 23, Sayı: 4, ss. 1-13
- Zucker, Lynne G., Micheal R. Darby, & Marilyn B. Brewer, (1998). Intellectual Human Capital and the Birth of U.S. Biotechnology Enterprises. American Economic Review, 1998, 88, 290-306.

Extended Abstract

Aim and Scope

This research aimed to reveal the approaches of religions towards entrepreneurship. Religion as a sociological institution affects human behaviours in actual life. Individuals who grow up in a society are shaped by sociological norms and religion is considered as one of the most effective factor in sociology. Within frames of religion area different religions and religious beliefs are observed in this study. Within this frame Hinduism, Buddhism, Judaism, Christianity, and Islam perspectives were observed according to entrepreneurship. This research which handles present religions tackles and explains the issue from the point of the effect of religion on autonomy, risk taking, innovativeness, creativeness. The research is designed and conducted within frames of Ajzen's (1991:108) theory of planned behaviors.

Methods

Literature review method is considered as main method of research. According to the literature review an analytical approach is used with a huge amount of resource. New institutional approach of sociology is used as main approach and all findings are assessed through new institutional approach.

Findings

Within this frame a milestone in almost each area of cultural life which is called axial age is presented firstly. Then today's popular religious beliefs are questioned respectively. According to the observations from different societies and religions it is seen that entrepreneurial behaviors differentiate in different societies from different religions. Individuals from different religions and districts have different approaches towards entrepreneurship. For instance individuals from Protestant district have high entrepreneurial behaviors when compared Catholic individuals. From this observations religion and beliefs of Axial age, Buddhism, Christianity, Islam are tackled through their offerings and norms. It is observed that samples of entrepreneurial behaviors and norms correlate.

Conclusion

The idea that religion affects the behaviors of individuals within sociological approach is based on Ajzen's theory of planned behaviors. The problem is considered as religious beliefs have effect on entrepreneurial behaviors with present observations. From sociologically the relation between religion and entrepreneurship can be tackled by secularism or pluralism. Developed western countries are seen as secular samples of relation and underdeveloped eastern countries are seen as pluralist samples of sociological approach.

Ajzen's theory of planned behaviors is used as main theory of research. Religious beliefs are thought to affect individuals' value systems. Expectations of individuals are shaped by value systems and through this individuals form their cognitions in decision making process. By this within frames of Ajzen's theory of planned behaviors it is thought that religious beliefs affect entrepreneurial behaviors.

In literature this relation is tackled especially in Weber's studies and some other studies which based on Weber's studies. But they generally viewed the problem from Christianity and studies in different religions or beliefs are not enough to offer valid ideas. For instance findings of researches conducted on Buddhism, Hinduism or other religions are contradictory. This research presents an analytical approach to researchers who works on this issue.

Having not an analytical view of each religion is seen as a constraint of research. However an analytical view of religion is not a aim of this study. For future studies detailed observations of Evangelism and Judaism on entrepreneurial behaviors might be studied.

Affetme Niyeti Eleştirel Düşünme Eğilimine Duyarlı Mıdır?

Is Intention of Forgiveness Susceptible to Tendency of Critical Thinking?

Emine Şener¹

Öz

Birey, grup ve örgütsel düzeyde yaşanan çatışmalar ilişkileri olumsuz etkileyebilmektedir. Yaşanan çatışma ve istenmeyen olaylardan sonra zedelenen ilişkileri düzenlemede önemli bir rol üstlenen affetmenin sadece duygusal değil aynı zamanda rasyonel tarafıyla da ele alınması süreci yeniden keşfetmemizi sağlayacaktır. Bu çalışmada da bu noktadan hareketle affetmenin eleştirel düşünmeden etkilenip etkilenmediği araştırılmıştır. Bu amaçla 2017-2018 eğitim-öğretim yılında bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 400 öğrenciye, affetme eğilimi ve eleştirel düşünme eğilimi ölçekleri uygulanmıştır. Uygulama, yüz yüze ve eğitilmiş anketörler tarafından gerçekleştirilmiştir. Uygulama sonrası elde edilen veriler, istatistik paket programı kullanılarak parametrik analizler yapılmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkiyi ve etkiyi tespit etmek amacıyla korelasyon ve regresyon analizleri yapılmıştır. Analizler sonucunda, cinsiyete göre affetme eğilimleri farklılaşırken, eleştirel düşünme eğilimi sadece sınıfa göre değişmektedir. Araştırmada, affetme eğilimi ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif yönde zayıf bir ilişki varken, eleştirel düşünmenin affetme üzerindeki etkisine ilişkin kurulan regresyon modeli anlamlı kabul edilmiştir. Sonuçlara uygun öneriler geliştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Affetme, Eleştirel Düşünme, Pozitif Psikoloji, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğrencisi.

Abstract

Individual, group and organizational conflicts can affect as negatively to relations. Forgiveness, which plays an important role in organizing relationships that are damaged after living conflicts and adverse events, will not only be emotional but also addressed on the rational side will enable us to rediscover the process. In this study by movement from this point, it has been researched whether the forgiveness has influenced without critical thinking. For this purpose, during the 2017-2018 academic year to 400 students, which were educated in a state university, was applied tendency to forgive and critical thinking scale. Implementation was conducted by face-to-face and educated interviewers. The data obtained after the application were analyzed according to parametric using statistical package program. Correlation and regression analyzes have performed to determine the relationship and effectiveness between the variables. As a result of analysis, while the tendency to forgive according to sex different, the tendency to critical thinking has been different only according to class. In the study, while there has a weak positive relationship between the tendency to forgiveness and the tendency to critical thinking, the regression model for the influence of critical thinking on forgiveness has considered significant. Recommendations have been developed to related this study of results.

Keywords: Forgiveness, Critical Thinking, Positive Psychology, Student of Faculty of Economics and Administrative Sciences.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: D23, M10, M12

Submitted: 01 / 10 / 2018

Accepted: 09 / 08 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, esener@ahievran.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8903-1684

Giriş

Çatışma sonrası kişilerarası ilişkilerin yeniden inşasında önemli bir süreç olan affetme sağlıklı insan gelişimi için merkezi bir rol oynamaktadır (Toussaint ve Webb, 2005). Bu yönüyle kişinin sağlıklı bir iş yaşamı sürdürmesi için üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Psikoloji ve dini çalışmalar dışında da yaygın şekilde çalışılmaya başlanılan affetmeye ilişkin 1997 yılında 58 ampirik çalışma var iken ve bu sayı 2004 yılı itibariyle dört katına çıkmıştır (Worthington ve Scherer, 2004). Bugün itibariyle affetme literatüründeki çalışma sayısı 1997 yılındaki çalışma sayısının on katını geçmiştir. Örgütsel davranış alanında da ele alınıp incelenmeye devam etmektedir. Çok boyutlu bir olgu olan affetme birçok alanın konusu olmaya devam ederken zaman zaman gözden kaçırıldığımız bir nokta bu çalışmanın konusu olarak ele alınıp incelenmiştir. Bu nokta, affetmenin bireyin gerek kendini gerekse başkalarını affederken sadece duygusal bir süreç işletmediği aynı zamanda kritik düşünme sürecini de işlettiği savıdır. Ancak olgunun daha çok din eksenli olarak ele alınmış olması ya da toplumsal düzeyde dini bir olgu olarak algılanması süreci etkilemektedir. Bireyin yaşadıklarını anlamlandırırken onu ele alış biçimi ve etkilendiği değişkenler süreçleri derinden etkilemektedir. Eğer affetmeyi sadece dini çerçevede ele alıyorsa affetme süreci farklılaşacaktır. Ancak bu affetmeyi olumsuz etkileyecek bir durum olarak algılanmamalıdır. Çünkü dindarlığın affediciliği olumlu yönde etkilediğine ilişkin (Ayten, 2009; Uysal, 2015; Ayten ve Ferhan, 2016) çalışmalar da giderek artmaktadır.

Yanlış yapan ya da suçu işleyene karşı bilişsel, duygusal ve davranışsal bir dizi değişiklikleri içeren bir süreç olan affetme aynı zamanda duygusal bir dönüşümdür. Öfke ve kızgınlıktan dönüşen empati ve merhamet duyguları affetmeyi en çok teşvik eden iki olumlu duygudur. Bu olumlu duygular affetmenin davranışsal göstergeleri olan fiziksel temas, özür dileme ve bedel ödeme gibi uzlaşmacı eylemlere yol açabilmektedir (Lennon, 2013; Rijavec vd., 2010). Düşmanlık ve intikam yüklü duyguların prososyal davranışa yönelimi şeklinde tanımlanabilecek olan affetmede, mağdurun bu dönüşümü, suçlu kişiye karşı sonraki davranışlarını da doğrudan etkilemektedir (Raj ve Wiltermuth, 2016). Ancak affetme bir ihlale, günaha göz yummak değildir. Kabul edilemez davranışın ne olduğunun önemi yoktur, burada önemli olan zarar veren davranışın unutulması, hafızadan silinmesi değil iyileştiriciliği ile ilgili gerçekçi bir eylemdir. Affetme geçmişin tutsağı olmayarak, geçmiş hatırlamanın yeni bir yolunu bulmaktır (Kets de Vries, 2013, s. 14, Akt: Şener ve Çetinkaya, 2015).

Hem psikolojik hem de fizyolojik faydaları olan affetme, yaşanan olumsuz tablo sonrası (suç ya da günah) psikolojik iyileşme sürecinin bir parçası olarak değerlendirilmektedir. Mağdurun travma sonrası olumsuz duygu durumunun üstesinden gelmek için kullandığı bir baş etme stratejisidir. Yani suç ya da günahın neden olacağı acıyı, stresi, endişe ve öfkeyi azaltmada önemli bir role sahiptir. Özellikle yüksek bağlılık ilişkilerinde psikolojik iyi oluş, yaşam doyumu ve öz saygının artmasını sağlamaktadır (Raj ve Wiltermuth, 2016; Rijavec vd., 2010).

Enright ve arkadaşları (1998), affetmeyi 20 adımda özetlemiş ve bunları fark etme, karar verme, empati ve derinleşme olmak üzere dört geniş aşamaya ayırarak affetmenin doğrusal olmadığını belirtmişlerdir (Toussaint & Webb, 2005). Bu yönüyle affetme Enright ve arkadaşlarına (1998) göre biliş, duygu ve davranış değişikliklerini içeren bir süreçtir (Aydın, 2017). Affetmeye eleştirel olarak yaklaşan bazı yazarlar sadece faydasından bahsedilmesini eleştirerek zararlarına da değinmektedirler. Affetmenin çatışmaları uzlaşmaya çevirmesini çoğu zaman zararlı bulan ve mağdurların yeniden zarar görebileceklerini ileri süren bu yaklaşımın yanı sıra intikamın bireyin özsaygısına katkı sağladığını belirten çalışmalar da mevcuttur (Aydın, 2017). Buraya kadar belirtilenlerin ışığında, affetme, üzerinde düşünülüp sorgulanması ve karar verilmesi gereken rasyonel bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kişilerin affetme sürecinde eleştirel düşünme becerilerinin bir rolü var mıdır? sorusu bu noktada bu araştırmanın da temel sorusudur.

Eleştirel düşünme; yorumlama, analiz, değerlendirme ve çıkarımda bulunmanın yanı sıra kararın dayandığı delilsel, kavramsal, metotsal, ölçütsel ya da içeriksel değerlendirmelerin açıklamasıyla sonuçlanan öz düzenleyici, amaca yönelik bir karar mekanizmasıdır (Beşoluk, Önder, 2010). Bireyin inanç ve eylemleri için bir rehber olarak, gözlem, tecrübe, derin düşünme, muhakeme ve iletişim yoluyla topladığı veya ürettiği bilgileri aktif, ustaca kavramsallaştırıp, uygulama, analiz etme, sentezleme ve değerlendirmesini içeren entelektüel disiplinli bir süreç (Scriven ve Paul, 1992) olan eleştirel düşünmenin nihai hedefi, entelektüel özellikler veya eğilimlerin gelişimini teşvik etmektir. Eleştirel düşünmenin özellikleri literatürde; *adillik, entelektüel empati, entelektüel alçakgönüllülük, entelektüel azim, entelektüel cesaret, entelektüel dürüstlük, entelektüel özerklik ve sağduyuya inanç* şeklinde sıralanmaktadır. Bununla birlikte, Vural ve Kutlu (2004)'nun aktardığına göre, McKnown (1997), eleştirel düşünmenin temel özelliklerini şu şekilde sıralamaktadır:

1. Eleştirel düşünme akıl yürütmeye dayalıdır: Eleştirel düşünme sürecinde elde edilen çıkarımların uygun, geçerli ve sağlam kanıtlara dayalı olması, gelişi güzel olmaması gereklidir.
2. Eleştirel düşünme, derinlemesine düşünmeyi gerektirir: Bir düşünceyi geliştirmek, başkasına ve kendine ait düşünceleri bilinçli bir şekilde değerlendirmeyi gerektirir.
3. Eleştirel düşünme odaklanmayı gerektirir: Bir amaç ile düşünmeyi gerektirir. Bu amaç ise, bireyin ne yaptığı veya neye inandığıyla ilgili olarak en iyi kararı vermektir.

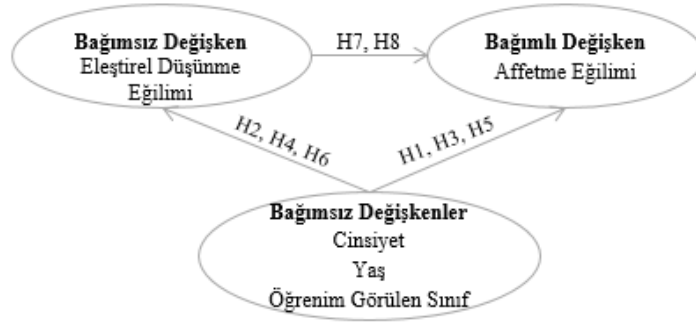
Yani eleştirel düşünceler, entelektüel standartları ve entelektüel özellikleri geliştirmek için akıl yürütme unsurlarını rutin olarak uygulamak zorundadırlar (Paul ve Elder, 2005). Bunun yanı sıra literatürde eleştirel düşünmenin empatiyi olumlu yönde geliştirdiğine dair uygulamalı çalışmalara da rastlamak mümkündür (Ampuero, Miranda, Delgado, Goyen, & Weaver, 2015). Kritik düşünme becerisi içinde yer alan empati ile affetme süreci arasında literatürde çok sayıda çalışma mevcuttur. Toussaint ve Webb'in (2005) aktardığına göre, Bunlardan Zechmeister ve Romero (2002), Fincham ve diğerleri (2002) Konstam, Chernoff ve Deveney (2001), Macaskill, Maltby ve Day (2002), Farrow ve diğerleri (2001) affetme ile empati arasında bir ilişki olduğunu gösteren çalışmalar yapmışlardır. Benzer şekilde Toussaint ve Webb (2005) 127 katılımcı ile gerçekleştirdikleri çalışmalarında da empatinin affetmeyi etkileyen önemli bir değişken olduğu ancak empati ile affetme arasındaki iki değişkenli (cinsiyet) korelasyonların anlamlı olmadığını bulmuşlardır. Ayrıca literatürde, varlığın maddi olmayan ve aşkın yönlerinin farkındalığına, bütünleşmesine ve uyarlanabilir olmasına katkıda bulunan, derin varoluşsal düşünme, anlamın geliştirilmesi, aşkın benliğin tanınması gibi sonuçlara yol açan bir dizi zihinsel kapasiteyi içerdiği açıklanan, manevi (spritüel) zekânın da bir boyutu olarak eleştirel düşünmeye rastlamaktayız (King ve De Cicco, 2009). Bu affetme gibi erdemli bir davranışı barından bu zekâ türü ile eleştirel düşünme arasındaki ilişkiye anlama ve yorumlama adına önemlidir.

Genel olarak kızgınlık, öfke, nefret, hayal kırıklığı, hor görme gibi negatif duyguların yerine, yapılan yanlışa karşı oluşturulabilecek olumlu tepkilerden biri olan affetme, her ne kadar negatif duygu ile pozitif duygunun yer değiştirmesi olsa da burada affetme kesinlikle merhamet, sevgi, uzlaşma, temize çıkarma gibi olgulardan farklılık göstermektedir (Hallich, 2013). Esas itibarıyla affedecek kişinin kararını içermesi nedeniyle keyfi, kişinin isteğine bağlı bir eylem olan affetme, affedilmesi gereken durum ve kişinin ahlâki yaklaşımından da etkilenmektedir. Bunun yanı sıra haksızlığa karşı oluşturulacak olan tepki büyük oranda rasyonel bir karar verme sürecini gerektirmektedir. Bu yönüyle sadece pozitif bir duygu olarak değil rasyonel bir süreç olarak değerlendirilmesi gereken affetme, kültürel birtakım değişkenlerden dolayı büyük oranda dini inancın etkisiyle üzerinde pek düşünülmeden gerçekleştirilmesi gereken bir eylem olarak algılanmış gelmiştir.

Bu çalışmada, affetme bu özelliği nedeniyle karmaşık bir zihinsel süreç ve farkındalık gerektiren bir eylem olarak ele alınmış ve eleştirel düşünme becerisi ile arasında bir ilişki olduğu varsayılarak eleştirel düşünme becerisinin affetme sürecini etkileyip etkilemediği belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma bu yönüyle affetmenin göz ardı edilen bu boyutunu tartışmaya açmak adına önem arz etmektedir. Buna ek olarak araştırmanın hipotezleri Tablo 1'de, araştırma modeli ise Şekil 1.'de detaylı olarak verilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Hipotezleri

Hipotezler
Hipotez 1. Cinsiyete göre, affetme puanları arasında fark yoktur.
Hipotez 2. Cinsiyete göre eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.
Hipotez 3. Öğrenim görülen sınıfa göre, affetme puanları arasında fark yoktur.
Hipotez 4. Öğrenim görülen sınıfa göre, eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.
Hipotez 5. Yaşa göre, affetme puanları arasında fark yoktur.
Hipotez 6. Yaşa göre, eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.
Hipotez 7. Affetme niyeti ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif bir ilişki yoktur.
Hipotez 8. Eleştirel düşünme eğilimi affetme eğilimini etkilememektedir.

Şekil 1. Araştırma Modeli

1. Yöntem

1.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırma, bir devlet üniversitesinde toplam 2000 öğrencinin öğrenim gördüğü İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde gerçekleştirilmiştir. Olasılıklı örnekleme yöntemlerinden tabakalı örnekleminin kullanıldığı çalışmada, işletme, iktisat, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi ve kamu yönetimi bölümlerinden oluşan fakültede öğrenim gören, evreni temsil edecek nitelikte her bölümden ve her sınıftan öğrencilere ulaşılmaya çalışılmıştır. Evreni temsil etme oranı (0.05 anlamlılık düzeyinde %95 güven aralığında) 35000 kişilik bir ana nüfus için Kurtuluş'a (1998:236) göre 321, Ural ve Kılıç'a (2006:249) göre 381 olarak belirtilmektedir. Bu doğrultuda, her bölümden ve her sınıftan toplam 400 öğrenci ile araştırma gerçekleştirilmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak Kişisel Bilgi Formu, Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği ve Affetme Eğilimi Ölçeği kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan Kaliforniya Eleştirel Düşünme Eğilimleri Ölçeği'nin Türkçe geçerlik-güvenirlik çalışması Kökdemir (2003) tarafından yapılmıştır. Ölçek likert tipi 51 maddeden oluşmaktadır (Öztürk, 2006). Araştırmada kullanılan diğer ölçek ise Affetme Eğilimi Ölçeğidir. 18 maddelik ölçeğin uyarlaması, Akın ve arkadaşları (2012:85) tarafından yapılmıştır. Anketler araştırma sorularına hâkim 4 farklı kişi tarafından katılımcılarla birlikte ve yüz yüze uygulanmıştır. Anlaşılmayan hususlarda anında geri bildirimde bulunulmuştur. Ölçeklere ait istatistiksel bilgiler bulgular kısmında verilmiştir.

1.3. Verilerin Değerlendirilmesi

Veri toplama sürecinde elde edilen veriler, SPSS 18.0 kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırma hipotezlerini test etmek için araştırmada, doğrulayıcı Faktör Analizi, frekans, yüzde, ortalama, standart sapma, t testi, korelasyon ve basit doğrusal regresyon analizi kullanılmıştır.

2. Bulgular

Araştırma amacına uygun olarak toplanan verilerle, geliştirilen hipotezler test edilmiştir. Araştırma bulguları aşağıda tablolar halinde verilmiştir.

2.1. Demografik Özelliklere Ait Bulgular

Araştırma grubuna ait demografik özellikler Tablo2'de verilmiştir.

Tablo 2. Araştırma Grubuna Ait Bazı Özelliklere İlişkin Dağılım

Değişkenler	f	%	Değişkenler	f	%
Cinsiyet			Öğrenim Gördüğü Sınıf		
Kadın	255	63,7	1. Sınıf	99	24,8
Erkek	145	36,3	2. Sınıf	101	25,3
TOPLAM	400	100,0	3. Sınıf	100	25,0
			4. Sınıf	100	25,0
			TOPLAM	400	100,0
Yaş			Öğrenim Gördüğü Bölüm		
18-21	256	64,0	İşletme	102	25,5
22 ve üzeri	144	36,0	İktisat	127	31,8
TOPLAM	400	100,0	Uluslararası İlişkiler	83	20,8
			Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	88	22,0
			TOPLAM	400	100,0

Tabloda da görüldüğü gibi, araştırmaya katılanların, %63,7'si kadın, %25,3'ü ikinci sınıf öğrencisi, %64,0'ı 18-21 yaş aralığında ve %31,8'i iktisat bölümü öğrencisidir.

2.2. Ölçeklere Ait İstatistiksel Bulgular

Araştırmada kullanılan ölçeklerin güvenilirliklerini test etmek amacıyla Cronbach's Alpha güvenilirlik analizi yapılmıştır. Buna göre California Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeği Cronbach's Alpha değeri ,844 bulunmuştur. Bu ölçeğin oldukça güvenli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 3'te, ölçeğe ait KMO değeri ve Barlett testi sonucu yer almaktadır.

Tablo 3. Eleştirel Düşünme Eğilimi Ölçeğine Ait İstatistiksel Analiz Sonuçları

KMO değeri	,805	Cronbach's Alpha	,844
Bartlett Chi-Square	4334,546	df: 1275	p: ,000 (p<0,01)

Tablo 3'te görüldüğü gibi KMO testi değeri %80,5 (.805)'dir. $80,5 > 0,50$ olduğu için veri seti faktör analizi için uygun Barlett testi anlamlıdır. Bu da değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcut olduğunu göstermektedir. Ölçek, 306 puan üzerinden değerlendirilmektedir. Ölçekten, 240'ın altında puan alanların düşük, 240-300 arasında puan alanların orta ve 300'ün üzerinde puan alanların ise yüksek eleştirel düşünme beceri düzeyine sahip oldukları kabul edilmektedir (Öztürk, 2006).

Tablo 4. Affetme Eğilimi Ölçeğine Ait İstatistiksel Analiz Sonuçları

KMO değeri	,698	Cronbach's Alpha:	,635
Bartlett Chi-Square	1169,832	df:153	p: ,000 (p<0,01)

Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek ise Affetme Eğilimi Ölçeğidir (Akın vd., 2012). Ölçeğin Cronbach's Alpha ,635 olarak bulunmuştur. Bu ölçeğin oldukça güvenli olduğunu göstermektedir. Ayrıca Tablo 4'te, ölçeğe ait, KMO değeri ve Barlett testi sonucu yer almaktadır. Tablo 4'te görüldüğü gibi, KMO testi değeri %69,8 (.698)'dir. $69,8 > 0,50$ olduğu için veri seti faktör analizi için uygun Barlett testi anlamlıdır. Bu da değişkenler arasında yüksek korelasyon mevcut olduğunu göstermektedir. Ayrıca ölçekte faktör yük değeri de orta olarak değerlendirilmektedir (Büyükoztürk, 2002).

Tablo 5. Araştırmada Kullanılan Ölçeklere ait Puanlar

Ölçekler	N	Ort.	Ss.	Katılımcıların Düzeyi
Affetme Eğilimi	400	54,65	8,662	ORTA
Eleştirel Düşünme Eğilimi	400	204,60	25,520	DÜŞÜK

Tablo 5'te araştırma grubunun ölçeklerden aldıkları puanlar ve standart sapma değerleri yer almaktadır. Tabloda da görüldüğü gibi araştırma grubunun affetme eğilimi puanları orta düzeyde ($\chi=54,65\pm8,622$) iken eleştirel düşünme eğilimleri düşük ($\chi=204,60\pm25,520$) düzeydedir.

2.3. Ölçekler ve Değişkenler Arasındaki Fark Testlerine Ait Bulgular

Araştırma hipotezlerini test amacıyla yapılan analizler aşağıda verilmiştir.

Araştırma grubunun öğrenim gördüğü sınıf ile ölçek puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan ANOVA testi sonucunda, öğrenim görülen sınıfa göre eleştirel düşünme eğilimleri değişmektedir. Yapılan post hoc

testi sonucu farkın, (en düşük ortalamaya sahip) üçüncü sınıf ve dördüncü sınıf öğrencileri arasındaki farktan kaynaklandığı tespit edilmiştir (Tablo 6).

Tablo 6. Öğrenim Gördüğü Sınıfa Göre Ölçeklerin Farklılık Testi Analizi

Öğrenim Gördüğü Sınıf		Eleştirel Düşünme Eğilimi	Affetme Eğilimi
1.Sınıf	Ort.	205,57	56,37
	Ss.	27,88	9,02
2.Sınıf	Ort.	206,11	53,88
	Ss.	23,71	8,85
3.Sınıf	Ort.	198,73	54,66
	Ss.	24,12	8,22
4. Sınıf	Ort.	207,97	53,71
	Ss.	25,59	8,40
Test	F	2,541	1,969
	p	,05*	,118

*p=05

Araştırma grubunun cinsiyete göre ölçek puanları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını test etmek amacıyla yapılan t testi sonucunda; cinsiyete göre affetme eğilimi (t=-1,981, p=,049) puanları arasında anlamlı bir fark vardır (Tablo 7).

Tablo 7. Cinsiyete Göre Ölçeklerin Farklılık Testi Analizi

Cinsiyet		Eleştirel Düşünme Eğilimi	Affetme Eğilimi
Kadın	Ort.	204,74	54,01
	Ss.	24,94	8,64
Erkek	Ort.	204,35	55,79
	Ss.	26,58	8,60
t testi	t	,144	-1,981
	p	,886	,049*

*p<.05

Tablo 8'de de görüldüğü gibi, araştırma grubunun ölçek puanları ile yaşları arasında istatistiki olarak anlamlı bir fark bulunmamıştır.

Tablo 8. Yaşa Göre Ölçeklerin Farklılık Testi Analizi

Yaş		Eleştirel Düşünme Eğilimi	Affetme Eğilimi
18-21	Ort.	203,80	55,14
	Ss.	25,92	8,59
22 ve üzeri	Ort.	206,00	53,78
	Ss.	24,80	8,73
t	t	-,827	1503
	p	,409	,134

2.4. Ölçekler Arası İlişkisel Test Sonuçlarına Ait Bulgular

Araştırmanın değişkenleri olan affetme eğilimi ve eleştirel düşünme eğilimi puanları arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla yapılan korelasyon analizi Tablo 9'da verilmiştir.

Tablo 9. Ölçeklere Ait Korelasyon Testi Sonuçları

Değişkenler		Affetme Eğilimi
Eleştirel Düşünme Eğilimi	r	,083**
	p	,049

**p<0.01

Tablo 9'da da görüldüğü gibi, eleştirel düşünme eğilimi ve affetme eğilimi arasında ilişki olup olmadığını test amacıyla yapılan korelasyon analizi sonucunda, eleştirel düşünme ile affetme arasında pozitif yönde, zayıf bir ilişki ($r=,083$) vardır.

Araştırmada, affetme eğilimi üzerinde eleştirel düşünme eğiliminin etkisini belirlemek amacıyla yapılan basit doğrusal regresyon analizine ait bulgular Tablo 10'da verilmiş ve model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$\text{Model: } [y = b_0 + b_1x; \text{ Affetme Eğilimi} = b_0 + b_1 \text{Eleştirel Düşünme}]$$

Tablo 10. Affetme Eğiliminde Eleştirel Düşünmenin Etkisine Ait Regresyon Analizi Sonuçları

Model 1	R=,083	R ² =,007	Düzeltilmiş R ² =,004	SE=8,64	F=2,757	p ,000
Model 1	Standardize edilmemiş katsayılar		Standardize edilmiş katsayılar			
	B	SE	Beta	t	p	
Constant	48,984	3,496	,083	13,984	,000	
EDE	,028	,017		1,660	,098	

(Bağımlı Değişken: Affetme Eğilimi; Belirleyici: Eleştirel Düşünme Eğilimi (EDE) Durbin-Watson: 1,838)

Tablo 10'a göre, katılımcıların affetme eğilimindeki %07'lik değişim modele dâhil edilen eleştirel düşünme eğilimi tarafından açıklanmaktadır. Yapılan analizde F (F= 2,757, p: ,000) değeri anlamlı bulunduğu için affetme eğilimini eleştirel düşünme eğilimi ile açıklamaya çalıştığımız modelimiz anlamlı bir model olup, eleştirel düşünme eğilimindeki bir birimlik artış affetme eğilimini ,028 birim artıracaktır. Ayrıca t değeri de anlamlı bulunduğu için (p=,000) eleştirel düşünme eğilimine ait katsayı anlamlıdır. Modelin tahmini sonucu ise;

$$\text{Model: } [\text{Affetme Eğilimi} = 48,984 + 0,028 \times \text{Eleştirel Düşünme Eğilimi}] \text{ şeklinde olacaktır.}$$

Sonuç ve Değerlendirme

Araştırma verilerinin analizi sonucu oluşturulan hipotezlere ait kabul ve ret durumunu gösterir durum Tablo 11'de verilmiştir. Araştırma grubunun affetme düzeyi orta düzeyde tespit edilmiştir. Ancak affetme geliştirilebilen bir süreçtir. Bir grup üniversite öğrencisiyle ön test son test kontrol gruplu bir çalışmada 5 hafta, haftada bir kez 90 dakikalık eğitimlerle deney grubunun kendini ve başkalarını affetme puanının arttığı tespit edilmiştir (Bugay ve Demir, 2012). Buna ek olarak, araştırma grubunun eleştirel düşünme eğilim puanları da oldukça düşük olarak tespit edilmiş olup bu sonuç literatürle benzerlik göstermektedir (Korur, Öncü ve Kılıç, 2016). Bununla birlikte, literatürde eleştirel düşünme becerisinin de geliştirebileceğine ilişkin çalışmalar mevcuttur (Paul ve Elder, 2005; Eldekçioğlu ve Özkılıç, 2008); Eğmir ve Ocak, 2018).

Tablo 11. Araştırma Hipotezlerinin Test Sonuçları

Hipotezler	Kabul/Ret
Hipotez 1. Cinsiyete göre, affetme puanları arasında fark yoktur.	Ret
Hipotez 2. Cinsiyete göre eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.	Kabul
Hipotez 3. Öğrenim görülen sınıfa göre, affetme puanları arasında fark yoktur.	Kabul
Hipotez 4. Öğrenim görülen sınıfa göre, eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.	Ret
Hipotez 5. Yaşa göre, affetme puanları arasında fark yoktur.	Kabul
Hipotez 6. Yaşa göre, eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.	Kabul
Hipotez 7. Affetme eğilimi ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif bir ilişki yoktur.	Ret
Hipotez 8. Eleştirel düşünme eğilimi affetme eğilimini pozitif yönde etkilememektedir.	Ret

Tablo 11'de görüldüğü gibi, araştırmanın ilk hipotezi olan cinsiyete göre affetme puanlarının farklılaşmasına ilişkin hipotez reddedilmiştir. Affetmede toplumsal cinsiyetin fark yaratıp yaratmadığına ilişkin güçlü kanıtlar olmamakla birlikte, affetme literatürünün gözden geçirilmesi sonucunda, Worthington, Sandage ve Berry (2000) yaptıkları çalışmada, kadınların erkeklerden daha fazla affetme olasılığının olmadığını göstermiştir. Ancak bazı ölçümlerde kadınların daha yüksek puan aldıkları bulunmuştur (Rijavec vd., 2010). Miller, Worthington ve McDaniel (2008) tarafından toplumsal cinsiyet ve affetme üzerine yapılmış 53 makaleye ilişkin bir meta-analizde, kadınların erkeklere göre daha affedici olduğunu bulmuşlardır. Bu durum, toplumsal cinsiyet rolünün toplumsallaştırılmasının bir sonucu olabilir, çünkü erkekler genellikle, saldırgan olanlar dışında, duygularını bastırmaya teşvik edilir, kadınların ise suça karşı, anlayış, merhamet ve empati ile karşılık vermesi beklenmektedir (Rijavec vd., 2010).

Rijavec vd. (2010) tarafından 600 üniversite öğrencisiyle yaptığı toplumsal cinsiyet ve affedicilik çalışmasında da erkekler, kadınlardan daha güçlü intikam motivasyonuna sahip olduğu tespit edilmiştir. Bununla birlikte erkeklerin problem odaklı bir yaklaşım izledikleri kadınların ise sakıncacı ve duygusal tabanlı bir yaklaşım izledikleri belirtilen çalışmada sorun ortaya çıktığında erkeklerin sakıncacı yaklaşımın fayda sağlamayacağı gerçeğinden dolayı intikamcı bir tarz sergiledikleri belirtilmektedir. Çünkü kadınlar tarafından benimsenen sakıncacı yaklaşım toplumsal olarak zayıflık şeklinde algılanmaktadır. Ancak bu çalışmada her ne kadar affetme cinsiyete göre farklılaşsa da tablo erkeklerin lehinedir. Genç erkeklerin intikam eğilim potansiyellerinin daha fazla kanıt olmasına rağmen, bu sonucun, kadınların sosyal rol kuramına dayalı eğitimleri nedeniyle, intikam motivasyonunu açıkça göstermeden sakındıkları ve daha zayıf intikam formlarını kullanmaları ve erkeklere göre affetmeye ilişkin daha derin düşüncelerinden (Ghaemmaghami vd., 2011) kaynaklı olabileceği düşünülmektedir.

Üniversite öğrencileri üzerinde, çalışmamızda kullanılan eleştirel düşünme ölçeği kullanılarak, yapılan çalışmalarda cinsiyet ve eleştirel düşünme puanları arasında farklılık tespit edilmemiştir. (Kalkan, Şener, Demirel ve Şarlak, 2009; Kolaç, 2005; Korur, Öncü ve Kılıç, 2016). Ancak araştırmanın bir diğer hipotezi olan “öğrenim görülen sınıfa göre, eleştirel düşünme eğilimleri arasında fark yoktur.” hipotezi elde edilen sonuçlara göre reddedilmiştir. Buna göre, üçüncü sınıflarla dördüncü sınıflar arasındaki puan farkından kaynaklanan bu durum Kalkan ve arkadaşları (2009) tarafından yapılan çalışmada da tespit edilmiştir. Bu duruma paralel olarak öğrencilerin yaşları ile eleştirel düşünme puanları literatür ile benzerlik göstermektedir (Dil, 2001; Öztürk, 2006).

Araştırmada Tablo 11’de görüldüğü gibi “Yaşa göre, affetme puanları arasında fark yoktur” hipotezi kabul edilmiştir. Literatürde yaş ve affetme arasında pozitif bir ilişki olduğu yaşla beraber affetme eğiliminin de artığına dair bulgular mevcuttur (Ayten, 2009). Ancak bu araştırmada, öğrencilerin affetme eğilimi ile yaşları arasında bir fark tespit edilmemiştir.

“Affetme eğilimi ile eleştirel düşünme eğilimi arasında pozitif bir ilişki yoktur.” Hipotezi reddedilmiştir. Araştırmanın temel sorunsalı olan, “eleştirel düşünme eğilimi affetme eğilimini etkilememektedir” hipotezi de reddedilmiştir.

Affetme süreci ile eleştirel düşünme eğiliminin birlikte ele alındığı bir çalışmaya doğrudan ulaşılmamakla birlikte, literatürde manevi zekânın affetme esnekliği ve öznel iyi oluş arasında anlamlı düzeyde pozitif ilişkinin olduğunu ifade eden çalışmalardan (Karakaş, 2017) hareketle, bireyin bilişsel ve duyuşsal süreçlerini etkin kullanmasının affetme sürecinde anlamlı olduğu düşünülmektedir. Bu noktada, farkına varma, değerlendirme ve sonuca varmayı içeren bir düşünme biçimi olan eleştirel düşünme sürecinde, değerlendirme yapılacak olan konu belirlenip, ardından konuyla alakalı veriler elde edilerek değerlendirmeye alınmakta, gereksiz ya da çerçeveye uymayan veriler elenmektedir. Elde edilen veriler arasında benzerlikler ve farklılıklar saptanmakta, son olarak mantıksal bir çerçeveye oturtulan değerlendirme nihai halini almaktadır (Şener, 2018). İki değişken arasındaki ilişki ve regresyon modelindeki anlamlılık yani eleştirel düşünmenin affetme eğilimine etkisi her iki sürecin de bilinçli bir dizi eylemler içeriyor olmasından kaynaklanmaktadır.

Öneriler

Affetme eğilimi ve eleştirel düşünme arasında pozitif bir ilişkinin tespit edildiği bu çalışma ve bundan sonra yapılacak yeni çalışmalarla olguların derinlemesine algılanması sağlanabilir. Her çalışmada olduğu gibi bu çalışma da sınırlılığı olan bir çalışmadır. Bu nedenle, bundan sonraki çalışmaların özellikle deneysel ve boylamsal olarak planlanması kişilerin affetme süreçlerini etkileyen zihinsel süreçlerin net olarak ortaya çıkarılması adına önemlidir. Başlangıçta her ne kadar belirtilmiş olsa da dini yönelimli affetme algısı ile yani bir erdem olarak alınması sonucu gerçekleşen affetme süreci ile bireyin sağlığı ve yaşamı üzerindeki pozitif etkilerinden dolayı gerçekleştirilen affetme süreçleri arasındaki farkın ortaya konulabileceği çalışmalar gerçekleştirilebilir. Multidisipliner olarak ele alınıp incelenmesi gereken bir olgu olan, affetmeye ilişkin gerçekleştirilecek çalışmaların sonuçlarının, çalışma hayatında da etkin bir şekilde kullanılması kaçınılmazdır. Bu çalışma, geleceğin yöneticilerinin yetiştirildiği iktisadi ve idari bilimler fakültesi öğrencilerinin affetme ve eleştirel düşünme becerinin belirlenmesi ve gerek kamu gerekse özel sektörde görev yapacak öğrencilerin bu becerinin geliştirilmesine yönelik çözüm önerilerinin geliştirilmesi adına önem arz etmektedir. Bu noktada özellikle iş dünyasında, belirsizlik durumunda empatik davranarak kazanılabileceğini gösteren, oyun teorisi tabanlı çalışmaların affetme değişkeni bağlamında da ele alınıp incelenmesi önerilebilir.

Kaynakça

- Akın, M., Özdevecioğlu, M., Ünlü, O. (2012). Örgütlerde İntikam Niyeti ve Affetme Eğiliminin Çalışanların Ruh Sağlıkları İle İlişkisi. *Amme İdaresi Dergisi*, 45(1), s. 77-97.
- Ampuero, D., Miranda, C. E., Delgado, L. E., Goyen, S., Weaver, S. (2015). Empathy and critical thinking: primary students solving local environmental problems through outdoor learning. *Journal of Adventure Education & Outdoor Learning*, 15(1), p. 64-78.

- Araslantaş, H. (2016). *Okul Öncesi Öğretmenlerinin Empatik Eğilim Düzeyleri ile Duygusal Zeka Düzeyleri Arasındaki İlişki*. Sütçü İmam Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş.
- Aydın, F. T. (2017). Pozitif bir Karakter Gücü Olarak Affedicilik. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 5(1), s. 1-22.
- Ayten, A. (2009). Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma . *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 37(2), s. 111-128.
- Ayten, A., Ferhan, H. (2016). Forgiveness, Religiousness, And Life Satisfaction: An Empirical Study On Turkish And Jordanian University Students. *Spiritual Psychology and Counseling*, 1, p. 79-84.
- Beşoluk, Ş., Önder, İ. (2010). Öğretmen Adaylarının Öğrenme Yaklaşımları Öğrenme Stilleri ve Eleştirel Düşünme Eğilimlerinin İncelenmesi. *İlköğretim Online*, 9 (2), s.679-693
- Bugay, A., Demir, A. (2012). Affetme Arttırılabilir mi?: Affetmeyi Geliştirme Grubu. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 4 (37), s. 96-106.
- Büyüköztürk, Ş. (2002). Faktör Analizi: Temel Kavramlar Ve Ölçek Geliştirmede Kullanımı. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 32, s. 470-483.
- Dil, S. (2001). *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri*. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Bilim Uzmanlığı Tezi, Ankara.
- Eğmir, E., Ocak, G. (2018). Eleştirel Düşünme Becerisi Öğretim Tasarımının Öğrencilerin Yansıtıcı Düşünme Becerilerine Etkisi. *Kuramsal Eğitimbilim Dergisi*, 11(3), s. 431-456.
- Eldekçioğlu, J., Özkılıç, R. (2008). Eleştirel Düşünme Eğitiminin Pdr Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Becerisine Etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi*, 3(29), s. 25-36.
- Enright. (2001). *Forgiveness Is a Choice*. Washington, D.C: APA Books.
- Ghaemmaghami, P., Allemand, M., Martin, M. (2011). Forgiveness in Younger, Middle-Aged and Older Adults: Age and Gender Matters. *Journal of Adult Development*, 18, p. 192–203.
- Hallich, O. (2013). Can the Paradox of Forgiveness Be Dissolved? *Ethic Theory Moral Practice*, 16, p. 999-1017.
- Kalkan, C., Şener, E., Demirel, Ö., Şarlak, K. (2009). Öğrenci Hemşirelerin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler. *Hastane ve Yaşam Akademik ve Aktüel Tıp Dergisi*, 5(45), s. 73-82.
- Karakaş, A. C. (2017). Manevi Zekanın İç Yönelimli Dindarlık, Affetme Esnekliği ve Öznel İyi Oluşla İlişkisi, *Türkiye İlahiyat Araştırmaları Dergisi*, 1(1), s.53-63.
- King, D. B., & DeCicco, T. L. (2009). King, D. B., & DeCicco, T. L. (2009). A viable model and self-report measure of spiritual intelligence. *International Journal of Transpersonal Studies*, 28(1), p. 68–85.
- Korur, E. N., Öncü, E., Kılıç, S. K. (2016). Eleştirel Düşünme ve Empatik Eğilim İlişkisi. *Beden Eğitimi Öğretmeni Adayları Örneği*. *Journal of Computer and Education Research*, 4, s. 179-204.
- Kurtuluş, K. (1989). *Pazarlama Araştırmaları*, Avcıol Basım Yayın, İstanbul.
- Lennon, R. E. (2013). *A Meta-Analysis of Cultural Differences in Revenge and Forgiveness*. North Florida: UNF Theses and Dissertations. <http://digitalcommons.unf.edu/etd/476> (01.07.2018)
- Miller, A. J., Worthington, E. L., McDaniel, M. A. (2008). Gender and forgiveness: A metaanalytic review and research agenda. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 27(8), p. 843-876.
- Öztürk, N. (2006). *Hemşirelik Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri ve Eleştirel Düşünmeyi Etkileyen Faktörler*. Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sivas.
- Paul, R., & Elder, L. (2005). *A Guide For Educators to Critical Thinking Competency Standards*. The Foundation for Critical Thinking. www.criticalthinking.org (01.07.2018)
- Raj, M., & Wiltermuth, S. S. (2016). Barriers to Forgiveness. *Social and Personality Psychology Compass*, 10, s. 679–690. wileyonlinelibrary.com/journal/spc3 (01.07.2018)
- Rijavec, M., Jurčec, L., Mijočević, I. (2010). Gender Differences in the Relationship between Forgiveness and Depression/Happiness. *Psihologijske Teme*, 19 (1), p. 187-202.
- Scriven, M., & Paul, R. (1992, November). Critical thinking defined. Handout given at Critical Thinking Conference, Atlanta, GA.

- Şener, E., Çetinkaya, F. (2015). Bir Liderlik Özelliği Olarak Affetme ve Örgütsel Düzeyde Etkileri Üzerine Bir İnceleme. *Journal of Business Research-Türk*, 7(4), s. 24-42.
- Şener, E. (2018). *Örgütsel Teoriden Örgütsel Davranışa: Erdem*. Savaş Yayınları, Ankara.
- Toussaint, L., & Webb, J. R. (2005). Gender Differences in the Relationship Between Empathy and Forgiveness. *The Journal of Social Psychology*, 145(6), p. 673-685.
- Ural, A., Kılıç, İ. (2006). *Bilimsel Araştırma Süreci ve SPSS İle Veri Analizi*. Detay Yayıncılık, Ankara.
- Uysal, V. (2015). Genç Yetişkinlerde Affetme Eğilimleri ve Dinî Yönelim/Dindarlık, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 48, s. 35-56.
- Vural, R. A., Kutlu, O. (2004). Eleştirel Düşünme: Ölçme Araçlarının İncelenmesi ve Bir Güvenilirlik Çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), s.189-200.
- Worthington, E. L., & Scherer, M. (2004), Forgiveness is an Emotion-Focused Coping Strategy That Can Reduce Health Risks And Promote Health Resilience: Theory, Review, And Hypotheses. *Psychology & Health*, 19(3), p. 385-405.

Extended Abstract

Aim and Scope

Conflicts experienced at the individual, group and organizational levels can adversely affect relationships. Examining forgiveness, which has an important role in restoring the damaged relationships following certain conflicts and undesirable incidents, not only from an emotional but also rational perspective will allow us to rediscover the process. From this point of view, this study investigated whether forgiveness is affected by critical thinking. Although there has been no direct thorough study where the forgiveness process and tendency to think critically are studied together, with reference to the studies within the literature indicating that there is a significant relationship between the flexibility of the forgiveness of spiritual intelligence and subjective well-being (Karakaş, 2017), effective use of cognitive and affective processes is thought to be essential in forgiveness process.

Methods

Personal Information Form, California Critical Thinking Trends Scale and Tendency to Forgive Scale were used as data collection instruments. The validity-reliability study of the California Critical Thinking Trends Scale, which was used in the study, was conducted by Kökdemir (2003). The scale consists of 51 Likert type items (Öztürk, 2006). The other scale used in the study is the Tendency to Forgive Scale. The 18-item scale was adapted by Akın et al. (2012: 85). The questionnaires were applied to the participants on the basis of face-to-face interviews by 4 different people who had a sound grasp on the research questions. The data obtained through the application process were parametrically analyzed using statistical package programs. Correlation and regression analyses were performed and developed in order to determine the relationship and effect between the variables.

Findings

As regards the participants, 63.7% of them were women, 25.3% were second year students, 64.0% were between 18-21 years of age and 31.8% were students of the economics department. The level of forgiveness of the research group was determined to be moderate. In accordance with the results of the T test that was conducted to see whether there was a significant difference between the scale scores of the research group by gender, a significant difference was found between gender-related forgiveness scores ($t = -1,981$, $p = ,049$). There was no statistically significant difference between the scale scores and the ages of the study group. An insignificant positive correlation between critical thinking and forgiveness ($r = ,083$) was found as a result of the correlation analysis conducted to see whether there was a relationship between critical thinking and forgiveness. The relationship between the two variables and the significance of the regression model, namely the effect of critical thinking on forgiveness, stems from the fact that both processes contain a series of conscious actions.

Conclusion

As a result of the analyses, while the tendency of forgiveness differed according to gender, it was seen that the tendency of critical thinking varied only according to the social status. In the study, while there is an insignificant positive relationship between forgiveness and critical thinking, the regression model regarding the effect of critical thinking on forgiveness was accepted to be significant. By means of this study, in which a positive relationship between the tendency to forgive and critical thinking has been identified, and the new studies to be conducted hereafter, a comprehensive understanding of the phenomena can be possible. As in almost every study, there are certain limitations in this study. For this reason, it is of

great importance to devise the following studies experimentally and longitudinally in particular, so as to be able to reveal the mental processes that affect the forgiveness processes of individuals. Although initially stated, studies can be carried out in order to reveal the differences between the forgiveness attitudes that are based on the positive effects on individual's health and life, and the religious-oriented forgiveness perception, that is to say, the process of forgiveness regarded as a virtue. It is inevitable that the results of the studies related to forgiveness, which is a multidisciplinary phenomenon to be tackled thoroughly, can be used effectively in business life.

İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açuları Üzerine Bir Araştırma: Sivas İli Örneği

A Research on the Opinions of Companies about the Independent Audit: The Case of Sivas Province

Hüdaverdi Bircan¹, Öznur Arslan²

Öz

Bu çalışmanın amacı Sivas Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetime bakış açılarını araştırmaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için Sivas ve Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren 224 işletmeye anket uygulanmıştır. Anket verileri SPSS 20 paket programından yararlanarak analiz edilmiştir. Araştırmanın Cronbach's Alpha güvenilirlik katsayısı 0,826'dır. Elde edilen verilere uygulanan Faktör Analizi sonucunda Faktör 1 "bağımsız denetimin etkinliği ve kalitesini artıracak etkenler", Faktör 2 "bağımsız denetimin faydaları ve bir takım uygulamaların olumsuz sonuçları" Faktör 3 "bağımsız denetimin gerekliliği" ve Faktör4 "bağımsız denetim alanında gerçekleşen gelişmeler ve bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılabilecek sorunlar" olarak isimlendirilmiştir. Araştırma sonucunda Faktör 1, yaş, mesleki deneyim, işletmenin faaliyet gösterdiği sektör açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Faktör 2 ve Faktör 3, yaş ve mesleki deneyim açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Faktör 4, deneklerin görev pozisyonu ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Üretim sektöründe çalışan deneklerin yaşlarıyla doğru orantılı olarak edindikleri mesleki tecrübe denetimin kalitesi ve etkinliğini artıracak uygulamaları daha çok ön plana çıkarmıştır. Yine deneklerin, bağımsız denetimin işletme için fayda ve gerekliliği noktasındaki katılımları mesleki deneyimleri ile da doğru orantılı olarak artmıştır. Bağımsız denetim alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yasal düzenlemeler ve bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılabilecek sorunlar işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler ile görev pozisyonları bakımından farklı sorumluluklar getirdiği için deneklerin farklı yönde katılım göstermelerini sağlamıştır.

Anahtar Kelimeler: İşletme, Yönetici, Denetim, Bağımsız Denetim.

Abstract

The aim of this study is to investigate the view of companies, which are operating in Organized Industrial Zone of Sivas Province, to the independent audit. For this purpose, a questionnaire was conducted to 224 companies operating in Sivas and Organized Industrial Zone. The data obtained from questionnaire were analyzed using SPSS 20 package software. The Cronbach's Alpha reliability coefficient of the study was found to be 0.826. As a result of the factor analysis performed on the data obtained, Factor 1 is named as "factors to increase the effectiveness and quality of independent audit", Factor 2 as "benefits of independent audit and the negative results of certain practices", Factor 3 as "necessity of independent audit", and Factor 4 as "advancements in independent auditing and the problems that might be observed in independent auditing practices". As a result of the study, Factor 1 showed significant difference in terms of the age, the professional experience, and the sector in which the company is operating. Factor 2 and Factor 3 showed significant difference in terms of the age and the professional experience. Factor 4 showed significant difference in terms of the subjects' professional position and the sector in which the company is operating. In direct proportion to ages of subjects working at production industry, the quality of professional experience they have gained and their practices to increase the efficiency came to the forefront. Moreover, in parallel with the professional experience, the subjects' belief regarding the benefit and necessity of independent audit for a company also increases. Since the legal regulations arising from the advancements in the field of independent auditing and the problems to be experienced in independent auditing practice might bring different responsibilities from the aspects of the sector in which the company is operating and the professional positions of subjects, the subjects showed participation in different manners.

Keywords: Company, Executive, Audit, Independent Audit

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: M40, M41, M42

Submitted: 10 / 10 / 2018

Accepted: 27 / 08 / 2019

¹ Prof. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Böl., hbircan@cumhuriyet.edu.tr, Orcid: 0000-0002-1868-1161

² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Cumhuriyet Meslek Yüksek Okulu, oznurkul@cumhuriyet.edu.tr, Orcid: 0000-0001-5973-9107

Giriş

İşletme çıkar gruplarının (hissedarlar, yatırımcılar, kredi kuruluşları, vd.) işletme hakkında doğru kararlar verebilmeleri için tarafsız ve güvenilir bilgiyi zamanında elde etmeleri gerekir. Doğru ve tarafsız bilgi ise ancak işletmelerin mali tablolarının bağımsız denetim sürecinden geçmesiyle mümkün olacaktır. Bağımsız denetim, işletmelerin iç kontrol ve muhasebe bilgi sistemlerinin incelenmesi ve varsa işletme içi aksaklıkların ve eksikliklerin tespit edilmesi sürecidir.

Türkiye'de 1980'li yılların sonunda başlayan bağımsız denetim uygulaması her geçen gün daha fazla şirkete içine alacak şekilde genişlemektedir. Bağımsız denetimin katma değeri yeni yasal düzenlemelerle artırılmaya çalışılmaktadır. Türkiye'de Sermaye Piyasası Kurulu öncülüğünde başlayan bağımsız denetim çalışmaları Türk Ticaret Kanununda yapılan düzenlemelerle son şeklini almıştır.

Çalışmada öncelikle denetim, türleri, bağımsız denetim ve faydaları anlatılmış, Sivas Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetime bakış açılarını araştırmak amacıyla bir anket uygulanmış ve son olarak çalışmadan elde edilen bulgular ışığında sonuç ve önerilere yer verilmiştir.

1. Denetim Kavramı

Denetimin Anglo-Sakson ülkelerindeki karşılığı "Auditing"dir. Auditing kavramının kökeni ise Latince "işitme veya dikkatlice dinlemek, anlamak" anlamına gelen "audire" fiiline dayanmaktadır. Türk Dil Kurumu'nun yaptığı tanıma göre denetim, "denetleme bir işin doğru veya yöntemine uygun olarak yapılıp yapılmadığını incelemek, murakabe etmek, teftiş etmek, kontrol etmektir." Hukuki anlamda denetleme ise "gerek devlet daire teşkilatının gerek ise özel hukuk hükümlerine göre kurulmuş müesseselerin kamu menfaati noktasında kanun, nizamına ve statüleri hükümlerine göre çalışıp çalışmadıklarının tetkik edilmesidir" (Kurnaz ve Çetinoğlu,2010:11).

Muhasebeciler ise denetimi, Amerikan Muhasebeciler Birliği'nin temel denetim kavramları komitesinin raporunda belirttiği gibi şöyle tanımlamaktadır. "Denetim, iktisadi faaliyet ve durumların önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunu tespit etmek amacıyla işletmeye ait iktisadi bilgilerin tarafsız bir şekilde elde edilerek değerlendirilmesi ve sonuçların raporlanması yoluyla işletme çıkar gruplarına bilgilerin aktarılması sürecidir(Yılancı, 2015:7).

1.1. Denetimin Özellikleri

Denetimin özellikleri aşağıda açıklanmıştır: (Bozkurt, 2018: 2).

Denetim, ekonomik bir birim veya döneme ait bilgilere uygulanır: Denetim faaliyetleri başlamadan önce denetçinin sorumluluklarının belirlenmesi gerekir ve denetim faaliyetlerinin gerçekleşeceği alan ve dönem önem arz etmektedir. Genellikle denetim alanı işletme veya işletmeye ait bir birimdir.

Denetim kanıt toplama ve değerlendirme esasına dayanır: Kanıt, denetim faaliyetlerinde elde edilecek bilgilerin önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunu belirlemek amacıyla denetçi tarafından kullanılan bilgi, belge ve kayıttır. Denetçinin denetim faaliyetleri sonucunda belli bir görüş oluşturabilmesi için yeterli sayıda ve kalitede kanıt toplaması gerekir.

Denetim, konusunda uzman ve bağımsız kişilerce yürütülür: Finansal tablo kullanıcıları doğru ve tarafsız bilgiye ihtiyaç duyarlar ve bu sebeple finansal tabloların bağımsız denetimden geçmesini isterler. Doğru ve tarafsız bilgi ise ancak denetçinin bağımsızlığı ile elde edilecektir.

Her denetim çalışması sonucunda bir rapor düzenlenir: Denetim sürecinin son aşamasında denetim raporu oluşturulur. Denetçi, işletme sahip ve ortaklarına görüşlerini detaylı bir şekilde düzenleyeceği raporla bildirir. Denetçi tarafından işletmelere çoğu zaman oluşturdukları raporları yazılı olarak sunulsa da denetimin türüne göre raporların sunumu çeşitlilik gösterebilir.

1.2. Denetim Türleri

Bağımsız denetim, denetim çalışmasının kapsamına göre üç başlıkta incelenmektedir:

Finansal Tabloların Bağımsız Denetimi: Denetçinin işletmelere ait finansal tabloların muhasebe standartlarına göre düzenlenip düzenlenmediği noktasında bir görüşe ulaşabilmesi için finansal tabloların denetimini içerir.(Selimoğlu vd.,2014:8)

Uygunluk Denetimi: Şirketin mali işlevleri ve faaliyetlerinin kanuna esas sözleşme hükümlerine, çalışma şartları ve işletme politikasına uygun olup, olmadığına incelenmesidir. Uygunluk denetimi, şirketin kendi organ veya kurulları ya da bağımsız denetçiler, yahut kamu denetçileri tarafından yürütülür (Topçuoğlu, 2012:8).

Yönetim Denetimi: Finansal olmayan her türlü işlemin etkinlik ve etkililiğini inceleyen denetimdir. Bu denetim yöntemiyle işletme önceden belirlenmiş politika ve stratejiler doğrultusunda amacına ne ölçüde ulaştığını tespit eder. (Maliye Hesap Uzmanları Dergisi, 2015: 15).

2. Bağımsız Denetim

Bağımsız denetim, bir işletmenin ekonomik faaliyetleri sonucunda hazırlanan finansal tablo ve diğer finansal bilgilerin önceden belirlenen kriterlere uygunluğu ve doğruluğunun makul güvence sağlayacak yeterli ve uygun bağımsız denetim kanıtları ile bağımsız denetim standartlarında öngörülen gerekli tüm bağımsız denetim tekniklerinin uygulanarak, defter, kayıt ve belgeler üzerinden değerlendirilmesi ve sonuçlarının bir rapora bağlanmasıdır(Selimoğlu vd., 2014:5)

Bağımsız denetim, kendi adına serbest meslek mensubu gibi çalışan fakat bir denetim firmasına bağlı olan, işletme sahip ve ortaklarının talebiyle denetim sözleşmesi çerçevesinde müşterilere hizmet sunan denetçiler aracılığıyla, mali tabloların önceden belirlenmiş ölçütlere uygunluğunu araştıran bir işlemler bütünüdür. (Demirtaş ve Aydoğan,2016:772).

Bağımsız denetimin tanımından hareketle bağımsız denetimin özellikleri aşağıdaki şekilde sıralanabilir(Kaval,2003:19).

- ✓ Bağımsız denetim sistematik bir süreçtir.
- ✓ Bağımsız denetim konu olarak ekonomik faaliyetleri ve olayları kapsar.
- ✓ Bağımsız denetim önceden saptanmış ölçütlerle karşılaştırma sürecidir.
- ✓ Denetim kanıt toplama ve değerlendirme sürecidir.
- ✓ Her denetim çalışmasının sonucunda bir denetim raporu düzenlenir.

2.1. Bağımsız Denetimin Yararları

Bağımsız denetimin faydalarını; denetlenen işletme, diğer ekonomik birimler, devlet açısından olmak üzere üç grupta değerlendirmek mümkündür.

a) Denetlenen işletmeye sağlanan yararlar: bağımsız denetimin denetlenen işletmeye sağladığı yararlar aşağıdaki gibidir(Güredin,2010:25).

- ✓ Finansal tabloların bağımsız denetimden geçmesi finansal tablolara olan güvenirliliği artırır.
- ✓ Bağımsız denetim işletme yönetim ve çalışanlarının usulsüz iş yapmalarını engeller.
- ✓ Denetimden geçmiş finansal tablolar resmi kurumlara sunulduğunda bu tablolarda yer alan bilgilerin güvenirliliği artacak dolayısıyla devletin vergi denetimi yapma olasılığını azaltılmış olacaktır.
- ✓ Bağımsız denetim işletmelerin mali tablolarda yer alan bilgilerdeki hataları ortaya çıkararak işletme gelir ve giderlerinin doğru olarak tespit edilmesine imkân tanır.

b) Bağımsız denetimin diğer ekonomik birimlere sağladığı yararlar: Bağımsız denetimin kamuya yararlarını şöyle sıralayabiliriz (Çelen, 2001: 31).

- ✓ Denetlenmiş finansal tablolara, işletme sahiplerine ve sendikalara işçilerin ücretlerinin ödenmesi noktasında objektif bilgiler verir.
- ✓ Denetlenmiş finansal tablolar, işletmelerin alım, satım ve birleşme gibi durumlarında işletmelere tarafsız ve doğru bilgiler verir.
- ✓ Denetimden geçmiş finansal tablolar, işletme çıkar gruplarına özellikle müşterilere, işletmelerin kârı, verimliliği ve finansal durumu hakkında nesnel bilgiler sağlar.
- ✓ Kamuya açıklanan, denetlenmiş finansal tablolar işletme ile ilgili taraflara özellikle yatırımcılara karşılaşılabilecekleri risklerden korunma imkânı sağlar.
- ✓ Denetlenmiş mali tablolar, işletme ile ilişkisi bulunan kurumlara doğru, tarafsız ve nesnel bilgiler verir.

c) Devlet açısından yararları: Bağımsız denetimin kamu kuruluşları açısından sağladığı yararlar aşağıdaki gibidir(Türker,2014:5).

- ✓ Finansal tablolar dayanılarak hazırlanmış vergi beyannamelerine ve finansal raporlara olan güvenin atmasına yardımcı olur.
- ✓ Bağımsız denetimden geçen mali tabloların, resmi kuruluşlar ve bunlar tarafından yapılacak olan denetimde ayrıntılı ve özel olarak incelenmesine gerek kalmaz.
- ✓ Denetlenmiş mali tablolar, işletmelerin iflas durumlarında ve ortaklık sözleşmelerinde yasal kurumlara bağımsız ve güvenilir bilgi sağlar.
- ✓ Kamu İktisadi Teşebbüslerin, Derneklerin ve Belediyelerin ve bu kurumlara ait iktisadi teşekküllerin bağımsız denetimden geçmiş mali tablolarının olması halinde, bu kuruluşların verimlilik ve etkinlik düzeyi artmaktadır.

Konu ile ilgili olarak daha önce yapılmış teorik ve ampirik çalışmalara ait özet bilgiler şöyledir.

Sağlar ve Tuan (2009) çalışmalarında işletmelerde iç denetim fonksiyonunun bağımsız dış denetim maliyeti üzerinde etkilerini araştırmışlardır. Hikmet (2011) çalışmasında, bağımsız denetimin tanımını yaparak işletmeye sağlayacağı yararları incelemiş ve bağımsız denetimin ülkemizdeki durumuna ve gelişme seyrine yer vermiştir. Yandal (2011) çalışmasında, Küçük ve Orta Boy İşletmeler (KOBİ)'de bağımsız denetimin önemini vurgulayarak, Türk Ticaret Kanunu ve Uluslararası Muhasebeciler Federasyonu (UMF)'nin hazırladığı KOBİ'lerde bağımsız denetim rehberi, denetim ilkeleri ve uluslararası muhasebe standartları açısından değerlendirilmiştir. Özçelik ve diğerleri (2014) çalışmalarında, muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim konusunda ortaya çıkan güncel durumları ve bu durumlara bakış açılarını tespit etmek amacıyla Antalya, Burdur, Isparta illerinde anket yöntemi uygulamışlardır. Uyar ve Özdemir (2015) çalışmalarında, Antalya organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren şirketlerin bağımsız denetime bakış açılarını araştırmışlardır. Demir ve diğerleri (2016) çalışmalarında, Van ilinde bağımsız denetçilik yetkisini almış 31 meslek mensubuna, bağımsız denetçilik mesleği hakkındaki düşüncelerini tespit etmek amacıyla anket uygulamışlardır. Bu çalışmanın yapılma sebebi ise Sivas ilinde faaliyette bulunan işletmelerin, bağımsız denetime bakış açılarını, tutum ve yaklaşımlarını tespit etmektir

3. Araştırmanın Amacı, Metodolojisi Ve Bulguları

3.1 Araştırmanın Amacı

Bu çalışmanın amacı Sivas'ta faaliyette bulunan işletmelerin bağımsız denetime yönelik bakış açılarını tespit etmektir.

3.2 Araştırmanın Metodolojisi

Araştırmanın metodolojisine yönelik açıklamalar özet halinde aşağıda yer almaktadır.

3.2.1. Örneklem Süreci

Sivas Ticaret ve Sanayi Odasından elde edilen bilgilere göre 2019 yılında Sivas'ta faaliyette bulunan 500 işletmenin olduğu tespit edilmiştir. Bu işletmelerden rasgele seçilen 250 işletmeyle yüz yüze görüşülerek 250 anket yapılmıştır. 26 adet anket bazı soruların eksik cevaplanmasından dolayı çalışmaya dahil edilememiştir.

Araştırmanın örneklem büyüklüğü ana kütledeki birim sayısı (N) biliniyor olarak hesaplanmıştır. Bu hesaplama aşağıdaki formül yardımıyla yapılmıştır (Karagöz 2014: 151).

Ana kütledeki birim (N) bilinmiyor ise;

$$n = \frac{p' \cdot q' \cdot N \cdot t_{\alpha/2}^2}{d^2(N - 1) + p' \cdot q' \cdot t_{\alpha/2}^2}$$

N = Anakütle Büyüklüğü

n = Örneklem Büyüklüğü

p = Ana kütledeki incelenen olayın gözlenme oranı (gerçekleşme olasılığı), incelenen olayın örneklemde gözlenme oranı ise p' biçiminde gösterilir. Bu oran bilinmediği durumda 0,50 olarak kabul edilir.

$q = 1 - p$: Ana kütledeki incelenen olayın gözlenmeme oranı (gerçekleşmeme olasılığı), incelenen olayın örneklemde gözlenmeme oranı ise $q' = 1 - p'$ biçiminde gösterilir.

$t_{\alpha/2}^2$ = Belirli bir anlamlılık düzeyinde, T tablosuna göre bulunan teorik değer. Diğer bir ifadeyle, istenilen olasılık düzeyi için T değeridir ($\alpha = 0,05$ için 1,96).

d : Tahmin edilecek olan ana kütle oranı ile aynı ana kütlede alınan örneklem oranı arasındaki sapma miktarı ($p' - p$),

Bu durumda örneklem sayısı,

$$n = \frac{0,50 \cdot 0,50 \cdot 500 \cdot 1,96^2}{0,05^2(500 - 1) + 0,50 \cdot 0,50 \cdot 1,96^2} = 217,49$$

Yapılan çalışmada ulaşılan sayı 224 olmuştur. Örneklem büyüklüğü araştırma evreni için yeterli olmaktadır

3.2.2. Veri Toplama Aracı ve Kullanılan İstatistiksel Teknikler

Araştırmanın amaçlarına ulaşabilmek için veri toplama aracı olarak anket yöntemi uygulanmıştır. Anket formu oluşturulurken konuyla ilgili literatür taraması yapılarak daha önceden yapılmış çalışmalardan (Özçelik vd., 2014: 62-68; Güngörmüş, 2014: 143-147) yararlanılmıştır.

Araştırma kapsamında elde edilen veriler, SPSS 20,0 for Windows (Social Package Stistical Science) istatistiksel paket programından faydalanmak suretiyle değerlendirilmiştir.

Örnekleme ait ham verilerin çözümlenmesi betimsel istatistik yöntem ve teknikleri kullanılarak yapılmıştır. Çözümlenen verilerin tablolar halinde ifade edilmesinde demografik yapı ait cevapların frekans (f) ve yüzde (%) değerleri dikkate alınmıştır. Bu kapsamda anketin ilk bölümde yer alan demografik bilgilere ait frekans dağılımları ve yüzde değerleri tespit edilmiştir. Sonrasında anketin ikinci bölümde yer alan likert tipi ifadelerle Faktör Analizi (FA) yapılmıştır. Faktör analizi; çok sayıdaki değişkeni, belirli sayıda gruplara ayırarak, her bir grubun içindeki değişkenler arasındaki ilişkiyi maksimum, gruplar arasındaki ilişkiyi ise minimum yaparak, grupları yeni değişkenlere dönüştüren bir analiz türüdür. Türetilen bu yeni değişkenlere faktör adı verilir. Faktör analizi, çok sayıdaki değişken arasındaki ilişkilere dayanarak, birbirinden bağımsız ve daha az sayıda, daha anlamlı ve özet biçimde yeni değişkenler bulunmasını sağlar. Mevcut olduğu bilinmekle beraber direkt olarak gözlemlenemeyen, gizli boyutları ortaya çıkarmak ve çok daha fazla sayıda veri setini azaltarak basitleştirmeyi amaçlar (Karagöz,2017:402). Araştırmada belirlenen faktörler ile demografik bilgiler ilişkilendirilerek aralarında anlamlı bir farklılık olup olmadığı ikili gruplara t testi ve ikiden fazla olan gruplarda varyans (F) analizi yapılarak tespit edilmiştir.

3.2.3. Araştırmanın Değişkenleri ve Oluşturulan Hipotezler

İşletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına yönelik elde edile faktörlere göre, deneklerin cinsiyeti, yaşı, görev yerleri ve işletmenin faaliyette bulunduğu il, işletme çalışan sayısı, işletme faaliyet alanları açısından anlamlılık analizlerine tabi tutulmuştur. Deneklerin görüşlerinde, belirtilen değişkenlere göre anlamlı fark olup olmadığı ikili gruplara t testi ve ikiden fazla olan gruplarda varyans (F) analizi yapılarak araştırılmak üzere hipotezler aşağıdaki gibi oluşturulmuştur.

H_1 : Cinsiyete göre faktörler arasında anlamlı fark vardır.

H_2 : Yaş gruplarına göre faktörler arasında anlamlı fark vardır.

H_3 : Deneklerin görev yerlerine göre faktörler arasında anlamlı fark vardır.

H_4 : İşletmelerin çalışan sayılarına göre faktörler arasında anlamlı fark vardır.

H_5 : İşletmelerin faaliyet alanlarına göre faktörler arasında anlamlı fark vardır

H_6 : Deneklerin mesleki deneyimlerine göre faktörler arasında anlamlı fark vardır

3.3 Bulgular Ve Yorum

Araştırmanın bu aşamasında, Sivas'ta faaliyette bulunan işletmelere anket formunun uygulanmasıyla elde edilen veriler, belirtilen istatistiksel tekniklerle analiz edilmiş ve analiz sonuçları tablolar halinde sunularak yorumlanmaya çalışılmıştır.

3.3.1. Deneklerin Demografik Bilgileri

Anketin ilk bölümünde yer alan 1-9 arası sorularla deneklere ait demografik bilgiler tespit edilmeye çalışılmış olup deneklere ait demografik bilgiler Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Deneklerin Demografik Özellikleri

Cinsiyet Dağılımı			İşletmenin Denetime Tabi Olma Durumu		
Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)	Tabi Durumu	Frekans (f)	Yüzde (%)
Erkek	107	47,8	Evet	90	40,2
Kadın	117	52,2	Hayır	134	59,8
Toplam	224	100	Toplam	224	100
Yaş Dağılımı			Çalışan Sayısı		
Yaş	Frekans (f)	Yüzde (%)	Çalışan Sayısı	Frekans (f)	Yüzde (%)
23 ve Altı	6	2,7	1 – 9	3	1,3
24 - 29	94	42,0	10 –49	10	4,5
30 – 35	98	43,8	50 – 250	118	52,7
36 ve Üstü	26	11,6	250 ve üzeri	93	41,5
Toplam	224	100	Toplam	224	100
Mesleki Kıdem			Eğitim Düzeyi		
Deneyim	Frekans (f)	Yüzde (%)	Eğitim	Frekans (f)	Yüzde (%)
1 – 5 yıl	88	39,3	Lise	6	2,7
6 – 9 yıl	112	50,0	Ön lisans	87	38,8
10 – 15 yıl	17	7,6	Lisans	127	56,7
15 ve üzeri	7	3,1	Lisansüstü	4	1,8
Toplam	104	100	Toplam	224	100
Görev Pozisyonu			Faaliyet Alanı		
Görev	Frekans (f)	Yüzde (%)	Sektör	Frekans (f)	Yüzde (%)
Yönetim Kurulu Başkanı veya Üyesi	25	11,2	Ticaret İşletmesi	88	39,3

Genel Müdür veya Yardımcısı	53	23,7	Üretim İşletmesi	128	57,1
Muhasebe veya Finans Müdür veya Yardımcısı	49	21,9	Hizmet İşletmesi	8	3,6
Diğer Yetkili Yöneticiler	97	43,3	Toplam	224	100
Toplam	224	100			

Tablo 1’te görüldüğü gibi, araştırmaya katılan kişilerin demografik özellikleri değerlendirildiğinde, katılımcıların büyük çoğunluğunun;

- ✓ Kadınlardan oluştuğu (%52,2),
- ✓ 30-35 yaş gurubunda olduğu (%43,8),
- ✓ 50-250 kişi arasında işçi istihdam ettiği (%52,7),
- ✓ 6-9 yıl arası mesleki deneyime sahip olduğu (%50,0),
- ✓ Üretim işletmelerinde çalıştığı (%57,1),
- ✓ Lisan 2’inin mezunu olduğu (%56,7),
- ✓ Diğer Yetkili Yöneticiler pozisyonunda çalıştığı (%43,3)

olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca araştırma kapsamındaki işletmelerin %59,8’inin herhangi bir denetime tabi olmadığı da saptanmıştır.

Yine deneklerin demografik özelliklerinin tespit edilmeye çalışıldığı bu bölümde deneklerin bağımsız denetim hakkındaki bilgi düzeyi Tablo 2’ de gösterilmiştir.

Tablo 2. Deneklerin Bağımsız Denetim Hakkındaki Bilgi Düzeyi

Bağımsız Denetim Hakkındaki Bilgi Düzeyi		
Cinsiyet	Frekans (f)	Yüzde (%)
Yok	7	3,1
Çok Az	98	43,8
Az	82	36,6
İyi	30	13,4
Çok iyi	7	3,1
Toplam	224	100

Tablo 2’de görüldüğü gibi, araştırmaya katılan deneklerin %83,3’ü bağımsız denetim hakkındaki bilgi düzeylerin “Çok Az” ya da “Az” olduğunu belirtirken; %13,4’ü “İyi”, %3,1’i ise “Çok iyi” olduğunu belirtmişlerdir.

3.3.2. Araştırmanın Geçerlilik ve Güvenirlik Analizi

İşletmelerin bağımsız denetime bakış açılarını değerlendirmek üzere Sivas ilinde uygulanan anket formunun yapı geçerliliğini belirlemek için Faktör Analizi uygulanmıştır. İşletmelerin bağımsız denetime ilişkin görüşlerine ait verilere Faktör Analizi yapıldığında analiz sonucu varyans açıklama oranı toplam %61,20 olan 10 önemli faktör elde edilmiştir. Değişkenlerin yüklerinin düzgün olarak dağıldığı en iyi faktör dağılımı Varimax döndürme işlemi sonunda elde edilmiştir. Değişkenlerin faktörler üzerindeki yükleri Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Faktör Yükleri

Sorular	Faktör Yükleri									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
S33	0,629									
S5	0,626									
S24	0,536									
S16	0,536									
S32	0,522									
S17	0,407									
S3		0,679								
S25	0,419	0,635								
S26		0,581					0,504			

S30		0,556		0,456					
S37		0,478							
S29	0,416	0,454			0,414				
S9									
S11			0,669						
S21			0,650						
S7			0,562						
S35			0,538						
S22			0,442						
S31				0,696					
S13				0,546					
S23				0,435					
S19					0,647				
S20			0,424		0,642				
S28					0,412				
S34						0,675			
S18						0,652			
S27							0,757		
S10									
S40							0,653		
S38							-0,581		
S36							0,522		
S6								0,649	
S4								-0,530	
S12									0,697
S15									-0,503

Tablo 3'de işletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına ilişkin ifadelerin faktör dağılımları incelendiğinde, S29, S26 ve S30'un faktör yüklerinin binişik olduğu görülmektedir. Bir ifadeye ilişkin faktör yükleri arasındaki farkın 0,1 veya daha az olduğunda bu ifadeye ilişkin faktör yüklerine binişik denir. Bu ifadenin analizden çıkarılması gerekir. Tablo 3'de binişik olan sorular analizden çıkartıldıktan sonra Faktör Analizi yenilendiğinde, benzer durumla karşılaşmış benzer yöntemle binişik olan ifadeler çıkarılarak analiz sonucunda 4 faktörlü bir yapı elde edilmiştir. Bu faktörlere ilişkin varyans açıklama oranı toplam %51,82'dir. Döndürme işleminden sonra değişkenlerin faktörler üzerindeki yükleri Tablo: 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Faktör Yükleri

Sorular	Faktör Yükleri			
	1	2	3	4
S28	0,747			
S24	0,649			
S32	0,544			
S11	0,470			
S16	0,423			
S26		0,759		
S3		0,694		
S35		0,507		
S22		0,502		
S31			0,717	
S19			0,693	
S13			0,598	
S9				0,681
S5				0,657
S33				0,568

Tablo 4 incelendiğinde işletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına ilişkin ifadelerin 4 faktörde toplandığı ve faktörlerin yükleri ve işaretlerinin kavramsal anlamlılık açısından uygun olduğu görülmüştür. Faktörlere ilişkin ifadeler sırayla şu şekildedir.

1. Faktör;

- Bağımsız denetim hususunda Maliye Bakanlığı KGK ve TURMOB uyum içinde çalışmalıdır.
- Bağımsız denetimin etkinliği işletme sahiplerinin yaklaşımlarına bağlıdır.
- Denetim kuruluşunun bağımsız denetim ücretini bir aracı kurumdan alması denetimin kalitesini artırır.
- TMS/TFRS bağımsız denetimi kolaylaştıracaktır.
- Bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi bağımsız denetçilerin mesleki yeterliliğe sahip olmamalarıdır.

Faktör 1’de yer alan ifadeler incelendiğinde bu ifadelerin işletmelerin bağımsız denetimin etkinliği ve kalitesini artıracak etkenlerle alakalı olduğu görülmektedir. Nitekim bağımsız denetimin etkinliği ve kalitesinin artmasında, Maliye Bakanlığı, KGK ve TURMOB’un uyum içinde çalışmaları gerektiği vurgulanarak, TMS ve TFRS uygulamalarının bağımsız denetim işlemlerini kolaylaştıracağı savunulmuş, bağımsızlık noktasında sorun teşkil eden ücretlerin bir aracı kurum aracılığıyla alınmasının ve bağımsız denetçinin mesleki yeterliliğe sahip olmasının bağımsız denetimin etkinliğini ve kalitesini artıracığı noktasında deneklerin katılım gösterdikleri bulgularına ulaşılmıştır.

2. Faktör;

- Bağımsız denetim işletmelerin kredibilitesi artırır.
- KOBİ’ler ile büyük işletmelerin aynı denetim standartlara göre denetime tabi tutulması yanlış olur.
- Tüm sermaye işletmelerinin bağımsız denetime tabi olması durumunda bu kâğıt üzerinde (yüzeysel) bir işleme dönüşür.
- Tarafsız, doğru ve güvenilir mali tabloların hazırlanmasında bağımsız denetim önemlidir.

Faktör 2’de yer alan ifadeler incelendiğinde, deneklerin bağımsız denetimin faydaları üzerinde durarak bağımsız denetimde bir takım uygulamaların olumsuz sonuç doğuracağı düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Bağımsız denetimin, hem tarafsız ve güvenilir mali tabloların oluşumunda hem de işletme kredibilitesini artırması yönünde önemini kabul eden deneklerin tüm sermaye şirketlerinin denetime tabi olmasının ve KOBİ’lerle büyük işletmelerin aynı denetim standartlarına tabi tutulmasının yanlış sonuçlar doğuracağı düşüncesine sahip oldukları tespit edilmiştir.

3. Faktör;

- Bağımsız denetimin işletmemizin muhasebe bilgi sisteminin kalitesini artıracığına inanıyorum.
- Bağımsız denetim risklerin erken saptanması ve yönetilmesine katkı sağlar.
- KOBİ / büyük işletme ayrımı yapılmaksızın tüm sermaye işletmelerinde bağımsız denetim zorunlu olmalıdır.

Faktör 3’te yer alan ifadeler incelendiğinde, işletmelerin bağımsız denetimin gerekliliği üzerinde durdukları görülmektedir. Bağımsız denetimin, işletmelerin muhasebe bilgi sistemlerinin oluşumunda ve risklerin erken saptanması ve yönetilmesine ortam hazırlaması noktasında gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Yine KOBİ’ler ve büyük işletme ayrımı yapılmaksızın tüm sermaye işletmelerinde bağımsız denetimden geçmesi gerekliliği de vurgulanmıştır.

Son olarak 4. Faktör;

- Bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi VUK ve TMS/TFRS arasındaki farklılıkların neden olacağı sorunlardır.
- 6335 sayılı yasa ile denetime tabi tutulacak şirketlerin bakanlar kurulunca belirlenecek olması olumlu bir gelişmedir.
- Bağımsız denetim etkinliği etik değerlerin ön plana çıkarılmasına bağlıdır.

Faktör 4’te yer alan ifadeler incelendiğinde, bağımsız denetim alanında gerçekleşen gelişmeler ve bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılabilecek sorunların yer aldığı görülmektedir. Deneklerin 6335 sayılı yasa ile denetime tabi tutulacak şirketlerin bakanlar kurulunca belirlenecek olmasını bağımsız denetim alanında önemli gelişme olarak gördükleri ve VUK, TMS/TFRS arasındaki farklılıkların varlığıyla, bağımsız denetimde etik değerlerin ön planda tutulmamasının büyük sorun teşkil edeceği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Araştırmada elde edilen verilerin Faktör Analizi’ne uygun olup olmadığı ve örneklem büyüklüğünün uygulduğu tespit edilmek üzere Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) ve Barlett testi ile incelenmiş olup, testin sonucu ölçeğin keşfedici Faktör Analizi ve güvenilirlik analizi sonuçları Tablo 5’te gösterilmiştir.

Tablo 5. Ölçeğin Keşfedici Faktör Analizi ve Güvenilirlik Analizi Sonuçları

Ölçek Maddeleri		Component Matrix			
		Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
S28	Bağımsız denetim hususunda Maliye Bakanlığı KGK ve TURMOB uyum içinde çalışmalıdır.	0,481	-0,005	-0,167	-0,176

S24	Bağımsız denetimin etkinliği işletme sahiplerinin yaklaşımlarına bağlıdır.	0,358	-0,251	0,021	0,063
S32	Denetim kuruluşunun bağımsız denetim ücretini bir aracı kurumdan alması denetimin kalitesini artırır.	0,224	-0,013	0,114	-0,047
S11	TMS/TFRS bağımsız denetimi kolaylaştırır.	0,225	0,167	-0,094	-0,097
S16	Bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi bağımsız denetçilerin mesleki yeterliliğe sahip olmamalarıdır.	0,153	-0,029	0,081	0,040
S26	Bağımsız denetim işletmelerin kredibilitesi artırır.	-0,184	0,468	-0,122	0,101
S3	KOBİ'ler ile büyük işletmelerin aynı denetim standartlara göre denetime tabi tutulması yanlış olur.	-0,079	0,410	0,105	-0,207
S35	Tüm sermaye işletmelerinin bağımsız denetime tabi olması durumunda bu kâğıt üzerinde (yüzeysel) bir işleme dönüşür.	0,120	0,242	0,006	-0,132
S22	Tarafsız, doğru ve güvenilir mali tabloların hazırlanmasında bağımsız denetim önemlidir.	0,066	0,236	-0,173	0,144
S31	Bağımsız denetimin işletmemizin muhasebe bilgi sisteminin kalitesini artıracığına inanıyorum.	-0,053	-0,026	0,489	-0,126
S19	Bağımsız denetim risklerin erken saptanması ve yönetilmesine katkı sağlar.	-0,015	-0,065	0,490	-0,167
S13	KOBİ / büyük işletme ayrımı yapılmaksızın tüm sermaye işletmelerinde bağımsız denetim zorunlu olmalıdır.	-0,255	-0,062	0,399	0,212
S9	Bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılan en önemli sorunlardan birisi VUK ve TMS/TFRS arasındaki farklılıkların neden olacağı sorunlardır.	-0,240	0,122	-0,084	0,503
S5	6335 sayılı yasa ile denetime tabi tutulacak şirketlerin bakanlar kurulunca belirlenecek olması olumlu bir gelişmedir.	0,003	-0,189	0,012	0,441
S33	Bağımsız denetim etkinliği etik değerlerin ön plana çıkarılmasına bağlıdır.	0,114	-0,059	-0,169	0,358
Açıklanan Varyans (%)		14,749	13,411	11,967	11,692
Açıklanan Toplam Varyans (%)		51,819			
Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Test		0,839			
Barlett's Test of Sphericity		Sig 0,000			
Cronbach's Alpha (%)		0,826 (Oldukça Güvenilir)			

- ✓ Tablo 5'te görüldüğü gibi Cronbach's Alpha iç tutarlılık katsayısı 0,826 olarak hesaplanmıştır. Bu sonuca göre söz konusu 15 ifadenin bir bütün olarak, ölçmek istenen olguyu ölçmede "oldukça güvenilir" olduğu söylenebilir.
- ✓ Tablo 4 incelendiğinde KMO değerinin 0,50'den büyük çıkması ve Barlett testinin anlamlı çıkması bu veriler için Faktör Analizi yapılabileceğini ve örneklem büyüklüğünün yeterli olduğunu göstermektedir.

3.3.3. Faktörlerin Demografik Özelliklere Göre İncelenmesi

15 farklı ifadenin birbiri ile bağımlılıklarına göre, bağımsız olarak toplandıkları 4 faktörün, işletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına yönelik anlamı farklılık olup olmadığını tespit etmek için anketteki katılımcıların demografik bilgilerine göre anlamlılık analizleri yapılmıştır. Deneklerin cinsiyeti, yaşı, eğitim seviyesi, görev yeri, kıdemi, işletmedeki çalışan sayısı ve faaliyet sektörüne göre bağımsız değişkenler temel alınarak gruplar arasında anlamlı bir fark olup olmadığı araştırılmıştır. İkili gruplar için "t" testi, ikiden fazla gruplar için ise "F" testi (Tek Yönlü Varyans Analizi ANOVA) yapılmıştır. Gruplar arasında anlamlı bir farkın olup olmadığına karar verebilmek için p değerine bakılmıştır. Belirlenen anlamlılık düzeyinin ($p < 0,05$) çıkması karşılaştırılan gruplar arasında anlamlı bir fark olduğuna; ($p \geq 0,05$) çıkması ise gruplar arasında anlamlı bir farkın olmadığına işaret eder. Yapılan anlamlılık testleri sonucunda,

- ✓ Cinsiyete göre t testi sonucunda faktörler arasında anlamlı fark yoktur ($p > 0,05$).
- ✓ Eğitim seviyesine göre ANOVA testi sonucunda faktörler arasında anlamlı fark yoktur ($p > 0,05$).
- ✓ İşletme çalışan sayısına göre ANOVA testi sonucunda faktörler arasında anlamlı fark yoktur ($p > 0,05$).

Yukarıda ifade edilen bağımsız değişkenlere göre faktörler arasında anlamlı farklılık söz konusu değilken, anlamlı farklılığın olduğu değişkenler sırasıyla tablolar halinde gösterilmiştir. Deneklerin yaşlarına göre işletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına ilişkin analiz sonuçları Tablo 6'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Deneklerin Yaşlarına Göre İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açılarında İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

İfadeler		Yaş	n	F	P
1	Faktör 1	23 ve Altı	6	6,436	0,000
		24- 29 arası	94		
		30-35 arası	98		
		36 ve üstü	26		
2	Faktör 2	23 ve Altı	6	6,627	0,000
		24- 29 arası	94		
		30-35 arası	98		
		36 ve üstü	26		
3	Faktör 3	23 ve Altı	6	6,421	0,000
		24- 29 arası	94		
		30-35 arası	98		
		36 ve üstü	26		
4	Faktör 4	23 ve Altı	6	5,684	0,001
		24- 29 arası	94		
		30-35 arası	98		
		36 ve üstü	26		

Tablo 6 incelendiğinde deneklerin yaşlarına göre faktörler açısından ($p < 0,05$) anlamlı farklılık olduğu tespit edilmiştir. Bu farklılığın Faktör 1, Faktör 3 ve Faktör 4 için 36 ve üstü yaş grubunda yer alan deneklerin katılım seviyelerinin 24-29 arası yaş grubunda yer alan denekler ile 30-35 arası yaş grubunda yer alan deneklerin katılım seviyelerinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Faktör 2 için ise farklılığın 36 ve üstü yaş grubunda yer alan deneklerin katılım seviyeleri ile 24-29 arası yaş grubunda yer alan deneklerin katılım seviyelerindeki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 7. Deneklerin Görev Pozisyonuna Göre İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açılarında İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

İfadeler		Görev Pozisyonu	n	F	P
1	Faktör 1	Yönetim Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Üyesi	25	2,006	0,114
		Genel Müdür veya Genel Müdür Yardımcısı	53		
		Muhasebe-Finans Müdürü veya Müdür Yardımcısı	49		
		Diğer Yetkili Yöneticiler	97		
2	Faktör 2	Yönetim Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Üyesi	25	4,631	0,004
		Genel Müdür veya Genel Müdür Yardımcısı	53		
		Muhasebe-Finans Müdürü veya Müdür Yardımcısı	49		
		Diğer Yetkili Yöneticiler	97		
3	Faktör 3	Yönetim Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Üyesi	25	1,093	0,353
		Genel Müdür veya Genel Müdür Yardımcısı	53		
		Muhasebe-Finans Müdürü veya Müdür Yardımcısı	49		
		Diğer Yetkili Yöneticiler	97		
4	Faktör 4	Yönetim Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Üyesi	25	3,580	0,015
		Genel Müdür veya Genel Müdür Yardımcısı	53		
		Muhasebe-Finans Müdürü veya Müdür Yardımcısı	49		
		Diğer Yetkili Yöneticiler	97		

Tablo 7 incelendiğinde deneklerin işletmedeki görev pozisyonlarına göre faktörler açısından Faktör 2 ve Faktör 4 açısından ($p < 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Fakat Faktör 1 ve Faktör 3 açısından ($p > 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Faktör 2 için farklılığın muhasebe biriminde çalışan deneklerin katılım seviyelerinin “Yönetim Kurulu Başkanı veya Yönetim Kurulu Üyesi” ile “Diğer Yetkili Yöneticiler” katılım seviyelerindeki farklılıktan kaynaklanırken, Faktör 4 için farklılığın muhasebe biriminde çalışan deneklerin katılım seviyelerinin “Diğer Yetkili Yöneticiler” katılım seviyelerindeki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 8. Deneklerin Mesleki Deneyim Sürelerine Göre İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açıklarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

İfadeler		Mesleki Deneyim Süresi	n	F	P
1	Faktör 1	1-5 yıl	88	3,892	0,010
		6-10 yıl	112		
		11-14 yıl	17		
		15 ve üzeri yıl	7		
2	Faktör 2	1-5 yıl	88	4,703	0,003
		6-10 yıl	112		
		11-14 yıl	17		
		15 ve üzeri yıl	7		
3	Faktör 3	1-5 yıl	88	2,526	0,058
		6-10 yıl	112		
		11-14 yıl	17		
		15 ve üzeri yıl	7		
4	Faktör 4	1-5 yıl	88	3,626	0,014
		6-10 yıl	112		
		11-14 yıl	17		
		15 ve üzeri yıl	7		

Tablo 8 incelendiğinde deneklerin mesleki deneyim sürelerine göre faktörler açısından Faktör 1, Faktör 2 ve Faktör 4 açısından ($p < 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Fakat Faktör 3 açısından ($p > 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Faktörlerdeki bu farklılığın 15 ve üzeri mesleki deneyime sahip deneklerin katılım seviyelerinin Bu süreden daha az deneyime sahip deneklerin katılım seviyelerindeki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Tablo 9. İşletmenin Faaliyet Gösterdiği Sektöre Göre İşletmelerin Bağımsız Denetime Bakış Açıklarına İlişkin ANOVA Testi Sonuçları

İfadeler		Mesleki Deneyim Süresi	n	F	P
1	Faktör 1	Ticaret İşletmesi	88	5,137	0,007
		Üretim İşletmesi	128		
		Hizmet İşletmesi	8		
2	Faktör 2	Ticaret İşletmesi	88	1,214	0,299
		Üretim İşletmesi	128		
		Hizmet İşletmesi	8		
3	Faktör 3	Ticaret İşletmesi	88	1,512	0,223
		Üretim İşletmesi	128		
		Hizmet İşletmesi	8		
4	Faktör 4	Ticaret İşletmesi	88	4,485	0,012
		Üretim İşletmesi	128		
		Hizmet İşletmesi	8		

Tablo 9 incelendiğinde deneklerin mesleki deneyim sürelerine göre faktörler açısından Faktör 1 ve Faktör 4 açısından ($p < 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olduğu tespit edilmiştir. Fakat Faktör 2 ve Faktör 3 açısından ($p > 0,05$) anlamlılık düzeyinde farklılık olmadığı tespit edilmiştir. Faktörlerdeki bu farklılığın "Hizmet İşletmesi" çalışanlarının katılım seviyelerinin "Ticaret İşletmesi" ve "Üretim İşletmesi" çalışanlarının katılım seviyelerindeki farklılıktan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Küreselleşme ile birlikte işletmelerin uluslararası piyasalarda ekonomik ilişkileri hızla artmıştır. Bu hızlı değişim ve gelişim ile rekabet ortamı uluslararası platformda yeni yasal düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Ülkelerarası ticari ilişkilerin

yoğunlaşması ile birlikte güvenilir finansal bilgiye ve mali tablolara daha çok önem verilmiştir. Bu bağlamda mali tabloların bağımsız denetimden geçirilmesi bir zorunluluk olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada Sivas organize sanayi bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin bağımsız denetime bakış açılarını ölçmek üzere anket formunda katılımcılara 41 ifade yönetilmiş olup, katılımcıların tercihleri doğrultusunda yapılan faktör analizi sonucunda %51,82 açıklama oranıyla 15 farklı ifade 4 faktörde toplanmıştır.

Faktör 1'de yer alan ifadeler incelendiğinde, bağımsız denetimin etkinliği ve kalitesini artıracak etkenlerin neler olduğu hakkında bilgi verdiği görülmektedir. Nitekim bağımsız denetimin etkinliği ve kalitesinin artmasında, Maliye bakanlığı, KGK ve TURMOB'un uyum içinde çalışmaları gerektiği vurgulanarak, TMS ve TFRS uylamalarının bağımsız denetim işlemlerini kolaylaştıracağı savunulmuş, bağımsızlık noktasında sorun teşkil eden ücretlerin bir aracı kurum aracılığıyla alınmasının ve bağımsız denetçinin mesleki yeterliliğe sahip olmasının bağımsız denetimin etkinliğini ve kalitesini artıracığı noktasında deneklerin katılım gösterdikleri bulgularına ulaşılmıştır.

Faktör 2'de yer alan ifadeler incelendiğinde, deneklerin bağımsız denetimin faydaları üzerinde durarak bağımsız denetimde bir takım uygulamaların olumsuz sonuç doğuracağı düşüncesine sahip oldukları görülmektedir. Bağımsız denetimin hem tarafsız ve güvenilir mali tabloların oluşumunda hem de işletme kredibilitesini artırması yönünde önemini kabul eden deneklerin tüm sermaye şirketlerinin denetime tabi olmasının ve KOBİ'lerle büyük işletmelerin aynı denetim standartlarına tabi tutulmasının yanlış sonuçlar doğuracağını vurguladıkları tespit edilmiştir.

Faktör 3'te yer alan ifadeler incelendiğinde, işletmelerin bağımsız denetimin gerekliliği üzerinde durdukları görülmektedir. Bağımsız denetimin, işletmelerin muhasebe bilgi sistemlerinin oluşumunda ve risklerin erken saptanması ve yönetilmesine ortam hazırlaması noktasında gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Yine KOBİ'ler ve büyük işletme ayrımı yapılmaksızın tüm sermaye işletmelerinde bağımsız denetimden geçmesi gerekliliği de vurgulanmıştır.

Faktör 4'te yer alan ifadeler incelendiğinde, bağımsız denetim alanında gerçekleşen gelişmeler ve bağımsız denetim uygulamalarında karşılaşılabilecek sorunların yer aldığı görülmektedir. Deneklerin 6335 sayılı yasa ile denetime tabi tutulacak şirketlerin bakanlar kurulunca belirlenecek olmasını bağımsız denetim alanında önemli gelişme olarak gördükleri ve VUK, TMS/TFRS arasındaki farklılıkların varlığıyla, bağımsız denetimde etik değerlerin ön planda tutulmamasının büyük sorun teşkil edeceği düşüncesine sahip oldukları görülmektedir.

Belirlenen faktörler için demografik değişkenler açısından anlamlı farklılığa bakıldığında Cinsiyet, eğitim seviyesi, işletme çalışan sayısının göre anlamlı farklılık olmadığı tespit edilmiştir.

Anlamlı farklılığın olduğu demografik değişkenlere göre faktörler incelendiğinde Faktör 1 yaş, mesleki deneyim, işletmenin faaliyet gösterdiği sektör açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Faktör 1 bağımsız denetimin kalitesi ve etkinliğini ön plana çıkarmaktadır. Üretim sektöründe çalışan deneklerin yaşlarıyla doğru orantılı olarak edindikleri mesleki tecrübe bu faktöre olumlu yönde katılım göstermeleri diğer gruplarla anlamlı farklılığa yol açmıştır. Faktör 2 ve Faktör 3 yaş ve mesleki deneyim açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Bu durum deneklerin yaşları ile doğru orantılı olarak edindikleri mesleki tecrübe deneklerin denetimin faydalı olduğu ve gerekliliği yönünde katılım göstermelerini sağlamıştır. Faktör 4 deneklerin görev pozisyonu ve işletmenin faaliyet gösterdiği sektör açısından anlamlı farklılık göstermiştir. Bağımsız denetim alanında yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yasal düzenlemeler ve mali sorumluluklar, işletmelerin faaliyet gösterdikleri sektörler deneklerin görev pozisyonları açısından farklı sorumluluklar getirdiği için deneklerin farklı yönde katılım göstermelerini sağlamıştır.

Kaynakça

- Bozkurt, N. (2018). *Muhasebe denetimi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Çelen, E. (2001). Bağımsız denetimin önemi, yararları ve kamuyu aydınlatma ilkesi. *Mali Çözüm Dergisi*, 55, s.29-34.
- Demir, M., Çiçekay, H., Arslan Ö. & Arslan, E. (2016). Muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetçilik mesleği hakkındaki düşünceleri: Van ilinde bir araştırma. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 17(1), s.37-56.
- Demirtaş, A. S. (2016). Türkiye'de Bağımsız denetimin yeni türk ticaret kanunu çerçevesinde değerlendirilmesi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı.
- Güngörmüş, H. (2014). *Küçük ve orta ölçekli işletmelerin bağımsız denetime yaklaşımlarını etkileyen faktörler üzerine bir araştırma*, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kütahya.
- Güredin, E. (2010). *Denetim ve güvence hizmetleri SMMM ve YMM'lere yönelik ilkeler ve teknikler*. Türkmen Kitabevi, 13. Baskı, İstanbul.

- Hikmet, N. (2011). Halka açık olmayan işletmelerin bağımsız denetime hazırlanması. III. Uluslararası Türkiye Denetim Sempozyumu, Panel Oturumu IV,s.389.
- Karagöz, Y. (2017). *SPSS ve Amos uygulamalı nitel-nicel bilimsel araştırma yöntemleri*. Sivas: Nobel Yayınevi, 1. Baskı.
- Kaval, H. (2003).*Muhasebe Denetimi*. Ankara: Yaklaşım Yayınları.
- Kurnaz, N. ve Çetinoğlu, T. (2013). *İç denetimin güncel yaklaşımları*. Umut Tepe yayınları. 1. Basım No: 33 İşletme Ekonomi Dizisi:14 İzmit-Kocaeli.
- Maliye Hesap Uzmanları Komisyonu (2015). Denetim İlke ve esasları güncellenmiş ve genişletilmiş yapım tanıtım, *Maliye Hesap Uzmanları Dergisi Yayıncılık*. 6. Baskı 1. Cilt.
- Nurettin, E. (2010). Denetim ve güvence hizmetleri SMMM ve YMM'lere yönelik ilkeler ve teknikler. İstanbul: *Türkmen Kitabevi* 13. baskı
- Özçelik, H., Şenol, H. & Aktürk, A. (2014), Muhasebe meslek mensuplarının bağımsız denetim alanındaki güncel gelişmelere bakış açıları ve farkındalıkları üzerine bir araştırma, *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 62 ,s. 55-72.
- Özdemir H. S. (2014). *Antalya Organize Sanayi Bölgesinde faaliyet gösteren işletmelerin bağımsız denetime bakış açıları*. Okan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Antalya.
- Sağlar, J. & Tuan, K. (2009). İşletmelerde iç denetim fonksiyonunun bağımsız dış denetim maliyeti üzerindeki etkileri. *C.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(18), s. 343-358.
- Selimoğlu, S., Özbirecikli, M., Uzay, Ş., Kurt, G., Alagöz, A.& Yanık, S.(2014). *Muhasebe denetimi*. Ankara: Gazi Kitapevi,
- Topçuoğlu, M. (2012). *Yeni Türk Ticaret Kanunu'na göre bağımsız denetçi ve sorumluluğu*. Ankara: Seçkin Yayıncılık 2. Baskı,
- Türker, M. (2014). Muhasebe denetimi teorik yaklaşımları. Ders Notları, İstanbul Ticaret Üniversitesi.
- Uyar, S. & Özdemir H. S. (2015). İşletmelerin bağımsız denetime bakış açılarına ilişkin bir araştırma. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 7, s. 117-123.
- Yandal, P.(2011). *Küçük ve orta boy işletmelerde bağımsız denetim*. Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Edirne.

Extended Abstract

Aims and Scope

Interest groups (shareholders, investors, credit institutions, and etc.) of business should receive the objective and reliable information on timely basis in order to make accurate decisions about the business. The reliable and accurate information would be available only by means of independent auditing on the financial reports of the business. The independent auditing refers to the process of examining the internal audit and accounting information systems and (if any) correcting the internal problems and deficiencies. The objective of this study is to determine the perspective of businesses, which are operating in Sivas province, on the independent auditing activity.

Methods

In order to achieve the aims of this study, the survey method was applied as data collection method. The data collected in this study were analyzed using SPSS 20.0 for Windows (Social Package Statistical Science) statistical package program. The analysis of raw data on sample was performed using descriptive statistical methods. The representation of the analyzed data in tables was performed by using the frequency (f) and percentage (%) values of the answers regarding the demographic structure. Within this scope, the frequency distribution and percentage values of the demographic information in the first section of questionnaire were determined. Then, the Factor Analysis (FA) was applied to the Likert-type statements in the second section of the questionnaire. The factor analysis is a type of analysis translating the groups into new variables by dividing multiple variables into specific number of groups, maximizing the relationship between the variables in each group, and minimizing the relationship between the groups. If there is a statistically significant relationship between the factors determined in the study and the demographic information was determined by making use of t-test on pairwise groups and variance (F) analysis on the >2 groups.

Findings

In this study, in order to measure the perspective of businesses operating in Sivas Organized Industrial Zone on the independent auditing, 41 statements were provided to the participants in the questionnaire form and, as a result of the factor analysis performed in parallel with the preferences of the participants, 15 different statements with explaining rate of 51.82% were grouped in 4 factors.

Given the statements in Factor 1, it can be seen that they provide information about what the factors to increase the efficiency and quality of independent auditing are. Given the statements in Factor 2, it can be seen that the participants focus on the benefits of independent auditing and think that the independent auditing would cause various negative results. Examining the statements in Factor 3, it can be seen that the businesses emphasize the necessity of independent auditing. Then, analyzing the statements in Factor 4, it can be seen that there are the advancements in independent auditing field and the problems to be seen in independent auditing activities. Examining the statistical significance of difference between the demographic variables for the determined variables, it was determined that there was no statistically significant difference in terms of gender, educational status, and number of employees of the businesses.

Conclusion

Given the factors, the businesses operating in Sivas Organized Industrial Zone emphasized the necessity of harmony between the operations of Ministry of Finance, KGK, and TURMOB in order to achieve the efficiency and quality of independent auditing, argued that the TMS and TFRS practices would ease the independent auditing activities, and the participants stated that the professional competence of independent auditor and receiving the fees, which pose problem in terms of independence, via an intermediary institution would increase the quality and efficiency of independent auditing activity. Moreover, the participants accepting the importance of independent auditing for both preparing the objective and reliable financial tables and increasing the business' credibility emphasized that subjecting all the stock corporations to auditing and exposing SMEs to the same auditing standards with large-scale companies would yield inaccurate results. Moreover, it was emphasized that independent auditing is a necessity for all the stock corporations, regardless of SMEs and large-scale companies. It was determined that the subjects thought that determining the businesses to be subjected to auditing according to Law No.6335 by the Council of Ministers is an important advancement in the field of independent auditing and that prioritizing the difference between VUK and TMS/TFRS and not giving priority to the ethical values in independent auditing would cause important problems.

Comparison of Macroeconomic Performances of Sub-Saharan African Countries with TOPSIS Method

Sahra Altı Afrika Ülkelerinin Makroekonomik Performanslarının TOPSIS Metodu İle Karşılaştırılması

Mehmet Ela¹, Halenur Soysal Kurt²

Abstract

This paper aims to compare macroeconomic performances of eight Sub-Saharan African countries with the data of the year 2016 by using TOPSIS (Technique for Order Preference Similarity to Ideal Solution) method. For this purpose, four macroeconomic indicators including GDP growth rate, inflation rate, unemployment rate and current account balance/GDP are used to evaluate the performances of the countries. According to the results of the study, Cote d'Ivoire and Tanzania show the best macroeconomic performances while South Sudan shows the lowest macroeconomic performance.

This paper is the first one which evaluates macroeconomic performances of Sub-Saharan Africa using one of the multi-criteria decision-making methods. In this regard, the paper has some policy recommendations for Sub-Saharan African countries.

Keywords: Sub-Saharan Africa, TOPSIS, Macroeconomic Performance, Multi Criteria Decision Making Methods.

Öz

Bu çalışma sekiz Sahra Altı Afrika ülkesinin makroekonomik performanslarını 2016 yılı için TOPSIS metodu ile karşılaştırmayı amaçlanmaktadır. Bu amaçla, GSYH büyüme oranı, enflasyon oranı, işsizlik oranı ve cari işlemler açığı/GSYH göstergelerinden oluşan dört adet makroekonomik gösterge ülkelerin makroekonomik performanslarını karşılaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Çalışmadan elde edilen sonuçlara göre, Fildişi Sahilleri ve Tanzanya en iyi makroekonomik performansını sergilerken Güney Sudan ise en kötü makroekonomik performansı sergilemiştir.

Bu çalışma Sahra Altı Afrika ülkelerinin makroekonomik performanslarını çok kriterli karar verme yöntemi ile değerlendiren ilk çalışma mahiyetindedir. Bu açıdan çalışma, Sahra Altı Afrika ülkeleri için bazı politika önerileri sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Sahra Altı Afrika, TOPSIS, Makroekonomik Performans, Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: P17; E23; E24; F32.

Submitted: 26 / 10 / 2018

Accepted: 09 / 08 / 2019

¹ Asst. Prof. Dr., Osmaniye Korkut Ata University, mehmetela@osmaniye.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-7341-6312>

² Res. Asst., Osmaniye Korkut Ata University, halenursoysal@osmaniye.edu.tr, Orcid: <https://orcid.org/0000-0001-6920-4448>

Introduction

Macroeconomic performances of countries determine the future of many economic and financial factors. Firstly, macroeconomic indicators affect sovereign credit ratings (Chee et. al., 2015; Yildiz and Gunsoy, 2017) and stock market performance (Kyereboah-Coleman and Agyire-Tettey, 2008; Pal and Mittal, 2011). Macroeconomic performances of countries affect investor behavior, capital flows and foreign direct investment inflows (Sharma and Joshi, 2015; Enu et. al., 2013). Secondly, macroeconomic performances affect exchange rates (Akhter and Faruqi, 2015). Thirdly, macroeconomic performances affect the performance of the private sector. For example, macroeconomic indicators affect the profitability of private sector companies (Bekeris, 2012). In this regard, macroeconomic performances of countries affect other economic and financial factors, and sectors such as the private sector. Therefore, the comparison of countries' macroeconomic performances may shed light on the future macroeconomic performances of countries and the macroeconomic positions in their regions. On the other hand, the comparison of macroeconomic performances of countries may support some literature, such as different macroeconomic structures of the large and small countries, and the literature of economic convergence. In this regard, the comparison of macroeconomic performances of countries may provide a basis for economic theories and some economic implications.

As laying emphasis on the comparison of macroeconomic performances, the aim of the study is to compare and evaluate the macroeconomic performances of eight Sub-Saharan African countries for 2016. TOPSIS, which is one of the multi-criteria decision-making methods, is used to compare the macroeconomic performances. Macroeconomic performances are evaluated with the criteria accepted in the literature. For some reasons, TOPSIS method is preferred for the study. One of these reasons is that the analysis steps of the method are relatively easy. The other is that the method creates an ideal solution from alternatives and evaluates all alternatives according to their distances from the ideal solution. In addition, another reason is assigning importance ratings to the evaluation criteria in this method (Ela et. al., 2018:134).

The paper consists of six parts. After the introduction, macroeconomic developments in Sub-Saharan Africa are presented in Section 1. In Section 2, a literature review on which macroeconomic performances are evaluated by multi-criteria decision-making methods is included. In Section 3, the data and methodology used in the analysis are given in detail. In Section 4, analysis and findings are presented and, concluding remarks follow in the last section.

1. Macroeconomic Developments in Sub-Saharan Africa

Many countries in Sub-Saharan Africa have shown high annual growth rates through high oil and commodity prices and positive external conditions. However, many countries have faced economic disruptions since 2015. In this regard, Sub-Saharan Africa had a bad year concerning economic performance in 2016 due to low oil and commodity prices and drought.

In 2016, unfavorable domestic conditions in some countries, such as insecurity and drought, rising borrowing costs and low oil and commodity prices, affected the macroeconomic performance of the region. GDP growth slowed markedly to 1.2 percent in 2016, down from 3.0 percent in 2015. The slowdown was especially strong among commodity and oil exporters such as Nigeria, South Africa and Republic of the Congo. Additionally, low commodity and oil prices affect the current account balance and trade conditions negatively in oil and commodity exporter countries in general. On the other hand, low prices had a positive impact on net energy and oil importers in terms of current account balance. As for inflation, the nominal exchange rate depreciation, compounded by the effect of drought on food supply and removal of fuel aids, contributed to a rise in inflation in commodity exporters. Low oil and commodity prices decreased the inflation in oil and commodity exporters such as Kenya and Tanzania. Drought in some countries caused food price inflation in many countries such as Zambia and Zimbabwe. Although economic performance deteriorated in many countries in Sub-Saharan Africa, unemployment stabilized at 7.3 percent. However, unemployment rates were uneven among countries. For example, due to the slowdown in the South African economy, the unemployment rate reached more than 25 percent in 2016 (World Bank, 2016).

2. Literature Review

Comparing the macroeconomic performances of countries is a new research topic in the economic literature. The number of studies comparing the macroeconomic performance of countries using TOPSIS method has increased recently. In this context, some of the researches in the literature are as follows.

Altay Topcu and Oralhan (2017) analyzed 35 OECD countries for the period of 2010-2015 using ELECTRE, PROMETHEE and TOPSIS methods. They determined six macroeconomic indicators (decision criteria) to compare the macroeconomic performances of countries. The indicators were income per capita, export and import volumes, inflation rate, GDP growth

rate and employment rate. They found that The United Kingdom had the best macroeconomic performance and Chile was the last in the ranking.

Eyuboglu (2017) compared and evaluated the macroeconomic performances of Turkish World countries for the period of 2004-2013 with AHP and TOPSIS methods and used four decision criteria which were GDP growth rate, current account balance/GDP rate, inflation rate, and unemployment rate. As a result of the study, it was found that Azerbaijan, Turkmenistan and Uzbekistan showed the best macroeconomic performances.

Sevgin and Kundakci (2017) analyzed 28 EU countries using MOORA and TOPSIS for the year 2013 and used six decision criteria which were sovereign debt/GDP ratio, budget deficit/GDP ratio, export/import rate, inflation rate, GDP/population ratio and unemployment rate. According to the result obtained, Luxembourg, Sweden and Denmark ranked among the top three in terms of macroeconomic performances and Slovenia, Greece and Turkey ranked among the last three.

Masca (2017) ranked 28 EU countries with TOPSIS method according to their macroeconomic performance for the year 2015. By using six macroeconomic indicators as decision criteria which were general government deficit-surplus/GDP, long-term interest rates, inflation rates, general government gross debt/GDP, gross fixed capital formation/GDP, it was found that Sweden had the best performance and Greece had the lowest performance.

Cihan and Salur (2017) analyzed the macroeconomic performances of the BRICS countries and Turkey for the period of 2004-2014 with TOPSIS method. They used six decision criteria which were GDP growth, inflation rate, unemployment rate, budget deficit (surplus)/GDP and current account balance/GDP rates. They found that Azerbaijan was the country with the best performance among the BRICS countries and Turkey.

Eyuboglu (2016) compared the macroeconomic performances of 10 developing countries for the period of 2003-2013 with TOPSIS method and used four decision criteria which were current account balance/GDP rate, inflation rate, unemployment rate and GDP growth rate. According to the findings of the study, it was founded that China and Malaysia showed the best macroeconomic performances.

Goktolga et. al. (2015) compared the macroeconomic performances of five Asian countries for the period of 2003-2013 with TOPSIS method and used six decision criteria which were GDP growth rate, per capita GDP, export rate, import rate, inflation rate and unemployment rate. According to the findings of the study, it was founded that in all years except 2006, 2009 and 2013, Kazakhstan showed the best macroeconomic performance.

Urfalioglu and Genc (2013) analyzed 32 countries consisting of the EU countries and the EU candidate countries for 2012 with TOPSIS, PROMETHEE and WSA methods. They used six decision criteria which were GDP growth, income per capita, inflation rate, export and import volume and employment rate. They found that Ireland had the best performance according to ELECTRE method; Germany had the best performance according to TOPSIS method and Sweden had the best performance according to PROMETHEE method.

Genc and Masca (2013) ranked the macroeconomic performances of 28 EU countries and Turkey for 2015 using TOPSIS and PROMETHEE methods. They used long-term interest rates, general government gross debt/GDP, GDP growth rate, general government deficit-surplus/GDP, unemployment rate and inflation rates as decision criteria. They found that Latvia had the best performance according to TOPSIS method and Estonia had the best performance according to PROMETHEE method. According to both methods, Portugal was found as the country with the worst performance.

Dincer (2011) analyzed 30 countries consisting of the EU countries and the EU candidate countries for the year 2012 using TOPSIS and WSA methods. Five decision criteria which were GDP per capita, inflation rate, export and import volume as a percentage of GDP and employment rate were used. According to the findings of TOPSIS method, the first three countries with the best performances were Luxembourg, Netherlands and Denmark; the last three were Macedonia, Latvia and Bulgaria. In addition, according to the performance ranking of WSA method, the first six and the last three were the same with TOPSIS method.

Ozden (2011) ranked 29 EU member countries and EU candidates for 2009 according to macroeconomic performances with TOPSIS and ELECTRE methods and used six decision criteria which were sovereign debt as a percentage of GDP, budget balance as a percentage of GDP, export/import ratio, inflation rate, GDP/population ratio and unemployment rate.

Turan et. al. (2010) compared the macroeconomic performances of EU candidate countries and countries with the potential to enter the EU for the period of 2005-2019 with TOPSIS method and used six decision criteria which were GDP growth rate, current account balance/GDP rate, inflation rate and unemployment rate. According to the findings of the study, it was founded that the EU is a political community rather than an economic community.

Ozturk and Bayramoglu (2018) ranked the macroeconomic performances of the EU countries and Turkey for the period of 2006-2016 using TOPSIS method. They used GDP growth rate, per capita GDP, export rate, import rate, inflation rate and

employment rate as decision criteria. They found that in the years that the growth rate of Turkey was higher than in other countries, Turkey took the first place in terms of macroeconomic performance.

Ela et. al. (2018) compared the macroeconomic performances of EU countries and Turkey for the year 2016 with TOPSIS method and used four decision criteria which were current account balance/GDP rate, inflation rate, unemployment rate and GDP growth rate. According to the findings of the study, it was founded that Romania showed the best macroeconomic performance while Turkey showed the worst economic performance.

3. Data and Methodology

3.1. Macroeconomic Indicators and Data

In this study, it is used macroeconomic indicators (inflation rate, GDP growth rate, current account balance/GDP rate and unemployment rate) to evaluate the performances of the countries. Inflation rate, GDP growth rate, current account balance/GDP rate and unemployment rate data are obtained from IMF World Outlook Database. Sub-Saharan African countries (Mozambique, Angola, Cote d'Ivoire, Nigeria, South Africa, South Sudan, Tanzania, Zambia) are selected according to their distinctive features:

Oil exporter countries: Nigeria, South Sudan.

Non-energy mineral exporters: South Africa, Zambia.

Oil importers: Cote d'Ivoire, Tanzania.

Commodity exporters: Angola, Mozambique.

Macroeconomic indicators (the definitions are based on IMF explanations) used in this study and their effects on the macroeconomic performances are as follows (Table 1):

GDP Growth Rate: It shows the annual percentage changes in GDP. Higher growth rate is considered as higher macroeconomic performance because higher GDP growth rate refers higher income.

Inflation Rate: It shows the annual percentages of changes in consumer prices. High inflation rate makes price disorder and decreases purchasing power; therefore, higher inflation is considered as lower macroeconomic performance.

Unemployment Rate: According to TURKSTAT definition, it shows the ratio of the unemployed population to the labor force. Unemployment causes some of the resources in the economy to remain idle, and it is also a factor that prevents economic growth. Therefore, higher unemployment rate is considered as lower macroeconomic performance.

Current Account Balance/GDP: The result of a country's trade in goods and services with the outside world is called the current balance. Current account deficit means lower GDP growth. Additionally, current account deficit affects exchange rates negatively. Therefore, current account deficit is considered as lower macroeconomic performance and current account surplus is considered as higher macroeconomic performance.

Table 1. Macroeconomic Performance Evaluation Criteria and Their Targets

Evaluation Criteria	Target
GDP Growth Rate	Maximum
Inflation Rate	Minimum
Unemployment Rate	Minimum
Current Account Balance/GDP	Maximum

Table 2 shows the macroeconomic indicator data for the countries used in the analysis for 2016. This table also forms the decision matrix of TOPSIS method.

Table 2. Macroeconomic Indicator Data for 2016

	GDP Growth Rate (%)	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)	Current Account Balance/GDP (%)
Angola	-0.7	34.7	7.7	-3.2
Cote d'Ivoire	8.3	0.7	2.6	-1.1
Mozambique	3.8	19.2	25.2	-39.2
Nigeria	-1.6	15.7	13.4	0.7
South Africa	0.6	6.3	26.7	-3.3
South Sudan	-13.8	379.8	11.6	1.8
Tanzania	7	5.2	2.2	-4.5
Zambia	3.7	17.9	7.8	-4.5

3.2. TOPSIS Method

TOPSIS (Technique for Order Preference Similarity to Ideal Solution) developed by Hwang and Yoon (1981) is a multicriteria decision making method based on the distances from the ideal solution. This method allows relative ordering of alternatives according to certain criteria. The most preferable alternative should be the nearest to the ideal solution and the farthest to the negative-ideal solution.

Step 1:

The decision matrix consisting of alternatives and criteria is created. Alternatives and criteria form the rows and columns, respectively (Hwang and Yoon, 1981).

$$D = \begin{bmatrix} x_{11} & \cdots & x_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ x_{m1} & \cdots & x_{mn} \end{bmatrix} \quad \begin{array}{l} m: \text{alternative} \\ n: \text{criterion} \end{array} \quad (1)$$

Step 2:

The decision matrix is normalized to evaluate the criteria with different units. R is the normalized decision matrix (Hwang and Yoon, 1981).

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_{ij}^2}} \quad \begin{array}{l} i = 1, \dots, m \\ j = 1, \dots, n \end{array} \quad (2)$$

$$R = \begin{bmatrix} r_{11} & \cdots & r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ r_{m1} & \cdots & r_{mn} \end{bmatrix} \quad (3)$$

Step 3:

The normalized matrix is multiplied by the criterion weights. Criterion weights represent the importance ratings given by the decision makers to the criteria. The sum of the criterion weights must be equal to 1. V is the weighted normalized decision matrix (Hwang and Yoon, 1981).

$$V = \begin{bmatrix} w_1 r_{11} & \cdots & w_n r_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ w_1 r_{m1} & \cdots & w_n r_{mn} \end{bmatrix} = \begin{bmatrix} v_{11} & \cdots & v_{1n} \\ \vdots & \ddots & \vdots \\ v_{m1} & \cdots & v_{mn} \end{bmatrix} \quad (4)$$

Step 4:

Ideal (A⁺) and negative-ideal (A⁻) solution values are obtained for each criterion according to benefit or cost situation. Ideal solution represents the relatively best alternative while negative-ideal solution represents the relatively worst alternative (Hwang and Yoon, 1981).

$$A^+ = \left\{ \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, m \right\} = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_n^*\} \quad (5)$$

$$A^- = \left\{ \left(\min_i v_{ij} \mid j \in J \right), \left(\max_i v_{ij} \mid j \in J' \right) \mid i = 1, \dots, m \right\} = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_n^-\} \quad (6)$$

$$J = \{j = 1, 2, \dots, n \mid j \text{ for benefit criteria}\} \quad (7)$$

$$J' = \{j = 1, 2, \dots, n \mid j \text{ for cost criteria}\} \quad (8)$$

Step 5:

The distances of each alternative from ideal and negative-ideal solutions are calculated as (Hwang and Yoon, 1981)

$$S_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^*)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (\text{for ideal solution}) \quad (9)$$

$$S_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (v_{ij} - v_j^-)^2} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (\text{for negative - ideal solution}) \quad (10)$$

Step 6:

Relative closeness of each alternative to the ideal solution is calculated. Relative closeness (C_i^*) value is between 0 and 1. If $C_i^* = 1$, the alternative is the ideal solution (A^*), and if $C_i^* = 0$, it is the negative-ideal solution (A^-) (Hwang and Yoon, 1981).

$$C_i^* = \frac{S_i^-}{S_i^- + S_i^+} \quad i = 1, 2, \dots, m \quad (11)$$

Step 7:

Alternatives are ranked according to descending sort based on the relative closeness values. Thus, the relatively best and worst alternatives can be determined (Hwang and Yoon, 1981).

4. Analysis and Findings

In this study, macroeconomic performances of eight Sub-Saharan African countries for 2016 are measured and compared using TOPSIS method. Evaluation criteria and weights are taken from Eyuboglu (2017). Accordingly, criterion weights are included in this study as GDP growth rate (0.51), inflation rate (0.29), unemployment rate (0.12) and current account balance/GDP (0.08). Macroeconomic indicator data for 2016 in Table 2 constitutes the decision matrix. The decision matrix is normalized as in Table 3. Table 3 also shows the criterion weights and targets.

Table 3. Normalized Matrix and Criterion Weights

Target	max	min	min	max
Weights	0.51	0.29	0.12	0.08
	GDP Growth Rate (%)	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)	Current Account Balance/GDP (%)
Angola	-0.04	0.09	0.18	-0.08
Cote d'Ivoire	0.45	0.00	0.06	-0.03
Mozambique	0.21	0.05	0.59	-0.98
Nigeria	-0.09	0.04	0.32	0.02
South Africa	0.03	0.02	0.63	-0.08
South Sudan	-0.75	0.99	0.27	0.04
Tanzania	0.38	0.01	0.05	-0.11
Zambia	0.20	0.05	0.18	-0.11

The normalized matrix is multiplied by the criterion weights and the weighted normalized decision matrix is obtained. According to the weighted normalized decision matrix, ideal and negative-ideal solution values of each criterion is attained as in Table 4.

Table 4. Ideal and Negative-Ideal Solutions

Target	max	min	min	max
	GDP Growth Rate (%)	Inflation Rate (%)	Unemployment Rate (%)	Current Account Balance/GDP (%)
Ideal solution (A*)	0.230	0.001	0.006	0.004
Negative-ideal solution (A-)	-0.382	0.288	0.076	-0.078

After finding ideal and negative-ideal solutions, the distances of each alternative from ideal (S_i^*) and negative-ideal (S_i^-) solutions and relative closeness to the ideal solution (C_i^*) are calculated as in Table 5.

Table 5. Distances from Ideal and Negative-Ideal Solutions and Relative Closeness to The Ideal Solution

	S_i^*	S_i^-	C_i^*
Angola	0.251	0.456	0.645
Cote d'Ivoire	0.002	0.683	0.996
Mozambique	0.161	0.558	0.776
Nigeria	0.276	0.445	0.617
South Africa	0.224	0.494	0.688
South Sudan	0.676	0.092	0.120
Tanzania	0.037	0.649	0.946
Zambia	0.129	0.563	0.813

For an alternative to be preferable, the distance from ideal solution (S_i^*) should be lower, and the distance from the negative-ideal solution (S_i^-) should be higher. According to the relative closeness (C_i^*) calculated considering this information, Cote d'Ivoire (0.996) is found as the best country among eight Sub-Saharan African countries (Table 5-6).

Table 6. Final Ranking of Countries

Ranking	Countries
1	Cote d'Ivoire
2	Tanzania
3	Zambia
4	Mozambique
5	South Africa
6	Angola
7	Nigeria
8	South Sudan

Following Cote d'Ivoire, Tanzania ranks with 0.946 and becomes the second country with the best macroeconomic performance. Zambia with 0.813, Mozambique (0.776), South Africa (0.688), Angola (0.645) and Nigeria (0.617), respectively, come after Cote d'Ivoire and Tanzania. South Sudan (0.12) is the country with the lowest macroeconomic performance.

Conclusion

In this study, eight Sub-Saharan African countries' macroeconomic performances are evaluated using four fundamental indicators (current account balance/GDP rate, unemployment rate, inflation rate and GDP growth rate). For this purpose, eight Sub-Saharan African countries are analyzed with the data of 2016 using TOPSIS method. According to the findings, countries with the best macroeconomic performance are obtained as Cote d'Ivoire and Tanzania. The reason for this ranking may be Cote d'Ivoire and Tanzania's highest GDP growth rate and the lowest inflation and unemployment rates. Zambia, Mozambique, South Africa, Angola, Nigeria and South Sudan have lower performance than Cote d'Ivoire and Tanzania. The macroeconomic performance of South Sudan is significantly lower than others. The fact that the inflation

rate is extremely high and GDP growth rate is very low can be considered as the cause of this situation. On the other hand, according to country groups, the results show that the oil importer countries have the highest macroeconomic performances while the oil exporter countries have the lowest macroeconomic performance. Also, bigger countries (measured by GDP) such as South Sudan and Nigeria showed lower macroeconomic performances than smaller countries.

It should be considered that the ideal solution and the closeness measure to the ideal solution are relative measures. Different findings can be obtained when different countries are also used. Another issue that needs to be considered is that there are other indicators such as long-term interest rates, export and import volumes, affecting macroeconomic performance. Due to the limitation of data access, the number of countries and indicators used in the study are limited. It would be more appropriate to use various macroeconomic indicators for a more detailed evaluation.

This paper has some policy recommendations for Sub-Saharan African countries. Firstly, according to the results, given that oil prices are low in 2016, two oil-exporter countries, Nigeria and South Sudan are the countries with lowest macroeconomic performances. This situation shows that these countries have vulnerable economies to global economic conditions such as oil prices. Therefore, these two countries should make export diversification. So, they can decrease export and macroeconomic vulnerabilities. In addition to this, one of the reasons South Sudan has the lowest macroeconomic performance is that it has high inflation rate. In this regard, South Sudan should focus on the reasons of the inflation such as monetization of the public deficits and conflicts. Monetizing the public deficits is banned by laws in lots of countries, such as Turkey. Therefore, South Sudan should stop to monetize public deficits to reach low inflation rates. On the other hand, environmental conditions affected the rankings of the countries. In this regard, high inflation rates like in Zambia may be reduced by giving importance to agricultural policy.

References

- Akhter, F. and Faruqui, N. (2015). Effects of macroeconomic variables on exchange rates in Bangladesh. *International Journal of Scientific & Engineering Research*, 6(2), 1028-1034.
- Altay Topcu, B. and Oralhan, B. (2017). Türkiye ve OECD Ülkeleri'nin temel makroekonomik göstergeler açısından çok kriterli karar verme yöntemleri ile karşılaştırılması. *International Journal of Academic Value Studies*, 3(14), 260-277.
- Bekeris, R. (2012). The impact of macroeconomic indicators upon SME's profitability. *Ekonomika*, 91(3), 117-128.
- Chee, S. W., Fah, C. F. and Nassir, A. M. (2015). Macroeconomics determinants of sovereign credit ratings. *International Business Research*, 8(2), 42-50.
- Cihan, Y. and Salur, M. N. (2017). Comparison of the economic performance between Turkey and BRICS countries using TOPSIS method. *Journal of Current Researches on Business and Economics*, 7(2), 350-358.
- Dincer, S. E. (2011). Multi-criteria analysis of economic activity for European Union member states and candidate countries: TOPSIS and WSA applications. *European Journal of Social Sciences*, 21(49), 563-572.
- Ela, M., Dogan, A and Ucar, O. (2018). Avrupa Birliği ülkeleri ve Türkiye'nin makroekonomik performanslarının TOPSIS yöntemi ile karşılaştırılması. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 129-143.
- Enu, P., Havi, E. D. K. and Attah-Obeng, P. (2013). Impact of macroeconomic factors on foreign direct investment in Ghana: a cointegration analysis. *European Scientific Journal*, 9(28), 331-348.
- Eyuboglu, K. (2016). Comparison of developing countries' macro performances with AHP and TOPSIS method. *Çankırı Karatekin University Journal of the Faculty of Economics & Administrative Sciences*, 6(1), 131-146.
- Eyuboglu, K. (2017). Türk dünyasında yer alan ülkelerin makro performanslarının karşılaştırılması. *Journal of Social Sciences of the Turkic World*, 83, 331-350.
- Genc, T. and Masca, M. (2013). TOPSIS ve PROMETHEE yöntemleri ile elde edilen üstünlük sıralamalarının bir uygulama üzerinden karşılaştırılması. *Afyon Kocatepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, XV(II), 539-567.
- Goktolga, Z. G., Karakis, E. and Turkay, H. (2015). Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin ekonomik performanslarının TOPSIS metodu ile karşılaştırılması. *Proceedings of the International Conference on Eurasian Economies*, 321-329.
- Hwang, C.-L. and Yoon, K. (1981), *Multiple attribute decision making methods and applications. a state-of-the-art survey*. Germany: Springer-Verlag,

- Kyereboah-Coleman, A. and Agyire-Tettey, K. F. (2008). Impact of macroeconomic indicators on stock market performance: the case of the Ghana stock exchange. *The Journal of Risk Finance*, 9(4), 365-378.
- Masca, M. (2017). Economic performance evaluation of European Union countries by TOPSIS method. *North Economic Review*, 1(1), 83-94.
- Ozden, U. H. (2011), "TOPSIS yöntemi ile Avrupa Birliğine üye ve aday ülkelerin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(2), 215-236.
- Ozturk, Z. and Bayramoglu, F. M. (2018). Üyelik sürecinde Türkiye'nin makroekonomik performansının Avrupa Birliği ülkeleri ile karşılaştırılması. *Proceedings of International Congress on Afro - Eurasian Research IV*, 314-322.
- Pal, K. and Mittal, R. (2011). Impact of macroeconomic indicators on Indian capital markets. *The Journal of Risk Finance*, 12(2), 84-97.
- Sevgin, H. and Kundakci, N. (2017). TOPSIS ve MOORA yöntemleri ile Avrupa Birliği'ne üye olan ülkelerin ve Türkiye'nin ekonomik göstergelere göre sıralanması. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(3), 87-107.
- Sharma, G.D. and Joshi, M. (2015). Impact of macro-economic indicators on fdi inflows in emerging economies: evidence from BRICS. *Journal of Global Economics, Management and Business Research*, 4(1), 44-54.
- Turan, G., Eker, I. and Pekar, J. (2010). Selection with TOPSIS method among of EU candidate and pre-accession countries. *Ekonomické Rozhlady/Economic Review*, 39(4), 473-480.
- Urfalioglu, F. and Genc, T. (2013). Çok kriterli karar verme teknikleri ile Türkiye'nin ekonomik performansının Avrupa Birliği üye ülkeleri ile karşılaştırılması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B. Dergisi*, XXXV(II), 329-359.
- World Bank (2016), *Global economic prospects divergences and risks*. Washington DC: World Bank.
- Yildiz, U. and Gunsoy, B. (2017). Macroeconomics determinants of sovereign credit ratings: panel data analysis. *International Journal of Business and Social Science*, 8(11), 118-125.

BRICS Ülkelerinin Afrika'daki Yükselişine Jeopolitik Ekonomi Penceresinden Bir Bakış

A Geopolitical-Economic Perspective into the BRICS' Rise in Africa

Efe Can Gürcan¹

Öz

BRICS'in (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) Afrika'daki yükselişi hangi jeopolitik ve ekonomik dinamiklere bağlıdır? Bu yükselişin dünya ekonomi ve siyasetinin çok kutuplaşmasına etkisi ne olmuştur? BRICS, 2000'li yıllarda Afrika kalkınmasını nasıl etkilemiştir? Süreç analizi tekniğine bağlı bir yöntemsel yaklaşımın üzerine kurulu mevcut çalışma, yukarıdaki bu sorular etrafında şekillenmiştir. (1) BRICS'in Afrika'daki yükselişinin jeopolitik ve ekonomik dinamiklerinin, ağırlıklı olarak enerji ve doğal kaynaklara erişim ile silah ticaretine dayandığı görülmektedir. (2) BRICS, Batı ülkelerinin Afrika'ya yönelik koşullu kalkınma yardımlarından farklı bir şekilde, kalkınma işbirliği ilkesine dayanmaktadır. BRICS'in Afrika'daki altyapısal ve toplumsal kalkınma işbirliği vurgusu, Batılı ülkelerin ekonomik etki alanını da sınırlandırmaktadır. Ayrıca, kimi BRICS ülkelerinin kıtada etkisini artıran askeri yayılcılığı, çok kutuplaşma sürecini daha da hızlandırmaktadır. (3) Her ne kadar, BRICS'in yükselişi; Afrika kıtası için önemli kalkınma fırsatları sunsa da, aynı zamanda Afrika'nın doğal kaynaklarının sömürsünü ve silah ticaretine dayalı bağımlılığını derinleştirmektedir. Bu sorunların derin bir insani ve çevresel boyutu bulunmaktadır. Makalenin temel amacı, BRICS'in Afrika'daki yükselişinin jeopolitik ve ekonomik yanlarını küresel güç ilişkileri bağlamında ortaya çıkarmaktır.

Anahtar Kelimeler: BRICS, Çok Kutupluluk, Doğal Kaynaklar, Jeopolitik Ekonomi, Kalkınma İşbirliği.

Abstract

What are the geopolitical-economic dynamics underlying the BRICS' rise in Africa? What kind of implications does the BRICS' rise have for African development as well as the multipolarization of world politics? This article uses process tracing to argue that (1) the geopolitical-economic dynamics of the BRICS' rise is strongly articulated in these countries' strategic interests in Africa's energy, natural resources, and arms demand. (2) As different from the Western approach to conditional development aid, the BRICS promotes the principle of "development cooperation", which hinges on infrastructural and social development at the expense of Western economic influence in Africa. Moreover, certain BRICS members' interest in military expansionism constitutes another catalyst for the multipolarization of world politics in Africa. (3) Although the BRICS' rise provides ample opportunities for African development, it also amplifies Africa's dependency on resource extractivism and arms trade. This dependency comes with an enormous human and environmental cost. This article's main objective is thus to reveal the geopolitical and economic aspects of the BRICS' rise in the context of global power relations.

Keywords: BRICS, Development Cooperation, Geopolitical Economy, Multipolarity, Natural Resources.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: F53, O19, P16.

Submitted: 02 / 11 / 2018

Accepted: 29 / 06 / 2019

¹ Dr., İstinye Üniversitesi, egurcan@sfu.ca, Orcid: <https://orcid.org/0000-0002-5415-3163>.

Giriş

2000'li yıllarda dünya siyaseti, büyük çaplı krizler eşliğinde köklü ve yapısal değişimlerden geçmektedir. Şüphesiz, bu durumu en keskin şekilde ifade eden süreçlerin başında ABD merkezli küresel yönetişimin krizi ve jeopolitik çok kutuplaşma gelmektedir (örneğin: Acharya, 2014; Alcaro, Peterson ve Greco, 2016; Amin, 2013; Campbell, 2016; Mandelbaum, 2016; McCoy, 2017; Murray ve Brown, 2012; Stuenkel, 2016a, 2016b; Tozzo, 2018; Woodley, 2017). 2007-2008 yıllarında ABD'de patlak veren ekonomik krizin dünyaya yayılmasının ve 2011 yılından itibaren, İkinci Dünya Savaşı'ndan beri yaşanan en kapsamlı insani kriz olarak nitelenen Suriye merkezli göçmen krizinin ortaya çıkışının bu süreçleri hızlandırdığı söylenebilir. ABD'nin NAFTA'yı ve Pasifik Ötesi Ortaklık Antlaşması'nı sorgulamaya başlaması; NATO üyelerinin ABD'nin finansal baskısıyla yüzleşmesi; Euro krizi ve BREXIT ile Avrupa Birliği projesinin ivme kaybetmesi ve belli başlı Batı ülkelerinde yabancı düşmanı, ırkçı hareketlerin güç kazanması; mevcut durumu bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır. Bunlara koşut, ABD ile Çin, Rusya ve İran gibi diğer Avrasya kuvvetleri arasındaki rekabetin arttığı gözlemlenmektedir. Güney Çin Denizi'nde ABD'nin Çin ile karşı karşıya gelmesi ve Asya ile Rusya sınırına askeri yığınakta bulunması; Suriye, Ukrayna ve Yemen gibi ülkelerde vekalet savaşlarının ivme kazanması; ayrıca ABD ve Avrasya kuvvetleri arasında yaşanan ticaret savaşları ve nükleer gerginlikler, Yeni Soğuk Savaş savlarını destekler görünmektedir (Black ve Johns, 2016; Gürcan, 2019a, 2019b; Legvold, 2016; MacKinnon, 2007). Bu ortamda, çok-kutupluluk iddiasını en güçlü şekilde temsil eden ülkelerin ABD'ye karşı bölgesel etki alanları kurma çabalarını anlamak son derece önemli bir konu haline gelmiştir. Mevcut makale; bu konunun güncelliğinden yola çıkarak, BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika) ülkelerinin Afrika ile ilişkilerinin jeopolitik ve ekonomik dinamikleri ile çok kutuplaşmaya katkısını değerlendirmektedir.

ABD'nin küresel hegemonyasına alternatifler geliştiren bir küresel yönetim mekanizması olarak BRICS, ilk resmi zirvesini 2009 yılında gerçekleştirmiştir. BRIC ülkeleri, ABD'de patlak veren ekonomik krizin yalnızca G8 ülkeleri tarafından yönetilemeyecek kadar büyük bir sorun olduğunun altını çizmiştir. Bununla birlikte, Hindistan ve Brezilya'nın BM'deki rolünün artırılması gereğine dikkat çekilmiştir. 2010 yılında Brezilya'da gerçekleşen ikinci BRIC zirvesine, çok kutupluluk ve dünya düzeninin demokratikleştirilmesi gündemi damga vurmuştur. Üçüncü BRIC zirvesi ise, 2011 yılında Çin'de düzenlenmiştir. Bu zirvede, Güney Afrika'nın üyeliği onaylanmış ve BRIC'in ismi BRICS olarak değiştirilmiştir. 2012 yılında Hindistan'da gerçekleştirilen dördüncü BRICS zirvesi, örgütün uluslararası hukuk, çok kutupluluk, kalkınma ve barış gibi ilkeleri kapsadığını vurgulamıştır. Bu zirvede öne çıkan bir diğer tartışma başlığı ise; uluslararası finansal sistemin demokratikleştirilmesi için yeni bir kalkınma bankasının tesisi ve Batı'nın kalkınmakta olan ülkelere karşı uyguladığı korumacı ticaret uygulamalarının eleştirilmesidir. BRICS Kalkınma Bankası, 2013 yılında Güney Afrika'da gerçekleşen beşinci zirvenin de ana konu başlıkları arasında olmuştur. Banka'nın kuruluşu, en nihayetinde Brezilya'da gerçekleşen 2014 yılı zirvesinde resmîlik kazanmıştır. Yedinci zirve ise, Banka'nın işleyişini daha da ayrıntılandırmış ve BRICS dışındaki ülkelere de hizmet vereceğini duyurmuştur. 2015 yılında gerçekleşen bu zirvenin bir diğer önemi ise, Şangay İşbirliği Örgütü ve Avrasya Ekonomik Birliği ile ortak gerçekleştirilmiş olmasıdır. Nitekim bu zirve, ABD merkezli dünya düzenine karşı çok kutupluluğun inşası sürecinde önemli bir dönüm noktasıdır. Ayrıca BRICS ülkeleri, ABD'nin küresel hâkimiyetine karşı bilgi teknolojilerine yönelik yeni bir işbirliği girişimi başlatılmasının gereğine dikkat çekmiştir. Son olarak, Hindistan'da gerçekleşen 2016 yılı zirvesinde, yeni bir kredi derecelendirme kurumunun tesisi ve spor gibi kültürel alanlarda işbirliğinin artırılması tartışılmıştır (Gürcan, 2018, 2019a, 2019b).

Mevcut araştırma, BRICS'in Afrika'daki yükselişini Radhika Desai (2013) tarafından kurulan jeopolitik ekonomi okulunun fikirlerini baz alarak incelemektedir. Desai, küreselleşme koşulları altında ulus-devletlerin güçlü bir analiz birimi olarak anlamını yitirdiğini savunan kozmopolitleşme ve ulus ötesileşme savlarının karşısında yer alır (örneğin: Bhagwati, 2004; Hardt ve Negri, 2005; Robinson, 2004; Wolf, 2005). Jeopolitik ekonomi okulunun bakış açısına göre ekonomi önemlidir, çünkü ulus-devletlerin maddi varoluşu öncelikli olarak ekonomik kalkınma süreçlerine bağlıdır. Coğrafya düzleminde devletler arası mücadeleye tekabül eden jeopolitik ise, ağırlıklı olarak ekonomik kalkınma süreçlerinin eşitsizliğine dayalı küresel mücadelelerin arka planını teşkil etmektedir (Desai, 2013). Buna bağlı olarak da Desai, küresel kapitalizm çağında, ülkeler arasındaki mücadelenin jeopolitik ve ekonomik dinamiklerinin birbirinden ayrı düşünülmemeyeceği fikrinden hareket eder. Desai'nin geliştirdiği çerçevede, çok kutuplaşma; siyasal, ekonomik ve askeri gücün ülkeler arasındaki dağılımının denkleme eğilimini ifade eder. Desai, küresel kapitalizmin 21. yüzyıldaki en önemli gelişmelerinden bir tanesi olarak değerlendirdiği çok kutuplaşmanın hem jeopolitik hem de ekonomik yönlerinin bir arada değerlendirilerek açıklanması gerektiğini vurgular. Bu çerçevede, çok kutuplaşma mücadelesi; esas olarak "hakim devletler" (örneğin Amerika Birleşik Devletleri) ve uluslararası hakimiyet iddiasında olan "iddiacı devletler", başka bir deyişle contender states (örneğin Çin, Rusya ve İran) arasında yaşanmaktadır (Desai, 2013).

Son olarak mevcut makale, ikincil kaynak verilerinin ve süreç analizi (process tracing) tekniğine bağlı bir yöntemsel yaklaşımın üzerine kuruludur. Niteliksel ve yorumlamacı süreç analizi geleneğine bağlı kalarak süreç analizi, "belirli bir sonuca ilerleyen nedensel bir gidişatın öyküsel anlatımına (Venesson, 2008: 235)" dayanan bir teknik olarak anlanabilir. Bu anlatımda, mantıksal çıkarımlar, tarihsel gelişmeler ve incelenen siyasal aktörlerin kullandığı araçlar, güdüleri,

öncelikleri, algıları ve fırsatları öncelikli yer almaktadır (Bennett, 2010; George ve Bennett, 2005; Collier, 2011; Vennesson, 2008). Dolayısıyla, yorumlamacı süreç analizinin aktör merkezli çıkarımları, jeopolitik düşünce geleneği ile de tamamen uyumludur (Gürcan, 2019c).

Bu makalenin genel savı şu şekilde açıklanabilir: Afrika, BRICS ülkelerinin çok-kutupluluğa katkıları bağlamında son derece stratejik bir yere sahiptir. İlk olarak, BRICS'in yükselişi, Afrika kıtası için önemli kalkınma fırsatları sunmakla birlikte; bu fırsatlar, başlıca Batı ülkelerinin Afrika'ya yönelik koşullu kalkınma yardımları yaklaşımından esas itibarıyla farklıdır. BRICS ülkeleri, Afrika'ya daha esnek ve yumuşak bir koşulluluk sunmaktadır. Söz konusu farklılığı, Batı'nın dikeyci (verticalist) ve kalkınma yardımlarına (development assistance) dayalı yaklaşımına karşı BRICS'in kalkınma işbirliğine (development cooperation) dayalı yataycı (horizontalist) yaklaşımı şeklinde kavramlaştırmak mümkündür. Gerçekten de, BRICS'in altyapısal ve toplumsal kalkınma vurgusu, Batı'nın yapısal uyum siyasetleri ve koşullu kredi yaklaşımlarından farklıdır. İkinci olarak ise, BRICS'in Afrika ile daha hızlı pekişen ilişkileri, ABD'nin kıtadaki manevra alanını sınırlandırmakta ve Afrika ülkelerinin dış siyaset olanaklarını çeşitlendirmektedir. Ancak ekonomiye ve dış siyasete dayalı olanakların da bir sınırı bulunmaktadır. BRICS mensuplarının Afrika'daki artan etkisi, bu ülkeler arasında Afrika'nın enerji ve doğal kaynaklarının paylaşımı için barışçıl bir rekabeti tetiklemiştir ve bu durum, Afrika'nın doğal kaynaklarının sömürsünü ve silah ticaretine dayalı bağımlılığını derinleştirmektedir. Bütün bu savlar; BRICS kısaltmasındaki alfabetik sıraya göre, her BRICS ülkesinin Afrika ile ilişkileri bağlamında beş farklı kısımda incelenecektir.

1. Lula Döneminde Brezilya'nın Afrika'daki Yükselişi

2000'li yıllardan önce Afrika, Brezilya'nın dış siyaset öncelikleri arasında yer almamıştır. Örneğin Fernando Henrique Cardoso döneminde (1995–2002), Brezilya dış siyaseti gelişmiş ekonomilerle olan ilişkilere ağırlık vermiştir. Afrika'nın Brezilya dış siyasetinde birincil önem kazanması Lula dönemine (2003–2011) tekabül etmektedir (Suyama, Waisbech ve Leite, 2016). Bu durum, 2002-2011 yılları arasında Brezilya'nın Afrika ile dış ticaretinde yaşanan altı kat büyümeye yansımıştır. Söz konusu artış, yaklaşık 5 milyar dolardan 27.6 milyar dolara doğru gerçekleşmiştir (Seifert, 2013; Stolte, 2015). Brezilya'nın salt Sahra Altı Afrika'ya gerçekleştiği doğrudan dış yatırımlar, 2010 yılında 29 milyar dolar iken 2011 yılında 37 milyar dolara çıkmıştır (Carmody, 2013a).

Brezilyalı şirketlerin, Brezilya-Afrika ilişkilerinin ilerlemesindeki rolü büyüktür. Günümüzde, 500'den fazla Brezilyalı şirketin, Afrika'nın inşaat, gayrimenkul, madencilik, kamu hizmetleri, enerji üretimi, tekstil, sanayi, gıda ve tarım gibi stratejik sektörlerinde faaliyet gösterdiği bilinmektedir. Bu şirketler arasında en önemlileri, inşaat ve doğal kaynak çıkarımı etkinliklerine yoğunlaşan Companhia Vale do Rio Doce, Odebrecht, Camargo Corrêa ve Petrobras'tır (de Freitas, 2016; Stolte, 2015). Bu şirketlerin Afrika'da artan etkinliği, BRICS ülkeleri arasında barışçıl bir rekabet ortamı doğurması ilginçtir. Örneğin Lula'nın, Çin'i Brezilya'nın başlıca rakipleri arasında gösterdiği bilinmektedir. Hatta Çinli şirketlerin, üzerinde daha önce anlaşma sağlanan projeleri Brezilyalı şirketlerin elinden aldığı ortaya çıkmıştır. Örneğin Gabon'daki demir cevheri madeni üzerine Brezilya'nın sahibi olduğu bir anlaşma, 2006 yılında Çin'in eline geçmiştir. Ancak Brezilya'nın Afrika'da; Çin ile karşılaştırıldığında daha iyi çalışma koşulları sağladığı algısı yaygındır ki bu durum Brezilya'nın kıtadaki hegemonyasını pekiştirmektedir. Çin, kıtaya yaptığı yatırımlarında kendi ülkesinden getirdiği emek gücünü tercih etme ve kendi ülke vatandaşlarına daha iyi çalışma koşulları sunma eğilimiyken; Brezilya, daha çok yerel emek gücünü tercih etmektedir. Bu duruma karşın, Çin ve Brezilya arasındaki rekabet, iki ülkenin Afrika'daki işbirliğinin önüne geçecek düzeyde değildir. Afrika'da Dünya Kaynakları Uydusu'nun ücretsiz kullanıma girmesi, Çin-Brezilya işbirliğinin bir örneği olarak karşımıza çıkmaktadır (Carmody, 2013a; 2013b).

Brezilya, 2000'li yıllardan itibaren dünyanın en büyük dış yardım sağlayıcıları arasında anılmaktadır. Bu durum ise ABD'nin dış yatırımlardaki tekeli çok kutuplaşma lehine çevirmektedir. Brezilya'nın toplam dış yardım taahhütleri 2006 yılında 120 milyon dolar iken 2010 yılında 1.2 milyar dolara çıkmıştır (Carmody, 2013b). Bununla birlikte Brezilya'nın resmi söylemindeki dış yardım kavramından ziyade, karşılıklı fayda ve yataycılık fikrine dayalı, sınırlı koşulluluğu benimseyen bir "kalkınma işbirliği" kavramı daha büyük bir yer tutmaktadır. Brezilya menşeli kalkınma projeleri; Senegal'de deneysel bir çiftlik işletilmesini, Angola'da yeni bir sağlık reformu başlatılmasını, Mozambik'te mesleki eğitim programlarını ve birçok ülkede pamuk sanayisinin desteklenmesini içermektedir (Carmody, 2013b: 94). Ayrıca Lula döneminde Brezilyalı devlet görevlileri; eğitim, gıda güvenliği, çocuk adalet sistemi ve işletme gibi alanlarda Afrika'ya teknik ve maddi yardım sağlamışlardır. Brezilya İşbirliği Ajansı ve Brezilya Zirai Araştırma Şirketi gibi devlet kurumlarının Afrika'daki faaliyetleri de bu bakımdan önemlidir (Carmody, 2013a; 2013b). Bütün bu faaliyetler, Brezilya'nın teknik işbirliği bütçesine de yansımıştır. 2002-2011 arasında, yaklaşık 3.3 milyon Brezilya realinden 27 milyon Brezilya realine, %700'un üzerinde bir bütçe artışı yaşanmıştır (Seifert, 2013; Suyama, Waisbech ve Leite, 2016). Benzer bir şekilde Brezilya'nın Afrika'ya yönelik teknik işbirliği bütçesi, 2002 yılında 2 milyon Brezilya realinin altındayken, 2011'de 12 milyona çıkmıştır. 2000-2014 yılları arasında, Brezilya'nın teknik işbirliği daha çok tarım, eğitim ve sağlık alanlarına yoğunlaşmıştır. Bunların toplam bütçedeki payı sırasıyla, %33, %23 ve %15 olarak kayda geçmiştir (Seifert, 2013; Suyama, Waisbech ve Leite, 2016).

Lula'nın dış siyasette izlediği aktivizm; ABD'nin tek taraflılığı aleyhine uluslararası denge, çok taraflılık ve Güney-Güney işbirliği gibi normatif ilkeler etrafında şekillenmiştir. Bu çerçevede, sömürgecilik döneminde yaklaşık 4 milyon Afrikalı köle akımına uğrayan ve bugün Nijerya'dan sonra dünyada en büyük Afrikalı nüfusa sahip ülke konumunda olan Brezilya; Afrika ile günümüzdeki ilişkilerinde bu kıtaya olan tarihsel ve kültürel yakınlığını da kullanmaktadır (de Freitas, 2016). Lula'nın aktivizmi, pratik düzlemde kendini tarihte olmadığı kadar sık hale getirilen dış gezilerde, zirvelerde ve yüksek düzey konferanslarda hissettirmiştir. Brezilya'nın Afrika'daki konsolosluk sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Ayrıca Brezilya; Güney Afrika'nın BRICS, IBSA (Hindistan, Brezilya ve Güney Afrika) Diyalog Forumu ve Afrika-Güney Amerika İşbirliği Forumu gibi uluslararası yönetim aygıtlarına dahil edilmesi konusunda yoğun bir çaba sarf etmiştir (de Freitas, 2016).

Burada ilginç olan husus; Lula'nın Afrika ile ilişkileri geliştirme atağının, Brezilya'nın iş çevreleri ve muhalefet partileri nezdinde ilk başta olumsuz karşılanmasıdır. Bu atak, ideolojik ve ekonomik açıdan anlamsız bir yönelim olarak eleştirilmiştir (Stolte, 2015). Bu nedenle Lula, Afrika'ya yönelik aktivizmini devlet kurumları üzerinden yürütmeye başlamıştır. Hatta Brezilya Bankası ve Brezilya Kalkınma Bankası, Lula döneminde 4 milyon doların üzerinde bir ihracat kredisi açarak özel sektörü teşvike girişmiştir (de Freitas, 2016). Ancak Brezilya'nın Afrika'ya olan ilgisi salt Lula'nın kişisel politikalarıyla tam olarak açıklanamaz. Brezilya'nın kıtaya olan iş birliğine bakıldığında, daha çok doğal kaynak zengini ülkelere yoğunlaştığı anlaşılacaktır. Gerçekten de, Brezilya'nın günümüzde Afrika ile olan ithalatına bakıldığında, bunun yaklaşık %90'ının petrol ve diğer doğal kaynaklardan oluştuğu açıkça görülecektir. Afrika'da faaliyet gösteren belli başlı Brezilya şirketleri, büyük ölçüde doğal kaynak çıkarımıyla ilgilenmektedir. Bu şirketler arasında Odebrecht, Sonangol ve dünyanın en büyük ikinci doğal kaynak şirketi olan Vale hemen ön plana çıkmaktadır (Stolte, 2015).

Brezilya'nın ekonomik kalkınmayı, toplumsal kapsayıcılığı ve kaynak bölüşümünü cesaretlendirici programların yanı sıra Afrika'daki doğal kaynakları öncelik haline getirmesi; Afrika'nın içinde bulunduğu çelişkiyi açıklamaktadır. Kaynak çıkarımı etkinliklerinin yoğunlaştırılması; zorunlu göç, artan eşitsizlikler ve çevrenin zarara uğratılması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Esasında Brezilya, Afrika'nın yerel hükümetleriyle ortak girişimlerde bulunarak karşılıklı kazanç sağlamakta ve kıta ekonomilerinin büyümesini cesaretlendirmektedir. Ancak, biyoyakıt üretimi gibi etkinliklerde karşılaşılan ağır çalışma koşulları ve Çin kadar olmasa da, Brezilyalı işçilerin yerel işçilerden daha fazla kazanması yerli halk nezdinde tepki toplamaktadır. Batı kamuoyunda ise, Brezilya'nın Zimbabve'deki gibi diktatörlük rejimleriyle işbirliğinde bulunmasıyla ilgili insan haklarına gereken önemin verilmediği eleştirisi hakimdir (Carmody, 2013a; 2013b).

2. Rusya'nın Afrika'ya Yönelik Sınırlı, Ancak Stratejik Önemdeki İlişkileri

Her ne kadar Rusya Afrika'yı kendi doğal kaynak ve savunma şirketleri için stratejik bir yayılma alanı olarak değerlendirse de; bu ülkenin kıtaya ilişkileri, Brezilya'ninkiler kadar yoğun bir nitelik taşımamaktadır. Burada ilginç olan husus; Rusya'nın 2020'ye Doğru Milli Güvenlik ve 2009, 2013 ve 2016 yıllarındaki Dış Siyaset Konsepti gibi temel belgeleri, Afrika'yı neredeyse tamamıyla görmezden gelmiştir (Arkhangelskaya ve Shubin, 2013; Oğultürk, 2017). Esasında 21. yüzyılın ilk on yılının sonlarına doğru, Rusya Afrika'da yaklaşık 4 milyar dolarlık bir yatırımda bulunmuştur ve bu ülkenin Afrika'dan sağladığı ithalat yılda %19'luk bir büyüme sergilemiştir. Ancak günümüzde Afrika, Rus ticaretinin salt %1'ine katkıda bulunmaktadır ve Rusya'nın Afrika'ya yönelik doğrudan yatırımları toplam yatırımların %4'ünü aşmamaktadır (Carmody, 2013b).

Rusya'nın Afrika'daki sınırlı mevcudiyeti, kendisinin ekonomik sınırları ve konumu itibarıyla enerji güvenliği Afrika'ya bağlı olmayan ve doğal kaynak zengini bir ülke olmasıyla doğrudan ilintilidir (Kuznetsov, Naumkin ve Zvyagelskaya, <http://valdaiclub.com/files/18375/> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Ekonomik sınırlarla ilgili olarak Rusya, BRICS ülkeleri içerisinde Afrika'nın en büyük ortağı olan Çin ekonomisiyle rekabet edecek düzeyde dinamik bir ekonomiye sahip değildir (Carmody, 2013b). Ayrıca Rusya, Batı'nın ekonomik yaptırımları altında Sovyetler Birliği'nden kalma altyapısını gerektiği ölçüde yenileme fırsatı yakalayamamıştır. Bu durum ise Rusya'nın ekonomik dinamizmine ve ekonomisinin küresel etkisine sekte vurmaktadır. Dahası Rusya, Brezilya gibi ülkelerin temsil ettiği ölçüde bir siyasal aktivizm ve idealizmi Afrika ile ilişkilerine yansıtamamıştır (Arkhangelskaya ve Shubin, 2013).

Enerji güvenliğiyle ilgili olarak, Rusya zaten dünyanın en büyük enerji ihracatçısıdır. Dünyanın kanıtlanmış gaz rezervlerinin üçte birine ve mineral kaynaklarının %35'ine sahiptir. Hatta bazı yıllarda, Rusya'nın Suudi Arabistan'dan bile fazla petrol ihraç ettiği bilinmektedir (Carmody, 2013b). Ancak Rusya; manganez, krom, nikel, çinko, kurşun ve boksit gibi minerallerin temininde dışa bağımlıdır. En basitinden Rusya, manganez ihtiyacının tamamını, krom ihtiyacının %80'ini ve boksit ihtiyacının %60'ını ithal etmektedir. Afrika bu mineraller bakımından oldukça zengindir ve Rusya'yı kendisine çekmektedir (Arkhangelskaya ve Shubin, 2013; Oğultürk, 2017). Buna ek olarak Asya-Pasifik talebinin artışıyla, Batı yaptırımlarıyla ve küresel petrol fiyatlarının dalgalanmasıyla; Rusya'nın, son yıllarda Orta Doğu ve Afrika petrolüne yönelik ilgisini artırdığı bilinmektedir (Trickett, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/04/05/why-putins-oil-maneuvers-will-keep-russia-in-the-middle-east/?noredirect=on> Erişim Tarihi: 12.10.2018). En önemlisi ise Orta Doğu ve Afrika petrolünün çıkarımı Rusya petrolüne göre daha düşük maliyettedir. Bu maliyetler, teknik avantaja sahip ve

Afrika'ya yatırım yapan Rus şirketleri tarafından, son yıllarda artış gösteren Asya-Pasifik talebini karşılamaya yönelik bir fırsat şeklinde algılanmıştır. Petrol gelirleri, zor durumdaki Rus ekonomisi için, özellikle de askeri ve toplumsal harcama bütçelerinin karşılanmasında yaşamsal bir öneme sahiptir. Rusya'nın petrol vergileri ve gelirlerinden elde ettiği kazançlar, bugün federal bütçenin neredeyse yarısına tekabül etmektedir. Ayrıca Batı yaptırımları, Rusya'yı petrol gelirlerini artırmaya ve yaptırımları delme amacıyla Orta Doğu ve Afrika'da daha fazla yatırımda bulunmaya teşvik etmektedir. Küresel petrol fiyatlarındaki dalgalanma riskine gelince de; Rusya'nın Orta Doğu ve Afrika'daki petrol kaynaklarını denetlemesi, fiyat denetimini beraberinde getirecektir (Arkhangelskaya ve Dodd, 2016; Trickett, <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/04/05/why-putins-oil-maneuvers-will-keep-russia-in-the-middle-east/?noredirect=on> Erişim Tarihi: 12.10.2018). En nihayetinde Rusya ve Afrika, dünyadaki su ve mineral kaynakların çoğuna sahiptir. Dolayısıyla bu kaynakların ortak denetimi her iki tarafın da çıkarıdır. Bütün bunlara bağlı olarak, günümüzde Afrika'da faaliyet gösteren 30'dan fazla Rus doğal kaynak şirketi bulunmaktadır. Rus şirketlerin Zimbabve'de platin madeni inşa ettiği ve Uganda, Nijerya, Fildişi Sahili, Gana ve Ekvator Ginesi gibi ülkelerde petrol rafinerisi ve diğer doğal kaynak çıkarım tesisleri kurmayı planladığı bilinmektedir (Arkhangelskaya ve Dodd, 2016; Arkhangelskaya ve Shubin, 2013).

Tarım sektörü, özellikle de tahıl ticareti Rusya'nın Afrika ile ilişkilerinde belirli bir yer tutmaktadır. Sadece 2010 yılında tahıllar, Rusya'nın Afrika'ya ihracatının neredeyse %23'üne tekabül etmiştir. Bunu, %16 ile mineral yakıtlar ve petrol takip etmektedir. Aynı yıl, meyve ve çerez ihracatı %27'den fazla bir yer işgal etmiştir (Ndambendia, 2015). Tarım sektörü dışında ise; Güney Afrika, Rusya'nın kıtadaki en büyük ortaklarından bir tanesidir. Rusya'nın bu ülkeden ithalatı 2000 yılında 70 milyon dolardan fazla bir miktardan 2010 yılında 474 milyon dolardan fazla bir miktara ve 2017 yılında 628 milyondan fazla bir miktara erişmiştir. Bu ülkeye Rus ihracatı ise; 2000 yılında 33 milyon dolardan fazlayken, 2010 yılında 45 milyon dolardan fazla bir miktara ve 2017 yılında 203 milyon dolardan fazla bir miktara erişmiştir. Buna karşın Güney Afrika, Rusya'nın ithalatının %0.28'ine ve ihracatının 0.56'sına katkı koymaktadır (United Nations, <https://comtrade.un.org/data/> Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Doğal kaynaklar, tarım ve Güney Afrika dışında; Rusya'nın Afrika ile ekonomik ilişkileri daha çok bilim, mühendislik, altyapı ve silah alanlarında yoğunlaşmıştır. Bu alanlar ise dünya siyasetinin çok kutuplaşmasında başlı başına stratejik bir öneme sahiptir. Mangan cevherini çıkarılıp işlenmesinde öne çıkan Renova Grubu, nikel üzerine uzmanlaşan Norilsk Nickel ve vanadyum ile çelik konusunda tanınan Evraz Grubu; Afrika'da bilimsel-teknik alanlarda faaliyet gösteren başlıca Rus şirketleri arasındadır. Rus devletine ait bir nükleer enerji kuruluşu olan Rosatom, Afrika'da Güney Afrika, Mısır, Tunus, Nijerya ve Gana gibi ülkelere nükleer reaktör sağlamaya yönelik çalışmalara girişmektedir (Borshchevskaya, <http://thehill.com/opinion/international/351684-from-moscow-to-marrakech-russia-is-turning-to-africa> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Kuznetsov, Naumkin ve Zvyagelskaya, <http://valdaiclub.com/files/18375/> Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Rusya, Afrika'daki siyasal, askeri ve ekonomik ilişkilerini silah ticaretine koşut bir şekilde yürütmektedir (Oğultürk, 2017). Örneğin Afrika ülkeleriyle girişilen sermaye yoğun mineral ve enerji projeleri, silah anlaşmalarına koşullandırılmaktadır. 2015 yılının başında Rusya'nın; Uganda ile petrol anlaşmasını, Batı yaptırımları altında tutulan Rostec'in Rosoboronexport adlı bayisi ile gerçekleştirilen bir silah anlaşmasına bağladığı bilinmektedir. Benzer bir şekilde Güney Afrika, Angola ve Nijerya gibi ülkeler, Rusya ile hem enerji hem de silah sektöründe anlaşmalar sağlamıştır (Arkhangelskaya ve Dodd, 2016). Sadece 2013-2017 yılları arasında Afrika, Rusya'nın silah ihracatının %13'ünü teşkil etmiştir (Wezeman, Fleurant, Kuimova, Tian ve Wezeman, 2018). Aynı zamanda Rusya, Sahara Altı Afrika'nın en büyük silah ihracatçısıdır (TASS, <http://tass.com/sp/948360> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Rusya, savunma alanında da Afrika ile ilişkilerini geliştirmektedir. 2015-2016 yılları arasında Mısır ile Rusya arasında gerçekleştirilen ortak askeri tatbikatlar, ABD'yi son derece endişelendirmiştir (Borshchevskaya, <http://thehill.com/opinion/international/351684-from-moscow-to-marrakech-russia-is-turning-to-africa> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Rusya'nın Mısır'da birliklerini kalıcı olarak konuşlandırdığı tahmin edilmektedir ve bu ülkeyle hava sahası ile kimi askeri üstleri kullanma yönünde anlaşma gerçekleştirdiği kayda geçmiştir (Neale, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Bu gelişmeler, çok kutuplaşma yönünde son derece önemlidir.

Tabii Rusya'nın Mısır'a verdiği önem, öncelikli olarak Mısır'ın komşusu Libya ilgilidir. Bu ilginin kaynağı, jeostratejik ve ekonomik olmak üzere başlıca iki noktada özetlenebilir. Jeostratejik olarak Rusya, Batı güçlerinin küresel prestiji ve askeri etkisini sekteye uğratmayı amaçlamaktadır. Libya'daki hâkim kamuoyu görüşü, Libya'nın Batı tarafından yüzüstü bırakıldığıdır ve Batı'nın Kaddafi sonrası kaos döneminde bu ülkeye doğrudan ilgi göstermemesi Rusya'ya gerekli güç boşluğunu yaratmıştır (Neale, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Kaddafi döneminde, Rusya'nın Libya'nın doğu kıyısında Akdeniz Havzası'nı denetlemeye yönelik deniz üssü inşa etme arzusu zaten bilinmekteydi. Bugün de, Libya'nın Avrupa'ya yakınlığı, Arap Baharı sonrası oluşan küresel göçmen krizi bağlamında önemlidir. Dolayısıyla, Rusya'nın Libya'ya ekonomik, siyasal ve askeri anlamda hâkim olması, Avrupa'ya karşı kozunu da güçlendirilecektir (Eljarh, <http://valdaiclub.com/a/highlights/russia-s-ambitions-libya/> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Neale, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2>

future-2 Erişim Tarihi: 12.10.2018). İkinci olarak Kaddafi'nin katledilmesi Rusya'nın Libya'daki enerji, inşaat, altyapı ve savunma gibi stratejik sektörlerdeki milyonlarca dolarlık ekonomik çıkarlarını sekteye uğratmıştır. Ekonomik yaptırımlar ve stagnasyon altındaki Rusya, bugün bu ekonomik çıkarları geri kazanma peşindedir. Savaş sonrası Libya'sının yeniden inşası gereği ve mevcut petrol kaynakları, Rusya'nın iştahını kabartmaktadır (Eljarh, <http://valdaiclub.com/a/highlights/russia-s-ambitions-in-libya/> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Kuznetsov, Naumkin ve Zvyagelskaya, <http://valdaiclub.com/files/18375/> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Neale, <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2> Erişim Tarihi: 12.10.2018).

3. Hindistan'ın Afrika'daki Yükselişi

Hindistan, BRICS bileşenleri içerisinde Afrika ile yakın ilişkiler geliştirmekte olan ülkelerin başında gelmektedir. Hindistan-Afrika ilişkilerinde öne çıkan başlıklar arasında kalkınma işbirliği, doğal kaynaklar, gıda ve enerji gösterilebilir. Kalkınma işbirliği, Narendra Modi döneminde ivme kazanmıştır (Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Ancak daha uzun dönemde değerlendirildiğinde, Hindistan'ın Afrika'ya yönelik yatırımları 1997 yılından 2016 yılına kadar toplamda 54 milyar dolara erişmiştir (Ministry of External Affairs, <http://www.mea.gov.in/lok-sabha.htm?dtl/28705QUESTION+NO153+INDIAN+AID+TO+AFRICAN+COUNTRIES> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Hindistan'ın, kalkınma işbirliğinde tarım, altyapı, eğitim, bilim ve bilgi teknolojileri gibi alanlara ağırlık verdiği bilinmektedir. Bu alanlardaki çalışmalar, Hindistan'ın Afrika'daki prestijinin hızla yükselişine doğrudan katkı sağlamıştır. Bununla birlikte Hindistan'ın kalkınma işbirliği çabaları, özünde Çin'ininkilerden farklı bir nitelik taşır. Çin'in büyük ölçekli altyapısal kalkınma projelerini öne çıkarmasından farklı olarak, Hindistan daha küçük ölçekli projelere yönelmektedir (Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Bu çerçevede Hindistan, 2015 yılından beri 44 farklı Afrika ülkesine toplamı 8 milyar doları bulan 152 farklı kredi kaynağı sağlamıştır. Sağlanan krediler, daha çok toplu taşıma, temiz enerji, tarım, sulama ve sinai kapasite artırımı gibi ihtiyaçlara yönlendirilmiştir. Hala sürmekte olan kamu yardımları ve ayrıcalıklı krediler dışında, çeşitli kalkınma projelerine yönelik 10 milyar dolarlık ek kredi sağlanmıştır. Ayrıca Hindistan tarafından Afrika'ya yönelik 2015-2020 yılları arasında 600 milyon dolarlık bağış yardımı öngörülmektedir. Hindistan'ın mevcut projeleri arasında; mesleki eğitim, bilgi teknolojisi ve mükemmellik merkezlerinin inşasının yanı sıra araç, ambulans, zirai gereç, bilgi teknolojisi ekipmanı, tıbbi gereç ve ilaç gibi gereksinimlerin teminine yönelik girişimler bulunmaktadır. Hatta Hindistan, kıtada sağlık alanında özel sektör ile ortaklık projelerinin başını çekmektedir ve Pan-Afrika Ağı Projesi adıyla bilinen ve 48 farklı Afrika ülkesini kapsayan bir tele-eğitim ve tele-tıp girişimi başlamıştır. 2015-2020 yılları arasında Hindistan tarafından kıtaya yönelik 50,000 adet burs sağlama taahhütü verilmiştir (Ministry of External Affairs, <http://www.mea.gov.in/lok-sabha.htm?dtl/28705QUESTION+NO153+INDIAN+AID+TO+AFRICAN+COUNTRIES> Erişim Tarihi: 12.10.2018).

Doğal kaynaklar, Hindistan'ın Afrika ile ilişkilerinde stratejik bir öneme sahiptir. En başta da, dünyadaki kesilmiş ve cilalanmış pırlantaların %90'ından fazlasını üreten ve yılda yaklaşık 10 milyar dolarlık işlenmemiş pırlanta ithal eden Hindistan, pırlantalarının neredeyse %80'ini Afrika'dan temin etmektedir (Carmody, 2013b). Hatta 2006 yılında, başka bir deyişle Afrika ile ilişkilerin ivme kazandığı Modi döneminden önce bile; Hindistan, altın ihtiyacının %12'sini, fosfat ihtiyacının %79'unu, çerez ihtiyacının %91'ini ve bakır ihtiyacının %16'sini Afrika'dan temin etmekteydi (Carmody, 2012: 121).

Gıda ve tarım, Hindistan-Afrika ilişkilerinde önemli bir yer işgal etmektedir. Örneğin, günümüzde Hindistan'ın kıtaya yönelik yatırımlarının %20'si gıda, içecek ve tütün sektörüne yoğunlaşmaktadır (Carmody, 2013b). Bu alan, yüksek nüfus sorunu yaşayan ve neoliberalleşmeden ötürü tarımı yerle bir olan Hindistan'ın gıda güvenliğiyle doğrudan ilintilidir. Özellikle baklagiller Hindistan'ın diyetinde başta gelen protein kaynaklarından bir tanesidir, ancak ülkenin baklagil üretimi nüfus artışından kaynaklanan ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir. Dolayısıyla Hindistan, sınır ötesi zirai yatırımlara yönelmekte ve baklagil ihtiyacının da ötesinde sofraya yağ ve zirai enerji güvenliği gibi diğer stratejik alanlara ağırlık vermektedir. Afrika'da emeğin ucuzluğu ve Afrika tarımının Hindistan'a göre daha az zirai ilaca ihtiyaç duyması, Hint zirai yatırımlarında neredeyse yarıya yakın üretim tasarrufu olanağı sağlamaktadır (Carmody, 2013b). Ancak Hindistan'ın kalkınma işbirliği girişimleriyle güçlenen prestiji, kıtaya yönelik zirai yatırımların yoğunlaşmasıyla yerli halk nezdinde yara almaktadır. Çünkü bu yatırımlar, birçok durumda yerli halkların zorunlu göçe maruz bırakılmasıyla ve denetim eksikliği nedeniyle çevrenin zarar görmesiyle sonuçlanmaktadır (Batterbury, 2018). Zirai yatırımların Hindistan'ın Afrika ile ilişkilerindeki önemi, Etiyopya örneğiyle daha iyi anlaşılabilir. Bu ülkenin zirai topraklarına yapılan dış yatırımların %70'i Hindistan menşelidir (Carmody, 2013b).

Yukarıda kısaca değinildiği üzere, Hindistan'ın dış siyasetinde gıda ve enerji güvenliği birbiriyle sıkı sıkıya bağlıdır. Hindistan, henüz 2013 yılında, dünyanın en büyük enerji talebine sahip üçüncü ülkesi konumundaydı. Bu ülkenin ekonomik büyümesini sürdürebilmesi için artan bir enerji tüketimine ihtiyacı vardır. Ancak tahminlere göre Hindistan 2013 yılını takip

eden kırk yıl içerisinde kömür kaynaklarını tüketmiş olacaktır (Carmody, 2013b; IEA, 2015). 2014 yılının sonlarına doğru, Hindistan'ın çıkarılmaya müsait 24 milyon varil petrol rezervi bulunmaktaydı. Yine de Hindistan'ın ekonomik kalkınmasını sürdürmesi için yılda ortalama 1.4 milyar varilden fazlasına ihtiyacı vardır. Bu nedenle Hindistan, sınır ötesi zirai yatırımlar aracılığıyla biyo-yakıt üretimine öncelik vermektedir (IEA, 2015). Benzer nedenlerle Nijerya, Güney Afrika, Gana, Angola ve Mısır gibi ülkeler, Hindistan'ın kıta dahilinde önde gelen ticaret ortakları arasındadır. Sadece 2015 yılında, Hindistan'ın Afrika'dan sağladığı ithalatın %73'ü bu ülkelerden kaynaklanmıştır. Mineral yakıtlar, yağ maddeleri ve kömür ile ham petrol gibi diğer maddeler, bu ülkelerle ticarete en çok yer kaplayan ürünler arasındadır. Sadece mineral yakıt veya yağ maddeleri, Hindistan'ın Afrika'dan ithalatının %57'sini teşkil etmektedir (Taylor, Van der Merwe ve Dodd, 2016). Son olarak Hint şirketlerinin kıtada hatırı sayılır bir varlığı bulunmaktadır. Hindistan'ın en büyük holdinglerinden Tata Grubu, 11 farklı Afrika ülkesinde toplamda 145 milyon dolara yakın bir yatırıma sahiptir. Hindistan'ın ilaç ihracatının %20'sinin Afrika'ya gittiği tahmin edilmektedir. Bu durum ise Cipla ve Ranbaxy gibi büyük Hint şirketlerinin etkinliği sayesinde gerçekleşmektedir (Taylor, Van der Merwe ve Dodd, 2016).

4. Afrika'da Anahtar Konumda Bir BRICS Ülkesi Olarak Çin

Afrika hakimiyeti konusunda Çin'e rakip başka bir BRICS ülkesi bulunmamaktadır. Rusya'nın tersine Çin, özellikle 2010 yılından itibaren Afrika'yı bir dış siyaset önceliği olarak görmektedir. Afrika ile güven bağları kurmaya yönelik olarak Çin, barış gücü ve çatışma yönetimi amacıyla kıtaya askeri ve finansal yardımlarda bulunmaktadır. Ancak Batılı güçlerden farklı olarak Çin, bu yardımlarını söylemde koşulsuzluk, tarafsızlık ve milli egemenlik ilkeleri çerçevesinde sürdürmektedir. Askeri müdahalecilik ve ekonomik yaptırım, Çin'in vurgulamaktan kaçındığı yöntemlerdir (Sicurelli, 2013). Ne var ki Batı güçleri ve Afrika'daki Batı yanlısı unsurlar, diktatörlüklerle işbirliğine girmekten çekinmeyen Çin'i kıtanın demokrasisini geriletmeyle itham etmektedir (Duchâtel, Gowan ve Rapnouil, 2016; Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018; Sicurelli, 2013). Yine de Çin'in Afrika'nın güvenlik rejimine katkısı tartışma götürmezdir. Çin, Birleşmiş Milletler'in barış gücü misyonlarına etkin bir şekilde katılmakta ve Afrika Birliği ile işbirliğini önemsemektedir. Sadece 2016 yılında, yaklaşık 2200 Çin barış gücü mensubu Afrika'da görev almıştır. Çin donanması, çok kutupluluk lehine kıtadaki etkinliğini artırmış ve Cibuti'de kalıcı bir üs kurmuştur. Bununla birlikte Çin, Afrika'ya silah sağlayan başlıca ülkeler arasındadır. 2011-2014 yılları arasında, Sahara Altı Afrika'sının silah ithalatının %24'ü Çin tarafından sağlanmıştır. Yine Çin, birçok Afrika ülkesine büyük miktarda düşük maliyetli ve yüksek kaliteli hafif silah temininde bulunmaktadır (Eisenman ve Shinn, 2018).

Afrika, Çin'in dış yardımlarında birinci sırayı almıştır. Bu durum, dış yardımlar ve finans alanında ABD'nin kıtasal hegemonyasını zor duruma sokmuştur. 2000-2013 yılları arasında, Çin tarafından Afrika'ya yönelik yaklaşık 30 milyar dolarlık bir yardım aktarımı gerçekleşmiştir. Benzer şekilde Çin'in Exim Bankası, Afrika'ya en fazla kredi sağlayan finans kurumu konumundadır. Afrika'ya yönelik Çin kredisi, 2000 ve 2014 yılları arasında hemen hemen 86.3 milyar doları bulmuştur. Bu kredilerin büyük kısmı, sıkı önlemler dayatan herhangi bir siyasal koşul aranmaksızın altyapı projelerine aktarılmıştır. Ancak Çin'in siyasal koşulsuzluğunun pratikte asgari koşulsuzluk şeklinde uygulandığı gözlemlenmektedir. Çin; Batı gibi özelleştirme, liberalleşme ve demokratikleşme türünde katı ve kapsamlı koşullar dayatmaktan kaçınmakta ve birçok Afrikalı siyasal kesimin sempatisini kazanmaktadır. Yine de Çin, yardımlarında Afrikalı ülkelerin birtakım ödümler vermesini beklemektedir. Yerel ekonomileri Çin'in yatırım ve ticaretini açık bırakmak, bu tür ödümlerin başında gelmektedir. Çin şirketleriyle gerçekleştirilen birçok anlaşmada, Afrika ülkelerinden, Çin şirketlerinin kendi ülkelerinden işgücü sağlamasına göz yumulması beklenmektedir. Çin menşei aracı şirketlerin sözleşmelere dahil edilmesi çok karşılaşılan bir diğer koşuldur. Üstü kapalı da olsa, Afrika ülkelerinden ayrıca Tek Çin Siyaseti gibi Çin'in temel dış siyaset önceliklerini tanınması istenmektedir (Eisenman ve Shinn, 2018).

Çin'in yatırımlarının ve kısmi koşullu iş anlaşmalarının da etkisiyle, Afrika'da Çinli bir nüfus ortaya çıkmıştır. 2014 yılında, Afrika'nın en azından 250,000'lik bir Çinli çalışan nüfus barındırdığı tahmin edilmektedir. Hatta resmi tahminlerinde ötesinde, Çinli nüfusun şimdiden 1 milyona erişmiş olabileceği konuşulmaktadır (Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Böylesi bir iş ortaklığı ortamında Afrika, bugün Çin'in gelişmekte olan dünyaya gerçekleştirdiği ihracatın dörtte birine ev sahipliği yapmaktadır. Çin'in Afrika'ya doğrudan yatırımları, sadece 2000-2006 yılları arasında 19 kat artmıştır (Carmody, 2013b). Günümüzde Güney Afrika Çin'in Afrika kıtasındaki yatırımlarının %40'ını almaktadır. Karşılığında ise Çin, bu ülkeye tekstil ihracatını sınırlama taahhütünde bulunmuştur. Çin ile Güney Afrika arasında sağlanan kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması dahilinde Çin, bu Afrika ülkesinden mineral ithal edebilmekte ve ülkeye makine ve tekstil dahil işlenmiş ürünler ihraç edebilmektedir (Carmody, 2013b).

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda, Çin'in Afrika ile ilerleyen ayrıcalıklı ilişkilerine saf bir yardımseverlik duygusunun yön verdiği söylenemez. Çin'in büyük devlet şirketleri Afrika'nın stratejik sektörlerinde faaliyet göstermektedir. Bunlar arasında, 100 milyar dolarlık bir yatırımla 2014 yılında Güney Sudan'da gerçekleştirilen petrol yatırımları, Doğu

Afrika'da 18,3 milyar dolara gerçekleştirilen demiryolu yatırımları ve Etiyopya ile Ruanda'da gerçekleştirilen konfeksiyon üretimine yönelik yatırımlar göze çarpmaktadır (Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Aynı şekilde Çin yatırımları, Huawei ve ZTU gibi şirketler aracılığıyla Afrika'nın hizmet sektörüne de yoğunlaşmaktadır. Çin'in en büyük Internet üzerinden haberleşme ve toplumsal ağ platformu WeChat, şimdiden Afrika pazarına giriş yapmış ve Facebook, WhatsApp gibi uygulamalara rakip olmuştur (Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Bu gelişme, çok kutuplaşma bağlamında ayrıca önemlidir.

2009 yılına kadar Çin, Afrika'nın en büyük ticaret ortağı olmayı başarmıştır. Çin'in Afrika'dan sağladığı ithalatın yaklaşık %85'i, petrol, mineraller (örneğin bakır, demir, kobalt, manganez ve tantal) ve sert ağaç kerestesi gibi hammaddelerden oluşmaktadır. Çin'in başlıca ticaret ortakları arasında en çok Güney Afrika, Angola, Kongo Demokratik Cumhuriyeti, Güney Sudan ve Zambiya gibi ülkeler öne çıkmaktadır. Çin'in kıtaya yönelik ihracatı ise daha çok tekstil, elektronik ürünler, makineler ve ulaşım gereçleri gibi yüksek değerli üretim mamullerine yöneliktir (Eisenman ve Shinn, 2018; Kumar ve Stanzel, https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086 Erişim Tarihi: 12.10.2018). Bir yandan Çin, Afrika'da düşük maliyetli malların piyasaya girişini sağlamaktadır. Öte yandan ise Afrika, Çin'e yönelik artan bir ithalat bağımlılığı geliştirmektedir ve bu durum yerel sınai kalkınmayı yavaşlatmaktadır. Örneğin Gana'da Çin tekstil ürünlerinin yerel tekstil sektörünü zayıflatması ve birçok yerel fabrikanın kapanmasına yol açması önemli bir endişe kaynağı haline gelmiştir. Benzer şekilde Afrika, Çin'e yönelik de ağır bir ihracat bağımlılığı geliştirmiştir ve doğal kaynaklara dayalı gelişme sınai çeşitlenmeyi sınırlamaktadır. 2015 yıllarına ait verilere göre, Eritre, Orta Afrika, Angola, Sudan, Moritanya ve Kongo Demokratik Cumhuriyeti gibi ülkelerin ihracatının %40'ından fazlası Çin'e gitmektedir. Aynı kategoride Zambiya ve Liberya'nın oranları sırasıyla %28 ve %27'dir (Langan, 2017).

Son olarak parantez açmakta yarar vardır: Çin'in doğrudan yatırımları da kendisinin doğal kaynaklara yönelik çıkarlarını yansıtmaktadır. Sadece 2011 yılında, Çin'in Afrika'ya doğrudan yabancı yatırımlarının %31'i petrol ve madencilik için yöneliktir. Aynı yıl, bankacılık ve finans bu yatırımların %20'sini, inşaat %16'sını ve üretim %15'ini yutmuştur. Yatırımlardan geriye kalan paylar ise; hizmet sektörü, teknoloji, toptancılık ve perakendecilik, tarım ve emlak sektörü arasında bölüştürülmüştür (Eisenman ve Shinn, 2018).

Zambiya örneği, Çin'in Afrika ile ilişkilerinde doğal kaynakların önemini yansıtmaktadır. Zambiya, büyük bir dış borç problemiyle boğuşmaktadır. Borçlar, GSYH'nin %29'unu teşkil etmektedir. Zambiya'nın borcunun büyük kısmı Çinli devlet bankalarındadır ve yol, hava limanı ve enerji santralleri gibi altyapı projelerinden kaynaklanmaktadır (Hill, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-13/zambia-to-see-restructuring-of-debt-to-china-after-imf-warning> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Mariam, <https://www.pambazuka.org/global-south/chinese-neocolonialism-africa> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Çin ise Zambiya'nın borç yükümlülüğünü doğal kaynaklara erişim yolunda bir avantaj olarak kullanmaktadır. Zambiyalı kimi siyasetçiler, Çin'i doğal kaynaklar üzerinden neo-sömürgecilik siyasetleri gütmekle suçlamaktadır. Zambiya'da Çinli şirketlerde yönelik şikâyetlerin başında, ülkenin borç yükünün baskı unsuru olarak kullanılarak kötü çalışma koşullarının dayatılması ve yasa dışı madencilik etkinlikleri gelmektedir. Hatta, bu sorunlar diplomatik krizlere yol açmıştır. Örneğin 2017 yılında 31 Çinli yasa dışı madencilik suçundan tutuklanmıştır ve bu durum iki ülke arasında gerilime yol açmıştır (Hill, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-13/zambia-to-see-restructuring-of-debt-to-china-after-imf-warning> Erişim Tarihi: 12.10.2018; Mariam, <https://www.pambazuka.org/global-south/chinese-neocolonialism-africa> Erişim Tarihi: 12.10.2018; South China Morning Post, <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2096858/chinese-nationals-held-zambia-over-illegal-mining> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Dayatılan kötü çalışma koşullarıyla ilgili olarak, Çinli şirketlerin ek çalışma ücretlerini ödemediği, hiçbir hak sağlamayan kısa dönemli kontratlarla çalıştığı ve Çinli çalışanları kayırdığı suçlamaları yaygındır (Carmody, 2013b). Zambiya'nın durumunda, önde gelen sendika temsilcileri Çin'in ülkeye ekonomik katkılarını kabul ededursunlar, daha sıkı kamu denetimi uygulanmasını önermektedirler. Ancak bütün bu sorunlara karşın, Çin, Afrika'da Avrupa ve Kuzey Amerika ülkelerinden daha yüksek bir popülerliğe sahiptir. 2015 yılına ait Pew Küresel Tutumlar Anketi sonuçlarına göre, Afrika'da Çin hakkında olumlu düşünce oranı %70'tir (Carmody, 2013b; Dollar, 2016).

5. BRICS'in Afrika'ya Köprüsü Görevini Üstlenen Güney Afrika

Güney Afrika, diğer BRICS ülkeleri ile aynı zeminde değerlendirilemez. Uluslararası Para Fonu'nun 2017 yılı hesaplamalarına göre, Güney Afrika en büyük dünya ekonomileri içerisinde sadece 33. sıradaydı (IMF, <https://www.imf.org/en/Data> Erişim Tarihi: 12.10.2018). Benzer şekilde dünyada nüfus büyüklüğü bakımından 25. ve yüzölçümü bakımından 24. sıradaydı. BRIC adlandırmasını ilk ortaya atan kişi olarak bilinen Jim O'Neill, ekonomik performans ve siyasal etki bakımından dünyada Güney Afrika'dan çok daha önemli Endonezya, Türkiye, Suudi Arabistan gibi birçok ülke bulunduğu tespitinde bulunmuştur (Carmody, 2013b). Dahası Güney Afrika, dünyanın en eşitsiz ülkeleri

arasındadır ve bu eşitsizlik, 1994 yılından günümüze uzanan Apartheid sonrası liberalleşme siyasetleriyle doğrudan ilintilidir (Carmody, 2013b). Bunların da ötesinde Güney Afrika'nın Afrika kıtası içerisindeki etkisinin dahi abartıldığı düşünülmektedir, çünkü birçok Afrika ülkesi Güney Afrika'yı "alt-empyralist" ve beyaz zenginlerin hâkim olduğu bir ülke olarak değerlendirmektedir. Güney Afrika'nın dış siyasetinde yönetim, demokratikleşme ve hukukun üstünlüğü gibi kavramlara sık sık atıfta bulunması, otoriter eğilimli Afrika rejimlerini ürkütmektedir (Carmody, 2013b; Prys, 2012).

Peki, Güney Afrika'nın Çin ve Brezilya gibi ülkelerin etkin desteğiyle BRICS örgütüne dahil edilmesi hangi nedenlerle açıklanabilir? Güney Afrika'nın küresel etkisinden ziyade bölge ölçeğindeki ekonomik ve sembolik gücünün bu konuda ağır bastığı söylenebilir. Sembolik olarak Güney Afrika, iş çevrelerine hitap eden çok taraflılık, demokrasi ve hukukun üstünlüğü gibi ilkeleri benimseyerek küresel yönetim alanında önemli görevler üstlenmiş ve kendi ismini markalaştırmıştır. Bu bağlamda 2007 yılında Güney Afrika Kalkınma Ortaklığı Ajansı'nın temellerinin atılması ve Güney Afrikalı siyasetçi Nkosazana Dlamini-Zuma'nın 2012 yılında Afrika Birliği'nin başına geçmesi son derece önemlidir (Carmody, 2013b). Güney Afrika; Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nı yönetmekle kalmamış, aynı zamanda Hindistan-Brezilya-Güney Afrika Üçlü Diyalog Forumu'na dahil olmuş ve Bağlantısızlar Hareketi ile Dünya Ticaret Örgütü gibi kurumlara etkin bir katılım sağlamıştır (Prys, 2012).

Ekonomik olarak ise Güney Afrika; 2012 yılında Hindistan ve Çin'i takiben dünyada az gelişmiş ülkelere en fazla doğrudan dış yatırım sağlayan ülke olarak kayda geçmiştir (Carmody, 2013b). Kıtanın ikinci en büyük ekonomisi olan Güney Afrika'nın dış yatırımları; daha çok altyapı, iletişim, madencilik, petrol ve gaz sektörlerine yoğunlaşmaktadır. Bunlara ek olarak Afrika'ya gelen yabancı yatırımcılar ve iş çevreleri, Güney Afrika'yı Afrika kalkınmasının bir katalizörü ve ara bulucusu olarak görmektedir (Carmody, 2013b; Prys, 2012). Afrika'nın en yüksek kalitedeki insan kaynaklarına ve kurumsal gelişkinliğine sahip olmasından ötürü Güney Afrika, yabancılar tarafından güvenilir bir ortak olarak değerlendirilmektedir. Nitekim Güney Afrika, 2009 yılı Ekonomik Devlet Gücü Endeksi'nde dünyada dokuzuncu sıradadır. Bu endeks, ekonomik gücü devlet gelirleri, döviz rezervleri, ihracat gücü ve insan kaynakları bağlamında değerlendirmektedir (Carmody, 2013b).

Güney Afrika, BRICS ülkelerinin Afrika'da doğal kaynaklara erişimini kolaylaştırmaktadır. En nihayetinde bu ülke, dünya ölçeğinde tanınan bir krom, pırlanta, altın ve platin üreticisidir (Scholvin, 2014). İnsan kaynakları ve teknolojik altyapısı, Güney Afrika'yı doğal kaynakların çıkarımı ve işlenmesinde avantajlı kılmaktadır. Örneğin Güney Afrika; Nijerya, Zambiya ve Zimbabve'de kömür; Angola, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Namibya ve Batı Afrika'da pırlanta; Doğu ve Batı Afrika'da altın çıkarmaktadır (Scholvin, 2014). Ayrıca Güney Afrika'nın insan kaynakları bakımından üstünlüğü şirketlerine de yansımıştır. Afrika'nın en büyük 20 şirketinden 17'si Güney Afrika menşelidir ve bu şirketler Afrika kıtasının doğal kaynaklarının dünyaya aktarılmasında ve Afrika ekonomisinin hizmet altyapısını sağlamada baş rolü oynamaktadır (Carmody, 2013a: 236). Finansal sektörde, Güney Afrika'nın Absa Bankası ve Nedbank kıtada ön plandadır. Pick 'n' Pay ve Shoprite, perakendecilikte en tanınmış Güney Afrika şirkettir. MTN ve Vodacom, kıtanın iletişim sektöründe öne çıkmaktadır (Scholvin, 2014). Bu şirketlerin gücüne koşut Güney Afrika, bugün Afrika'daki kaplanmış yolların ve demir yolu ağlarının yarısına ve en büyük yedi deniz limanına sahiptir. Güney Afrika, kıtanın telefon altyapısı ve iletişim ana sisteminde neredeyse tekelleşmiştir (Prys, 2012: 45). İşte bu sayede Güney Afrika, kıta dışından gelen şirketlerin bölgesel yayılmasını ve altyapısal desteğini sağlayabilmesinden ötürü BRICS'te kendine önemli bir pozisyon edinmiştir (Carmody, 2016). Bu şartlar altında 2000-2009 yıllarında BRIC ve Afrika arasındaki ticaret, 16 milyar dolardan 157 milyar dolara, toplamda on kat büyüme göstermiştir. Bu büyümenin lokomotifi Güney Afrika olmuştur (Carmody, 2013b).

Sonuç ve Değerlendirme

Bu makalede, BRICS'in Afrika'daki yükselişinin jeopolitik ve ekonomik dinamikleri dünya ekonomi ve siyasetinin çok kutuplaşması bağlamında ele alınmıştır. Ayrıca, BRICS'in Afrika kalkınmasına olumlu ve olumsuz etkileri irdelenmiştir. Jeopolitik ve ekonomik olarak, enerji ve doğal kaynaklara erişim ile silah ticareti öne çıkmaktadır. BRICS'in Afrika'da altyapısal ve toplumsal kalkınma konusundaki liderliğinin, Batılı ülkelerin ekonomik etki alanını sınırlandırdığı gözlemlenmektedir. Çin ve Brezilya gibi ülkelerin Afrika'ya finansal desteği, ABD merkezli Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi hegemonyacı kuruluşların etkisini sınırlamaktadır. Bununla birlikte, BRICS'in Afrika'ya yönelik askeri faaliyetleri, çok kutuplaşması sürecine doğrudan bir katkı sağlamaktadır.

Lula döneminde Afrika'ya ilgisi tavan yapan Brezilya'nın durumunda en göze çarpıcı etkenlerden bir tanesi, Batılı ülkelerin kalkınma yardımı söylemine karşı karşılıklı kalkınma söyleminin öne çıkarılmasıdır. Brezilya, bu söylemini daha çok toplumsal kalkınma programları ve altyapı projeleri vasıtasıyla pratik düzleme aktarmaktadır. Batı ülkelerin koşullu yardımlarından farklı olarak Brezilya, koşulsuzluk kıstasıyla hareket etmekte ve yerel ekonomik kalkınma, toplumsal kapsayıcılık ve kaynakların adil dağılımı ilkelerine yaslanmaktadır. Brezilya'nın Afrika'daki yükselişi, salt Batılı güçlerin kıtadaki hakimiyetini etkilememiştir. Benzer şekilde bu durum, Brezilya ve Çin arası bir rekabetin de önünü açmıştır.

Brezilya'nın Afrika'da artan saygınlığı, Çin'in aksine yerel işgücünü daha fazla önemsemesiyle de ilintilidir. Ancak bu iki ülke arasındaki rekabet, kıtasal işbirliği kanallarını tıkayacak ölçüde keskinleşmemiştir.

Rusya'ya gelince, bu ülkenin doğal kaynak zengini olması, Afrika ile ilişkilerinin daha geri planda kalmasıyla sonuçlanmıştır. Ancak yine de küresel doğal kaynak fiyatlarının denetiminde ve Batılı güçlerin etkisinin dengelenmesinde hem Afrika hem de Rusya'nın ortak çıkarları bulunmaktadır. Ayrıca, Rusya, Afrika'daki geniş silah pazarından vazgeçmeye niyetli değildir. Dolayısıyla Batının ekonomik yaptırımları altında bulunan Rusya'nın Afrika ile ilişkilerini daha çok geliştirmeye hevesli olduğu gözlemlenmektedir. Dahası Rusya'nın Mısır ve Libya'ya karşı ilgisindeki gözle görülür artışın, ABD'nin küresel askeri etkisini sınırlandırmaya ve Avrupa'nın jeopolitiğine etki etmeye yönelik olduğu anlaşılmaktadır. Brezilya'ya benzer bir şekilde Rusya da Afrika ile ilişkilerinde koşulsuzluk ilkesine yaslanmaktadır. Ancak pratik düzlemde, Rusya ilişkilerini daha çok silah ve enerji anlaşmalarında birtakım stratejik imtiyazlara bağlamaktadır. Yine de Rusya'nın üstü örtülü koşullar dayatması, Batı'nın yapısal uyum siyasetlerindeki gibi ayrıntılı ve kapsamlı bir buyurganlık içermemektedir.

Hindistan, Afrika'da Rusya'dan bir adım öndedir ve tıpkı Brezilya gibi insancıl bir kalkınma işbirliği ilkesini öne çıkarmaktadır. 2000'li yıllarda Hindistan'ın Afrika'ya yönelik yardımlarında ciddi artışlar sağlanmıştır. Ancak en nihayetinde Hindistan'ın Afrika'ya artan ilgisi ağırlıklı olarak doğal kaynaklar ve enerji güvenliğiyle ilgilidir. Bununla birlikte Çin'in aksine, Hindistan, daha küçük ölçekli kalkınma işbirliği projelerine ve profesyonel gelişim gibi insan kaynaklarının gelişimine yönelik programlara yaslanmaktadır.

Tartışmasız Çin, Afrika'da en güçlü konuma sahip BRICS ülkesidir. Tıpkı diğer BRICS üyeleri gibi Çin, Afrika ile ilişkilerinde koşulsuzluk ilkesine yaslanmaktadır. Ancak Çin menşei kalkınma proje ve yardımları da, Afrika ülkeleri nezdinde görece küçük ölçekli siyasal ve ekonomik ödüllere bağlanmıştır. Tıpkı Rusya gibi, Çin'in Afrika'daki askeri yayımlaılığı, dünya siyasetinin çok kutuplaşmasına birinci elden katkı koymaktadır. Öte yandan Çin'in Afrika ile artan ekonomik ilişkileri, dünya ekonomisinin çok kutuplaşmasına katkı yapmakla birlikte, kendisinin neo-sömürgeci arzularıyla ilgili yerel halk nezdinde birtakım soru işaretleri uyandırmaktadır. Yine de Çin'in popülerliğinin, diğer Batılı ülkelere nazaran daha yaygın olduğu gözlemlenmektedir.

Son olarak Güney Afrika, kıtanın lider ekonomilerinden ve siyasal öncülerinden bir tanesidir. Diğer BRICS ülkeleri kadar küresel bir etkiye sahip olmasa da, kendi kıtasında stratejik bir konum kazanmıştır. Her ne kadar birçok Afrika ülkesi tarafından "alt-emperyalizm" suçlamasıyla karşılaşsa da, sahip olduğu teknik, insan kaynakları ve kurumsal birikimiyle Afrika'ya gelen yabancı yatırımcıların aracılığı rolünü oynamaktadır. Dolayısıyla daha çok doğal kaynaklar, enerji güvenliği ve savunma işbirliği için bölgeye gelen BRIC ülkeleri, Güney Afrika'nın devlet ve şirket gücüne yaslanmaktadır.

İlerleyen yıllarda BRICS'in Afrika ile ilişkileriyle ilgili araştırma gündemi güncelliğini koruyacaktır. Son gelişmeler ise bu gündemi ilgi uyandırıcı yeni sorularla genişletmektedir. Brezilya'da yaşanmakta olan ekonomik kriz ile birlikte 2018 yılında aşırı sağcı kimliği ve geçmişte Afrika kökenlilere karşı rencide edici söylemleriyle tanınan Jair Bolsonaro'nun başa gelmesi; Brezilya'nın Afrika'daki yükselişini nasıl etkileyecektir? Çin ve Rusya'nın son yıllarda Afrika'da gerçekleştirdiği askeri genişleme nasıl sonuçlanacaktır? "Yeni Marshall Planı" olarak lanse edilen Çin menşei Kuşak ve Yol girişimi, Çin'in Afrika'daki yükselişine ileride neler katabilir? Hindistan'da Afrika ile ilişkilerde yeni bir çığır açmış Başbakan Narendra Modi'nin popülerliği 2018 yılında ciddi bir gerileme yaşamıştır. Modi'siz bir Hindistan, Afrika'da nasıl bir strateji izleyebilir?

Kaynakça

- Acharya, A. (2014). *The End of American World Order*. Londra: Polity.
- Akokpari, J. (2016). South Africa and the African Union's Peace and Security Architecture: Old Responsibilities and New Challenges. *Brazilian Journal of African Studies*, 1(2), 28-47.
- Alcaro, R., Peterson, J., & Greco, E. (Eds.). (2016). *The West and the Global Power Shift: Transatlantic Relations and Global Governance*. New York: Palgrave Macmillan.
- Amin, S. (2013). *Beyond US Hegemony: Assessing the Prospects for a Multipolar World*. Londra: Zed Books.
- Arkhangelskaya, A., & Dodd, N. (2016). Guns and Poseurs: Russia Returns to Africa. In J. van der Merwe, J. Taylor, & A. Arkhangelskaya (Eds.), *Emerging Powers in Africa* (pp. 159-176). New York: Palgrave Macmillan.
- Arkhangelskaya, A., & Shubin, V. (2013). Russia's Africa Policy. *SAIIA Occasional Paper* (Johannesburg, South African Institute of International Affairs), 157, 1-20.
- Batterbury, S., & Ndi, F. (2018). Land-grabbing in Africa. In J. A. Binns, K. Lynch, & E. Nel (Eds.), *The Routledge Handbook of African Development* (pp. 573-582). New York: Routledge.

- Bennett, A. (2010). Process Tracing and Causal Inference. In H. E. Brady, & D. Collier (Eds.), *Rethinking Social Inquiry* (pp. 207–220). Plymouth: Rowman and Littlefield.
- Bhagwati, J. (2004). *In Defense of Globalization*. Oxford: Oxford University Press.
- Black, J. L., & Johns, M. (Eds.). (2016). *The Return of the Cold War: Ukraine, The West and Russia*. New York: Routledge.
- Borshchevskaya, A. (2017). *From Moscow to Marrakech: Russia Is Turning Its Eyes to Africa*. [Available online at: <http://thehill.com/opinion/international/351684-from-moscow-to-marrakech-russia-is-turning-to-africa>], Retrieved on October 12, 2018.
- Campbell, K. (2016). *The Pivot: The Future of American Statecraft in Asia*. New York: Twelve.
- Carmody, P. (2013a). Globalising Solidarity or Legitimizing Accumulation? Brazilian Strategies and Interests in Africa. *Irish Studies in International Affairs*, 24(1), 81-99.
- Carmody, P. (2013b). The Rise of the BRICS in Africa: *The Geopolitics of South-South Relations*. Londra: Zed Books.
- Carmody, P. (2012). A Global Enclosure: The Geo-Logics of Indian Agro-Investments in Africa. In J. A. Allen (Ed.), *Handbook of Land and Water Grabs in Africa: Foreign Direct Investment and Water Security* (pp. 94-103). New York: Routledge.
- Carmody, P. (2016). *The New Scramble for Africa*. Cambridge: Polity Press.
- Collier, D. (2011). Understanding Process Tracing. *Political Science and Politics*, 44(4), 823-830.
- De Freitas, M. V. (2016). *Brazil and Africa: Historic Relations and Future Opportunities*. Washington: GMF.
- Desai, R. (2013). *Geopolitical Economy: After US Hegemony, Globalization and Empire*. Londra: Pluto Press.
- Dollar, D. (2016). *China's Engagement with Africa: From Natural Resources to Human Resources*. Washington: The Brookings Institution.
- Duchâtel, M., Gowan, R., & Rapnouil, M. L. (2016). *Into Africa: China's Global Security Shift*. Londra: European Council on Foreign Relations.
- Eisenman, J., & Shinn, D.H. (2018). China and Africa. In M. Shanguhya, & T. Falola (Eds.), *The Palgrave Handbook of African Colonial and Postcolonial History* (pp. 839-854). New York: Palgrave MacMillan.
- Eljarh, M. (2018). *Russia's Ambitions in Libya*. [Available online at: <http://valdaiclub.com/a/highlights/russia-s-ambitions-in-libya/>], Retrieved on October 12, 2018.
- George, A. L., & Bennett, A. (2005). *Case Studies and Theory Development in the Social Sciences*. Cambridge: MIT Press.
- Gürçan, E. C. (2018). Amerikan hegemonyası ve dünya siyasetinin çok-kutuplulaşması: Post-hegemonyacı bir düzene doğru mu?. *Teori*, 28(4), 8-29.
- Gürçan, E. C. (2019a). Geopolitical Economy of Post-hegemonic Regionalism in Latin America and Eurasia. *Research in Political Economy*, 34(1), 59-86.
- Gürçan, E. C. (2019b). *Multipolarization, South-South Cooperation and the Rise of Post-Hegemonic Governance*. New York: Routledge.
- Gürçan, E. C. (2019c). Political geography of Turkey's intervention in Syria: underlying causes and consequences (2011-2016). *Journal of Aggression, Conflict and Peace Research*, 11(1), 1-10.
- Hardt, M., & Negri, A. (2005). *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Books.
- Hill, M. (2018). *Zambia to Seek Restructuring of Debt to China After IMF Warning*. [Available online at: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-02-13/zambia-to-seek-restructuring-of-debt-to-china-after-imf-warning>], Retrieved on October 12, 2018.
- IMF. (2018). *Online Database*. [Available online at: <https://www.imf.org/en/Data>], Retrieved on October 12, 2018.
- International Energy Agency (IEA). (2015). *India Energy Outlook: World Energy Outlook Special Report*. Paris: IEA.
- Kumar, S., & Stanzel, A. (2016). *India and China: A scramble for Africa?*. [Available online at: https://www.ecfr.eu/article/commentary_india_and_china_a_scramble_for_africa_7086], Retrieved on October 12, 2018.

- Kuznetsov, V, Naumkin, V., & Zvyagelskaya, I. (2018). *Russia in the Middle East: The Harmony of Polyphony*. [Available online at: <http://valdaiclub.com/files/18375/>], Retrieved on October 12, 2018.
- Langan, M. (2017). *Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa*. New York: Palgrave MacMillan.
- Legvold, R. (2016). *Return to Cold War*. Londra: Polity.
- MacKinnon, M. (2007). *The New Cold War: Revolutions, Rigged Elections, and Pipeline Politics in the Former Soviet Union*. Toronto: Random House Canada.
- Mandelbaum, K. (2016). *Mission Failure: America and the World in the Post-Cold War Era*. Oxford: Oxford University Press.
- Mariam, A. G. (2017). *Chinese Neocolonialism in Africa*. [Available online at: <https://www.pambazuka.org/global-south/chinese-neocolonialism-africa>], Retrieved on October 12, 2018.
- McCoy, A. W. (2017). *In the Shadows of the American Century: The Rise and Decline of US Global Power*. Chicago: Haymarket Books.
- Ministry of External Affairs. (2017). *Question No.153: Indian Aid to African Countries*. [Available online at: <http://www.mea.gov.in/lok-sabha.htm?dtl/28705/QUESTION+NO153+INDIAN+AID+TO+AFRICAN+COUNTRIES>], Retrieved on October 12, 2018.
- Muchie, M., Lukhele-Olorunju, P., & Akpor, O. (Eds.). (2013). *The African Union Ten Years After: Solving African Problems with Pan-Africanism and the African Renaissance*. Pretoria: Africa Institute of South Africa.
- Muntschick, J. (2018). *The Southern African Development Community (SADC) and the Europe*. New York: Palgrave MacMillan.
- Murray, D., & Brown, D. (Eds.). (2012). *Multipolarity in the 21st Century: A New World Order*. New York: Routledge.
- Nathan, L. (2012). *Community of Insecurity: SADC's Struggle for Peace and Security in Southern Africa*. Farnham: Ashgate.
- Ndambendia, H. (2015). Africa Trade and Investment with BRIC Nations in a Changing Economic Landscape: The Role of China. *MPRA Working Papers*, Issue 71675, 1-20.
- Neale, E. (2018). *Russia: Is Syria's Fate Libya's Future?*. [Available online at: <http://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/russia-is-syria-s-fate-libya-s-future-2>], Retrieved on October 12, 2018.
- Oğultürk, M. C. (2017). Russia's Renewed Interests in the Horn of Africa as a Traditional and Rising Power. *Russia's Dual Roles in Global Politics as a Traditional Great Power and a Rising Power*, 2(1), 121-143.
- Prys, M. (2012). *Redefining Regional Power in International Relations*. New York: Routledge.
- Robinson, W. I. (2004). *A Theory of Global Capitalism: Production, Class, and State in a Transnational World*. Baltimore: The Johns Hopkins University.
- Scholvin, S. (2014). *The Geopolitics of Regional Power: Geography, Economics and Politics*. New York: Routledge.
- Seifert, J. (2013). New Asymmetries or Old Patterns? South-South Cooperation between Brazil and Angola. In J. van der Merwe, I. Taylor, & A. Arkhangelskaya (Eds.), *Emerging Powers in Africa* (pp. 129-157). New York: Palgrave Macmillan.
- Sicurelli, D. (2013). The Security Culture of the African Union Adapting and Reacting to External Models. In U. Lorenz-Carl, & M. Rempe (Eds.), *Mapping Agency Comparing Regionalisms in Africa* (pp. 17-34). New York, Routledge.
- Söderbaum, F. (2003). *The New Regionalism in Africa*. New York: Routledge.
- South China Morning Post. (2017). *Chinese Nationals Held in Zambia over Illegal Mining*. [Available online at: <https://www.scmp.com/news/china/diplomacy-defence/article/2096858/chinese-nationals-held-zambia-over-illegal-mining>], Retrieved on October 12, 2018.
- Stolte, C. (2015). *Brazil's Africa Strategy: Role Conception and the Drive for International Status*. New York: Palgrave MacMillan.
- Stuenkel, O. (2016a). *Post-Western World: How Emerging Powers Are Remaking Global Order*. Cambridge: Polity Press
- Stuenkel, O. (2016b). *The BRICS and the Future of Global Order*. Londra: Lexington Books.

- Suyama, B., Waisbich, L. T., & Leite. (2016). Brazil as a Development Partner Under Lula and Rousseff: Shifts and Continuity. In J. Gu, A. Shankland, & A. Chenoy (Eds.), *The BRICS in International Development* (pp. 25-62). New York: Palgrave Macmillan.
- TASS. (2017), *Russia–Africa: A Structural Approach to Cooperation in the New Economic Reality*. [Available online at: <http://tass.com/sp/948360>], Retrieved on October 12, 2018.
- Taylor, I., der Merwe, J. V., & Dodd, N. (2016). Nehru's Neoliberals: Draining or Aiding Africa?. In J. V. Merwe, I. Taylor, & A. Arkhangelskaya (Eds.), *Emerging Powers in Africa: A New Wave in the Relationship?* (pp. 107-128). New York: Palgrave MacMillan.
- Touray, O. A. (2016). *The African Union: The First Ten Years*. Lanham: Rowman & Littlefield.
- Tozzo, B. (2018). *American Hegemony after the Great Recession: A Transformation in World Order*. New York: Palgrave Macmillan.
- Trickett, N. (2018). *Why Putin's Oil Maneuvers Will Keep Russia in the Middle East*. [Available online at: <https://www.washingtonpost.com/news/monkey-cage/wp/2018/04/05/why-putins-oil-maneuvers-will-keep-russia-in-the-middle-east/?noredirect=on>], Retrieved on October 12, 2018.
- United Nations. (2018). *UN Comtrade Database*. [Available online at: <https://comtrade.un.org/data/>], Retrieved on October 12, 2018.
- Vennesson, P. (2008). Case Studies and Process Tracing: Theories and Practices. In D. Porta, & M. Keating (Eds.), *Approaches and Methodologies in the Social Sciences: A Pluralist Perspective* (pp. 223-239). Cambridge: Cambridge University Press.
- Wezeman, P. D., Fleurant, A., Kuimova, A., Tian, N., & Wezeman, S. T. (2018). *Trends in International Arms Transfers, 2017*. Solna: SIPRI.
- Wolf, M. (2004). *Why Globalization Works*. New Haven: Yale University Press.
- Woodley, D. (2017). *Globalization and Capitalist Geopolitics: Sovereignty and state power in a multipolar world*. New York: Routledge.

Extended Abstract

Aim and Scope

Africa constitutes a strategic point of convergence of world powers competing fiercely to control natural resources and establish hegemony over the rest of the world. The rise of the BRICS as a major contender to US global hegemony has certainly given a new impetus to the global quest for the control of Africa's markets. Against this background, this article aims to understand the geopolitical and economic dynamics of the BRICS' rise in Africa within the context of global power relations. The article is divided into five parts, which address each BRICS member's relations with Africa in alphabetical order (Brazil, Russia, India, China and South Africa).

Methods

The data used in this article are derived from international databases and secondary sources. The article uses the technique of process tracing, which heavily relies on logical reasoning and evidence gathering. The interpretivist mode of process tracing allows for a more flexible narrative structure without compromising its empirical robustness. This interpretivist mode is of great convenience for strategic analysis, which is also interested in understanding the preferences, goals, values and perceptions of global actors.

Findings

A geopolitical-economic assessment of the BRICS' rise in Africa reveals that China has no rivals among the BRICS countries in its capacity to engage the African continent. China has surpassed the US economy in terms of FDI, trade volume and loan provisions in Africa, while India and Brazil have recorded noticeable increases in their investment and trade by also increasing their commitment to development cooperation. South Africa serves as the gateway to the African continent for other BRICS countries.

Conclusion

Overall, the geopolitical-economic dynamics of the BRICS' rise is strongly articulated in these countries' strategic interests in Africa's energy, natural resources, and arms demand. As different from the Western approach to conditional development aid, the BRICS promotes the principle of "development cooperation", which hinges on infrastructural and social development at the expense of Western economic influence in Africa. Moreover, certain BRICS members' interest in military expansionism constitutes another catalyst for the multipolarization of world politics in Africa. Although the BRICS' rise provides ample opportunities for African development, it also amplifies Africa's dependency on resource extractivism and arms trade. This dependency comes with an enormous human and environmental cost. The article's conclusions support the argument on the multipolarization of world politics at the expense of US global hegemony.

Mikroorganizmaların Özelliklerini Anlama Düzeylerinin Belirlenmesine Yönelik Gelişimsel Bir Çalışma¹

A Developmental Study to Determine the Levels of Understanding the Properties of Microorganisms

Ufuk Töman², Ezelnur Çeker³

Öz

Bu araştırma; ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite son sınıf seviyelerinde öğrenim gören öğrencilerin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri ve mevcut kavram yanlışlarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır. Araştırmanın örneklemini; Bayburt ilinde bulunan, rastgele seçilmiş bir ilkokul (n=30), bir ortaokul (n=30), bir lise (n=30) ve Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi son sınıf öğrencileri (n=30) oluşturmaktadır. Araştırmada, gelişimsel araştırma yöntemi (enlemsel) kullanılmıştır. Veriler, araştırmacılar tarafından geliştirilen Kavramsal Anlama Testi (KAT) ve yarı yapılandırılmış mülakat ile toplanmıştır. Kavramsal Anlama Testi ile öğrencilerin mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı bilgi düzeyleri ve kavram yanlışları tespit edilmiştir. Bunun yanında öğrencilerin bu kavrama yönelik duygu ve düşüncelerini öğrenmek için yarı yapılandırılmış mülakattan yararlanılmıştır. Test ve mülakatlardan elde edilen bulgular, mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı olan anlamaların farklı kategorilerde yer aldığını göstermiştir. Hatta mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı bütün öğrenim seviyelerinde kavram yanlışları ile karşılaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mikroorganizmaların Özellikleri, Kavramsal Anlama Testi, Kavram Yanlışları

Abstract

The aim of this study was to determine the level of understanding of microorganisms and to determine the current misconceptions of elementary school, middle school, high school and university students. The sample of the research; In Bayburt province, a randomly selected primary school (n = 30), a secondary school (n = 30), a high school (n = 30) and Bayburt University final year students (n = 30) are the students. In the research, developmental research method (latitute) was used. The data were collected by the Conceptual Understanding Test and semi-structured interview developed by the researchers. With the Conceptual Understanding Test, students' knowledge levels and misconceptions related to the characteristics of microorganisms were determined. In addition, semi-structured interview was used to learn the students' feelings and thoughts about this concept. Findings from the tests and interviews show that the understandings related to the characteristics of microorganisms are in different categories. In fact, misconceptions were encountered in all levels of learning related to the properties of microorganisms.

Keywords: Microorganisms Properties, Conceptual Understanding Test, Misconceptions.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 21 / 11 / 2018

Accepted: 28 / 08 / 2019

¹ Bu çalışma Ezelnur ÇEKER' in Yüksek Lisans tez çalışmasına dayanmaktadır.

² Dr. Öğr. Üyesi., Bayburt Üniversitesi, utoman@bayburt.edu.tr, Orcid:0000-0003-3545-7097.

³ Bayburt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Öğrencisi, ezelnurceker@gmail.com, Orcid:0000-0002-0984-8193.

Giriş

Gelişmiş toplumlarda, fen bilimleri çok önemli bir yere sahiptir. İçinde yaşadığımız bilgi çağında fen eğitimi, gelecek nesillerin daha güçlü ve sağlıklı bir şekilde yaşamaları için büyük önem arz etmektedir. Fen bilimleri, insanların yaşadığı ortamı ve ortamdaki doğa olaylarını anlamaya, olguları izah etmeye yardımcı olur. İnsanlar, fen bilimlerini öğrenerek yaşadığı çevreyi ve doğayı kontrol etmeyi olayları önceden tahmin etmeyi öğrenir. Ayrıca insanoğlunun kendi canlılık yapısını tanıması, canlılar arasındaki ilişki ve iletişimlerin doğru olarak kavranması içinde fen bilimlerinin öğrenilmesi gereklidir. Bireyler fen bilimlerini iyi özümstedikleri takdirde evreni ve doğayı daha iyi anlar, toplumu ve toplumsal olayları analiz eder, eleştiren sorgulayan bireyler olarak yetişir (Temizyürek, 2003).

Fen bilimlerinin konularından biri olan mikroorganizma kavramı ise geleceğimiz ve sağlığımız açısından büyük önem arz etmektedir. Çıplak gözle görülemeyecek kadar küçük ve genellikle tek hücreli yapıda bulunan mikroorganizmalar; atmosfer, yerin en derin noktaları, buzullar, gayzerler, hava, su, toprak, besinler, deri ve canlıların vücudu gibi dünyanın hemen hemen her yerinde yaşayabilecek özel bir yapıya sahiptirler (Hürcan ve Önder, 2012; Şahin, 2007; Yel, Bahçeci ve Yılmaz, 2008).

Bakteriler, mantarlar (mayalar ve küfler), algler ve protozoalar temel mikroorganizmalardır. Şapkalı mantarlar, yosunlar, likenler de aslında mikroorganizmalardır, ancak bunlarda farklılaşmış hücreler ve/veya birleşmiş hücreler olduğu için normal bitkilere benzer görünümündedirler. Bakteri ve mayalarda bu şekilde birleşmiş veya farklılaşmış hücreler bulunmamaktadır (URL-1).

Toplum tarafından mikroorganizmalar, genellikle hastalık yapıcı ve zararlı olarak nitelendirilmektedir (Çobanoğlu ve Kalafat, 2012). Mikroorganizmalarla alakalı toplumun yanlış kanıları üzerine öğrencilerde kavram yanlışları oluşmaktadır (Şahin, 2005). Oluşan kavram yanlışları giderilmediği takdirde öğrencilerin daha sonraki öğrenmeleri olumsuz olarak etkilenmektedir (URL-2). Bundan dolayı kavramların öğretimi yapılmadan önce öğrencilerde, öğretilecek kavramla alakalı var olan kavram yanlışları belirlenmelidir. Böylece, daha anlamlı ve kalıcı öğrenmeler gerçekleştirilebilir. Öğrencilerde var olan kavram yanlışları giderilmediği veya düzeltilmediği takdirde öğrencilerin daha sonraki öğrenmeleri de bundan etkilenecektir (Yetkin ve Yiğitbaş, 2008).

Mikroorganizmaların birden fazla yararı olmasına rağmen bu özellikleri göz ardı edilmektedir. Mikroorganizmalar; "azot döngüsü, iklim ve yağış olayları, hamurun mayalanması, sütte peynir-yoğurt-kefir-kıyma-boza elde edilmesi, üzüm suyundan sirke üretilmesi, alkollü içecek üretimi (bira, şarap), turşu yapımı, atıkların ayrıştırılması, çeşitli endüstriyel ürünlerin üretimi (alkol, aseton, butanol vs), biyolojik atık su arıtımı, biyogaz reaktörleri, maden yataklarının islah edilmesi, biyolojik gübre üretimi, doğadaki C, N, P, S gibi döngülerde, genetik pek çok çalışmada, B ve K vitamini sentezi, ilaç üretimi (antibiyotik, aşı)" gibi alanlarda fayda sağlamaktadır (Uzunkaya ve Özgür, 2011) .

Mikroorganizmaların faydalarına derslerde vurgu yapılarak, bu konuda öğrenciler bilinçlendirilmelidir (Korkmaz, 2015). Bu bilinçle öğrenciler, yaşamımız için çok önemli olan mikroorganizma kavramına yönelik farkındalık geliştirebilirler. Kavram yanlışlarından uzak, doğru bir fen eğitimi ile farkındalıkları yüksek öğrenciler yetiştirilebilir. Birçok farklı alanda kullanılan mikroorganizmalara yönelik farkındalıkları yüksek öğrenciler yetiştirmek, geleceğimiz için büyük önem arz etmektedir (Töman, 2011). Bu bağlamda öğretim programları incelendiğinde; 4. sınıfların, Canlılar ve Yaşam konu alanına ait "Besinlerimiz" isimli 2. ünitesinde "Besinler ve Özellikleri" konu başlığı altında "Sağlıklı bir yaşam için besinlerin tazeliğinin ve doğallığının önemini, araştırma verilerine dayalı olarak tartışır.", "Dondurulmuş besinler, paketlenmiş besinler, son kullanma tarihi gibi kavramlar üzerinde durulur.", "Ayrıca besinlerin temizliği konusuna öğrencilerin dikkati çekilir." ve "İnsan sağlığı ile dengeli beslenmeyi ilişkilendirir." şeklinde kazanımlar yer almaktadır (MEB, 2018a).

8. sınıfların, Canlılar ve Yaşam konu alanına ait "DNA ve Genetik Kod" isimli 2. ünitesinde "Biyoteknoloji" konu başlığı altında "Genetik mühendisliğini ve biyoteknolojiyi ilişkilendirir.", "İslah, aşılama, gen aktarımı, klonlama, gen tedavisi örnekleri üzerinde durulur"(MEB, 2018a).

12. sınıfların, "Genden Proteine" isimli 1. ünitesinde "Genetik Şifre ve Protein Sentezi" konu başlığı altında "Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji kavramlarını açıklar.", "Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji arasındaki farkların tartışılması sağlanır.", "Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji uygulamalarını açıklar.", "Genetik mühendisliği ve biyoteknoloji uygulamalarının insan hayatına etkisini değerlendirir.", "Aşı, antibiyotik, insülin, interferon üretimi, kanser tedavisi ve gen terapisi uygulamaları kısaca açıklanır." şeklinde kazanımlar yer almaktadır (MEB, 2018b).

Eğitim Fakültelerinin Fen Bilgisi Öğretmenliği Bölümünün, 3. yarıyılında "Genel Biyoloji 1" ve "Genel Biyoloji Laboratuvar 1"; 4. yarıyılında "Genel Biyoloji 2"; 6. yarıyılında "Genetik ve Biyoteknoloji" ile "Çevre Bilimi"; 7. yarıyılında "Biyolojide Özel Konular" ve 8. yarıyılında "Beslenme ve Sağlık" gibi temel derslerinde mikroorganizmayla alakalı (mikroorganizma çeşitleri, besin zinciri, madde döngüleri, hijyen, sağlık, mayalanma, mikroskop...) kavramlara yer verilmektedir.

Bu araştırmada, mikroorganizma kavramının farklı öğrenim seviyelerinde öğrenilme durumu ve var olan kavram yanlışları tespit edilmiştir. Yaşamımızın her alanını etkileyen mikroorganizma konusunda, farklı öğrenim seviyelerinde bulunan öğrencilerde farkındalık oluşturmak açısından bu araştırma önem taşımaktadır. Bu araştırma ile farklı öğrenim seviyelerinde bulunan öğrencilerin, mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri ve var olan kavram yanlışları tespit edilmek istenmiştir.

1. Yöntem

Bu araştırmada, mevcut durumu saptamaya çalışan betimsel araştırma yaklaşımlarından gelişimci araştırma yöntemi içerisinde enlemsel (kesitsel/cross-sectional) yöntem kullanılmıştır. Aynı örneklem grubu ile uzun süre çalışmanın mümkün olmadığı durumlarda, örneklemin takip edileceği eşdeğer gruplarla (farklı yaş grupları) çalışmanın yürütülmesine imkân sağladığı için bu çalışmada enlemesine araştırma türü kullanılmaya karar verilmiştir. Araştırmanın örneklemini; Bayburt ilinde bulunan rastgele (random/gelişigüzel) seçilmiş bir ilkokul, bir ortaokul, bir fen lisesi ve Bayburt Üniversitesi Eğitim Fakültesi fen bilgisi öğretmenliği son sınıfta bulunan her seviyeden 30 öğrenci olmak üzere toplam 120 öğrenci oluşturmaktadır. Bu araştırma, “mikroorganizmaların özellikleri” konusu ile sınırlandırılmıştır.

1.1. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak; öğrencilerin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeylerini ve kavram yanlışlarını tespit edebilmek amacıyla Kavramsal Anlama Testi (KAT) ve yarı yapılandırılmış mülakat kullanılmıştır.

1.1.1. Kavramsal Anlama Testi (Kat)

Kavramsal Anlama Testi, farklı sınıf seviyelerinde bulunan öğrencilerin mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı anlama düzeylerini ve kavram yanlışlarını ortaya çıkarmayı amaçlayan 8 açık uçlu sorudan oluşan bir testtir. Testte yer alan sorular; mikroorganizmaların özellikleriyle ilgili yapılmış araştırmalar incelenerek, öğrenci kazanımları dikkate alınarak araştırmacılar tarafından araştırmanın amacına ve bütün öğrenim seviyelerine uygun olacak şekilde geliştirilmiştir. Bu araştırmalarda derlenen soruların güvenilirliğinin sağlandığı varsayılmıştır. Geliştirilen soruların güvenilirliğini sağlamak için testin pilot uygulaması yapılmıştır. Bunun yanı sıra test sorularının geçerliliği; alanlarında uzman

iki biyoloji öğretmeni, iki fen bilgisi öğretmeni ve fen bilgisi eğitimi ana bilim dalında görevli iki öğretim üyesinin görüşleri alınarak sağlanmıştır. KAT, her sınıf seviyesinden 30 öğrenciye uygulanmıştır.

Kavramsal Anlama Testi verilerinden elde edilen bulgular sunulurken bazı kısaltmalardan yararlanılmıştır. Bu kısaltmaların açılımı aşağıda sunulmuştur. Örneğin, T1-1; “teste cevap veren ilkokul öğrencilerinden birinci öğrenciyi simgelemektedir” şeklinde kısaltma yapılmıştır.

T: Test, İ: İlkokul son sınıf öğrencisi (4. sınıf), O: Ortaokul son sınıf öğrencisi (8. sınıf), L: Lise fen lisesi son sınıf öğrencisi (12. sınıf), Ü: Üniversite fen bilgisi öğretmenliği son sınıf öğrencisi, 1: Birinci öğrenci, 2: İkinci öğrenci, 3: Üçüncü öğrenci, 4: Dördüncü öğrenci, 5: Beşinci öğrenci.

1.1.2. Yarı Yapılandırılmış Mülakat

Yapılan çalışmada Kavramsal Anlama Testine (KAT) ek olarak, verilerin doğruluğunu desteklemek, kavramlar arasındaki ilişkileri belirleyebilmek, öğrencilerin neden öyle düşündüklerini ve bilimsel kavramlardan farklı şekilde nasıl anladıklarını ayrıntılı olarak inceleyebilmek amacıyla her sınıf seviyesinden 5 öğrenci olmak üzere toplam 20 öğrenci ile de yarı yapılandırılmış mülakat yapılmıştır.

Mülakat sorularının araştırmanın amacına uygun olarak hazırlanıp hazırlanmadığı kapsam geçerliliği yönünden değerlendirilmiştir. Uzman incelemeleri sonucunda mülakatta sorulan soruların çalışmanın amacına uygun olarak hazırlandığı görülmüştür. Açık uçlu soruların yer aldığı mülakat sorularının güvenilirliğini sağlamak için pilot uygulaması yapılmıştır.

Mülakat verilerinden elde edilen bulgular sunulurken bazı kısaltmalar kullanılmıştır. Bu kısaltmaların açılımı aşağıda verilmiştir. Örneğin, M1-1; “mülakat yapılan ilkokul öğrencilerinden birinci öğrenciyi simgelemektedir” şeklindedir.

A: Araştırmacı (Mülakatçı), M: Mülakat, İ: İlkokul son sınıf öğrencisi (4.sınıf), O: Ortaokul son sınıf öğrencisi (8.sınıf), L: Fen Lisesi son sınıf öğrencisi (12.sınıf), Ü: Üniversite fen bilgisi öğretmenliği son sınıf öğrencisi, 1: Birinci öğrenci, 2: İkinci öğrenci, 3: Üçüncü öğrenci, 4: Dördüncü öğrenci, 5: Beşinci öğrenci.

1.2. Verilerin Analizleri

Öğrencilerin mikroorganizmaların özelliklerini anlama seviyelerini belirleyebilmek için kullanılan testten ve mülakat sorularından elde edilen verilerin nasıl analiz edildiğine ilişkin bilgiler aşağıda verilmiştir.

1.2.1. Kavramsal Anlama Testi (Kat)

Veri analizine başlamadan önce öğrencilerin cevap kağıtları, her bir öğrenim seviyesi için 1'den başlayarak 30'a kadar numaralandırılmıştır. Cevap kağıtlarındaki kişi isimleri, objektif verilere ulaşmak amacıyla kodlama ile belirlenmiştir.

Testte yer alan sorulardan elde edilen veriler ayrı ayrı olarak incelenmiştir. Öğrencilerin teste vermiş oldukları cevaplar, anlama seviyelerine uygun olacak şekilde kategorilere yerleştirilmiştir. Bu çalışmada, açık uçlu sorulardan elde edilen verilerin analizinde öğrencilerin cevapları "tam anlama", "kısmi anlama", "özel kavram yanlışlığıyla kısmi anlama", "kavram yanlışlığı" ve "anlamama" şeklinde 5 kategoride toplanmıştır. Anlama seviyesiyle ilgili olan kategoriler ve bu kategorilerin içerikleri Tablo 1'de gösterilmiştir.

Tablo 1. Testte Bulunan Soruları Analiz Etmek İçin Kullanılan Gruplar ve İçerikleri

Anlama Düzeyleri	Puanlama Ölçütleri
Tam Anlama	➤ Geçerliliği olan cevabın bütün yönlerini içeren cevaplar
Kısmi Anlama	➤ Geçerli olan cevabın bir yönünü içeren fakat bütün yönlerini içermeyen cevaplar
Özel Kavram Yanlışlığıyla Kısmi Anlama	➤ Kavramın kısmen anlaşıldığını gösteren fakat aynı zamanda bir kavram yanlışlığını da içeren cevaplar
Kavram Yanlışlığı	➤ Bilimsel olarak yanlış olan cevaplar
Anlamama	➤ "Boş bırakma", "bilmiyorum", "anlamadım" gibi benzer ifadeler içeren cevaplar ➤ Soruyu aynen tekrarlama ➤ Alakasız ya da açık olmayan cevaplar

Testteki her soruya verilen cevaplar, anlama düzeyi kategorilerinin yardımıyla analiz edilmiştir. Böylece her bir kategoriye giren öğrenci cevapları belirlenerek yüzde olarak hesaplanmış ve tablo halinde verilmiştir.

1.2.2. Yarı Yapılandırılmış Mülakat

Yapılan görüşmelerin tekrar dinlenebilmesi, veri kaybı olmaması ve öğrencilerin dikkatlerini dağıtmamak amacıyla, görüşme sırasında öğrencilerden izin alınarak ses kaydı alınmıştır. Görüşme kayıtlarının tümü dinlenerek yazılı dokümana dönüştürülmüş ve öğrencilerin söylemleri teyit edilmiştir. Farklı zamanlarda veriler tekrar analiz edilerek araştırmanın tutarlılığı sağlanmıştır.

Yapılan mülakatlar sonucunda öğrencilerin söylemleri düzenlenirken; içeriğin daha açık ve anlaşılır olmasını sağlamak amacıyla mülakat yapılan öğrencilerin orijinal cevapları olabildiğince korunmuştur.

Yapılan mülakatların analizinde öğrencilerin cevapları, söylemlerindeki ortak özelliklere ve amaca uygun olarak kategorilere yerleştirilerek frekans değerleri hesaplanmıştır. Yapılan analizde, birbirine benzer ifadeleri içeren cevaplar aynı kategoriye yerleştirilmiştir. Ayrıca öğrencilerin sorularla bağlantılı olarak verdikleri cevaplar arasından seçilen özgün cevaplar, örnek teşkil etmesi açısından doğrudan sunulmuştur (Töman, 2011).

2. Bulgular

Farklı öğrenim seviyelerinde bulunan öğrencilerin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri ve mevcut kavram yanlışlarının belirlenmesinin amaçlandığı çalışmanın bu bölümünde, çalışmada uygulanan Kavramsal Anlama Testi ve mülakat uygulamalarından elde edilen bulgulara ve bulguların tartışmalarına yer verilmiştir.

2.1. Kavramsal Anlama Testinden Elde Edilen Bulgular

İlkokul, ortaokul, fen lisesi ve üniversite fen bilgisi öğretmenliği son sınıf öğrencilerinin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri geliştirilen test ile ortaya çıkarılmış ve elde edilen bulgular aşağıda takdim edilmiştir.

2.1.2. Öğrencilerin Mikroorganizmaların Özelliklerini Anlama Düzeyleri

Mikroorganizmaların özellikleri başlığı altında mikroorganizmaların nasıl görülebileceği, varlıklarının nasıl hissedilebileceği, hangi ortamlarda bulunup bulunmadıkları, diğer canlılarla ortak ve farklı olan özellikleri, canlı olup olmadıkları ve çeşitlerini içeren sorular bulunmaktadır. Uygulanan testten elde edilen verilere göre ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Öğrencilerin Mikroorganizmaların Özelliklerini Anlama Düzeyleri (%)

Soru No	Tam Anlama				Kısmi Anlama				Özel Kavram Yanılgısı İle Kısmi Anlama				Kavram Yanılgısı				Anlamama			
	İ	O	L	Ü	İ	O	L	Ü	İ	O	L	Ü	İ	O	L	Ü	İ	O	L	Ü
1	93	77	93	90	0	0	3	3	0	0	3	7	0	7	0	0	7	17	0	0
2	23	17	7	3	53	63	73	97	0	0	0	0	0	0	0	0	23	20	20	0
3	27	0	13	10	67	97	83	87	0	0	3	3	0	0	0	0	7	3	0	0
4	33	77	47	57	0	0	0	7	0	0	13	13	57	20	33	23	10	3	7	0
5	20	7	0	3	47	30	70	73	0	3	13	0	0	0	0	7	33	60	17	17
6	13	10	20	3	40	47	63	73	0	0	3	0	0	0	0	3	47	43	13	20
7	30	7	50	43	0	3	0	0	0	0	7	0	0	0	0	3	70	90	43	53
8	13	7	10	10	7	37	60	57	3	7	0	17	0	0	0	7	77	50	30	10
Ort.	32	25	30	27	27	35	44	50	0	1	5	5	7	3	4	5	34	36	16	13

İ: İlkokul (n=30), O: Ortaokul (n=30), L: Lise (n=30), Ü: Üniversite (n=30)

Kavramsal Anlama Testinin 1. sorusunda mikroorganizmaların nasıl görülebileceği sorusu öğrencilere yöneltilmiştir. Tablo 2'de bulunan veriler analiz edildiğinde, ilkokul ve lise son sınıf öğrencilerinin diğer öğrenim seviyelerine oranla daha yüksek ve aynı oranda (%93) tam anlama gösterdikleri saptanmıştır. Bu oranı ardı sıra üniversite (%90) ve ortaokul (%77) son sınıf öğrencileri takip etmiştir. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite seviyelerinde tam anlama kategorisinde cevap veren öğrenciler "mikroorganizmaların mikroskop yardımı ile görülebileceğini" ifade etmişlerdir. Artan öğrenim seviyesine bağlı olarak öğrencilerin cevaplarındaki detay artmıştır. Örnek olarak, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, "Mikroskop ile görebiliriz, (Tİ-23)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Mikroskopa görürüz, (TO-30)" bir lise son sınıf öğrencisi ise, "Gözle görülemeyecek kadar küçük canlılar olduğu için mikroskop altında görülürler, (TL-30)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Paramesyum, tek hücreli bir mikroorganizma olarak mikroskop altında görülebildiği gibi bir bağırsak bakterisi olan E. coli kimyasallarla boyanarak gözlemlenebilir. Yani gözlem işini mikroskop yardımıyla yaparız, (TÜ-20)" biçiminde ifade etmiştir.

1. sorunun kısmi anlama kategorisinde lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin (%3) cevap yüzdeleri aynı oranda iken ilkokul ve ortaokul son sınıf öğrencilerinin bu kategoride cevap yüzdelerine ulaşamamıştır. Mesela bu soruya, bir lise son sınıf öğrencisi, "Çeşitli teknolojik aletlerle görülür, (Tİ-14)" bir üniversite son sınıf öğrencisi, "Örnek alınarak laboratuvar ortamlarında incelenebilir. Kan tahlilleri yapılarak, (TO-13)" biçiminde yanıt vermiştir.

Özel kavram yanılgısı ile kısmi anlama kategorisinde en yüksek oran üniversite son sınıf öğrencilerine (%7) aittir. Bu oranı lise son sınıf öğrencileri (%3) izlemiştir. Bu kategoride ilkokul ve ortaokul son sınıf öğrencilerinin cevaplarına rastlanmamıştır. Örneğin, bir lise son sınıf öğrencisi, "Dürbün, mikroskop arada teleskop yardımıyla görülür, (Tİ-29)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Mikroskop yardımıyla. Gözle de görülebilirler, (TÜ-21)" biçiminde cevaplamıştır.

Kavram yanılgısı kategorisinde sadece ortaokul son sınıf öğrencilerinin (%7) cevap yüzdelerine rastlanmıştır. Bu kategoride diğer öğrenim seviyelerinin (ilkokul, lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin) cevaplarına rastlanmamıştır. Bu

kategori ile alakalı olarak ortaokul son sınıf öğrencilerinden bir tanesi, "Teleskop, (TO-23)" bir diğer ortaokul öğrencisi ise, "Büyüteç, (TO-19)" cevabını vermiştir.

1. sorunun anlamama kategorisinde en yüksek oranın ortaokul son sınıf öğrencilerine (%17) ait olduğu belirlenmiştir. Bu oranın ilkokul son sınıf öğrencilerinde (%7) daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinden bu kategoride yanıt veren öğrenci yer almamaktadır.

Tablo 2'den de görüldüğü gibi 2. soruyla alakalı tam anlama kategorisinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%23) ait olduğu belirlenmiştir. Bu oranı sırasıyla ortaokul (%17), lise (%7) ve üniversite (%3) son sınıf öğrencileri izlemiştir. Farklı öğrenim seviyelerinde tam anlama kategorisinde cevap veren öğrenciler "mikroorganizmaların varlığının hastalık, çürüme, mayalanma, küflenme ile anlaşılabilirliğini" belirtmişlerdir. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, "Hasta olduğumuzda ve ekme küflendiğinde, (Tİ-5)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Bu canlılar çürümeye veya hastalıklara neden olduğundan sebep-sonuç ilişkisiyle bunu anlayabiliriz. Yine mikroskopla anlayabiliriz, (TO-10)" bir lise son sınıf öğrencisi ise, "Herhangi hastalık durumunda, madde üzerinde normal dışı gelişen herhangi renk, koku, yapı değişimi durumunda anlayabiliriz, (TL-5)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Çürüyen, mayalanan ve hastalanma gibi olaylardan anlarız, (TÜ-10)" gibi öğrenci cevapları bu kategoriye örnek teşkil etmiştir.

Kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın üniversite son sınıf öğrencilerine (%97) ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla lise (%73), ortaokul (%63) ve ilkokul (%53) son sınıf öğrencileri izlemiştir. Artan öğrenim seviyesine bağlı olarak öğrencilerin cevap yüzde oranları artmıştır. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, "Mikroskopla bakarak anlayabiliriz, (Tİ-23)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Hasta olduğumuz zaman anlarız, (TO-30)" bir lise son sınıf öğrencisi ise, "Alınan örneklerle mikroskopta incelenerek anlaşılabilir, (TL-30)" bir üniversite öğrencisi ise, "Bir maddede veya canlıda çürüme, küflenme gibi kimyasal değişimler meydana geldiğinde, (TÜ-29)" şeklinde cevaplamıştır.

2. soru ile alakalı özel kavram yanılgısı ile kısmi anlama ve kavram yanılgısı kategorilerinde farklı öğrenim seviyelerinde bulunan öğrencilerin cevapları ile karşılaşılmamıştır.

Anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%23) ait olduğu saptanmıştır. Bu oranın ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinde (%20) daha düşük ve aynı düzeyde olduğu görülmüştür. Üniversite son sınıf öğrencilerinden bu kategoride yanıt veren öğrenci yer almamaktadır.

Uygulanan testin 3. sorusunda, ilkokul son sınıf öğrencilerinin (%27) daha yüksek oranda tam anlama gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla lise (%13) ve üniversite (%10) son sınıf öğrencileri takip etmiştir. Tam anlama kategorisinde ortaokul son sınıf öğrencilerinin cevaplarına rastlanmamıştır. İlkokul, lise ve üniversite düzeyinde tam anlama kategorisinde bulunan öğrenciler mikroorganizmaların bulunduğu ortamları "çöplük, bataklık, yanardağ, hava, su, toprak..." şeklinde belirtmişlerdir. Artan öğrenim seviyesine bağlı olarak (ortaokul hariç) tanımlarda detay artmıştır. Mesela, bir ilkokul öğrencisi, "Havada, suda, toprakta, nemli ortamlarda, (Tİ-14)" bir lise son sınıf öğrencisi, "Çöplüklerde, bataklıklarda ve pis yerlerde, (TL-22)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Temiz olmayan yerlerde, çöplüklerde, yanardağlarda, hijyenik olmayan bütün maddelerde, sırada, masada... Kısacası hayatımızın hemen hemen her yerinde mevcuttur, (TÜ-25)" biçiminde verilen öğrenci cevapları bu kategori için örnek teşkil etmiştir.

Kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın ortaokul son sınıf öğrencilerine (%97) ait olduğu gözlemlenmiştir. Bu oranı sırasıyla üniversite (%87), lise (%83) ve ilkokul (%67) son sınıf öğrencileri seyretmiştir. Mesela, bir ilkokul öğrencisi, "Tuvaletlerde, kapı kollarında ve parada, (Tİ-4)" bir ortaokul öğrencisi, "Kirli ortamlarda, (TO-2)" bir lise son sınıf öğrencisi, "Genellikle pis ortamlarda bulunurlar. Üreme olanaklarının elverişli olduğu ortamlarda bulunurlar, (TL-18)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Çürümüş ve mayalanmış gıdalarda, (TÜ-19)" biçiminde cevaplamıştır.

Özel kavram yanılgısı ile kısmi anlama kategorisinde lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin eşit değere (%3) sahip olduğu belirlenmiştir. Bu kategoride ilkokul ve ortaokul son sınıf öğrencilerinin cevaplarına rastlanmamıştır. Örnek olarak, lise son sınıf öğrencisi, "Mikroplar, kirli ve pasaklı ortamlarda bulunurlar. Mikroorganizmalar ise temiz ortamlarda bulunurlar, (TL-23)" bir üniversite öğrencisi ise "Aşırı tuzlu ve aşırı sıcak ortam olmadığı sürece her yerde bulunabilirler, (TÜ-30)" şeklinde izah etmiştir.

Farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin 3. soru ile alakalı olarak kavram yanılgısı kategorisinde cevap yüzdeleri ile karşılaşılmamıştır.

Anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%7) daha sonra ortaokul son sınıf öğrencilerine (%3) ait olduğu, lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin bu kategoride yanıtlarının bulunmadığı tespit edilmiştir.

Kavramsal Anlama Testinin 4. sorusunda, ortaokul son sınıf öğrencilerinin (%77) daha yüksek oranda tam anlama gösterdikleri tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla üniversite (%57), lise (%47) ve ilkokul (%33) son sınıf öğrencileri

seyretmiştir. İlkokul, ortaokul, lise ve üniversite seviyelerinde tam anlama kategorisinde cevap veren öğrenciler “temiz ortamlarda mikroorganizmaların bulunmayacağını” belirtmişlerdir. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Temiz ortamlarda bulunmazlar, (Tİ-8)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Temiz, hijyenik ortamlarda bulunmaz, (TO-30)” bir lise son sınıf öğrencisi ise, “Temiz, steril ortamlarda bulunmazlar, (TL-13)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Temiz, dezenfekte edilmiş ortamlarda bulunmaz, (TÜ-14)” şeklinde verilmiş cevaplar bu kategori için örnek teşkil etmiştir.

Kısmi anlama kategorisinde sadece üniversite son sınıf öğrencilerinin (%7) cevapları ile karşılaşılmıştır. 4. soru ile alakalı kısmi anlama kategorisinde ilkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmaştır. Bu kategori ile alakalı olarak üniversite son sınıf öğrencilerinden bir tanesi, “Bu ortam mikroorganizmanın yapısına göre değişebilir, (TO-21)” bir diğer üniversite öğrencisi ise, “Yaşam koşullarına uymayan hiçbir yerde bulunmazlar, (TO-23)” cevabını vermiştir.

Özel kavram yanılgısı ile kısmi anlama kategorisinde lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin eşit değere (%13) sahip olduğu gözlemlenmiştir. Bu kategoride ilkokul ve ortaokul son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmaştır. Örnek olarak, lise son sınıf öğrencisi, “Hijyenik ortamlarda, çok aşırı sıcak, soğuk ortamlarda, sterilize edilmiş ortamlarda bulunmazlar, (TL-5)” bir üniversite öğrencisi ise “Dezenfekte edilmiş ve aşırı soğuk yerlerde bulunmazlar, (TÜ-7)” şeklinde izah etmiştir.

Kavram yanılgısı kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%57) daha sonra lise (%33) ve üniversite son sınıf öğrencilerine (%23), en düşük oranın ise ortaokul son sınıf öğrencilerine (%20) ait olduğu tespit edilmiştir. Örneğin, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Boşlukta bulunmazlar, (Tİ-15)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Aşırı sıcak ve aşırı soğuk yerlerde, (TO-28)” bir lise son sınıf öğrencisi ise, “Yanardağın içinde, çok tuzlu yerlerde, çok soğuk yerlerde... bulunmazlar, (TL-2)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Mikroorganizmalar, uzayda bulunmazlar, (TÜ-11)” şeklinde cevap vermiştir.

4. soru ile alakalı olarak anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%10) daha sonra lise son sınıf öğrencilerine (%7), en düşük oranın ise ortaokul son sınıf öğrencilerine (%3) ait olduğu ve üniversite son sınıf öğrencilerinin bu kategoride yanıtlarının bulunmadığı tespit edilmiştir.

5. soru ile alakalı Tablo 2 analiz edildiğinde, tam anlama kategorisinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%20) ait olduğu belirlenmiştir. Bu oranı sırasıyla ortaokul (%7) ve üniversite (%3) son sınıf öğrencileri izlemiştir. Bu kategoride lise son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmaştır. Bu durum ilkokul, ortaokul ve üniversite seviyelerinde tespit edilmiştir. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Diğer canlılar çıplak gözle görünür ama mikroorganizmalar sadece mikroskopla görünür, (Tİ-24)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Çok küçük oldukları için çıplak gözle görülmezler, (TO-15)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Gözle görülmezler, mikroskop yardımı ile görülürler, (TÜ-16)” şeklinde cevaplamıştır.

Kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın, üniversite son sınıf öğrencilerine (%73) ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla lise (%70), ilkokul (%47) ve ortaokul (%30) son sınıf öğrencileri seyretmiştir. Kısmi anlama kategorisinde cevap veren öğrenciler mikroorganizmaları diğer canlılardan farklı kılan özellikler sorusuna “çok küçük canlılar olduğu” şeklinde izah etmişlerdir. Bu durum bütün öğrenim seviyelerinde de tespit edilmiştir. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Çok küçük olmaları, (Tİ-16)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Çok küçük olmaları, (TO-29)” bir lise son sınıf öğrencisi, “Gözle görülemeyecek kadar küçük olmaları, (TL-6)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Gözle görülemeyecek kadar çok küçük canlılardır, (TÜ-30)” şeklindeki cevaplar örnek olarak verilmiştir. Ayrıca, bir ilkokul son sınıf öğrencisinin 7. soruya verdiği cevap “Mesela diğer canlıların sütten yoğurt yapması mümkün değildir, (Tİ-2)” şeklindedir.

Özel kavram yanılgısı ile kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın lise son sınıf öğrencilerine (%13) ait olduğu saptanmıştır. Bu oranı, ortaokul son sınıf öğrencileri (%3) takip etmiştir. Bu kategoride ilkokul ve üniversite son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmaştır. Mesela, bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Küçüktürler, üreme ile ayrılmazlar, (TO-18)” bir lise son sınıf öğrencisi, “Tek hücreli canlılardır, (TL-11)” biçiminde cevaplamıştır.

Kavram yanılgısı kategorisinde sadece üniversite son sınıf öğrencilerinin (%7) cevapları ile karşılaşılmıştır. 5. sorunun bu kategorisinde ilkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmaştır. Bir üniversite son sınıf öğrencisinin, “Mikrop ve mikroorganizmalar eşeyli üreyemezler, yenilenemezler, (TÜ-11)” şeklindeki cevabı bu kategori için örnek teşkil etmiştir.

Anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ortaokul son sınıf öğrencilerine (%60) daha sonra ilkokul son sınıf öğrencilerine (%33), en düşük oranın ise lise ve üniversite son sınıf öğrencilerine (%17) ait olduğu belirlenmiştir.

Kavramsal Anlama Testinin 6. sorusunda mikroorganizmaların diğer canlılarla ortak özellikleri sorusu öğrencilere sorulmuştur. Tablo 2’de bulunan veriler analiz edildiğinde, lise son sınıf öğrencilerinin (%20) diğer öğrenim seviyelerine

oranla daha yüksek oranda tam anlama gösterdikleri belirlenmiştir. Bu oranı sırasıyla ilkokul (%13), ortaokul (%10) ve üniversite (%3) son sınıf öğrencileri takip etmiştir. Örnek olarak, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, "Solunum yapmaları ve canlı olmaları, (Tİ-5)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Canlı olmaları ve üreyebilmeleri, (TO-18)" bir lise son sınıf öğrencisi ise, "Hareket etme, solunum, boşaltım, hücresel yapı ve besin ihtiyacı, (TL-15)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Üreme, beslenme ve hareket etme, (TÜ-30)" biçiminde ifade etmiştir.

Kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın, üniversite son sınıf öğrencilerine (%73) ait olduğu belirlenmiştir. Bu oranı sırasıyla lise (%63), ortaokul (%47) ve ilkokul (%40) son sınıf öğrencileri takip etmiştir. Artan öğrenim seviyesine bağlı olarak öğrencilerin cevap yüzdeleri artmıştır. Bütün öğrenim seviyelerinde kısmi anlama kategorisinde cevap veren öğrenciler mikroorganizmalarla diğer canlıların ortak özellikleri sorusuna "canlı olmaları" şeklinde ortak bir cevap vermişlerdir. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, "Canlı olmaları, (Tİ-16)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Canlı olmaları, (TO-3)" bir lise son sınıf öğrencisi, "Canlı olmaları ve hareket etmeleri, (TL-7)" bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, "Canlı olmaları ve çoğalabilmeleri, (TÜ-9)" biçimindeki cevaplar örnek olarak verilmiştir.

Özel kavram yanlışlığı ile kısmi anlama kategorisinde sadece lise son sınıf öğrencilerinin (%3) cevapları ile karşılaşılmıştır. Bu kategoride ilkokul, ortaokul ve üniversite son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmamıştır. Bu kategori ile alakalı olarak lise son sınıf öğrencilerinden bir tanesi, "Canlıdır, ATP üretir/tüketirler, tek hücrelidirler, (TO-27)" yanıtını vermiştir.

6. sorunun kavram yanlışlığı kategorisinde sadece üniversite son sınıf öğrencilerinin (%3) cevaplarına rastlanmıştır. Bu kategoride ilkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinin cevaplarına rastlanmamıştır. Bir üniversite son sınıf öğrencisinin, "Gözle görülebilirler ve kendi besinlerini kendileri üretirler, (TÜ-22)" biçimindeki cevabı bu kategori için örnek teşkil etmiştir.

Anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%47) daha sonra ortaokul (%43) ve üniversite (%20) son sınıf öğrencilerine, en düşük oranın ise lise son sınıf öğrencilerine (%13) ait olduğu gözlemlenmiştir.

Kavramsal Anlama Testinin 7. sorusunda mikroorganizmaların canlı veya cansız özellik gösterdiği sorusu öğrencilere sorulmuştur. Tablo 2'de bulunan veriler analiz edildiğinde, lise son sınıf öğrencilerinin (%50) diğer öğrenim seviyelerine oranla daha yüksek oranda tam anlama gösterdikleri belirlenmiştir. Bu oranı sırasıyla üniversite (%43), ilkokul (%30) ve ortaokul (%7) son sınıf öğrencileri seyretmiştir. Bu duruma örnek olarak bir üniversite öğrencisinin, "Mikroorganizmalar, çıplak gözle görülemeyecek kadar küçüktür, ancak mikroskop yardımıyla görülebilen canlılardır. Mikroorganizmalara bakteriler, mayalar, küfler, algler örnek verilebilir. Virüsler, hücre dışında çoğalamadıklarından zorunlu hücre içi parazitlerine benzer ama parazitlerden farklı olarak virüsler gerçek organizma sayılmaz. Virüslerin hücre zarı ve kendi metabolizmaları yoktur (TÜ-22)" şeklindeki ifadesi örnek olarak verilebilir.

Kısmi anlama kategorisinde sadece ortaokul son sınıf öğrencilerinin (%3) cevapları ile karşılaşılmıştır. Bu kategoride ilkokul, lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmamıştır. Ortaokul son sınıf öğrencilerinden bir tanesi, "Solunum yaparlar ve ölürler, (TO-10)" şeklinde ifade etmiştir.

Özel kavram yanlışlığı ile kısmi anlama kategorisinde sadece lise son sınıf öğrencilerinin (%7) cevapları ile karşılaşılmıştır. Bu kategoride ilkokul, ortaokul ve üniversite son sınıf öğrencilerinin cevapları ile karşılaşılmamıştır. Bu kategori ile alakalı olarak lise son sınıf öğrencilerinden bir tanesi, "Mikroorganizmaların boyutlarının çok küçük olması ekolojik önemlerini artırmaktadır. Onları her yerde bulmak, görmek, kanıtlamak mümkündür. Hava ile de çok uzak yerlere taşınmaktadır. Virüslerde tüm ortamlara bu yolla taşınıp, her ortamda çoğalabilirler (TL-13)" yanıtını vermiştir.

Kavram yanlışlığı kategorisinde sadece üniversite son sınıf öğrencilerinin (%3) cevaplarına rastlanmıştır. Bu kategoride ilkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinin cevaplarına rastlanmamıştır. Bir üniversite son sınıf öğrencisinin, "Mikroorganizmalar, cansız özellik gösterirler, (TÜ-20)" biçiminde ifade etmiştir.

7. sorunun anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ortaokul son sınıf öğrencilerine (%90) daha sonra ilkokul (%70) ve üniversite (%53) son sınıf öğrencilerine, en düşük oranın ise lise son sınıf öğrencilerine (%43) ait olduğu belirlenmiştir.

Mikroorganizmaların çeşitlerinin sorulduğu testin 8. sorusunda, en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%13) ait olduğu gözlemlenmiştir. Bu oran, lise ve üniversite son sınıf öğrencilerinde aynı (%10) iken ortaokul son sınıf öğrencilerinde (%7) en düşük değerde olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin cevaplarından, artan öğrenim seviyesine bağlı olarak daha fazla mikroorganizma çeşidi bilgisine sahip oldukları görülmüştür. Örnek olarak, bir ilkokul öğrencisi, "Bakteri, virüs, (Tİ-25)" bir ortaokul son sınıf öğrencisi, "Küf, yosun, amip, (TO-2)" bir lise öğrencisi ise, "Virüs, bakteri, öğlena, amip, paramesyum, (TL-15)" bir üniversite öğrencisi ise, "Bakteri, amip, öğlena, paramesyum, algler, (TÜ-12)" şeklinde açıklamıştır.

Kısmi anlama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın lise son sınıf öğrencilerine (%60) ilişkin olduğu görülmüştür. Bu oranı sırasıyla üniversite (%57), ortaokul (%37) ve

ilkokul (%7) son sınıf öğrencileri izlemiştir. Örneğin, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Virüs, (Tİ-1)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Küf ve yosun, (TO-1)” bir lise son sınıf öğrencisi ise, “Bakteri, virüs ve mantar, (TL-12)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Virüs, bakteri ve protist, (TÜ-17)” şeklinde cevaplamıştır.

Özel kavram yanlışlığı ile kısmi anlama kategorisinde en yüksek oranın üniversite son sınıf öğrencilerine (%17) ait olduğu tespit edilmiştir. Bu oranı sırasıyla ortaokul (%7) ve ilkokul (%3) son sınıf öğrencileri seyretmiştir. Lise son sınıf öğrencilerinin bu kategori ile alakalı cevaplarına rastlanmamıştır. Mesela, bir ilkokul son sınıf öğrencisi, “Virüs ve tifo, (Tİ-30)” bir ortaokul son sınıf öğrencisi, “Mikroorganizma, öğlena; Mikrop ise bakteri ve virüs, (TO-9)” bir üniversite son sınıf öğrencisi ise, “Virüs ve bağırsak kurdu, (TÜ-29)” biçiminde cevaplamıştır.

8. soru ile alakalı kavram yanlışlığı kategorisinde sadece üniversite son sınıf öğrencilerinin (%7) cevap yüzdeleri ile karşılaşmıştır. İlkokul, ortaokul ve lise son sınıf öğrencilerinde 10. soru ile alakalı olarak kavram yanlışlığı ile karşılaşılmamıştır. Mesela, bir üniversite son sınıf öğrencisi, “Bağırsak kurtları ve kıl kurtları, (TÜ-26)” cevabı bu kategori için örnek teşkil etmiştir.

Anlamama kategorisinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin cevap yüzdeleri incelendiğinde en yüksek oranın ilkokul son sınıf öğrencilerine (%77) daha sonra ortaokul (%50) ve lise (%30) son sınıf öğrencilerine, en düşük oranın ise üniversite (%10) son sınıf öğrencilerine ait olduğu gözlemlenmiştir. Artan öğrenim seviyesine bağlı olarak öğrencilerin soruları anlamama seviyeleri azalmıştır.

Kısacası, Tablo 2 analiz edildiğinde farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin her bir soru için beş ayrı kategoriye vermiş oldukları cevap yüzdelerine bakıldığı zaman, mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı ilkokul son sınıf öğrencilerinin en yüksek, ortaokul son sınıf öğrencilerinin en düşük oranda tam anlama gösterdikleri tespit edilmiştir. Bununla birlikte Tablo 2 analiz edildiğinde, en fazla kavram yanlışlığı ilkokul son sınıf öğrencilerinde, en az kavram yanlışlığı ise ortaokul son sınıf öğrencilerinde görülmüştür. Aşağıdaki tabloda farklı öğrenim seviyelerinde mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı karşılaşılan kavram yanlışlıkları sunulmuştur.

Tablo 3. Mikroorganizmaların Özellikleriyle Alakalı Kavram Yanlışlıkları

Kavram Yanlışlıkları	İlkokul	Ortaokul	Lise	Üniversite
Mikroorganizmaları teleskop ile görebiliriz.		X		
Mikroorganizmaları büyüteç ile görebiliriz.		X		
Mikroorganizmalar boşlukta yaşayamazlar.	X			
Mikroorganizmalar uzayda bulunmazlar.	X		X	X
Mikroorganizmalar çok tuzlu ortamlarda bulunmazlar.			X	X
Mikroorganizmalar soğuk ortamlarda bulunmazlar.		X	X	
Mikroorganizmalar sıcak ortamlarda bulunmazlar.	X		X	X
Mikroorganizmalar soğuk ve ılık ortamlarda bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar çok nemli ve çok soğuk ortamlarda bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar çok soğuk ve nemsiz ortamlarda bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar çok sıcak ve çok soğuk ortamlarda bulunmazlar.	X	X		
Mikroorganizmalar çölde ve buzlu ortamlarda bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar suda bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar hava olmayan yerlerde bulunmazlar.	X			
Mikroorganizmalar canlılığın olmadığı ortamlarda bulunmazlar.			X	X
Mikroorganizmalar yanardağın içinde bulunmazlar.			X	
Mikroorganizmalar eşeyli üreyemez ve yenilenemezler.				X
Mikroorganizmalar gözle görülebilirler.				X
Mikroorganizmalar kendi besinlerini üretebilirler.				X
Mikroorganizmalar cansız özellik gösterirler.				X
Bağırsak ve kıl kurtları mikroorganizmalara örnektir.				X

2.2. Mülakatlardan Elde Edilen Bulgular

Farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerinin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri yapılan mülakatlar ile ortaya çıkarılmıştır. Yapılan mülakatlardan elde edilen veriler, öğrencilerin söylemlerindeki ortak özelliklere göre kategorilere yerleştirilerek frekans değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular aşağıda takdim edilmiştir.

2.2.1. Öğrencilerin Mikroorganizmaların Özelliklerini Anlama Düzeyleri

Yapılan mülakatlar esnasında öğrencilere, mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı sorular yöneltilmiştir. Farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerden, mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı olarak alınan cevaplar aşağıdaki tabloda sunulmuştur.

Tablo 4. Öğrencilerin Mikroorganizma Kavramıyla Alakalı Cevapları

Sorular	Kategoriler	Öğrenim Seviyeleri			
		İ	O	L	Ü
1) Mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleri nelerdir?	Çıplak gözle görünmezler.	4	3	4	2
	Mikroskopla görünürler.	1	2	2	0
	Küçük canlılardır.	2	0	3	1
	Canlılardır.	0	0	1	0
	Yararlı ve zararlı olabilirler.	0	1	0	1
	Yaşamsal faaliyet gösterirler.	0	1	0	0
	Hareket yeteneğine sahiptirler.	0	0	1	0
	Bağışıklık sağlarlar.	0	0	0	1
	Hastalıklara neden olurlar.	2	1	2	2
	Dişlerimizin çürümesine sebep olurlar.	1	0	0	0
	Genellikle tek hücreli canlılardır.	0	0	0	1
	Tek hücreli canlılardır.	0	0	0	1
2) Mikrop ve/veya mikroorganizmalara örnek verebilir misiniz?	Virüs	2	0	4	2
	Bakteri	1	0	4	2
	Amip	0	4	1	1
	Arkealar	0	0	1	0
	Paramezyum	0	0	1	2
	Mantar	0	0	1	1
	Alg	0	0	0	1
	Maya	0	0	0	1
	Mayt	1	0	0	0
	Verem	1	0	0	0
	Tifo	2	0	0	0

Tablo 4 analiz edildiğinde, mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleriyle alakalı olan soruya farklı öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin çoğunluğu “çıplak gözle görünmezler” cevabını vermişlerdir. Bu cevap, mikrop ve/veya mikroorganizmanın tanımıyla alakalı olan mülakatın ikinci sorunun cevabıyla benzerlik göstermiştir. Ayrıca, bir ilkokul

öğrencisinin cevabı mikrop veya mikroorganizma kavramıyla alakalı birden fazla özelliği barındırdığı için örnek olarak sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleri nelerdir?

Mİ-2: Gözümüzle göremeyecek kadar küçüktürler. Bulaşıcı hastalıklara sebep olurlar. Bakteriler, dişlerimizi çürütürler.

Bir ortaokul öğrencisi, mikrop ve/veya mikroorganizmaların canlı özellikte olduğunu “yaşamsal faaliyet gösterirler” şeklindeki cevabıyla doğrulamıştır. Aşağıda, ortaokul öğrencisinin cevabı sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleri nelerdir?

MO-2: Yaşamsal faaliyet gösterirler. Ayrıca, hastalanmamıza neden olabilirler.

Ortaokul öğrencisinin cevabına paralel olarak bir lise öğrencisi, mikrop ve/veya mikroorganizmaların “hareket yeteneğine” sahip olduklarını belirtmiştir. Örnek olması açısından aşağıda, lise öğrencisinin cevabı sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleri nelerdir?

ML-2: Gözle görülmeyecek kadar küçüktürler. Hareket yeteneğine sahiptirler.

Üniversite öğrencilerinden bir tanesi, mikrop ve/veya mikroorganizmaların “genellikle tek hücreli canlılar” olduğunu ifade etmiştir. Buna karşın bir diğer üniversite öğrencisi ise mikrop ve/veya mikroorganizmaların “tek hücreli canlılar” olduğu şeklinde özel kavram yanlışlığına sahip bir cevap vermiştir. Öğrencinin bu cevabı, örnek teşkil etmesi açısından aşağıda sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizma kavramının özellikleri nelerdir?

MÜ-1: Gözle görülmezler. Tek hücrelidirler.

Mikrop ve/veya mikroorganizmaların çeşitlerinin (örneklerinin) sorulduğu soruda, bir ilkokul öğrencisi “mayt, verem ve tifo” şeklinde hem doğru hem de kavram yanlışlığına sahip bir cevap vermiştir. Ayrıca, bu öğrencinin “mayt” şeklinde vermiş olduğu cevap çok dikkat çekmiştir. Bu öğrencinin cevabı, örnek teşkil etmesi açısından aşağıda sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizmalara örnek verebilir misiniz?

Mİ-2: Mayt, verem, tifo.

Tablo 4 analiz edildiğinde, dört ortaokul öğrencisinin mikrop ve/veya mikroorganizmaların çeşitlerinden olan “amip” üzerinde cevaplarının yoğunlaştığı ve bir ortaokul öğrencisinin bu soruya cevap vermediği görülmüştür. Örnek olması açısından, bir ortaokul öğrencisinin cevabı şu şekildedir.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizmalara örnek verebilir misiniz?

MO-4: Amip.

Lise öğrencilerinin, mikrop ve/veya mikroorganizmaların çeşitlerinden olan “virüs ve bakteri” üzerinde cevaplarının yoğunlaştığı görülmüştür. Ayrıca, bir lise öğrencisi mikrop ve/veya mikroorganizmalara birden fazla örnek vermiştir. Bu lise öğrencisinin cevabı, şu şekildedir.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizmalara örnek verebilir misiniz?

ML-4: Bakteri, paramesyum, amip, mantar.

Lise öğrencilerinin “virüs ve bakteri” cevaplarına, üniversite öğrencileri de “paramesyum” cevabını eklemişlerdir. Örnek teşkil etmesi açısından, üniversite öğrencisinin cevabı aşağıda sunulmuştur.

A: Mikrop ve/veya mikroorganizmalara örnek verebilir misiniz?

MÜ-4: Alg, bakteri, maya mantarı.

Sonuç ve Değerlendirme

Mikroorganizmaların özellikleri ile ilgili sorulara bakıldığında, ilkokul son sınıf öğrencilerinin en yüksek, ortaokul son sınıf öğrencilerinin ise en düşük oranda tam anlama gösterdikleri saptanmıştır. Bununla birlikte, en fazla kavram yanlışlığı ise ilkokul son sınıf öğrencilerinde tespit edilmiştir (Tablo 2).

Mikroorganizmaların özellikleri ile alakalı tam anlama kategorisinde en yüksek orana sahip “Mikrop ve/veya mikroorganizmaları nasıl görebiliriz?” sorusuna ilkokul, ortaokul, lise ve üniversite öğrencileri “mikroskopla görülebilir”

şeklinde cevap verirken, iki tane ortaokul öğrencisi “büyüteç ve teleskop ile görülebilir” şeklinde kavram yanlışlığına sahip cevap vermişlerdir (Tablo 3).

“Mikrop ve/veya mikroorganizmaların varlığını nasıl anlarsınız?” sorusuna, artan öğrenim seviyesine karşın tam anlama kategorisinde azalma görülmüştür (Tablo 2). Bu soruya cevap veren öğrenciler “hastalık, çürüme, mayalanma, küflenme” gibi olaylara bağlı olarak mikroorganizmaların varlığını anlayabileceklerini belirtmişlerdir.

Mikrop ve/veya mikroorganizmaların hangi ortamlarda bulunacağına dair sorulan soruya öğrencilerin birçoğu “çöplük, pis yerler, bataklık, yanardağ, hava, su, toprak, nemli ortamlar” şeklinde cevap vermişlerdir. Benzer şekilde Karadon (2010), yapmış olduğu araştırmasında öğrencilerin mikrop ve mikroorganizmaların en çok bulunduğu yer olarak “tuvalet, çöplük, pis-kirli yer” gibi ortamları örnek verdiklerini belirtmiştir.

Öğrencilerin “Mikrop ve/veya mikroorganizmalar hangi ortamlarda bulunmazlar?” sorusuna verdikleri cevaplar “temiz, sterilize edilmiş ortamlarda, boşlukta, uzayda, aşırı sıcak ve soğuk ortamlarda, yanardağın içinde, çok tuzlu yerlerde bulunmazlar” şeklindedir. Alınan cevaplara bağlı olarak öğrencilerde bazı kavram yanlışlıkları ile karşılaşmıştır (Tablo 3). Araştırmaya paralel olarak Uzunkaya (2007), yapmış olduğu araştırmasında “Temiz yerlerde mikrop kesinlikle bulunmaz.” şeklinde kavram yanlışlığı tespit etmiştir. Ayrıca öğrencilerin, “temizliğin mikropları yok ettiğini ve mikropların sadece pis ortamlarda yaşayabileceklerini” izah ettiklerini belirtmiştir. Araştırma sonucunda öğrenciler, gözle göremedikleri için temiz olan yerlerde mikrop bulunmadığı düşüncelerini, bilimsel olarak onaylanan sadece steril yerlerde mikrop olmayacağı bilgisi ile değiştirmişlerdir.

“Mikrop ve/veya mikroorganizmaları diğer canlılardan farklı kılan özellikler nelerdir?” sorusuna ilkökul, ortaokul ve üniversite son sınıf öğrencilerinden birkaçı “diğer canlıların gözle görülebileceğini fakat mikroorganizmaların çıplak gözle görülemeyeceğini, mikroskop aracılığıyla görülebileceğini” belirtmişlerdir. Yapılan araştırmaya paralel olarak Töman, Odabaşı-Çimer, Gürbüz ve Ergen (2014), yapmış oldukları çalışmalarında mikroorganizmaları diğer canlılardan farklı kılan özelliklere yönelik olarak sordukları soruya öğrenciler, “genellikle çıplak gözle görülemeyecek kadar ufaktırlar, mikroskopla görülebilirler” şeklinde cevap vermişlerdir. Bu soruya bir üniversite öğrencisi ise “mikroorganizmaların eşeyli olarak üreyemeyeceğini ve yenilenemeyeceği” şeklinde kavram yanlışlığına sahip cevap vermiştir (Tablo 3).

Mikrop ve/veya mikroorganizmaların diğer canlılarla ortak özellikleri sorusuna öğrenciler “solunum yapmaları, canlı olmaları, üreyebilmeleri, hareket etmeleri, beslenmeleri” şeklinde cevap vermişlerdir. Ancak, bir üniversite öğrencisi “gözle görülebilirler ve kendi besinlerini üretebilirler” şeklinde kavram yanlışlığına sahip cevap vermiştir. Mikroorganizmalar, gözle görülemeyecek kadar küçük canlılardır. Mikroorganizmalardan yalnızca fototrof ve kemoototrof bakteriler, kendi besinlerini üretebilirler.

Mikrop ve/veya mikroorganizmaların canlı olup olmadığına dair sorulan soruya öğrencilerin birçoğu “mikroorganizmaların canlı özellik gösterdiğini” belirtmişlerdir. Kurt (2013), biyoloji öğretmen adaylarının mikropları çoğunlukla “canlı, virüs, bakteri, ...”, bir başka çalışmada ise Eser, Çetin, Özarslan ve Işık (2015), biyoloji öğretmen adaylarının mikropları “gözle göremediğimiz zararlı canlılar” şeklinde ifade ettiklerini belirtmiştir. Yalnızca bir üniversite öğrencisi “mikroorganizmaların cansız olduğunu” ifade etmiştir. Yine Eser, Çetin, Özarslan ve Işık (2015), araştırmaya paralel olarak öğretmen adaylarından bazılarının mikropları cansız olarak nitelendirdiklerini belirtmiştir.

Mikroorganizmaların çeşitlerinin sorulduğu soruya, “bakteri, virüs, küf, yosun, amip, öglene, paramesyum, algler” şeklinde örneklendirmişlerdir. Burada bir ortaokul öğrencisinin yosunu, mikroorganizmalara örnek olarak göstermesi dikkat çekicidir. Yosunlar, likenler ve şapkalı mantarlar mikroorganizma grubu içerisindedir. Fakat bu yapılarda, farklılaşmış veya birleşmiş hücreler bulunduğu için bitkilere benzer görünüm sergilemektedirler. Karadon (2010), öğrencilerden mikroorganizma veya mikroplara örnek vermelerini istediğinde “bakteri, virüs, terliksi hayvan, öglene, mantar, küf, mavi-yeşil alg” şeklinde ifade ettiklerini belirtmiştir. İki üniversite öğrencisi, bu soruya “bağırsak ve kıl kurtları” gibi kavram yanlışlığı bir şekilde örnek vermiştir. Ayrıca, yapılan mülakat sonucunda öğrencilerin “verem, tifo” gibi hastalıkları mikroorganizma çeşidi olarak belirttikleri görülmüştür (Tablo 4). Öğrenciler mikroorganizmaları hastalıklara yol açan canlılar olarak düşündükleri için mikrop ve/veya mikroorganizmaların çeşitleri sorusuna hastalık isimleri ile örnek verdikleri düşünülmektedir. Yine Karadon (2010)’un yapmış olduğu çalışmada öğrenciler “grip, tifo, dizanteri, verem, sarılık, kızamık” gibi hastalık isimlerini örnek vermişlerdir.

Farklı öğrenim seviyelerinde bulunan öğrencilerin mikroorganizmaların özelliklerini anlama düzeyleri ve mevcut kavram yanlışlıklarının belirlemesinin amaçlandığı çalışmanın bu bölümünde, bulgular kısmından elde edilen sonuçlar ve bu sonuçlar doğrultusunda değinebilecek önerilere yer verilmiştir.

Araştırmada elde edilen bulgular doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır.

1- Test ve mülakatlardan elde edilen bulgular sonucunda, mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı olan anlamaların farklı kategorilerde yer aldığı görülmüştür.

2- Mikroorganizmaların özellikleriyle alakalı bütün öğrenim seviyelerinde kavram yanılgıları ile karşılaşmıştır. Kavram yanılgılarının sebeplerinin, Gürbüz (2008)'ün de ifade ettiği gibi eksik olan ön bilgilerin sebebiyet verdiği önyargılara dayalı fikirler, günlük yaşamda kullanım dilinden kaynaklanan kavram yanılgıları ve yerleşmiş olup değişmesi güç olan hatalardan kaynaklandığı düşünülmektedir.

3- Öğrenciler “verem, tifo” gibi hastalıkları, mikroorganizma çeşidi olarak belirtmişlerdir. Burada öğrencilerin mikrop ve/veya mikroorganizmaların hastalıklara sebebiyet verdiği düşünceleri, onların mikrop ve/veya mikroorganizmaların çeşitleri sorusuna hastalık isimleri ile cevap vermelerinin etken olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, bu soruda en fazla kavram yanılgısı ile üniversite düzeyinde karşılaşmıştır. Bu da erken yaşlarda edinilen kavram yanılgılarının ne denli dirençli olduğu fikrini doğrulamaktadır.

Araştırmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda şu önerilerde bulunulabilir:

1- Mikroorganizma kavramı daha çok soyut kavramları içerdiği için böyle kavramların öğretiminde somut materyallerden faydalanılmalıdır. Materyaller, bireysel farklılıklara ve birden fazla duyu organına hitap edecek şekilde hazırlanmalıdır.

2- Mikroorganizmalar konusu ile ilgili olaylar görselleştirilerek (mikroskop gözlemleri, sunumlar, animasyonlar, videolar, posterler, modeller) iki ve üç boyutlu materyaller şeklinde sunulmalıdır.

3- Üst öğrenim seviyesinde bulunan öğrencilerin kavram yanılgılarını önlemek için, öğrencilerde en alt öğrenim seviyesinden (ilkokuldan) itibaren var olan kavram yanılgılarının bilinerek ona göre öğretim ortamlarının düzenlenmesi gerekmektedir. İlkokul öğrencilerinin, kavram öğretiminden önce öğretimi yapılacak kavram üzerine ön bilgileri yoklanmalı ve buna göre öğretim planlanmalıdır. Eğer öğrencilerde kavram yanılgısı varsa bunun telafisine yönelik çalışmalar yapılarak, ülkemizdeki fen öğretimin niteliği ve kalitesi artırılabilir.

4- Mikroorganizma kavramının, farklı öğretim yöntem ve teknikleri (analoji (benzetme), simülasyon (benzetim), gözlem, deney (laboratuvar), drama, rol oynama, görsel materyaller, hikaye yazdırma, bulmaca, oyunla öğretim) kullanılarak öğretimi sağlanmalıdır.

Kaynakça

- Çobanoğlu, E. O., ve Kalafat, S. (2012). “İlköğretim 6. Sınıf Fen ve Teknoloji Dersinde Kavramsal Değişim Metinlerinin Kullanımı: Bir Eylem Araştırması”, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, 118, Niğde: Niğde Üniversitesi Eğitim Fakültesi.
- Eser, H., Çetin, G., Özarslan, M. ve Işık, E. (2015). Biyoloji öğretmen adaylarının mikropalara ilişkin görüşlerinin çizme-yazma tekniğine göre incelenmesi. *Uluslararası Eğitim, Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 1(1), 17-25. <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/201883> adresinden alınmıştır.
- Gürbüz, F. (2008). *İlköğretim 6. sınıf öğrencilerinin “ısı ve sıcaklık” konusundaki kavram yanılgılarının düzeltilmesinde kavramsal değişim metinlerinin etkisinin araştırılması* (Yüksek lisans tezi). Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Hürcan, N., ve Önder, İ. (2012). “İlköğretim 7. Sınıf Öğrencilerinin Fen ve Teknoloji Dersinde Öğrendikleri Fen Kavramlarını Günlük Yaşamla İlişkilendirme Durumlarının Belirlenmesi”, X. Ulusal Fen Bilimleri ve Matematik Eğitimi Kongresi, (27-30), Niğde: Niğde Üniversitesi.
- Karadon, H. D. (2010). *İlköğretim 7. sınıf öğrencilerinin mikroorganizmalar hakkındaki temel bilgi ve görüşlerinin araştırılması ve hijyen eğitimi sürecindeki önemi* (Yüksek lisans tezi). Muğla Üniversitesi, Muğla.
- Korkmaz, S. (2015), *Fen Müfredatlarında Yer Alan Hijyen Konusunda Öğrenci-Veli Düzeylerinin Çeşitli Değişkenler Açısından İncelenmesi*, Yüksek Lisans Tezi, Kafkas Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Kars.
- Kurt, H. (2013). Biyoloji öğretmen adaylarının “bağışıklık” konusundaki bilişsel yapıları. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, 21, 242-264. http://www.zgfdergi.com/Makaleler/461617516_21_15_KURT.pdf adresinden alınmıştır.
- MEB (2018a). Fen Bilimleri Dersi Öğretim Programı (İlkokul ve Ortaokul 3, 4, 5, 6, 7 ve 8. Sınıflar), Ankara.
- MEB (2018b). Ortaöğretim Biyoloji Dersi Öğretim Programı (9, 10, 11 ve 12. Sınıflar), Ankara.
- Temizyürek, K. (2003). Fen öğretimi ve uygulamaları. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara.
- Şahin, Y. (2005). *Yaşambilim*. Bilim Teknik Yayınları. Ankara.
- Şahin, Y. (2007). *Biyolojide Geçmişe Yolculuk*. Palme Yayıncılık. Ankara.

- Töman, U. (2011). *Enerji ve enerji ile ilgili kavramların farklı öğrenim seviyelerinde öğrenilme durumunun araştırılması* (Yüksek lisans tezi). KTÜ Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Trabzon.
- Töman, U., Odabaşı-Çimer, S., Gürbüz, F. ve Ergen, Y. (2014). Mikroorganizma kavramının farklı öğrenim seviyelerinde öğrenilme durumunun araştırılması. *Elektronik Eğitim Bilimleri Dergisi*, 3(5), 18-29. <http://dergipark.gov.tr/ejedus/issue/15934/167553> adresinden alınmıştır.
- URL1:<http://www.mikrobiyoloji.org/TR/Genel/BelgeGoster.aspx?F6E10F8892433CFFAAF6AA849816B2EFFB892C7D158D51C9>, 27 Temmuz 2018.
- URL-2: <https://www.bilgiustam.com/mikroorganizma-nedir/>, 27 Temmuz 2018.
- Uzunkaya, A. (2007). “Kavram yanılgısı ve çoklu zeka alanlarının ilişkilendirilmesine dayalı bir öğretimin kavram yanılgılarının giderilmesindeki etkisinin incelenmesi”*“Mikroorganizmalar?”*(Yüksek lisans tezi). Balıkesir Üniversitesi, Balıkesir.
- Uzunkaya, A., ve Özgür, S. (2011). “Dominant Zekâ Alanlarına Dayalı Bir Öğretimin Kavram Yanılgılarının Giderilmesindeki Etkisi”, *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 41, 461-472.
- Yetkin, A., ve Yiğitbaş, Ç. (2008). “Sağlık Yüksekokulu Birinci ve Dördüncü Sınıf Öğrencilerinin Bireysel Hijyen İle İlgili Alışkanlıklarının Karşılaştırılması”, *Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi (Journal of Anatolia Nursing and Health Sciences)*, 11(2).

Extended Abstract

Aim and Scope

With emphasis on the benefits of microorganisms, students should be made aware of this issue. With this awareness, students can develop awareness about the concept of microorganism, which is very important for our lives. Far from misconceptions, students with high awareness can be trained with accurate science education. To raise students who are aware of microorganisms used in many different fields is of great importance for our future.

In this study, learning status of microorganism concept at different learning levels and misconceptions were determined. This research is important in terms of raising awareness among students at different levels of education about the microorganism that affects every aspect of our lives. The aim of this study was to determine the students' understanding of the characteristics of microorganisms and their misconceptions.

Methods

In this research, one of the descriptive research approaches which try to determine the current situation, cross-sectional method was used in the developmental research method. In cases where it is not possible to work with the same sample group for a long time, it was decided to use the transverse type of research in this study as it enables the study to be carried out with equivalent groups (different age groups) to be followed.

The sample of the research; A randomly selected randomly selected primary school, a secondary school, a science high school and a science teacher in the Bayburt University Faculty of Education constitute a total of 120 students. This research is limited to the subject of özellik properties of microorganisms ”.

Findings

When the questions about the characteristics of microorganisms were examined, it was found that primary school senior students had the highest and middle school senior students had the lowest percentages. However, the most misconceptions were detected in primary school senior students.

Primary school, middle school, high school and university students answered the question nasıl How can we see microbes and / or microorganisms? which has the highest rate in the category of full understanding about the characteristics of microorganisms, while two middle school students can be seen with a magnifying glass and telescope ”. they have misconceptions.

To the question How do you understand the presence of microbes and / or microorganisms? there was a decrease in the full understanding category despite the increasing level of education. The students who answered this question stated that they could understand the existence of microorganisms due to events such as “disease, decay, fermentation, mold”.

Most of the students answered the question about the environments where microbes and / or microorganisms would be found as “dumps, dirty places, swamps, volcanoes, air, water, soil, humid environments”.

The question of common features of microbes and / or microorganisms with other living things was answered by the students as "breathing, being alive, reproducing, moving, feeding". However, a university student responded with the misconception that they can be seen and produce their own food ". Microorganisms are small organisms that cannot be seen with the eye. The microorganisms, only phototroph and chemototroph bacteria can produce their own nutrients.

Conclusion

In this part of the study, which aims to determine the misconceptions of microorganisms and their current misconceptions, the results obtained from the findings section are included.

1- As a result of the findings obtained from the tests and interviews, it was seen that the understandings related to the characteristics of microorganisms fall into different categories.

2- Misconceptions were encountered at all learning levels related to the characteristics of microorganisms. The reasons for misconceptions are due to preconceived ideas, preconceived ideas, misconceptions arising from the language of use in daily life and errors that are difficult to change.

3- The students stated that "tuberculosis, typhoid hastalık as microorganism type. Here, it is thought that the students think that microbes and / or microorganisms cause diseases, and that they answer the question of the types of microbes and / or microorganisms with disease names. In addition, the most misconceptions in this question were encountered at university level. This confirms the idea of how resistant misconceptions acquired at an early age are resistant.

Çalışanların Örgütsel Destek Algılarının İş Tatminlerine Etkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü

The Mediating Role of Job Stress in Employees' Perceptions of Organizational Support with Respect to Job Satisfaction

Nilüfer Serinikli¹

Öz

Bu araştırmanın amacı, algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracılık rolünü belirlemektir. Bu amaçla, Edirne ili ve ilçelerinde faaliyet gösteren ayçiçek yağı üretimi yapan işletmelerdeki 193 çalışana yönelik anket yapılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 25.0, Amos ve IBM SPSS Process Makro paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Aracılık analizi, Andrew F. Hayes (2013) tarafından geliştirilen SPSS PROCESS eklentisi (Model 4) ile hesaplanmıştır. Analizler bootstrap tekniği kullanılarak yapılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde pozitif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu, iş stresi üzerinde ise negatif yönlü ve anlamlı bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca, iş stresinin algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasındaki ilişkisinde aracılık rolünün olmadığı belirlenmiştir. Algılanan örgütsel desteğin doğrudan iş tatminine etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Algılanan örgütsel destek, iş stresi, iş tatmini.

Abstract

The aim of the current study is to investigate the mediating role of job stress in the perceived organizational support with respect to job satisfaction. For that purpose, 193 employees working in various sunflower seed oil factories in Edirne city center and counties were surveyed. SPSS 25.0, Amos and IBM SPSS Process Macro software were used for the data analysis. Mediation was calculated with SPSS PROCESS extension (Model 4), which was developed by Andrew F. Hayes (2013). Bootstrap technique was used for the analyses. The results showed that the perceived organizational support have a positive and meaningful impact on job satisfaction and a negative and significant effect on job stress. However, no mediating role of job stress in the relationship between organizational support and job satisfaction was found. The perceived organizational support seemed to have a direct effect on job satisfaction.

Keywords: Perceived organizational support, job stress, job satisfaction.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: M10, M12, J28.

Submitted: 23 / 11 / 2018

Accepted: 02 / 10 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trakya Üniversitesi Uzunköprü Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, nserinikli@hotmail.com, Orcid: 0000-0002-1075-2252.

Giriş

Günümüzde endüstriyel yaşamın farklı alanlarında çalışan bireyleri tehdit eden iş kazaları, zehirli gazlar, mesleki hastalıklar vb. tehlikeler bulunmaktadır. Bunun yanı sıra işyerlerinde bu tehlikeler kadar etkili, sessizce ve görünmeyen bir biçimde çoğu çalışanı etkileyen diğer önemli bir tehlike de “stres”tir (Sabuncuoğlu ve Tüz, 2016: 276). Uzun süreli olarak aşırı strese maruz kalan çalışanlar, öncelikle bireysel olarak etkilenmekte, bu etkileniş de kişilerarası ilişkilere ve tüm işletmeye yayılmaktadır. Bu durum, çalışanlar üzerinde önemli iş tatminsizlikleri yaratmaktadır (Kılıç vd., 2013: 72). İş tatmini ve stres birçok yönden madeni bir paranın iki farklı yüzü gibidir. İş tatmin düzeyinin yüksek olması çalışanı olumlu yönde etkilerken, stres düzeyinin yüksek olması çalışanı olumsuz yönde etkilemektedir (Canik, 2010: 91). Bu nedenle, çalışanların yaptığı işten memnun olması ve işinden aldığı tatmin duygusunun yüksek olması istenirken, iş stresinin de sağlığını tehdit etmeyecek düzeyde olması istenmektedir (Bayar ve Öztürk, 2017: 527). Daha önce yapılan çalışmalarda iş stresi ile iş tatmini arasında negatif bir ilişkinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Akgündüz, 2006: 158; Büte, 2015: 4; Efeoğlu ve Özgen, 2007: 246; Gül vd., 2008: 6; Klassen ve Chiu, 2010: 747; Turunç ve Erkuş, 2010: 428). Buna göre, çalışanların stres düzeylerinin artması iş tatminlerini düşürebilir.

Çalışanların işini etkili bir şekilde yerine getirmesinde ve stres düzeyinin azaltılmasında algılanan örgütsel destek oldukça önemlidir (Rhoades ve Eisenberger, 2002: 710). İşletme tarafından çalışanlara örgütsel olarak destek verilmesi ve bu verilen desteğin çalışanlar tarafından olumlu olarak algılanması çalışanlardaki stres düzeyini düşürebilir. Yapılan çalışmalarda algılanan örgütsel destek ile iş stresi arasında negatif bir ilişkinin olduğu tespit edilmiştir (Al-Homayan vd., 2013: 2609; Arogundade vd., 2015: 545; Demirel, 2013: 233; Gök vd., 2017: 28; Leung vd., 2008: 91; Malik ve Noreen, 2015: 869). Buna göre, çalışanlarda algılanan örgütsel destek arttıkça iş stresi düzeyi düşmektedir. Ayrıca, algılanan örgütsel destek, çalışanların iş tatminini artırmaktadır. Bunun sonucunda çalışanlarda, işletmeye daha fazla katkı sağlama konusunda isteklilik artmaktadır (Akoç vd., 2012: 113). Yapılan çalışmalar algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasında pozitif yönde ilişki olduğunu göstermektedir (Anafarta, 2015: 119; Hakkak vd., 2014: 212; Sökmen ve Ekmekçioğlu, 2016: 123; Zumrah ve Boyle, 2015: 244).

Çalışmanın amacı, örgütsel destek algısının iş stresini azaltarak iş tatminini arttırdığını ortaya koymaktır. Diğer bir ifade ile algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasındaki ilişkide iş stresinin aracı değişken olup olmadığını belirlemektir. Literatürde algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı rolünü inceleyen bir çalışmaya rastlanmamıştır. Daha önce böyle bir çalışmanın yapılmamış olması bu çalışmanın temel katkısını oluşturmaktadır. Araştırmanın diğer bir katkısı, bu çalışma sonucunda elde edilen bulgular küresel rekabet içerisinde faaliyetlerini devam ettirebilmek için çalışanlarının potansiyellerinden en üst seviyede yararlanmak isteyen ayçiçek yağı üretimi yapan işletme sahiplerine önemli ipuçları sunabileceği düşünülmektedir.

Bu araştırmanın iki temel sorusu bulunmaktadır: birincisi; örgütsel destek iş tatminini artırır mı? İkincisi; algılanan örgütsel destek ve iş tatmini arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık rolü var mıdır?

1. Kuramsal Çerçeve ve Hipotezler

1.1. Algılanan Örgütsel Destek

Örgütsel destek, “örgüt değerlerinin çalışanların esenliğini dikkate alması ve onların mutluluklarını artırıcı nitelik taşıması durumu” olarak tanımlanmaktadır (Özdevecioğlu, 2003: 116). Örgütsel destek, algı temelli bir kavram olup çalışanın örgüte sağladığı katkı ve bunun sonucunda örgütün çalışana verdiği destek, bağlılık ve ilginin çalışan tarafından hissedilmesi ve düşünülmesidir (Demirel, 2013, 224). Örgüt ile çalışanlar arasındaki ilişkileri açıklayan örgütsel destek kuramı, sosyal mübadele/değişim kuramına dayanmaktadır (Tokgöz, 2011: 370). Blau (1964) sosyal değişim teorisini sosyolojik anlamda ele alarak açıklamıştır. Bu teoriye göre, iyilik yapılan kişinin şartlar el verdiğinde karşılık vermesidir. Eğer çalışanlar işletmenin kendisine değer verdiğini, desteklediğini, mutlulukları için yatırım yaptığını ve adil davrandığını doğru bir şekilde algıarlarsa, bunun karşılığında çalışanın da işini daha iyi yapması, verimli çalışması, kendisini isteyerek işine ve görevine vermesi gerçekleşecektir. Böylece, sosyal değişim karşılıklı olarak devam edebilecektir (Findıklı, 2014: 139). Dolayısıyla işletme, çalışanların beklentilerini karşılıyor ve çalışanlara bu durumu hissettiriyorsa, çalışanlar da işletmenin beklentilerini karşılamak için çaba sarf edecektir (Turunç ve Çelik, 2010: 185).

Algılanan örgütsel destek bir çalışanın işletmeye yaptığı katkının, işletme tarafından değerli görülmesi ve çalışanın yaptığı bu katkının karşılığında işletmenin de çalışanın refahı ile ilgilendiğine yönelik girişiminin olduğunu çalışan tarafından algılanması olarak tanımlanmaktadır (Büyükgöze ve Kavak, 2017: 3). Algılanan örgütsel destek, işletmenin çalışanların genel olarak yaptığı katkıyı değerlendirme ve çalışanların refahıyla ilgilenmeye yönelik genel algıyı ifade etmektedir. Algılanan örgütsel destek, çalışanların sosyal ve duygusal ihtiyaçlarını karşılamakta, gerektiğinde yardım yapılacağına garantisini vermekte ve işletmenin yapılan çabaları ödüllendirme istekliliğini göstermektedir (Findıklı, 2011: 4).

Rhoades ve Eisenberger'e (2002) göre algılanan örgütsel desteğin sonucunda çalışanlarda örgütsel bağlılık, iş tatmini, olumlu ruh hali, örgütsel özdeşleşme, iş performansı ve işte kalma niyeti artmakta; işten ayrılma niyeti, devamsızlık ve stres düzeyleri azalmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002: 712). Dolayısıyla, örgütsel destek algısı pozitif örgütsel davranış sergileme eğilimleri ile ilişkilidir (Büyükgöze ve Kavak, 2017: 4).

1.2. Algılanan Örgütsel Destek ile İş Tatmini İlişkisi

İş tatmini, bir çalışanın işini veya işle ilgili deneyimlerini değerlendirmesi sonucunda ortaya çıkan memnuniyet veya olumlu duygusal tepki olarak tanımlanmaktadır (Sökmen ve Bıyık, 2016: 224). Diğer bir tanıma göre, iş tatmini bir çalışanın yaptığı işten zevk alması, işyerinde mutlu olması ve buna bağlı olarak işine bağlanması ve verimli çalışma hissini oluşması olarak tanımlanmaktadır (Zincirkıran vd., 2015: 62). İş tatmini, çalışanın işten beklentisi ile yapmış olduğu işin örtüşmesi arasındaki bir duygudur. Eğer çalışan işinden ve işyerinden gerekli tatmini elde ediyorsa, işine ve iş ortamına karşı olumlu bir tutuma sahip olacaktır (Çekmecelioglu, 2005: 28).

İş tatmini, hem çalışanlar hem de işletmeler açısından oldukça önemlidir. Çalışanlarda iş tatmininin yüksek olması bir yandan çalışanlarda performans artışına, iş ve özel yaşamlarında mutluluk artışına neden olurken, diğer taraftan da işletmelerde verimlilik ve kalite artışına (Doğar ve Gürsoy, 2017: 119), sağlıklı bir örgüt yapısına, devamsızlık ve işi bırakma oranının azalmasına neden olabilmektedir (Özdemir, 2008: 80). Aksine, çalışanlarda iş tatmininin düşük olması işin yavaşlamasına, kalitenin ve verimin düşmesine, disiplinsizliğe, işi bırakmaya, performans düşüklüğüne, sendikalaşma, grev yapma vb. olayların artmasına neden olabilmektedir (Tanşu, 2009: 117). Bu nedenle, işletmelerde çalışanların iş tatmini düzeylerinin artırılması gerekmektedir. Bunun için işletmeler çalışanlarına örgütsel destek vermelidir. Örneğin; işletmeler, çalışanlarına karar alma süreçlerine katılım, uygun ücret, adil davranma (Hashemi vd., 2015: 1146), iyi çalışma koşulları, ödül, iş güvenliği, takdir etme, yetki ve sorumluluk verme, eğitim ve kariyer olanakları sağlama, terfi vb. desteklerdir. Böylece, çalışanların iş tatmin düzeyleri artırabilir (Bayar ve Öztürk, 2017: 528).

İş tatminini etkileyen önemli bir faktör olan örgütsel destek algısı yüksek olan çalışanın, iş tatmin düzeyinin yükselmesine ve olumlu bir ruh halinin oluşmasına neden olmaktadır (Rhoades ve Eisenberger, 2002: 710). Yapılan çalışmalar algılanan örgütsel desteğin iş tatminini etkileyen bir faktör olduğunu ve algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermektedir (Anafarta, 2015: 117). Eisenberger vd., (1997), farklı işletmelerde çalışan 295 kişiye yönelik yaptıkları çalışmada, çalışanların örgütsel destek algılarının ve iş tatminlerinin yüksek düzeyde olduğunu ve genel iş tatmini ile algılanan örgütsel destek arasında pozitif yönde güçlü bir ilişkinin olduğunu saptamışlardır. Miao ve Kim (2010: 260) Çin'de kamu sektöründe faaliyet gösteren 2 işletmede ki 130 çalışana yönelik yaptıkları çalışmada, iş tatmini ile algılanan örgütsel destek arasında pozitif yönde ilişki bulmuşlardır. Thevanes ve Saranraj (2018), Sri Lanka'da 141 akademik personelin örgütsel destek algısı ile iş tatminleri arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla yaptıkları çalışmanın sonucunda, algılanan örgütsel destek ile iş tatminleri arasında pozitif yönde ilişki olduğunu saptamışlardır. Yapılan başka araştırmalarda da algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Ahmad ve Yekta, 2010: 176; Akkoç vd., 2012: 122; Mary, 2015: 47; Paille' vd., 2010: 50; Peterson, 2015: 40). Literatürdeki ulusal ve uluslararası çalışmalara dayalı olarak bu çalışmada da algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasında pozitif yönlü ilişkili olması beklenmektedir. Bu beklenti sosyal değişim teorisi ile açıklanabilir. Bu teoriye dayanarak işletmenin çalışanların fikirlerine değer vermesi ve çalışanlarını desteklemesi sonucunda çalışanlar işine ve işyerine karşı olumlu duygular geliştirerek iş tatmin düzeyleri artabilir. Buna göre, örgütsel desteğin çalışanların iş tatminlerine etkisini test etmek için geliştirilmiş hipotez aşağıda verilmiştir.

H1a: *Algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde pozitif yönde ve anlamlı bir etkisi vardır.*

1.3. Örgütsel Destek Algısı ile İş Tatmini İlişkisinde İş Stresinin Aracılık Rolü

Stres, kişinin istenmeyen bir durumla ya da algılanan bir tehdide karşı bilinçli ya da bilinçsiz olarak gösterdiği fizyolojik ve psikolojik bir tepkidir (Akova vd., 2015: 379). İş stresi ise, çalışanın iş ortamında yaşadığı strese denir (Turunç ve Çelik, 2010: 86). Stres, işletmelerin küçük veya büyük olmasına ve çalışma ortamlarının farklı olmasına göre çalışanları farklı şekillerde etkileyebilmektedir. Stres, her zaman olumsuz bir durum olarak nitelendirilmemelidir (Sewwandi ve Perere, 2016: 224). Aksine belirli dereceye kadar yaşanan stres çalışanları güdüleyerek, performanslarının, verimliliklerinin ve başarılarının artmasına neden olabilmektedir (Yamuç ve Türker, 2015: 23). Ancak uzun süreli ve aşırı derecede yaşanan stres çalışanlarda kaygı, depresyon, kendini değersiz hissetme, işe/iş yerine bağlılık düzeyinde düşme, verimsizlik, devamsızlık, işten ayrılma gibi sorunların artmasına neden olabilmektedir (Yamuç ve Türker, 2015, 394; Tekingündüz vd., 2015: 4). Ayrıca, stres düzeyi yüksek olan çalışanlarda iş tatmin düzeyleri de düşük olacaktır (Agarwal, 2015: 720). Aşırı strese maruz kalan çalışanların bireysel olarak stres yönetimini öğrenmeleri gerekmektedir. Bunun yanında işletme yönetimi tarafından strese mücadelede çalışanlara destek (çalışanların iş yükünün azaltılması, yöneticilerin hem kendi üzerindeki gerilimin hem de çalışanların üzerindeki gerilimin azaltılması, çalışma ortamının iyileştirilmesi, rol belirsizliğinin ve çatışmaların önlenmesi, ücretlerin iyileştirilmesi, duygusal destek verilmesi gibi) verilmesi de gerekmektedir (Yamuç ve Türker, 2015: 22). İşletme tarafından verilen desteğin çalışanlar tarafından olumlu olarak algılanması hem psikolojik ve

psikomatik tepkilerin hem de çalışanların genel stres seviyelerinin azalmasına neden olacaktır (Kaplan, 2010: 61). Dolayısıyla, çalışanlarda örgütsel destek algısı arttıkça iş stresi düzeyleri azalmaktadır. Yapılan araştırmalar iş stresi ile örgütsel destek arasında negatif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Arogundade vd., (2015), Nijerya'da kamu ve özel sektör çalışanlarına yönelik yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel destek iş stresini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Leung vd. (2008: 10), Hong Kong'da inşaat alanında faaliyet gösteren firmalardaki 73 kişiye yönelik yaptıkları araştırmanın sonucunda örgütsel desteğin iş stresi üzerinde negatif etkisi olduğunu saptamışlardır. Malik ve Noreen (2015), Pakistan'da 210 akademisyene yönelik yaptıkları çalışmada, mesleki stres ile algılanan örgütsel destek arasında negatif ilişki olduğunu saptamışlardır. Yapılan diğer çalışmalarda da algılanan örgütsel desteğin iş stresini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Cropanzano vd., 1997: 117; Çetin ve Tüzü, 2016: 481; Korkmaz ve Köseoğlu, 2018: 3804; Rhoades ve Eisenberger, 2002; 702; Yılmaz, 2016: 117). İş stresi ile algılanan örgütsel destek arasındaki ilişkiyi araştıran daha önce yapılmış çalışmalardan yola çıkarak aşağıdaki hipotez geliştirilmiştir.

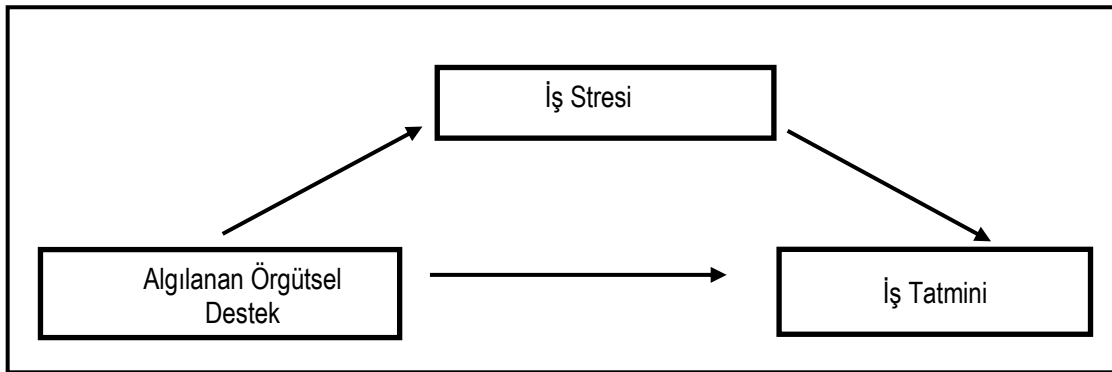
H1b: *Algılanan örgütsel desteğin iş stresi üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkisi vardır.*

Yapılan araştırmalar iş stresi ile iş tatmini arasında anlamlı negatif ilişkiler olduğunu göstermektedir. Yunanistan'da özel bir hastanede çalışan hemşirelere (Trivellas vd., 2013: 722), Güney Kore'de otel çalışanlarına (Kim vd., 2009: 619) ve Malezya'da akademisyenlere (Ahsan vd., 2009: 121) yönelik yapılan çalışmalarda iş stresinin iş tatminini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde başka çalışmalarda da, iş stresinin iş tatminini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Akova vd., 2015: 390; Canik, 2010: 120; Coşgun, 2006: 54; Iqbal vd., 2014: 191; Karakaş ve Gökmen, 2018: 118; Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015: 1508; Yapraklı ve Yılmaz, 2007: 177). Buna göre çalışanların iş stresi düzeyleri arttıkça iş tatmin düzeyleri azalacaktır. İş stresi ile iş tatmini arasındaki ilişkiyi araştıran daha önce yapılmış çalışmalardan yola çıkarak çalışanların iş streslerinin iş tatminlerine etkisini test etmek üzere geliştirilmiş hipotez aşağıda verilmiştir.

H1c: *İş stresinin iş tatmini üzerinde negatif yönde ve anlamlı bir etkisi vardır.*

İşletme tarafından çalışanlara örgütsel olarak destek verilmesi ve bu verilen desteğin çalışanlar tarafından olumlu olarak algılanması çalışanlardaki stres düzeyini düşürebilir. Çalışanlarda stres düzeyinin düşmesi iş tatmini, verimlilik ve iş performansının artmasına neden olabilir. Buna bağlı olarak çalışanlarda örgütsel destek algısının artması sonucu iş tatmininin artması ve bu ilişkide iş stresinin aracı etkisinin olması oldukça önemlidir. Kavramsal çerçeveye ve daha önce yapılan çalışmalara dayalı olarak iş stresinin algılanan örgütsel destek ile iş tatmini ilişkisinde aracı değişken etkisine sahip olabileceği düşünülmüştür. Buna göre aşağıdaki araştırma hipotezi önerilmiş ve araştırma modeli Şekil-1'de sunulmuştur.

H1d: *Algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracılık etkisi vardır.*

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

2. Araştırmanın Yöntemi

2.1. Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evrenini, Türkiye'de faaliyet gösteren ayçiçeği üretimi yapan fabrika çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmanın örneklemini ise, Edirne ilinde faaliyet gösteren ayçiçek yağı üretimi yapan işletme çalışanları oluşturmaktadır. Araştırmaya konu olan işletmelerin küresel rekabet içerisinde faaliyetlerini devam ettirebilmeleri ve varlıklarını uzun süre sürdürebilmeleri çalışanlarının etkili ve verimli çalışmalarına bağlıdır. Bunun bilincinde olan işletme sahipleri çalışanlarına örgütsel olarak destek (ücret artışı, çalışma ortamının iyileştirilmesi, sigorta olanakları gibi) vermektedirler. Ancak, araştırmaya konu olan işletme çalışanları, bazı dönemlerde (ayçiçek alımı) işlerin yoğun olması nedeniyle aşırı stres altında kalmaktadırlar. Aşırı stres altında kalan çalışanlarda iş tatminsizliği, performans ve algı düşüklüğü yaşanabilmektedir. Ayçiçeği üretimi yapan yağ fabrikaları iş stresi, iş tatmini ve örgütsel destek algısı arasındaki ilişkilerin görülebildiği önemli işletmelerdir. Bu nedenle, ayçiçek yağı üretimi yapan işletme çalışanları araştırmanın konusunu oluşturmuştur. İlde toplam 10 yağ işletmesi bulunmakta olup, 2'sinin işlerinin yoğun olması nedeniyle anket çalışmasına

katılmamışlardır. Çalışma 8 yaş işletmesi üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ankete konu olan ayçiçek yağı üretimi yapan fabrika sahiplerinden alınan bilgilere göre, toplam 230 çalışan bulunmaktadır. Araştırmada kolayda örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Araştırma kapsamında işletmelere 230 anket dağıtılmış ve bunlardan 193 anket kullanılabilir nitelikte bulunmuştur. Çalışmanın örneklemi, 193 çalışandan oluşmaktadır.

Araştırmaya katılan çalışanların demografik özelliklerine göre dağılımları; çalışanların %62,7'si (n=121) erkek ve %34,3'ü (n=72) kadındır. Araştırmaya dahil edilen çalışanların %41,5'i (n=80) 31-40 yaş aralığında, %28,5'i (n=55) 20-30 yaş aralığında, %23,3'ü (n=45) 41-50 yaş aralığında ve %6,7'si (n=13) 51 ve üzeri yaş aralığında olup, çalışanların genç ve dinamik bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Çalışanların medeni durumları %66,8'i (n=129) evli ve %32,6'sı (n=63) bekâr; eğitim durumları %28'i (n=54) lise, %27,5'i (n=53) lisans, %24,9'u (n=48) ilköğretim, %15,5'i (n=30) ön lisans ve %4,1'i (n=8) lisansüstü mezundur. Çalışanların %29'u (n=56) üretimde (işçi) çalışmakta olup, %24,4'ü (n=47) muhasebe departmanında, %14'ü (n=27) halkla ilişkiler departmanında, %8,8'i (n=17) pazarlama departmanında, %6,7'si (n=13) insan kaynakları departmanında, %4,1'i (n=8) sekreter ve %13'ü (n=25) diğer (güvenlik ve temizlik görevlisi) görevlerde çalışmaktadır. Çalışanlar buldukları görevlerde %42'si (n=81) 1 yıldan az, %22,8'i (n=44) 1-3 yıl, %13'ü (n=25) 4-7 yıl, %12,4'ü (n=24) 8-11 yıl, %5,7'si (n=11) 16 yıldan fazla ve %4,1'i (n=8) 12-15 yıl çalıştıkları tespit edilmiştir.

2.2. Araştırma Tekniği ve Verilerin Analizi

Araştırmada kullanılan veriler anket tekniği ile elde edilmiştir. Anket formu iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde çalışanların "cinsiyet, yaş, eğitim durumu, çalıştığı departman ve çalışma süresi" gibi demografik özelliklerini ortaya koyacak sorular bulunmaktadır.

Anket formunun ikinci bölümünde 17 ifadeli 5'li likert soruları yer almaktadır (5-tamamen katılıyorum, 1-kesinlikle katılmıyorum). İkinci bölümde; çalışanların algılanan örgütsel destek, iş tatmini ve iş stresi düzeylerini tek boyutta ölçen üç ayrı ölçekten yararlanılmıştır.

Yapılan anketler sonucunda elde edilen veriler SPSS 25.0, Amos ve IBM SPSS Process Makro paket programları kullanılarak analiz edilmiştir. Araştırmada kullanılacak olan algılanan örgütsel destek, iş tatmini ve iş stresi değişkenlerine ait soruların normal dağılım gösterip göstermediğini test etmek için, çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) katsayılarına bakılmıştır. Verilerin, skewness ve kurtosis değerleri -1 ile +1 aralığında olması, verilerin normal dağılıma sahip olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 210). Ölçeklerin yapısal geçerliliğini test etmek amacıyla keşfedici faktör analizi (KFA) uygulanmış ve Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) örneklem yeterlilik değeri ve Barlett küresellik testi ile ölçeklerin faktör analizine uygunluğu araştırılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerini değerlendirmek için Cronbach Alpha testi yapılmıştır. Ölçeklerin faktör yapısı ile uyumlu olup olmadığını ortaya koymak için doğrulayıcı faktör analizi (DFA) uygulanmıştır. Doğrulayıcı faktör analizinde kullanılan iyi uyum indekslerinin X^2/df oranı için 3'den küçük; RMSEA için 0.05'den küçük (RMSEA için 0.08'den küçük kabul edilebilir değer); NFI, GFI, CFI ve AGFI için ise 0.95'den büyük değerler alması uyumun iyi olduğunu göstermektedir (Gürbüz ve Şahin, 2014: 329). Çalışanların örgütsel destek algısı, iş tatmini ve iş stresi düzeyleri arasındaki ilişkileri saptamak için korelasyon analizi yapılmıştır. Son olarak, aracılık etkisini test etmek için Andrew F. Hayes (2013) tarafından geliştirilen IBM SPSS Process Makro uygulamasından yararlanılmıştır. Algılanan örgütsel destek ile iş tatmini değişkenleri arasındaki ilişkide iş stresinin aracılık etkisinin olup olmadığını Bootstrap (5000 kişilik) yöntemi ile elde edilen güven aralıklarına göre bulunmuştur.

2.3. Araştırmada Kullanılan Ölçekler

Algılanan örgütsel destek ölçeği; Eisenberger ve diğerleri (1986) tarafından geliştirilmiş ve Erdaş (2010) tarafından Türkçeye uyarlanıp geçerlilik ve güvenilirlikleri test edilmiştir. Ölçek 8 maddeden ve tek boyuttan oluşmaktadır (Erdaş, 2010: 82).

Algılanan örgütsel destek ölçeğinin skewness değeri -0,914 ve kurtosis değeri -0,154 olarak tespit edilmiştir. Buna göre, ölçek normal dağılım göstermektedir. Ölçeğin, KMO örneklem yeterlilik değeri 0,93 ve Bartlett küresellik testi $p < 0.000$ olarak bulunmuştur. Bu değerlere göre, verilerin faktör analizinin yapılabilmesi için uygun olduğu sonucuna varılmıştır. Yapılan KFA sonucuna göre verilerin tek faktörde toplandığı tespit edilmiştir. Ölçek maddelerinin faktör yüklerinin 0,76-0,92 arasında olduğu bulunmuştur. Elde edilen faktörlerle toplam varyansın %75,01'ini açıklanmıştır. Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,95 olarak bulunmuştur. Buna göre ölçek yüksek derecede güvenilirdir. Örgütsel destek algısı ölçeğine yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin uyum kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir ($X^2/df=2,344$, RMSEA= 0,08, NFI= 0,98, CFI= 0,99, GFI= 0,96, AGFI=0,90). Buna göre, bu çalışma çerçevesinde algılanan örgütsel destek ölçeğinin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır.

İş tatmini ölçeği; araştırmada, Hackman ve Oldman (1975) tarafından geliştirilmiş ve Basım ve Şeşen (2009) tarafından Türkçeye uyarlanmış olan ölçek kullanılmıştır. Ölçek, çalışanların genel iş tatminlerini tek boyut altında toplamakta ve 5 ifadeden oluşmaktadır. Beş ifadeden oluşan ölçeğin geçerliliği ve güvenilirliği test edilmiştir. Şeşen (2010) tarafından yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır (Şeşen, 2010: 197).

Bu araştırmada, iş tatmini ölçeğinin skewness değeri -0,665 ve kurtosis değeri -0,040 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre ölçek normal dağılım göstermektedir. Ölçeğin, faktör analizine uygunluğunu tespit etmek için yapılan KMO örneklem yeterlilik değeri 0,82 ve Bartlett küresellik testi $p < 0,000$ olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlar, verilerin faktör analizine yeterince uygun olduğunu göstermektedir. KFA sonucunda verilerin tek faktörde toplandığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,63-0,87 arasında olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen faktörlerle toplam varyansın %57,69'unu açıkladığı görülmüş ve ölçeğin yapısal geçerliliğini desteklediği tespit edilmiştir. İş tatmini ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,80 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin içsel olarak tutarlı ve yüksek derecede güvenilir olduğunu göstermektedir. İş tatmini ölçeğine yapılan DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin uyum kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir ($X^2/df=0,456$, RMSEA= 0,00, NFI= 0,99, CFI= 1,00, GFI= 0,99, AGFI=0,99). Buna göre, bu çalışma çerçevesinde iş tatmini ölçeğinin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır.

İş stresi ölçeği; bu ölçek çalışanların iş stresi düzeylerini belirlemek için Cohen, Kamarck ve Mermelstein (1983) tarafından geliştirilmiş ve Türkçeye Küçükusta (2007) tarafından çevrilip uyarlanmıştır. Ölçek, 4 ifadeli ve tek boyuttan oluşmaktadır. Küçükusta (2007) konaklama işletmelerindeki çalışanlara yönelik yaptığı araştırmada ölçeğin geçerliliğini ve güvenilirliğini test etmiştir. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda, ölçeğin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır (Küçükusta, 2007: 140).

Mevcut araştırmada, iş stresi ölçeğinin skewness değeri 0,844 ve kurtosis değeri -0,439 olarak tespit edilmiştir. Bu sonuçlara göre, ölçek normal dağılım göstermektedir. İş stresi ölçeğinin KMO örneklem yeterlilik değeri 0,787 ve Bartlett küresellik testi sonucu $p < 0,000$ olarak tespit edilmiştir. Çıkan bu sonuçlara göre, değişkenler arası ilişkilerin oluşturduğu matrisin faktör analizi için anlamlı olduğu ve verilerin faktör analizi yapılabileceği anlamına gelmektedir. İş stresi ölçeğine ilişkin yapılan KFA sonucunda, verilerin tek faktörde toplandığı ve maddelerin faktör yüklerinin 0,80-0,87 arasında olduğu tespit edilmiştir. Elde edilen faktörlerle toplam varyansın %69,98'ini açıkladığı ve ölçeğin yapısal geçerliliğini desteklediği görülmüştür. İş stresi ölçeğinin Cronbach Alpha güvenilirlik katsayısı 0,86 olarak bulunmuştur. Bu sonuç, ölçeğin güvenilir olduğunu göstermektedir. İş stresi ölçeğine DFA yapılmıştır. DFA sonucunda elde edilen uyum indekslerinin uyum kriterlerini sağladığı tespit edilmiştir ($X^2/df=0,05$, RMSEA= 0,00, NFI= 1,00, CFI= 1,00, GFI= 1,00, AGFI=0,99). Buna göre, bu çalışma çerçevesinde iş stresi ölçeğinin tek faktörlü yapısı doğrulanmıştır.

3. Araştırma Bulguları

Çalışanların örgütsel destek algısı, iş stresi ve iş tatmini düzeyleri Tablo 1'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, çalışanların örgütsel destek algısı ve iş tatmini düzeyleri ortalamaların üzerinde değerler almıştır. Buna göre, çalışanların işletmenin vermiş olduğu desteği olumlu olarak algıladıkları ve işinden veya işyerinden memnun oldukları söylenebilir. Diğer taraftan katılımcıların iş stresi düzeylerinin ortalamaların altında olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, katılımcıların stres düzeylerinin düşük olduğunu göstermekte olup, hem işletme açısından hem de çalışanlar açısından olumlu olduğu söylenebilir.

Korelasyon analizi sonuçlarına göre, Örgütsel destek algısı ile iş tatmini arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişki ($r = 0,388$, $p < 0,000$) olduğu sonucuna ulaşılmıştır. İş stresinin hem örgütsel destek algısı ile arasında negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,247$, $p < 0,001$) olduğu hem de iş tatmini ile negatif yönde anlamlı bir ilişki ($r = -0,199$, $p < 0,005$) olduğu tespit edilmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Değişkenler Arasındaki Korelasyon Analizi Sonuçları

Değişkenler	Ortalama	Standart Sapma	Algılanan Örgütsel Destek	İş Tatmin
Algılanan Örgütsel Destek	3,69	1,12	-	-
İş Tatmini	3,84	0,89	0,388**	-
İş Stresi	2,05	1,13	-0,247**	-0,199**

**Korelasyon 0.01 düzeyinde anlamlı (iki yönlü).

Çalışanların örgütsel destek algısının iş tatminine etkisinde iş stresinin aracılık rolünün olup olmadığını test etmek için bootstrap tekniği kullanılmıştır. Analizlerde bootstrap tekniği ile 5000 yeniden örneklem seçeneği tercih edilmiştir. Tablo 2'de regresyon analiz sonuçları verilmiştir.

Algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde (c yolu veya toplam etki) etkisi olup olmadığı bootstrap tekniği ile elde edilen güven aralıklarına göre bulunmuştur. Buna göre algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerindeki toplam etkisi (B: 0,309, %95 CI [0,204, 0,414], t: 13,22, $p < 0,001$) pozitif yönlü ve anlamlı olduğu tespit edilmiştir. İş tatmininin %15'i algılanan örgütsel destek tarafından açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır ($F=33,94$, $R^2=0,15$, Sig.= 0,000). Buna göre, H1a hipotezi kabul edilmiştir.

Örgütsel destek algısı iş stresini (a yolu) negatif yönde ve istatistiksel olarak anlamlı olarak etkilemektedir (B: -0,250, %95 CI [-0,391, -0,110], t: -3,52, p<0,001). H1b hipotezi kabul edilmiştir. Örgütsel destek algısı iş stresindeki değişimin % 6'sını açıklamaktadır (F=12,361, R² = 0,06, Sig. = 0,000). Bu durumda, H1b hipotezi kabul edilmiştir.

İş stresinin iş tatmini (b yolu) üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin (B: -0,086, %95 CI [-0,1922, 0,0196], t: -1,608, p>0,001) olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum hem p değerinin 0,001'den büyük olması hem de güven aralıklarının sıfır içermesinden kaynaklanmaktadır. H1c hipotezi red edilmiştir. Algılanan örgütsel desteğin iş tatminine doğrudan etkisi (c' yolu) istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir (B: 0,287, %95 CI [0,180, 0,395], t: 5,273, p<0,001). Algılanan örgütsel destek ve iş stresi iş tatminindeki değişimin yaklaşık % 16'sını açıklamaktadır (F=18,405, R² = 0,16, Sig. = 0,000).

İş stresi aracılığıyla, algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerindeki dolaylı etkisi ise, güven aralıkları içerisinde sıfır içermesi nedeniyle istatistiksel olarak anlamlı değildir (B: 0,022, %95 CI [-0,010, 0,065]). Buna göre H1d hipotezi red edilmiştir. Yani algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı rolü bulunmamaktadır.

Tablo 2. Regresyon Analizi Sonuçları

	İş Stresi (M)			İş Tatmini (Y)		
	B	Standart Hata	p	B	Standart Hata	P
Algılanan Örgütsel Destek (X)	a -0,250	0,071	0,000	c' 0,287	0,055	0,000
İş Stresi (M)	-	-	-	b -0,086	0,054	0,110
Sabit Değer	İ ₁ 2,976	0,274	0,000	İ ₂ 2,959	0,259	0,000
	R ² = 0,06			R ² = 0,16		
	F=12,361			F=18,405		

B= Standardize edilmemiş beta katsayısı

Algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı etkisine ait toplam, doğrudan ve dolaylı etki değerleri ile bootstrap güven aralıkları Tablo 3'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi, toplam etki değeri 0,309, doğrudan etki değeri 0,287, dolaylı etki değeri 0,022 ve bootstrap güven aralıkları -0,010 ile 0,065 olduğu bulunmuştur. Güven aralıkları sıfır içermesi nedeniyle aracı etkinin anlamsız olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 3. Toplam, Doğrudan ve Dolaylı Etki Değerleri

İş stresinin Aracı Etki	Toplam Etki	Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Bootstrap Güven Aralığı
Algılanan Örgütsel Destek → İş Tatmini	0,309	0,287	0,022	-0,010, 0,065

4. Tartışma

4.1. Araştırmanın Katkıları

Çalışanların, gün içerisinde zamanının önemli ve büyük bir bölümünü iş yerinde geçirdiği düşünülecek olursa, işletme yöneticileri tarafından çalışanların iş ortamında yaşadıkları stres düzeylerinin azaltılması için gerekli faaliyetlerin yapılması gerekmektedir. Böylece, stres düzeyi azalan çalışanların bir yandan bağlılıkları, tatmin düzeyleri, performansları, işte kalma niyetleri, motivasyonları artarken, diğer yandan da devamsızlıkları, işe geç gelmeleri, tükenmişlik ve işten ayrılma niyeti düzeylerinde azalmalar görülebilir. Bunun sonucunda işletmeler, çalışanlarından etkili ve verimli bir şekilde yararlanabilme ve her bir çalışanın iş yaratma potansiyelini fiilen harekete geçirebilme imkânına kavuşabilir (Köseoğlu, 2016: 2). Dolayısıyla işletmeler açısından iş stresinin düşürülmesi oldukça önemli bir konudur. Bunun için işletme yönetimi tarafından çalışanlara yönelik örgütsel destek verilmesi gerekmektedir.

Araştırmanın amacı, algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı değişken etkisini incelemektir. Mevcut çalışma, Edirne ilinde faaliyet gösteren 8 ayçiçek yağı üreten işletmedeki 193 çalışandan elde edilen veriler doğrultusunda gerçekleştirilmiştir. Analizler, bootstrap tekniği kullanılarak yapılmıştır. Yapılan araştırmanın sonucunda, algılanan örgütsel desteğin iş tatmini üzerinde pozitif yönlü anlamlı etkisinin olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla sosyal mübadele kuramına göre örgütsel destek algısı yüksek olan çalışanların iş tatminlerinin daha yüksek olduğu söylenebilir. Çıkan bu sonuç, daha önce yapılan çalışmaların bulgularıyla da örtüşmektedir. Rhoades ve Eisenberger (2002; 710) yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel desteğin iş tatminini artırdığını tespit etmişlerdir. Paille', vd. (2010: 50) Fransa'da danışmanlık, lojistik, sağlık, bilgisayar ve bilgi teknolojileri, bankacılık gibi sektörlerde faaliyet gösteren işletmelerde çalışan ve özellikle Fransız vatandaşı olan 355 çalışana yönelik yaptıkları çalışmada örgütsel destek algısının iş tatminini pozitif yönde etkilediğini tespit etmişlerdir. Bogler ve Nir (2012) İsrail'de öğretmenlerin okul destek algıları ile içsel ve dışsal iş tatminleri arasındaki ilişkide öğretmen yetkininin aracılık etkisini araştırdıkları çalışmanın sonucunda içsel ve dışsal iş tatmini ile örgütsel destek arasında pozitif ilişkinin var olduğunu saptamışlardır. Ayrıca, literatürdeki diğer çalışmalarda da çalışanların örgütsel destek algısı iş tatminini pozitif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır (Ahmad ve Yekta, 2010: 176; Akkoç vd. 2012: 122; Anafarta, 2015: 119; Çakar ve Yıldız, 2009: 83; Hakkak vd., 2014: 212; Mary, 2015: 47; Miao ve Kim, 2010: 260; Peterson, 2015: 40; Sökmen ve Ekmekçioğlu, 2016: 123; Thevanes ve Saranraj, 2018: 5; Zumrah ve Boyle, 2015: 244). Dolayısıyla, çalışanların örgütsel destek algılarının artırılması yoluyla iş tatmin düzeylerinin olumlu olarak artabileceğini söylemek mümkündür.

Algılanan örgütsel desteğin iş stresi üzerinde negatif yönlü ve anlamlı etkisinin olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Başka bir ifade ile çalışanların örgütsel destek algıları arttıkça iş stresi düzeyleri (işte yaşanan gerilim, yorgunluk, huzursuzluk, iletişim bozuklukları gibi) azalacaktır. Bu bulgu benzer çalışmalar ile tutarlılık göstermektedir. Rhoades ve Eisenberger (2002; 710) yaptıkları çalışmada algılanan örgütsel desteğin iş stresini negatif yönde etkilediği yani iş stresini azalttığı sonucuna ulaşılmıştır. Turunç ve Avcı (2015: 55) yaptıkları çalışmada çalışanların örgütsel destek algıları ile lider-üye etkileşiminin işten ayrılma niyetine etkisini ve bu ilişkide iş stresinin rolünü ortaya koymak amaçlamışlardır. Araştırma sonucunda, örgütsel destek algısının hem işten ayrılma niyeti üzerinde hem de iş stresi üzerinde negatif yönde etkisinin olduğunu, örgütsel destek algısı ile lider-üye arasındaki olumlu ilişkide iş stresinin aracı rolünün olduğunu saptamışlardır. Literatürdeki diğer çalışmalarda da örgütsel destek algısı iş stresini negatif olarak etkilemektedir (Arogundade vd., 2015: 545; Cropanzano vd., 1997: 117; Çetin ve Tüzü, 2016: 481; Korkmaz ve Köseoğlu, 2018: 3804; Leung vd., 2008: 91; Malik ve Noreen, 2015: 869; Yılmaz, 2016: 117).

Araştırma sonucunda iş stresinin iş tatmini üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olmadığı bulunmuştur. Aynı şekilde, Hindistan'da üç yazılım şirketinde çalışan 250 yazılım mühendisine yönelik yapılan çalışmada, iş stresinin iş tatmini üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır (Agarwal, 2015: 727). Ancak, Süleyman Demirel Üniversitesi'nde görev yapmakta olan 701 araştırma görevlisine yönelik yapılan çalışmada iş stresinin iş tatmini ve iş tatmin boyutlarının üzerinde anlamlı ve negatif yönde etkisinin olduğu tespit edilmiştir (Bayar ve Öztürk, 2017: 542). Klassen ve Chiu (2010: 747) Kanada'da 1.430 öğretmene yönelik olarak yaptıkları çalışmada, öğretmenlerin iş streslerinin iş tatminleri üzerindeki etkilerini araştırmışlardır. Yapılan araştırma sonucunda, öğretmenlerin iş stresleri ile iş tatminleri arasında ters yönde bir ilişkinin olduğu ve iş stresinin iş tatminini negatif yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde ki diğer çalışmalarda da iş stresinin iş tatminini negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir (Ahsan vd., 2009: 121; Akova vd., 2015: 390; Büte, 2015: 5; Canik, 2010: 120; Coşgun, 2006: 54; Efeoğlu ve Özgen, 2007: 246; Iqbal vd., 2014: 191; Karakaş ve Gökmen, 2018: 118; Kim vd., 2009: 619; Tekingündüz ve Kurtuldu, 2015: 1508; Trivellas vd., 2013: 722; Turunç ve Erkuş, 2010: 428; Yapraklı ve Yılmaz 2007: 177).

Araştırma sonucunda algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı etkisinin olmadığı tespit edilmiştir. Yani, algılanan örgütsel destek iş tatminini iş stresi olmadan etkilemektedir. Çalışanların iş tatmin düzeylerinin yüksek ya da düşük olması örgütsel destek algısının olumlu olarak algılanıp algılanmamasına bağlıdır.

Algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde iş stresinin aracı etkisini inceleyen bu çalışmanın sonuçları hem literatüre hem de benzer çalışma yapacak olan araştırmacılara katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca, yağ işletme sahipleri ve yöneticilerinin örgütsel destek algısı, iş stresi ve iş tatmini konusunda ve çalışanların potansiyellerinden nasıl yararlanacakları konusunda bilgi sahibi olabilmelerine katkı sağlayacağı da düşünülmektedir.

4.2. Araştırmanın Kısıtları

Araştırmanın kısıtlarından biri örneklemin, sadece Edirne ilinde faaliyet gösteren yağ işletmelerinde çalışan bireylerden oluşmasıdır. Araştırmaya, Edirne ili dışındaki illerde faaliyet gösteren yağ fabrikalarının dahil edilmesi araştırma sonucundan daha farklı sonuçlar elde edilebilir. Araştırmanın ikinci kısıtı, çalışmanın sadece bir sektöre yönelik yapılmış olmasıdır. Farklı sektörlerde yapılacak çalışmalardan daha farklı sonuçlar elde edilebilir. Araştırmanın diğer bir kısıtı ise, algılanan örgütsel desteğin iş tatminine etkisinde sadece iş stresinin aracı değişken olarak alınmış olmasıdır.

4.3. Gelecek Çalışmalar İçin Öneriler

Gelecek çalışmalarda çalışma alanı genişletilerek Tekirdağ, Kırklareli ve Edirne illerinde faaliyet gösteren yağ işletme çalışanlarına yönelik yapılmalıdır. Algılanan örgütsel destek ile iş tatmini arasındaki ilişkide iş stresi ile birlikte örgütsel bağlılık, iş-aile çatışması, tükenmişlik, işten ayrılma niyeti gibi değişkenlerle hem aracılık rolü hem de düzenleyici etki rolü incelenmelidir. Söz konusu değişkenler (algılanan örgütsel destek, iş tatmini ve iş stresi) örgütsel sessizlik, örgütsel güven, örgütsel özdeşleşme, sinizim, personel güçlendirme gibi değişkenlerle ilişkilendirilmelidir. Ayrıca, bu farklı değişkenler ile çalışanların iş stresi düzeyleri, stresin belirtileri ve sonuçları arasındaki ilişkilere de bakılmalıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Yağ işletme çalışanlarına yönelik yapılan bu çalışmada örgütsel destek algısının çalışanların doğrudan iş tatmin düzeylerini artırıcı etkiye sahip olduğu bulunmuştur. Bu etkiye bağlı olarak yağ işletme sahiplerinin çalışanların tatmin düzeylerini artırmak ve işletmenin başarısını artırmak için örgütsel destek uygulamalarına ve bu desteğin çalışanlar tarafından olumlu olarak algılanmasına önem vermeleri yararlı olacaktır. Bunun için, işletme çalışanlarına ücret artışı, prim uygulaması, çalışma koşullarının daha da iyileştirilmesi, terfi olanaklarının iyileştirilmesi, yönetici ve iş arkadaşları ile olan ilişkilerin geliştirilmesi, fazla olan iş yüklerinin azaltılması, iş güvencesi sağlanması, başarılı işlerin takdir edilmesi ve gerekirse ödüllendirilmesi, iş ile ilgili öneri ve şikâyetlerin dikkate alınması vb. gerçekleştirilebilir. Böylece, örgütsel desteğin çalışanlar tarafından olumlu olarak algılanması ile iş tatmini, performans, verimlilik ve örgüte bağlılık düzeylerinin artmasına neden olurken, diğer taraftan da devamsızlık, işten ayrılma niyeti, iş stresi gibi olumsuzlukların da azalmasına neden olabilir.

Kaynakça

- Agarwal, R. N. (2015). Stress, job satisfaction and job commitment's relation with attrition with special reference to Indian it sector. *Proceedings Of The 9th International Management Conference "Management and Innovation For Competitive Advantage"*, Bucharest, Romania, 720-731.
- Ahmad, Z. A. & Yekta, Z. A. (2010). Relationship between perceived organizational support, leadership behavior, and job satisfaction: an empirical study in Iran. *Intangible Capital*, 6(2), 162-184.
- Ahsan, N., Abdullah, Z., Gun Fie, D. Y. & Syed Shah Alam, S. S. (2009). A study of job stress on job satisfaction among university staff in Malaysia: Empirical study. *European Journal of Social Sciences*, 8(1), 121-131.
- Al-Homayan, A. M, Shamsudin, F. M., Subramaniam, C. & Rabiul Islam, R. (2013). The moderating effects of organizational support on the relationship between job stress and nurses' performance in public sector hospitals in Saudi Arabia. *Advances in Environmental Biology*, 7(9), 2606-2617.
- Akgündüz, S. (2006). *Örgütsel stres kaynaklarının çalışanların iş tatmini üzerindeki etkisi ve banka çalışanları için yapılan bir araştırma*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Akkoç, İ., Çalışkan, A. ve Turunç, Ö. (2012). Örgütlerde gelişim kültürü ve algılanan örgütsel desteğin iş tatmini ve iş performansına etkisi: Güvenin aracılık rolü. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19 (1), 105-135.
- Akova, O., Emiroğlu D. E. ve Tanrıverdi, H. (2015). İş stresi ile çalışanların iş tatmini ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişki: İstanbul'daki 5 yıldızlı otel işletmelerinde bir araştırma. *Journal Of Management, Marketing & Logistics*, 2(4), 378-402.
- Anafarta, N. (2015). Algılanan örgütsel destek ve işten ayrılma niyeti ilişkisi: İş tatmininin aracılık rolü. *İstanbul Management Journal*, 26 (79), 112-130.
- Arogundade, T. O., Arogundade, B. A. & Onajobi Adebajo, O. (2015). The influence of perceived organizational support on job stress among selected public and private sector employees in Lagos State, Nigeria. *Advances In Research*, 3(6), 541-547.
- Bayar, H. T. ve Öztürk, M. (2017). İş stresinin iş tatmini üzerindeki etkisi: Süleyman Demirel üniversitesi araştırma görevlileri üzerine bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), 525-546.
- Bogler, R. & Nir, A.E. (2012). The importance of teachers' perceived organizational support to job satisfaction: What's empowerment got to do With It?. *Journal Of Educational Administration*, 50(3), 287-306.

- Büte, M. (2015). Nepotizm ve iş tatmini ilişkisinde iş stresinin aracı rolü var mıdır?. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 29(0), 1-8.
- Büyükgöze, H. ve Kavak, Y. (2017). Algılanan örgütsel destek ve pozitif psikolojik sermaye ilişkisi: Lise öğretmenleri örneğinde bir inceleme. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 23(1), 1-32.
- Canik, B. (2010). *Esenboğa Hava Limanı'nda farklı birimlerde çalışanların stres düzeylerinin iş tatmini üzerine etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Coşgun, N. (2006). *Çalışma hayatında stres ve iyimserliğin iş tatminine etkisi ve bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Cropanzano, R., Howes, J.C., Grandey, A.A. & Toth, P. (1997). The relationship of organizational politics and support to work behaviors, attitudes, and stres. *Journal of Organizational Behavior*, 18, 159-180.
- Çakar, N. D. ve Yıldız, S. (2009). Örgütsel adaletin iş tatmini üzerindeki etkisi: "algılanan örgütsel destek" bir ara değişken mi?. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 8 (28), 68-90.
- Çekmecelioğlu, H. G. (2005). Örgüt ikliminin iş tatmini ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: bir araştırma". Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 6 (2), 23-39.
- Çetin, F. ve Tüzün, İ. K. (2016). Örgütsel destek kaynakları ve algılanan iş stresi ilişkisinde psikolojik sermayenin rolü üzerine boylamsal bir araştırma, IV. *Örgütsel Davranış Kongresi*, Adana, 478-485
- Demirel, E. T. (2013). Mesleki stresin iş tatminine etkisi: Örgütsel desteğin aracılık rolü. *Niğde Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(1), 220-241.
- Doğar, N. ve Gürsoy, A. (2017). Kişilikle örgütsel bağlılık arasındaki ilişki ve bu ilişkide iş tatmininin aracılık etkisi. *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, 27(1), 113-146.
- Efeoğlu, İ. E. Ve Özgen, H. (2007). İş-aile yaşam çatışmasının iş stresi, iş doyumunu ve örgütsel bağlılık üzerindeki etkileri: ilaç sektöründe bir araştırma. *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 237- 254.
- Erdaş, K. D. (2010), *Lider-üye mübadelesi, algılanan örgütsel destek ve öz denetim kişilik özelliğinin örgütsel vatandaşlık davranışları üzerindeki etkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Eisenberger, R., Cummings, J., Armeli, S. & Lynch, P. (1997). Perceived organizational support, discretionary treatment, and job satisfaction university of Delaware. *Journal of Applied Psychology*, 82(5), 812-820.
- Gül, H., Oktay, E. & Gökçe, H. (2008). İş tatmini, stres, örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti ve performans arasındaki ilişkiler: Sağlık sektöründe bir uygulama. *Akademik Bakış Sosyal Bilimler Dergisi*, (0)15, 1-11.
- Gök, Ö. A., Akgündüz, Y. ve Alkan, (2017). The effects of job stress and perceived organizational support on turnover intentions of hotel employees. *Journal Of Tourismology*, 3(2), 23-32.
- Gürbüz, S. ve Şahin, F. (2014). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri. Ankara: Seçkin Yayınevi.
- Fındıklı, M. A. (2014). Algılanan lider desteği ve algılanan örgütsel destek ile işten ayrılma niyeti ilişkisinde örgütsel özdeşleşmenin aracılık rolü: İstanbul'da kamu çalışanları üzerine bir araştırma. *İ. Ü. İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 25 (77), 136-157.
- Fındık, M. (2011). *Algılanan örgütsel desteğin, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetine etkisi araştırması: Konya aile hekimleri örneği*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hakkak, M., Gashti, M. A. H. & Khaled Nawaser, K. (2014). The relationship between perceived organizational support & job satisfaction with organizational commitment. *Entrepreneurship And Innovation Management Journal*, 2(3), 194-202.
- Hashemi, S.M., Jusoh, J., Kiumarsi, S. & Mohammadi, S. (2015). Exploring the role of stress on organizational commitment among employees in hospitality industry: The mediating role of job satisfaction. *International Journal of Information Research and Review*, 2(9), 1144-1150.
- Iqbal, S., Ehsan, S., Rizwan, M. & Noreen, M. (2014). The impact of organizational commitment, job satisfaction, job stress and leadership support on turnover intention in educational institutes. *International Journal Of Human Resource Studies*, 4(2), 181-195.

- Karakaş, A. ve Gökmen, G. (2018). Kamu çalışanlarında iş tatmini, duygusal emek ve iş stresi: Konya'da bir araştırma. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 18(3), 99-127.
- Kaplan, M. (2010). *Otel İşletmelerinde etiksel iklim ve örgütsel destek algılamalarının örgütsel bağlılık üzerindeki etkisi: Kapadokya örneği*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Kılıç, R., Yumuşak, S. ve Yıldız, H. (2013). Banka çalışanlarının maruz kaldıkları bireysel ve örgütsel stres kaynakları arasındaki ilişkilerin incelenmesi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 8 (2), 71-92.
- Kim, P., Murmann, S. & Lee, G., (2009). Moderating effects of gender and organizational level between role stress and job satisfaction among hotel employees. *International Journal of Hospitality Management*, 28 (4), 612-619.
- Klassen, R. M. & Chiu, M. (2010). Effects on teachers' self-efficacy and job satisfaction. Teacher gender, years of experience, and job stress. *Journal Of Educational Psychology*, 102(3), 741-756.
- Köseoğlu, Ş, Y. (2016). *Hemşirelerin iş doyumu ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkide algılanan örgütsel stresin aracılık rolü: Muğla il merkezinde bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.
- Küçükusta, D. (2007). *Konaklama işletmelerinde iş-yaşam dengesinin çalışma yaşamı kalitesi üzerindeki etkisi*. Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa
- Leung, M., Zhang, H. & Skitmore, M. (2008). The Effects of organizational supports in the estimation process on the stress of construction cost engineers. *Journal Of Construction Engineering And Management* 134(2), 4-93.
- Malik, S. & Noreen, S. (2015). Perceived organizational support as a moderator of affective well-being and occupational stress among teachers. *Pakistan Journal Of Commerce And Social Sciences*, 9(3), 865-874.
- Mary, V. S. (2015). Impact of perceived organisational support on job satisfaction – a study report. *International Journal Of Applied Science And Engineering*, 3(2), 45-48.
- Miao, R. & Kim, H. G. (2010). Perceived organizational support, job satisfaction and employee performance: An Chinese empirical study. *J. Service Science & Management*, 3(0), 257-264.
- Özdemir, A. (2008). Çalışanların iş tatminlerinin artırılmasında örgütsel sosyal sermaye yeni bir belirleyici olabilir mi?. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 6(1), 1-275.
- Özdevecioğlu, M. (2003). Algılanan örgütsel destek ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişkilerin belirlenmesine yönelik bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18 (2), 113-130.
- Paille´, P., Bourdeau, L. & Galois, I. (2010). Support, trust, satisfaction, intent to leave and citizenship at organizational level a social exchange approach. *International Journal of Organizational Analysis*, 18(1), 41-58.
- Peterson, A. (2015). Organizational support and job satisfaction of frontline clinical managers: The mediating role of work engagement. The University Of Western Ontario Postdoctoral, London.
- Rhoades, L., & Eisenberger, R. (2002). Perceived organizational support: A review of the literatüre. *Journal of Applied Psychology*, 87(4), 698-714.
- Sabuncuoğlu, Z. ve Tüz, M. V. (2016), *Örgütsel davranış*. Bursa: Alfa Aktüel Yayınları.
- Sewwandi, D.V.S. & Perere, G.D.N. (2016). The impact of job stress on turnover intention: A study of reputed. *3rd International HRM conference*, Sri Lanka.
- Sökmen, A. ve Bıyık, Y. (2016). Örgütsel bağlılık, örgütsel özdeşleşme, kişi-örgüt uyumu ve iş tatmini ilişkisi: bilişim uzmanlarına yönelik bir araştırma. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 9(2), 221-227.
- Sökmen, A. ve Ekmekçioğlu, E. B. (2016). Algılanan örgütsel desteğin duygusal bağlılıkla ilişkisinde iş tatmininin aracılık rolü: Kamu sektöründe bir araştırma, *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 118-133.
- Şeşen, H. (2010). *Öncülleri ve Sonuçları İle Örgüt İçi Girişimcilik: Türk Savunma Sanayinde Bir Araştırma*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Savunma, Ankara.
- Tanşu, M. (2009). *Örgütsel Stres Kaynakları Ve İş Tatmini Arasındaki İlişkinin İncelenmesi ve Sağlık Sektöründe Bir Uygulama*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Thevanes, N ve Saranraj, Y. (2018). The impact of perceived organizational support on job satisfaction of academic staff. *Asian Journal Of Economics, Business And Accounting*, 6(2), 1-8.

- Tekingündüz, S., ve Kurtuldu, A. (2015). İşten ayrılma niyeti, iş tatmini, örgütsel bağlılık, liderlik ve iş stresi arasındaki ilişkilerin analizi: Bir hastane örneği, *International Journal Of Human Sciences*, 12(1), 1501-1517.
- Tekingündüz, S., Top, M. ve Seçkin, M. (2015). İş tatmini, performans, iş stresi ve işten ayrılma niyeti arasındaki ilişkilerin incelenmesi: Hastane örneği", *Verimlilik Dergisi*, 0(4), 39-64.
- Tokgöz, N. (2011). Örgütsel sinizm, örgütsel destek ve örgütsel adalet ilişkisi: elektrik dağıtım işletmesi çalışanları örneği. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 6(2), 363-387.
- Trivellas, P., Reklitis, P. & Platis, C. (2013). The effect of job related stress on employees' satisfaction: A survey in health care. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 73(0), 718-726.
- Turunç, Ö. ve Çelik, M. (2010). Çalışanların algıladıkları örgütsel destek ve iş stresinin örgütsel özdeşleşme ve iş performansına etkisi. *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(2), 183-206.
- Turunç, Ö. ve Erkuş, A. (2010). İş aile yaşam çatışmasının iş tatmini ve örgütsel bağlılık üzerine etkileri: İş stresinin aracılık rolü. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi* 10(19), 415-440.
- Turunç, Ö. ve Avcı, U. (2015). Algılanan örgütsel destek ve lider-üye etkileşiminin işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi: İş stresinin aracılık rolü", *Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi*, 12(1), 43-63.
- Korkmaz, E. V. ve Köseoğlu, G. (2018). Çalışanların örgütsel destek ve stres algılamaları üzerine bir araştırma. *Journal Of Social And Humanities Sciences Research (JSHSR)*, 5(29), 3798-3805.
- Yamuç, A. ve Türker, D. (2015). Örgütsel stres kaynaklarının analizi: Bir üretim işletmesinde kadın ve erkek çalışanlar üzerine inceleme. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 13(25), 389-423.
- Yılmaz, M. K. (2006). *Stres ve motivasyonun, satış gücünün iş tatmini üzerindeki etkisi: Erzurum'daki ilaç satış mümessilleri üzerinde bir uygulama*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Yapraklı, Ş. ve Yılmaz, M. K. (2007). Çalışanların iş stresi algılarının iş tatminleri üzerindeki etkisi: Erzurum'da ilaç mümessilleri üzerinde bir saha araştırması. *Atatürk Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 155-183.
- Zincirkıran, M., Çelik, M. G., Ceylan, A. K. ve Emhan, A. (2015). İşgörenlerin örgütsel bağlılık, işten ayrılma niyeti, iş stresi ve iş tatmininin örgütsel performans üzerindeki etkisi: Enerji sektöründe bir araştırma. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar Dergisi*, 52(600), 59-71.
- Zumrah, A. R. & Boyle, S. (2015). The effects of perceived organizational support and job satisfaction on transfer of training. *Personnel Review*, 44(2), 236-254.

Extended Abstract

Aim and Scope

The individual and internal problems of the employees who are exposed to extreme and long-term stress are more likely to turn into interpersonal ones penetrating into the organization as a whole, which results in low motivation, dissatisfaction, conflicts and turnovers. According to the organizational support theory, which is based on social exchange theory, the organizational support provided to employees and the positive perception of that support by the employees helps to reduce the level of stress, conflicts, absenteeism and turnover intentions while increasing the levels of motivation, organizational loyalty and identification, performance and job satisfaction. Therefore, improving the perception of organizational support is expected to reduce job stress, which will in turn result in an increase in job satisfaction. The aim of the current study is to identify the role of job stress in the relationship between perceived organizational support and job satisfaction.

Methods

The employees of sunflower seed oil factories in Edirne make up the sample of the study. 193 employees working in oil factories in Edirne were surveyed for the data collection. SPSS 25.0, Amos and IBM SPSS Process Macro software were used for the data analysis. Exploratory factor analysis (EFA) was used to test the construct validity of the scales with Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) Measure of sampling adequacy to see how suited the data was for the Factor Analysis. Barlett test of sphericity was used to determine whether the correlation matrix differed from the identity matrix. Cronbach's Alpha was used to test the reliability of the scales. Confirmatory factor analysis (CFA) was used to test whether the scales fit the factor structure. Correlation analysis was used to identify the relationship between the variables (perceived organizational

support, job satisfaction and job stress) while IBM SPSS Process Macro Model 4, which was developed by Andrew F. Hayes (2013), was employed to test the mediating role of the variable.

Findings

EFA results showed that the data from the three variables was suited to the factor analysis and the Cronbach's Alpha revealed that the scale was reliable for the three variables. The fit indices for the perceived organizational support, job satisfaction and job stress scales were found to meet the criteria. The results confirmed that the scales for the variables had a one-factor structure.

The correlation analysis results revealed a positive and significant relationship between perceived organizational support and job satisfaction ($r = 0,388$, $p < 0,000$) and a negative and meaningful relationship between perceived organizational support and job stress ($r = -0,247$, $p < 0,001$). A negative and significant relationship was also found between job stress and job satisfaction ($r = -0,199$, $p < 0,005$).

The results for the mediating effects indicated that the perceived organizational support seemed to have a positive and significant impact on job satisfaction (B: 0,309, %95 CI [0,204, 0,414], t: 13,22, $p < 0,001$). The perceived organizational support explained the %15 of the job satisfaction ($F = 33,94$, $R^2 = 0,15$, Sig. = 0,000). The perceived organizational support was found to have a negative and significant impact on job stress (way A) (B: -0,250, %95 CI [-0,391, -0,110], t: -3,52, $p < 0,001$). The perceived organizational support explained %6 of the variance in job stress ($F = 12,361$, $R^2 = 0,06$, Sig. = 0,000). No significant impact of job stress on job satisfaction (way B) was found (B: -0,086, %95 CI [-0,1922, 0,0196], t: -1,608, $p > 0,001$). The perceived organizational support seemed to have a direct effect on job satisfaction (way C), which was statistically meaningful (B: 0,287, %95 CI [0,180, 0,395], t: 5,273, $p < 0,001$). The perceived organizational support and job stress explain %16 of the variance in job satisfaction ($F = 18,405$, $R^2 = 0,16$, Sig. = 0,000). The indirect effect of perceived organizational support with the mediating role of job stress on job satisfaction was not statistically significant as confidence intervals included zero (B: 0,022, %95 CI [-0,010, 0,065]). Therefore, no mediating role of job stress on the relationship between perceived organizational support and job satisfaction was found.

Conclusion

The results indicated that perceived organizational support had a positive effect on job satisfaction, which was in line with the previous research (Ahmad & Yekta, 2010: 176; Akkoç et al. 2012: 122; Mary, 2015: 47; Peterson, 2015: 40; Rhoades & Eisenberger, 2002: 710; Sökmen & Ekmekçioğlu, 2016: 123;). Therefore, improving the perceived organizational support will probably increase the job satisfaction levels. The results indicating the negative and significant effect of perceived organizational support on job stress, which was supported by the other research findings (Arogundade et al., 2015: 545; Cropanzano et al., 1997: 117; Çetin & Tüzü, 2016: 481; Malik & Noreen, 2015: 869; Rhoades & Eisenberger, 2002: 710; Yılmaz, 2016: 117). No mediating role of job stress on the relationship between perceived organizational support and job satisfaction was found in the current study.

Türkiye'nin 1960-1980 Dönemindeki Parti Sisteminin Değerlendirilmesi

The Evaluation of Turkey's Party System in the Period of 1960-1980

Abdullah Metin¹

Öz

Parti sistemleri literatürün ortaya çıkış döneminde kabaca tek partili, iki partili ve çok partili olarak ayrılmakla birlikte sonraki çalışmalar bu tasnifleri detaylandırmış ve genişletmiştir. Geliştirilmiş olan tasniflerle Türkiye'nin parti sistemini inceleyen çeşitli çalışmalar bulunmakla birlikte 1960-1980 dönemi özel olarak çalışılmamıştır. Bu çalışmanın amacı Türkiye'nin 1960-1980 dönemindeki, parti sistemini araştırmaktır. Bu amaca ulaşmak için öncelikle mevcut literatürden hareketle parti sistemlerinin tasnif ölçütleri ortaya konulmuştur. Ardından Türkiye'de belirtilen dönemde gerçekleşen seçimler, bu seçimlerde meclise giren partiler, partilerin elde ettikleri oy oranları ve sandalye oranları verileri toplanmıştır. Veriler analiz edildiğinde Türkiye'nin belirtilen dönemdeki parti sisteminin mevcut sınıflamalara uymadığı tespit edilmiştir. Bunun üzerine "hakim iki parti" ismiyle yeni bir tasnif gerçekleştirilmiş ve bu tasnifin sayısal ve ilkesel parametreleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Siyasi parti, Parti Sistemi, Hâkim iki parti sistemi, Seçim sistemi, Türkiye'de parti sistemi

Abstract

While party systems were classified as one-party, two-party and multi-party systems in the process of emergence of the literature, the subsequent studies have elaborated and extended this classification. Although a considerable amount of research has been devised to examine Turkey's party system, no research devoted to analyzing the 1960-1980 period was detected. So this paper aims to reconsider Turkey's party system in the period of 1960-1980. In order to achieve this aim, firstly, criteria for classifying party systems were identified by literature review. Subsequently, the data set was established by searching the followings: elections held in Turkey between aforementioned period, the parties represented in the assembly, percentage of vote and percentage of seats. The analysis of data revealed that none of the existing classifications is adequate to explain Turkey's party system in the 1960-1980 period. Thus, in this paper, a new category named "pre-dominant two-party system" was established, and the parameters of this category were defined.

Keywords: Political Party, Party System, Pre-dominant Two-Party System, Electoral System, Turkey's party system

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 12 / 12 / 2018

Accepted: 13 / 10 / 2019

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Çankırı Karatekin Üniversitesi, abmetin@gmail.com, Orcid: 0000-0003-4426-6380.

Giriş

Günümüzde siyasi katılımın en önemli araçları partilerdir. Siyasi partiler ilk olarak İngiltere Parlamentosu'nda ortaya çıkmış, Batı Avrupa'da ve Amerika Birleşik Devletleri'nde anayasal demokrasilerin yaygınlaşmaya başlamasıyla birlikte siyasi hayatın içerisinde kendilerine yer bulmuşlardır. Siyasi partiler -mutlak monarşiler hariç- her ülkede iktidarın bir parçasıdır. Partiler, demokrasi ile yönetilen ülkelerde halk iradesinin temsil edilmesine aracılık eden en önemli örgütlenmelerdir ve bu yönüyle temsili demokrasinin asıl unsurlarıdır.

Siyasi partilerle ilgili çalışmalar yirminci yüzyılın ilk yıllarından itibaren başlamış ve günümüze değin artarak devam etmiştir. Bu çalışmaların başında Moisei Ostrogorski'nin 1902 yılında yayınladığı *La Démocratie et l'Organisation des Partis politiques* (İngilizcesi, Democracy and the Organization of Political Parties ismiyle yayımlandı) ve Robert Michels'in 1911 yılında yayınladığı *Zur Soziologie des Parteiwesens in der modernen Demokratie. Untersuchungen über die oligarchischen Tendenzen des Gruppenlebens* (İngilizcesi, 1915 yılında Political Parties: A Sociological Study of the Oligarchical Tendencies of Modern Democracy ismiyle yayımlandı) isimli eserleri yer almaktadır. Bu ilk çalışmalar siyasi partilerin sosyolojik ve tarihi kökenleri, parti yapılanmaları, liderlik gibi meseleleri ele almıştır.

1951 yılında Maurice Duverger *Les partis politiques* isimli eserini yayınlanmış ve siyasi partileri kuramsal bir yaklaşımla ele almıştır. Duverger bu eserini İkinci Dünya Savaşı'nın akabinde, yani -Samuel Huntington'ın tasnifi (1991: 13-40) üzerinden belirtmek gerekirse- ikinci demokrasi dalgasının yayıldığı, siyasi partilerin daha fazla önem kazandığı bir dönemde ortaya koymuştur. Duverger, parti sistemlerini tek partili, iki partili ve çok partili olarak kategorilere ayırmıştır. Sartori *Parties and Party Systems* eserinde (1976) hâkim parti sistemini geliştirmiş, ayrıca çok partili sistemleri ılımlı ve aşırı olarak ikiye ayırmıştır. Sartori bu tasnifiyle parti sisteminin tanımlanmasında sayısal boyutun yanına kutuplaşma boyutunu da eklemiştir.

1960'lı yıllarda parti sistemi çalışmalarında istatistiksel ve matematiksel analizler kullanılmaya başlanmıştır. Bu çalışmalar, meclise giren partilerin sayısından ziyade mecliste etkinliği olan partilerin sayısından hareketle parti sistemini yeniden analiz etmeye çalışmıştır. Oy oranından ziyade sandalye oranı veri olarak alınmaya başlanırken "etkin parti" (effective number of parties) terimi anahtar kavram haline gelmiştir. Bahsedilen çalışmaların başında Mark Kesselman'ın *Local Politics: A Statistical Examination of Grass Roots Consensus* (1966), John Wildgen'in *The Measurement of Hyperfractionalization* (1971), Markku Laakso ve Rein Taagepera'nın *Effective Number of Parties. A Measure with Application to West Europe* (1979) isimli makaleleri gelmektedir. Daha yakın tarihli bir örnek olarak Patrick Dunleavy ve Françoise Boucek'nin *Constructing the Number of Parties* (2003) makalesi gösterilebilir.

Partilerin meclis etkinliğini belirleyen sandalye sayısıdır, sandalye oranı ise seçim sistemiyle doğrudan bağlantılıdır. Bu sebeple parti sistemi çalışmaları seçim sistemlerini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Parti sistemlerinin ortaya çıkışındaki tarihsel boyut da bir dizi çalışmaya konu olmuştur. Hans Daalder'in (1966) *Parties, Elites, and Political Developments in Western Europe*, Lipset ve Rokkan'ın (1967) *Party Systems and Voter Alignments*, Rae ve Taylor'ın (1970) *The Analysis of Political Cleavages* ve Flanagan'ın (1973) *Models and Methods of Analysis* isimli çalışmaları parti sistemleri ile tarihi süreçteki kırılmalar arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Parti sisteminin bağımlı değişken mi yoksa bağımsız değişken mi olduğu sorunsalı bu çalışmalarda önemli tartışmalardan birisi olmuştur. Lipset ve Rokkan (1967) parti sisteminin bağımlı değişken olduğunu ileri sürerken, Sartori (1976) bağımsız değişken olduğunu iddia etmiştir.

Parti sisteminin tarihi boyutunu araştıran çalışmalar parti sisteminin değişimine dair çalışmalar izlemiştir. Parti sistemleri neredeyse her ülkede değişim göstermektedir. Öyle ki, bazı ülkelerde yarım asırda bile birkaç defa değişim gözlemlenmiştir. Parti sistemi tasnifine dair çalışmalar parti sisteminin değişime dair çalışmaları beslemektedir; kategoriler arttıkça bu kategoriler çerçevesinde yeni değerlendirme çalışmaları ortaya çıkmaktadır. Literatüre bakıldığında, Peter Mair'in (1997) *Party System Change: Approaches and Interpretations* isimli kitabı parti sisteminin değişimi konusunda kapsamlı bir teorik bakış açısı sunarken, Siaroff'un (2000) *Comparative European Party Systems: An Analysis of Parliamentary Elections since 1945* isimli eseri Avrupa ülkelerindeki parti sistemini ve değişimini göstermesi açısından önemli bir uygulama çalışmasıdır.

Parti sistemlerinin yanı sıra siyasi parti çalışmaları parti türleri, tipolojileri gibi alanlarda yoğunlaşmakla birlikte bahsedilen türde çalışmalar bu makalenin konusu dışındadır. Bu makale mevcut literatür ışığında Türkiye'de 1960-1980 arası dönemdeki parti sistemine odaklanmakta ve yeni bir parti sistemi kategorisi önermektedir.

1. Türkiye'de Parti Sisteminin Genel Görünümü

1923 yılında Halk Fırkası (sonradan CHP) ile başlayan tek partili hayat 1946 yılında yerini çok partili hayata bırakmıştır. 1950 sonrası Türkiye'nin parti sistemi çok partili sistem olarak adlandırılmakla birlikte literatürde çok partili sistem alt başlıklara ayrılmaktadır. Bu çalışmada önce 1923-2018 arası dönem tek partili sistem-çok partili sistem ayrımı üzerinden

genel görünümüyle sunulmuş daha sonra 1960-1980 arası ve 2002 sonrası dönemler geliştirilen kriterler ölçüsünde tekrar değerlendirilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nde parti sistemi 1923'ten bugüne değişim göstermiştir. 1923'ten 1946'ya kadar ülke gerçek tek partili sistemle yönetilmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası (1924) ve Serbest Cumhuriyet Fırkası (1930) dönemlerinde iki defa çok partili hayata geçiş denemesi yaşanmakla birlikte bu partiler genel seçime girecek kadar uzun ömürlü olmamış, 1946 yılına kadar Cumhuriyet Halk Partisi (CHP)'nin tek parti hükümeti devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı akabinde iç ve dış koşullardan dolayı çok partili hayata geçilmiş ve 1946 yılında ilk çok partili genel seçimler gerçekleşmiştir. Demokrat Parti (DP)'nin meclise girmesiyle birlikte Türkiye çok partili hayata giden yolda önemli bir adım atmış, 1946-1960 arasında iki partili sistem ortaya çıkmıştır.

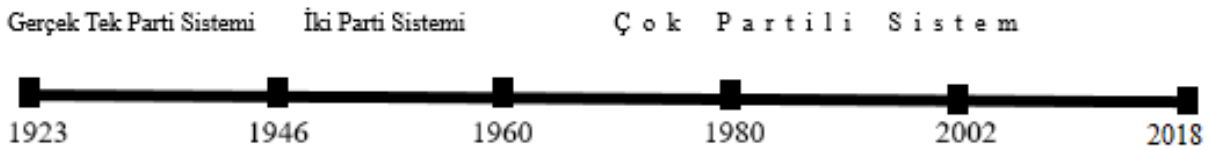
1946-1960 arasında Türkiye'de çok sayıda parti faaliyet göstermesine rağmen DP ve CHP dışında hiçbir parti mecliste etkinlik gösterememiştir (diğer partiler 14 yılda sadece 14 milletvekili çıkartabilmiştir). Dolayısıyla bu dönemin parti sistemi iki partili sistemdir.

1960 askeri darbesi Türkiye'de parti sistemini değiştirmiştir. Kapatılan DP'nin yerini doldurma amacı güden partilerin kurulması, farklı ideolojileri benimsemiş yeni partilerin faaliyet göstermesi ve küçük partileri meclise taşıyacak şekilde seçim sisteminde değişikliğe gidilmesi çok partili sisteme geçişle neticelenmiştir.

1980 askeri darbesiyle partilere ve seçim sistemine bir kez daha müdahale edilmiş ve parti sistemi tekrar şekillenmiştir. Darbeden sonra ülke üç yıl askeri rejim tarafından yönetilmiş, siyasi partilerin tamamı kapatılarak liderlerine siyaset yasağı konulmuştur. Seçim sisteminde değişikliğe gidilerek %10 ülke barajı getirilmiş ve küçük partilerin meclise girmesi zorlaştırılmıştır. 1983 genel seçimlerine Milli Güvenlik Konseyi'nin onayından geçebilen üç parti katılmıştır. Siyasi yasaklar 1987 yılında halkoylaması ile kaldırılmıştır. Dönemin koşullarında 1983 ve 1987 seçimlerinden tek başına iktidar olarak çıkan Anavatan Partisi (ANAP) Türkiye siyasetini yönlendirmeye başlamış, fakat 1991 seçimlerinde ikinci sıraya düşmüştür. 1991-2002 arasında gerçekleşen üç genel seçimde de (1991, 1995, 1999) beşer parti meclise girmeyi başarabilmiş ve koalisyon hükümetleri kaçınılmaz olmuştur.

1980 sonrası kurulan partiler 2002 sonrasında etkinliklerini kaybederken, 2001 yılında kurulan Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) meclisin ana aktörü olmuştur. Katılmış olduğu beş genel seçimden de birinci parti olarak çıkmış, bunların dördünde hükümeti tek başına kurmayı başarmıştır. Parti 2002 yılında girdiği seçimlerden birinci parti olarak çıkmış ve seçim sisteminin sağlamış olduğu avantajla aldığı oy oranının çok üstünde sandalye elde etmiştir. 2002 seçimleri sonucunda mecliste iki parti yer alırken, 2007 ve 2011 seçimlerinde meclise girebilen parti sayısı üçtür. Mecliste grubu olan parti sayısı ise dörttür; bağımsız adaylarla seçime giren Demokratik Toplum Partisi (DTP) 2007 seçimleri sonrası, Barış ve Demokrasi Partisi (BDP) ise 2011 seçimleri sonrası mecliste grup kurabilmiştir. Halkların Demokratik Partisi (HDP) parti olarak girdiği 2015 seçimleri sonrası ülke seçim barajını aşarak mecliste dördüncü parti olarak yerini almıştır. Meclise giren parti sayısı olarak bakıldığında 1991 sonrasının çok partili siyasi hayatının devam ettiği görülür. Aradaki fark, 2002 öncesinin koalisyonlar dönemi, 2002 sonrasının ise tek başına hükümetler dönemi olmasıdır.

Türkiye'nin parti sistemine dair bu kısa özetten sonra 1923'ten günümüze kadar olan dönemi şu şekilde resmedebiliriz.

Şekil 1: 1923-2018 Dönemi Parti Sistemi Genel Görünümü

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında "1960-1980 arası dönem" ve "2002 sonrası dönem" parti sistemlerine dair ilgili literatür ve geliştirilmeye çalışılan yeni kavramsal araçlarla değerlendirilmeye ve tasnif edilmeye çalışılmıştır.

2. 1960-1980 Döneminin Yeniden Değerlendirilmesi: Hâkim İki Parti Sistemi

Duverger parti sistemlerini tek partili, iki partili ve çok partili olarak tasnif etmekle birlikte her bir kategoriyi de kendi içinde sınıflandırır. Çok parti sistemini iki parti sistemi ve üç parti sistemi olarak ayırır, dört partiden ötesinde hiçbir

sınıflandırmanın mümkün olmadığını belirtir (1970: 313). Bu çalışmada dört ve daha fazla partinin etkin olduğu duruma ilişkin bir sınıflandırma yapılmaya çalışılacaktır.

Neredeyse her ülkede birden fazla siyasi parti faaliyet yürütür. Her siyasi parti belirli bir grubu temsil eder ve bu bir arada bulunmanın şekil ve şartları ülkenin parti sistemini belirler. Duverger parti sisteminin ortaya çıkmasında her ülkenin kendine özgü nitelikleri ile birlikte genel niteliklerin de etkili olduğunu belirtir. Genel nitelikleri ise üçe ayırır: sosyo-ekonomik etkenler, ideolojik etkenler ve teknik etkenler (1970: 273). Birincisi toplumdaki sınıfsal yapının, ikincisi ideolojik bölünmenin, üçüncüsü ise seçim sisteminin parti sistemi üzerindeki belirleyiciliğini ifade eder. Parti sistemlerinin tasnifinde; muhalefet arasındaki rekabet, partilerin kurumsallaşma düzeyleri, vatandaşların siyasete katılmalarının kapsamı (Golosov, 2010: 541), partilerin içyapısındaki farklılıklar, ittifaklar, kutuplaşma düzeyleri gibi farklı kıstaslar kullanılmakla birlikte, Duverger'in partilerin sayısını esas alan tasnifi daha yaygın bir kullanıma ulaşmıştır. Duverger Siyasi Partiler isimli kitabında parti sistemleri başlığı altında tek partili, iki partili ve çok partili sistemleri ele alır. Tek partili sistem ile çok partili sistem arasındaki fark bariz olmakla birlikte çok partili sistem içerisindeki kategorik farklılıklar muğlaktır.

Özbudun, Duverger'in kitabını incelediği makalesinde, iki partili sistem ile çok partili sistem arasındaki yegâne farkın, iktidarı ele geçirmeye namzet olan parti sayısı olmadığını, iki partili sistemde iktidarın dışında kalan partinin iktidarı ele geçirme ihtimalinin yüksekliğinden hareketle çoğunluğa yöneleceğini, bu yönelmenin parti psikolojisini etkileyeceğini ve partinin demagojiden uzaklaşarak realistleşeceğini belirtir (1964: 41). Çok partili sistemde ise partinin gerçeklikten uzak, demagojik politikalara yönelme ihtimali yüksektir. O halde Duverger'in parti sistemleri tasnifi sayısal temelli olmakla birlikte parti-kitle iletişimi, partilerin propaganda dili ve parti politikalarının belirlenmesine dair analizleri de içermektedir.

Duverger'in iki partili sistemi Jean Blondel tarafından geliştirilmiştir. ABD, Yeni Zelanda, İngiltere, Avustralya ve Avusturya'da olduğu gibi iki partinin aldığı oy oranının %90'ı geçtiği ülkeler tipik iki partili sistemlerdir. Almanya, Kanada, İrlanda ve Belçika'daki partileri inceleyen Blondel bu ülkelerde parti sisteminin iki partili sisteme uymadığını belirtir. Önde gelen iki partinin oy toplamlarının %75 ve üstü olması ve iki büyük partinin yanında küçük, üçüncü bir partinin bulunması sebebiyle yukarıdaki örnekleri "iki buçuk parti sistemi" (two and half party system) olarak adlandırır (1968: 184). Parti sistemlerinin tasnifi konusunda çalışma yapan bir başka isim Stein Rokkan'dır. Rokkan, parti sisteminin temelini partinin aldığı oy yüzdesinden partinin elde ettiği sandalye sayısına kaydırmıştır. Partinin tabanının/oy yüzdesinin (mutlak güç) değil, meclis gücünün (görelî güç) temel alındığı bu değerlendirmede parti sisteminin ortaya çıkışında seçim sistemi oldukça önemli hale gelmektedir (Golosov, 2010: 541).

Rokkan'ın yöntemine benzer şekilde, partilerin oy yüzdeleri üzerinden değil yasama meclisinde elde ettikleri sandalye sayısı üzerinden bir parti sistemi geliştiren Alan Ware, partileri "iki buçuk parti sistemi", "bir büyük ve birçok küçük partili sistem", "iki büyük ve birçok küçük partili sistem" ve "çok partili sistem" olarak dört gruba ayırır (Ware, 1996).

Alan Siaroff Two-and-Half Party Systems (2003) isimli makalesinde parti sistemlerinin belirlenmesinde çoklu bir kıstas önerir: Partilerden birisi en az %51 oy almış ve ikinci parti ile arasındaki oran 1.8'den büyük ise "hâkim tek parti sistemi", iki parti sandalyelerin %95'inden fazlasını ele geçirmişse ve teorik olarak ikisinin de iktidarı ele geçirme potansiyeli varsa "iki partili sistem", iki partinin sandalye yüzdesi %85 ile %95 arasında ve sistem hâkim partiyi barındırmıyorsa "iki buçuk partili sistem", iki partinin sandalye yüzdesi %80'in altındaysa ve sistem hâkim partiyi barındırmıyorsa "çok partili sistem" ortaya çıkar (2003: 272). Siaroff bu makaleden üç yıl önce yayınlamış olduğu *Comperative European Party Systems* adlı kitabında partileri sekiz kategoriye ayırmıştı: "iki parti", "iki buçuk parti", "hâkim partiyi barındıran ılımlı çok parti", "iki ana partiyi barındıran ılımlı çok parti", "dengeli ılımlı çok parti", "hâkim partiyi barındıran aşırı çok parti", "iki ana partiyi barındıran aşırı çok parti" ve "dengeli aşırı çok parti" (2000: 70-71).

Alana katkı yapan diğer bir isim Sartori'dir. Sartori'nin geliştirdiği kategori "hâkim parti" sistemidir. Bu tanımlamasıyla Sartori çok partili sistem içerisinde iktidarı uzun süre elinde bulundurmaya başaran partiyi ayrı bir tasnife tabi tutmaktadır. Sartori ayrıca çok partili sistemi ılımlı ve aşırı olmak üzere ikiye ayırır ve sistem içindeki kutuplaşmalara dikkat çeker (1976: 109).

Tüm bu literatürün genel kabul gören kategorilerini bir araya getirirsek karşımıza şu şekilde bir tablo çıkar:

Tablo 1. Parti Sistemlerinin Değerlendirme Ölçütleri (1)

	TNP	NPA	Tek Başına İktidar	% V1	2PVC	VR1:2 (X)	Parti Sistemi
1.	1	1	Var	%100	-	-	Gerçek Tek Parti ²
2.	1+	1-2	Var	%90+	%95+	X > 6.0	Hegemonik Tek Parti
3.	2+	2+	Var	%51+	%70+	X > 1.8	Hâkim Parti
4.	2+	2	Var	%48+	%95+	X < 1.3	İki Parti
5.	2+	3+	Bazen	%50-	%80-%95	X < 1.3	İki buçuk Parti
6.	2+	3+	Nadiren	%50-	%70-	X < 1.5	Çok Parti

* TNP: Toplam Parti Sayısı; NPA: Meclisteki Parti Sayısı; % V1: Birinci Parti Oy Yüzdesi; 2PVC: İki Parti Oy Toplamı; VR1:2: Birinci Partinin İkinci Partiye Oy Oranı

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Bu tabloyu Türkiye siyasetine uygularsak, 1923-1946 arasının 1. satıra denk geldiğini görürüz. Bu dönemde CHP haricinde faaliyet gösteren başka bir parti yoktur. Dolayısıyla bu dönemde gerçek tek parti sistemi hakimdir .

1946-1950 arası döneme bakıldığında ise DP ve CHP'nin oluşturduğu iki partili sistem söz konusudur. 1950 seçimlerinde Millet Partisi %4.6 oy oranıyla bir milletvekili çıkarmıştır. Cumhuriyetçi Millet Partisi 1954 ve 1957 seçimlerinde %4.84 ve %7.08 oy oranlarıyla sırasıyla beş ve dört milletvekili, Hürriyet Partisi ise 1957 seçimlerinde 3.84 oy oranı ile dört milletvekili çıkarmışsa da mecliste etkinlik sağlayacak potansiyele ulaşamamışlardır. DP ve CHP'nin 1946-1960 dönemine ait seçim ve meclis verileri şu şekildedir:

Tablo 2. 1946-1960 Dönemi Oy Oranları ve Sandalye Sayıları

	Oy Oranları				Sandalye Sayısı			
	1946	1950	1954	1957	1946	1950	1954	1957
CHP	%85	%39.6	%35.29	%41.12	395	69	31	178
DP	%13	%55.2	%57.50	%47.91	66	416	502	424
2PVC/ 2PSC	%98	%94.8	%92.79	%89.03	461/465	485/487	533/541	602/610
VR1:2/SR1:2	6.5	1.3	1.6	1.1	5.9	6.0	16.1	2.3

* 2PSC: İki Parti Sandalye Toplamı; SR1:2: Birinci Partinin İkinci Partiye Sandalye Oranı

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Tabloda da görüldüğü üzere hem oy yüzdesi toplamı hem de sandalye sayısı olarak iki parti meclisi tamamen kontrol etmiştir. Oy yüzdeleri toplamı 89-98 aralığında, sandalye toplamları %98-99 aralığındadır. İki partili sistemde iki partinin oy ve sandalye toplamlarıyla birlikte birbirlerine karşı oranı da önemlidir. Şöyle ki, A partisinin %70, B partisinin %25 oy aldığı sistemde oy yüzdeleri toplamı 95 olsa da sistem iki partili değildir. İki partili sistemde oy oranlarının –Tablo 1’de görüldüğü üzere- birbirine yakın olması yani 1.3’ten küçük olması gerekir. Bununla birlikte Tablo 2’nin sağ tarafı –sandalye sayıları ve sandalye oranı- yanıltıcıdır. Seçim sisteminin temsilde adaleti sağlamadığı durumlarda bu görüntünün ortaya çıkması doğaldır. CHP ve DP’nin belirtilen dönemde birbirlerine karşı sandalye oranı 2.3 ile 16.1 arasında değişmektedir ki, iki partili sistem için bu oranlar oldukça yüksektir. İki partili sistemi belirleyen birinci partinin ikinci partiye sandalye oranından ziyade oy oranı ve iktidarı ele geçirme potansiyelidir. İki partili sistemde iktidar için yarışan iki parti mevcuttur ve bu yarış ciddi bir rekabet içerisinde geçer. 1950-1960 arası dönemde iki parti arasındaki oy oranı–seçimler itibariyle- sırasıyla 1.3, 1.6 ve 1.1 olduğu göz önünde bulundurulduğunda bir rekabetten söz edilebilir.

1960-80 arası dönemi Tablo 1’e göre değerlendirebilmek için önce bu dönemin verilerine göz atmak gerekir. Dönemin oy yüzdeleri ve sandalye dağılımı şu şekildedir.

² Tek partili sistemler otoriter ya da totaliter rejimlerde devlet ile bütünleşmiş bir partinin sürekli olarak iktidarı elinde bulundurduğu durumu ifade eder. Bu sistemler muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilip verilmemesine göre ikiye ayrılır: gerçek tek partili sistem ve hegemonik tek parti sistemi. “Gerçek tek partili sistem” ya da “reel tek partili sistem” hukuken ve fiilen tek partinin bulunduğu, muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilmediği parti sistemidir. Muhalefet partilerinin kurulmasına izin verilen tek parti sistemi ise “hegemonik tek parti sistemi” olarak isimlendirilir. Bu sistemde muhalefet partileri ya Tek Parti’nin güdümündedir ya da yarışmacı ve adil seçimlere izin verilmediği için iktidara gelme ya da iktidardan pay alma ihtimalleri yoktur. Hegemonik parti sistemi “hâkim parti sistemi”nden farklıdır. Şöyle ki, hâkim parti sisteminde seçimler adil ve yarışmacıdır. Yani hegemonik tek parti sistemi otoriter ve totaliter rejimlerde, hâkim tek parti sistemi ise demokratik rejimlerde ortaya çıkar.

Tablo 3. 1960-1980 Dönemi Oy Yüzdeleri ve Oy Oranları

	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	%36.74	%28.75	%27.34	%33.29	%41.39
AP	%34.80	%52.87	%46.55	%29.82	%36.89
2PVC	%71.54	%81.62	%73.89	%63.11	%78.28
VR1:2	1.05	1.8	1.7	1.1	1.1

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Tablo 4. 1960-1980 Dönemi Sandalye Dağılımı ve Sandalye Oranları

	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	173	134	143	185	213
AP	158	240	256	149	189
2PSC	331/450	374/450	399/450	334/450	402/450
Toplam (%)	%73	%83	%88	%74	%89
SR1:2	1.09	1.79	1.79	1.24	1.12

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Türkiye’de 1960-1980 arası dönemi açıklamada veya başka ülkelerdeki benzer dönemleri açıklamada hâkim iki parti sistemi yeni bir tasnif olarak kullanılabilir. Hâkim iki parti sistemi iki partili sistemden farklıdır. İki partili sistemde iki partinin oy ve sandalye yüzdeleri toplamı 95 ve üzeridir; ne oy oranı ne de meclis etkinliği olarak üçüncü bir partiye yer yoktur. İki partiden birisi tek başına hükümeti kurar, diğer parti ise muhalefet görevini üstlenir. Oysa 1960-1980 döneminde iki partinin oy ve sandalye yüzdeleri toplamı 95 seviyesine ulaşmamıştır.

Hâkim iki parti sistemi iki buçuk parti sisteminden de farklıdır. Blondel iki buçuk parti sistemini tanımlarken, sistemde iki büyük parti ve bir küçük partinin olduğunu belirterek, partilerin aldığı oy oranlarına göre sistemin şekillendiğini ifade etmiştir. Blondel’e göre sistemdeki iki büyük partinin oylarının toplamı %75-90 aralığında olup (Siaroff %85-95 olarak belirlemiştir), ayrıca sistemde küçük bir partinin varlığı gerekir ve hiçbir parti tek başına iktidarı ele geçirememektedir (1968: 184). Almanya’da Hristiyan Demokratlar ve Sosyal Demokratlar’ın iktidar mücadelesinde Hür Demokratlar’ın hükümetin kurulmasında belirleyici olduğu sistem, iki buçuk parti sisteminin en bariz örneğidir. İki buçuk parti sisteminde iktidara namzet iki parti vardır, fakat üçüncü küçük parti olmadan hükümet kurmak nerdeyse imkânsızdır. Türkiye’de bu rolü üstlenebilecek “buçuk” parti hiçbir zaman olmamıştır. 1960-1980 arasında nispi seçim sisteminin uygulanması ve ülke barajının olmaması sebebiyle meclisteki parti sayısı fazla olmuştur. 1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde sırasıyla dört, altı, sekiz, yedi ve altı parti meclise girmiştir. CHP ve AP iki büyük parti olarak meclise egemen olmakla birlikte seçim haricinde (1965 ve 1969) tek başına hükümet çıkmamıştır. Diğer partilerin sandalye sayıları düşük olmakla birlikte onlar olmadan hükümeti kurmak mümkün değildir. 1960-1980 döneminde CHP ve AP dışında yedi farklı partinin (Yeni Türkiye Partisi, Millet Partisi, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi, Milli Güven Partisi, Milli Selamet Partisi, Milliyetçi Hareket Partisi ve Cumhuriyetçi Güven Partisi) hükümette yer alması, mezkûr dönemin iki buçuk parti sistemiyle açıklanamayacağını gösterir.

1960-80 dönemine meclise giren parti sayısı açısından bakıldığında iki partinin etkinliği göze çarpar. Tablo 3 ve Tablo 4 incelendiğinde CHP ve AP’nin toplam oy yüzdesinin 70-82 aralığında değiştiği görülür (sadece 1973 seçimlerinde %70’in altına düşmüştür). Elde ettikleri sandalye yüzdesi ise 73-89 aralığındadır. Bu yüzdeler Tablo 1’deki çok partili sistem kıstaslarına uymamaktadır. Burada bir noktaya daha dikkat çekmek gerekir; AP’nin DP’nin varisi olduğu kabul edilirse 1960-1980 arası dönem aslında 1960 öncesi dönemin bir devamıdır. Yani mecliste 1946-1980 arasında bu iki parti baskındır. Sandalye sayısı üzerinden 1946-1980 dönemi tasnif edildiğinde ortaya şu şekilde bir tablo çıkar.

Tablo 5. 1946-1980 Döneminde CHP ile DP/AP’nin Sandalye Sayıları

	1946	1950	1954	1957	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	395	69	31	178	173	134	143	185	213
DP/AP	66	416	502	424	158	240	256	149	189
2PSC	461/465	485/487	533/541	602/610	331/450	374/450	399/450	334/450	402/450
Toplam (%)	%99	%99	%98	%98	%73	%83	%88	%74	%89

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Görüldüğü üzere 1946-1980 arasında 34 yıl boyunca etkin olan parti sayısı ikidir. 1960 sonrasında ana aktörler değişmemiş, etkinliklerinde bir zayıflama görülmüştür. Bunun en önemli sebebi seçim sisteminin değişmesidir. Duverger'in belirttiği üzere çoğunluk usulü -neredeyse istisnasız- iki parti sistemini ortaya çıkarır. 1960 sonrası nispi sisteme geçilmesi ve ülke barajı uygulamasının olmaması iki ana partinin etkinliğini zayıflatmıştır. Aşağıdaki tabloda 1950-1980 arası dönemde bu iki partinin toplam oy yüzdeleri ve ikisi arasındaki oy oranı görülmektedir.

Tablo 6. 1950-1980 CHP ile DP/AP'nin Oy Yüzdeleri ve Oy Oranları

	1950	1954	1957	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	%39.6	%35.29	%41.12	%36.74	%28.75	%27.34	%33.29	%41.39
DP/AP	%55.2	%57.50	%47.91	%34.80	%52.87	%46.55	%29.82	%36.89
2PVC	%94.8	%92.79	%89.03	%71.54	%81.62	%73.89	%63.11	%78.28
VR1:2	1.3	1.6	1.1	1.05	1.8	1.7	1.1	1.1

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

İki ana aktör olan CHP ve DP'nin sekiz seçimde beşinde birbirlerine karşı oy oranları 1.05 ile 1.3 arasında değişmiştir. Sekiz seçimdeki oy oranları toplamının ortalaması 1.27, 1960-1980 arası beş seçimdeki oy oranları toplamı ortalaması ise 1.19'dur. Mezkûr dönemlerde hükümetler de bu iki parti eksenli kurulmuştur. 1946-1980 arasında kurulan 30 hükümetin 22'si CHP ve DP/AP öncülüğünde kurulmuştur. 1960-80 arası dönemde kurulan 20 hükümetin ise 12'si (6 CHP + 6 AP) bu iki parti tarafından kurulmuştur. Diğer sekiz hükümet ise ya askerler tarafından kurulmuş ya da askerin desteğiyle mecliste güvenoyu alarak kurulmuş hükümetlerdir. Hükümet süreleri olarak bakıldığında 20 yıllık süreçte AP'nin yaklaşık 9 yıl, CHP'nin ise 6 yıl hükümette kaldığı görülür. Kısacası, 1960-1980 (biraz daha genişletmek gerekirse 1946-1980) aralığında kurulan sivil hükümetlerin tamamı bu iki partinin öncülüğünde kurulmuştur. İki partinin oy yüzdeleri toplamı, oy oranları, sandalye sayıları ve kurmuş oldukları hükümetler göz önünde bulundurulduğunda 1960-1980 arası dönem hâkim iki parti sistemi olarak nitelenebilir.

Hâkim iki parti sistemine benzer bir kategoriye Siaroff'un sekizli tasnifinde rastlanmaktadır. Siaroff, iki ana partiyi barındıran ılımlı çok partili sistem ve iki ana partiyi barındıran aşırı çok partili sistemden bahseder. Bu iki kategorinin kriterlerini ise şu şekilde belirler (2000: 70-81):

İki ana partiyi barındıran ılımlı çok partili sistem:

Yüzde 3 ve üzerinde oy alan parti sayısı 3 ile 5'tir.

Birinci parti ile ikinci partinin sandalye oranı 1.6'dan küçüktür.

İkinci parti ile üçüncü partinin sandalye oranı 1.8'den büyüktür.

İki ana partiyi barındıran aşırı çok partili sistem:

Yüzde 3 ve üzerinde oy alan parti sayısı beşten fazladır.

Birinci parti ile ikinci partinin sandalye oranı 1.6'dan küçüktür.

İkinci parti ile üçüncü partinin sandalye oranı 1.8'den büyüktür.

İlk iki parti sandalye toplamının meclise oranı %55-75 aralığındadır.

Türkiye'de 1960-1980 döneminin parti sisteminin Siaroff'un kriterlerine uygunluğunu tartışabilmek için dönemin verilerine bakılacak olursa karşımıza şu şekilde bir tablo çıkar:

1961, 1965, 1969, 1973 ve 1977 seçimlerinde meclise giren parti sayısı sırasıyla dört, altı, sekiz, yedi ve altı, %3 üç ve üzeri oy alan parti sayısı ise sırasıyla dört, dört, beş, altı ve dörttür.

- Birinci parti ile ikinci parti arasındaki sandalye oranı sırasıyla 1.09, 1.79, 1.79, 1.24 ve 1.12'dir. Beş genel seçimde birinci parti ile ikinci parti arasındaki ortalama sandalye oranı 1.38'dir.
- İkinci parti ile üçüncü parti arasındaki sandalye oranı sırasıyla 2.92, 4.32, 9.5, 3.1 ve 7.8'dir. Beş genel seçimde ikinci parti ile üçüncü parti arasındaki ortalama sandalye oranı 4.23'tür.
- İlk iki partinin sandalye toplamının meclis sandalye sayısına oranı %73-89 aralığındadır.

Bu sayısal verilere göre Türkiye'nin 1960-80 döneminin Siaroff'un "iki ana partiyi barındıran çok partili sistemler" kategorisine dâhil olmadığı görülmektedir. Bununla birlikte, hâkim iki parti sistemi sadece sayısal verilere dayanmamaktadır. Nitekim Duverger de parti sayılarını belirlerken onları ideolojik ve sosyolojik mahiyetlerinden

ayırmamıştır. Hâkim iki parti sisteminde de partilerin ideolojik karakterleri ve toplumsal tabanları sistemin şekillenmesinde etkilidir. Şöyle ki, Türkiye’de 1960 ile 1980 arasında hâkim iki parti konumunda olan AP ve CHP arasındaki ideolojik ayrışma, 1960 öncesi CHP ve DP merkez-çevre ilişkisinin devamıdır. Bu ayrışma, köken olarak birinci meclisteki birinci grup ve ikinci grup arasındaki usul ve politika farklılıklarına kadar götürülebilir (Ertunç, 2005: 18-28). Uzun yıllar devam eden bu ayrışma 1980-2002 arası dönemde çeşitli sebeplerden dolayı gölgede kalmıştır. Bu sebeplerden birincisi, askerinin 1980-1983 arası siyaseti doğrudan şekillendirmesi, 1983 seçimlerine yalnızca üç partinin katılmasına izin vererek 1983-1987 arası siyasete önemli oranda etki etmiş olmasıdır. İkincisi, 1991-2002 arası dönemde Refah Partisi’nin yükselişi ile partilerin -cumhuriyetçi bir refleksle- irticaya karşı birleşmeleri ve mezkûr ayrışmayı geri plana atmalarıdır. 2002’ye gelindiğinde, DP-AP-ANAP geleneğine yakın olan ve söylemlerinde bu geleneğe atıf yapan (AP’yi dışarıda tutarak) AK Parti’nin yine onlar gibi tek başına iktidara gelişi ayrışmayı tekrar gün yüzüne çıkarmıştır. İktidarının ilk yıllarında AK Parti’nin Millî Görüş çizgisinin devamı olduğu öne sürülerek 1991-2002 yıllarındaki gibi cumhuriyetçi-laik tepkiler verilse de Parti kurucuları bu iddiaları reddetmiş, demeçlerinde ve propagandalarında Necmettin Erbakan’dan ziyade Adnan Menderes ve Turgut Özal’a atıf yapmışlardır.

Hâkim İki Parti sistemi genelde ideolojik ayrışmayı da barındırır. Farklı ideolojiyi ve yaklaşımı temsil eden iki ana aktör partinin yanı sıra bu ayrışmanın tarafı olan daha küçük partiler de sistem içerisinde yer bulur. Ayrışmanın dışında kalan ve sistem açısından marjinal olarak değerlendirilen partilerin bulunması da muhtemeldir. Türkiye’de hâkim iki parti (CHP ve AP) arasındaki bölünmenin parametreleri şu şekilde ifade edilebilir :

- Devletin niteliğine dair görüş farklılığı yoktur. Her ikisi parti de Atatürkçü olmakla birlikte birincisi Atatürkçülüğü sistemin merkezine yerleştirir.
- Yöneten yönetilen ilişkisi: birincisi elitist, ikincisi popülisttir.
- İktisadi politikalar: birincisi devletin ekonomide aktif rol aldığı karma ekonomi modelini savunurken, ikincisi piyasanın daha aktif olduğu liberal ekonomi modelini benimser ve küresel iktisadi sistemle bütünleşme taraftarıdır.
- Birincisi cumhuriyetçi, diğeri demokratik cumhuriyet yanlısıdır.
- Taban olarak: birincisi büyük sermaye, bürokrasi, memur, eski kentli sınıf, ikincisi büyük sermaye, ticaret burjuvazisi, yeni kök salmaya başlayan sanayici sınıfı, büyük toprak çiftçisi, köylü, işçi ve yeni kentli sınıfa dayanır.
- İktisadi yatırımlar: birincisi karma iktisadi savunur, ikincisi ağır sanayi ve büyük alt yapı yatırımlarına önem verir.
- Parti tipi olarak: birincisi kadro partisi, ikincisi kitle partisidir.
- Dış politika: iki kutuplu dünyada birincisi temkinli Amerikancı, diğeri Amerikancıdır.

Hâkim iki parti sistemi hem sayısal hem de ideolojik temellere dayanmaktadır. Yukarıdaki tüm değerlendirmelerden sonra sistemin özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

1. İki partinin oy yüzdeleri toplamı 70-90 aralığındadır
2. İki partinin sandalye sayıları toplamının meclis toplam sandalyes sayısına oranı %70-90 aralığındadır.
3. İki partinin birbirine karşı oy ve sandalye oranı 1.5’ten büyük değildir.
4. Yukarıdaki sayısal koşullar en az üç seçim dönemi boyunca devam eder. (Türkiye’de 1960-1980 dönemde beş seçim boyunca devam etmiştir. 1980 darbesi gerçekleşmeseydi, birkaç dönem daha devam etmesi muhtemeldi)
5. Kurulan hükümetlerde iki ana aktör partiden birisi ya tek başına hükümeti kurar ya da hükümetin büyük ortağıdır.
6. Partiler arasında ideolojik bölünme mevcuttur.
7. Diğer partiler bu ideolojik bölünmenin dışında değildir (mesela A kutbundaki büyük partinin küçük partiyle birleşme sebebi ideolojik ayrışmadan ziyade liderlerin karakterleri veya küçük politika farklılıklarıdır. Bir kutuptaki partiler karşı kutba karşı birbirlerine yakın durur).

3. 2002 Sonrasının Değerlendirilmesi

Çalışmanın başında 1960-2018 arası dönem çok partili sistem olarak nitelendirilmişti. Bir önceki başlıkta 1960-1980 döneminin hâkim iki parti sistemi olarak isimlendirilebileceği gösterilmeye çalışıldı. Bu başlıkta ise 2002 sonrası dönem Tablo 1’e göre değerlendirmeye çalışılmıştır. Tablo 1’e hâkim iki parti sisteminin de eklenmesiyle oluşturulan yeni tablo aşağıdaki gibidir:

Tablo 7: Parti Sistemlerinin Değerlendirme Ölçütleri (2)

	TNP	NPA	Tek Başına İktidar	% V1	2PVC	VR1:2 (X)	Parti Sistemi
1.	1	1	Var	%100			Gerçek Tek Parti
2.	1+	1-2	Var	%90+	%95+	X > 6.0	Hegemonik Tek Parti
3.	2+	2+	Var	%51+	%70+	X > 1.8	Hâkim Parti
4.	2+	2	Var	%48+	%95+	X < 1.3	İki Parti
5.	2+	2+	Bazen	%50-	%70-90	X < 1.5	Hâkim İki Parti
6.	2+	3+	Bazen	%50-	%80-%95	X < 1.3	İki buçuk Parti
7.	2+	3+	Nadiren	%50-	%70-	X < 1.5	Çok Parti

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Tabloda görüldüğü üzere parti sisteminin tespitinde birinci partinin oy yüzdesi, ilk iki partinin oy ve sandalye yüzdeleri toplamı ve iki partinin kendi aralarındaki oy ve sandalye oranları belirleyicidir. 2002 sonrası parti sistemine dair aşağıdaki tablo da bu kriterler doğrultusunda oluşturulmuştur.

Tablo 8: 2002-2018 Döneminde İlk İki Partinin Oy Yüzdeleri ve Sandalye Sayıları

	2002	2007	2011	2015 Haziran	2015 Kasım
% V1	%34.1	%46.5	%49.8	%40.8	%49.5
% S1	%66.3	%62	%59.4	%46.9	%57.6
VR1:2	1.7	2.2	1.9	1.6	1.9
SR1:2	2.0	3.0	2.4	1.9	2.3
2PVC	%53.8	%67.4	%75.8	%65.8	%74.8
2PSC	%98	%82	%84	%70	%82

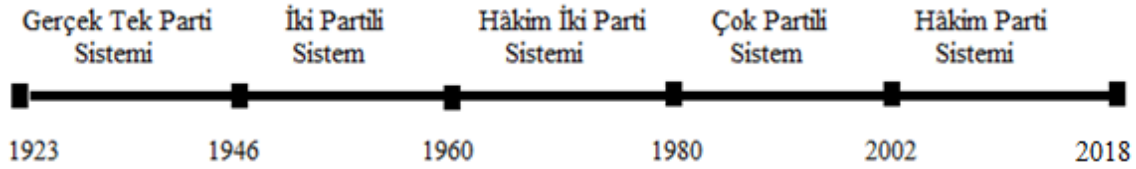
* % S1: Birinci Parti Sandalye Yüzdesi

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Bu veriler Tablo 7'ye göre değerlendirildiğinde; birinci partinin oy oranı %50 civarı ve altı olduğu için hâkim parti, iki parti, hâkim iki parti, iki buçuk parti ve çok parti sistemleri aranabilir. Diğer verilerle birlikte değerlendirildiğinde ise şu yorumlar yapılabilir.

- İlk iki partinin oy yüzdeleri toplamı 80'nin altında kaldığı için iki partili veya iki buçuk partili sistem olarak tanımlanabilme imkânı yoktur.
- Hâkim iki parti sistemi olduğunu söylemek de mümkün değildir; oy yüzdeleri toplamı iki kez 75'in üzerine çıkmış olmakla birlikte oy oranı 1.5'in altında değildir; 1.6 ile 2.2 arasında değişmiştir. Ayrıca ikinci parti hiçbir zaman tek başına hükümet kuramamış ya da hükümetin ortağı olamamıştır; iktidarı ele geçirmeye yönelik yarışmacı bir rekabetten bahsedilemez. Bu dönemde kurulmuş olan sekiz hükümetin yedisi birinci parti tarafından kurulmuştur, diğeri hükümet ise 7 Haziran 2015 seçimlerinden sonra oluşturulan Seçim Hükümeti'dir.
- Çok partili sistemlerde tek başına hükümet nadiren kurulur, koalisyon hükümetlerine daha sık rastlanır. Bu sistemlerde partiler arası oy farkı da yüksek değildir ve seçimler rekabet içerisinde geçer. Türkiye'de 1987-2002 arası dönem çok partili sistemin tipik örneği olmakla birlikte 2002 sonrası için çok partili sistem nitelemesi uygun olmayacaktır.
- O halde son seçenek olarak hâkim parti aranabilir. Şöyle ki, 2002 sonrasında birinci partinin oy yüzdesi genelde 40'ın üzerindedir (beş seçimin ortalaması %44) ve iki defa %50'ye ulaşmıştır. İkinci parti ile oy oranı 1.6 ile 2.2 arasında değişirken, sandalye oranı 1.9 ile 3.0 arasında değişmiştir. Bu durumda sistemin hâkim parti sistemine daha yakın olduğu değerlendirmesini yapmak mümkündür.

Bu değerlendirmelerden sonra Türkiye'de 1923-2018 yılları arasında parti sisteminin dönüşümü şu şekilde gösterilebilir:

Şekil 2: 1923-2018 Döneminde Türkiye’de Parti Sistemi

Kaynak: Yazar tarafından derlenmiştir.

Sonuç ve Değerlendirme

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan bugüne parti sistemini tasnif etmeyi deneyen bu çalışma 1960-1980 dönemine yeni bir yorum getirmeye çalışmıştır. Çalışmanın incelediği 1923-2018 döneminde Türkiye’nin parlamenter sistem ile yönetilmiştir. 2017 yılında gerçekleşen halk oylaması ile hükümet sistemi değişmiş ve başkanlık sistemine geçilmiştir. 24 Haziran 2018 genel seçimleri ile birlikte yürürlüğe giren yeni sistemle birlikte parti sisteminin değişmesi kısa veya orta vadede muhtemeldir.

Hükümet sisteminin parti sistemini doğrudan belirlemediği bilinmektedir. Mesela parlamenter sistemi uygulayan ülkelerde farklı parti sistemleri görmek mümkündür. Ya da başkanlık sistemi genelde birkaç partinin etkin olduğu bir sistemken Brezilya’nın “koalisyoncu başkanlık” olarak nitelenen sisteminde yirmiden fazla partinin meclise girmesi olağan hale gelmiştir. Başkanlık sisteminin Türkiye’de parti sistemini nasıl etkileyeceğini öngörmek zor olmakla birlikte bu süreçte parti sistemine etki edebilecek muhtemel gelişmeler şunlar olacaktır:

- Meclisten ziyade yürütme organı siyasetin merkezine yerleşeceği için parti sistemi başkanlık yarışına göre şekillenecektir.
- Yeni sistem seçmenlerin oy verme davranışlarını değiştireceği için kısa-orta vadede kurulan seçim ittifakları iki ya da üç partili sistemi ortaya çıkarabilir.
- Seçime dair teknik düzenlemeler parti sistemini etkileyecektir. Ülke seçim barajı oranının %5’e çekilmesi, “dar bölge - basit çoğunluk” sistemine geçilmesi ya da seçimlerin iki turlu olması gibi muhtemel değişiklikler parti sistemi üzerinde daha belirleyici olacaktır.

Başkanlık sisteminin uygulanmaya başlamasından itibaren yapılacak olan çalışmalar, bir ülkede hükümet sisteminin değişmesinin parti sisteminin değişimine ne ölçüde etki ettiğini analiz etme imkânı da bulacaktır. Hükümet sistemlerinin çok ender değiştiği düşünüldüğünde, Türkiye’deki mevcut değişim, parti sistemi - hükümet sistemi ilişkisini araştırmak adına önemli bir çalışma sahası sunmaktadır.

Son olarak, Türkiye’de parti sistemlerinin genellikle klasik tasnifler üzerinden çalışıldığı görülmektedir. 70li yıllardan itibaren matematiksel formüllere dayanan hesaplamalarla parti sistemlerinin çalışıldığı ve günümüzde bu çalışmaların ağırlıklı bir yer tuttuğu görülmektedir. Laakso ve Taagepera’nın geliştirmiş oldukları formülle hesapladıkları “etkin parti sayısı” yöntemi parti sistemlerine yeni bir bakış açısı kazandırmıştır. Bu yöntemlerin kullanımı Türkiye’de parti sistemi çalışmalarına yeni açılımlar getirebilir.

Kaynakça

- Ahmad, F. (1996). *Demokrasi sürecinde Türkiye*. (çev. A. Fethi). 2. Baskı. İstanbul: Hil Yayınları.
- Blondel, J. (1968). Party systems and patterns of government in Western democracies. *Canadian Journal of Political Science*, 1(2), 180-203.
- Çavdar, T. (2013). *Türkiye’nin demokrasi tarihi: 1950’den günümüze*. (5. Baskı). Ankara: İmge.
- Daalder, H. (1966). Parties, elites, and political developments in Western Europe. In J.La Palombara & M. Weiner (Eds.). *Political parties and political development*. (ss. 43-77). Princeton: Princeton University Press.
- Dunleavy, P. & François, B. (2003). Constructing the number of parties. *Party Politics*, 9(3), 291-315.
- Duverger, M. (1970). *Siyasi partiler*. (çev. E. Özbudun). İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Ertunç, A. C. (2005). *Cumhuriyetin tarihi*. (3 baskı). İstanbul: Pınar Yayınları.

- Goloso, G. (2010). Party system classification: A methodological inquiry. *Party Politics*, 17(5), 539-560.
- Huntington, S. (1991). *The third wave: Democratization in the late twentieth century*. University of Oklahoma
- Kesselman, M. (1966). French local politics: A statistical examination of grass roots consensus. *American Political Science Review*, 60(4), 963-973.
- Laakso, M. & Taagepera, R. (1979). Effective number of parties: A measure with application to West Europe. *Comparative Political Studies*, 12(1), 3-27.
- Lipset, M. & Rokkan, S. (1967). *Party systems and voter alignments: Cross-national perspectives*. New York: Free Press.
- Mair, P. (1997). *Party system change: Approaches and interpretations*. New York: Oxford University Press.
- Michel, R. (1915). *Political parties: A sociological study of the oligarchical tendencies of modern democracy*. (çev. E. Paul & C. Paul). New York: Hearst's International Library Co.
- Ostrogorski, M. (1902). *Democracy and the organization of political parties*. (çev. F. Clarke). London: Macmillan.
- Özdemir, H. (2005). Siyasal tarih (1960-1980). S. Akşin (Ed.). *Türkiye tarihi* 4. (ss. 227-296). (8. Baskı). İstanbul: Cem.
- Özbudun, E. (1995). Seçim sistemleri ve Türkiye. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 44(1), 521-539.
- Özbudun, E. (2011). *Türkiye'de parti ve seçim sistemi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Özbudun, E. (1964). M. Duverger'in siyasi partiler'i ve siyasi partilerin incelenmesinde bazı metodolojik sorunlar. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 21(1-4), 23-51.
- Rae, D. W. & Taylor, M. (1970). *The Analysis of Political Cleavages*. New Haven: Yale University Press.
- Sartori, G. (1976). *Parties and party systems*. Cambridge: Cambridge University.
- Siarroff, A. (2000). *Comparative European party systems: An analysis of parliamentary elections since 1945*. New York: Garland.
- Siarroff, A. (2003). Two and a half party systems and the comparative role of the half. *Party Politics*, 9(3), 267-290.
- Ware, A. (1996). *Political parties and party systems*. New York: Oxford University.
- Wildgen, J. (1971). The measurement of hyperfractionalization. *Comparative Political Studies*, 4(2), 233-243.

Extended Abstract

Aim and Scope

While party systems were classified as one-party, two-party and multi-party systems in the process of emergence of the literature, the subsequent studies have elaborated and extended this classification. Although a considerable amount of research has been devised to examine Turkey's party system, no research devoted to analyzing the 1960-1980 period was detected. So this paper aims to reconsider Turkey's party system in the period of 1960-1980.

Methods

Maurice Duverger classified party systems by using number of parties as the base. Stein Rokkan shifted this base to the percentage of seats. This study tabularized classification criteria of political parties bu using both techniques. To evaluate Turkey's party system, the elections held in the aforesaid period in Turkey were searched in consideration of these criteria and five elections were detected; 1961, 1965, 1969, 1973, 1977. For these elections, the percentage of votes, the percentage of seats were acquired, the vote ratio and seat ratio were calculated. The results unveiled that the Assembly was dominated by two parties; CHP (Republican People's Party) and AP (Justice Party). By considering AP was the successor of DP (Democrat Party), the research was extended to involve pre-1960 elections; elections held in 1946, 1950, 1954, 1957 were analyzed with the same criteria.

Findings

Based on the existing literature, it was determined that the party system is classified according to the following criteria.

Table 1. The Criteria for Party Systems

	TNP	NPA	Govt. alone	% V1	2PVC	VR1:2	Party system
1.	1	1	Always	%100	-	-	Real single party
2.	1+	1-2	Always	%90+	%95+	X > 6.0	Hegemonic single party
3.	2+	2+	Regularly	%51+	%70+	X > 1.8	Dominant party
4.	2+	2	Normally	%48+	%95+	X < 1.3	Two-party
5.	2+	3+	Rarely	%50-	%80-%95	X < 1.3	Two-and-half party
6.	2+	3+	Seldom	%50-	%70-	X < 1.5	Multi-party

* TNP: Total Number of Parties; NPA: Number of Parties in the Assembly; % V1: Percentage of Votes of 1st Party, 2PVC: Two-Party Vote Concentration, VR1:2: Vote Ratio of First to Second

Source: Compiled by the author

Data set for the 1960-1980 period in Turkey searched, the following results were obtained.

Table 3. Percentage of Votes and Ratio of Votes for 1960-1980 Period

	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	%36.74	%28.75	%27.34	%33.29	%41.39
AP	%34.80	%52.87	%46.55	%29.82	%36.89
2PVC	%71.54	%81.62	%73.89	%63.11	%78.28
VR1:2	1.05	1.8	1.7	1.1	1.1

Source: Compiled by the author

Table 4. Number of Seats and Ratio of Seats for 1960-1980 Period

	1961	1965	1969	1973	1977
CHP	173	134	143	185	213
AP	158	240	256	149	189
Total Seats	331/450	374/450	399/450	334/450	402/450
SR1:2	1.09	1.79	1.79	1.24	1.12
Total (%)	%73	%83	%88	%74	%89

* SR1:2 Seat Ratio of First to Second

Source: Compiled by the author

The results in these tables were analyzed according to the criteria figured in Table 1. The analysis of data found out that none of the existing classifications are adequate to explain Turkey's party system in the 1960-1980 period. So, in this paper, a new category named "pre-dominant two-party system" was coined. The parameters of this new category are as follows:

1. 2PVC is in the range of 70-90 %.
2. 2PSC is in the range of 70-90 %.
3. VR1:2 or SR1:2 is not greater than 1.5.
4. The numerical conditions continue for at least three election periods.
5. One of the two main parties either forms government alone or is the major partner of the government.
6. There is an ideological division between the two parties.
7. The other parties are not excluded from this ideological division.

Conclusion

The aim of the paper was to explore Turkey's party system for the 1960-1980 period. As the paper asserts, the existing party system classifications are not adequate to categorize this period. Therefore, in this paper, a new category named pre-dominant two-party system was suggested, and the criteria of this system were defined.

While developing the classification, the seat ratio and the vote ratio were taken as base. In last decades, the political scientists have been working on party systems over "the effective number of parties". This method, which was developed by Markku Laakso and Rein Taagepera to measure effective number of parties through a mathematical formula, seldomly used to study party systems in Turkey. Further studies based on this technique may provide new perspectives to classify and analyze party systems in Turkey.

Aktif Öğrenme Modelinin Eleştirel Düşünme Eğilimleri Üzerindeki Etkisinin Belirlenmesine Yönelik Öğrenci ve Öğretmen Görüşleri¹

Student and Teacher Opinions on Determining the Effect of Active Learning Model on Critical Thinking Trends

Fevzi Dursun², Ayhan Bulut³

Öz

Araştırmanın amacı aktif öğrenme modeline göre işlenen Türkçe derslerinin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisini belirlemektir. Bu araştırma aktif öğrenme modelleriyle planlanan 7. sınıf Türkçe derslerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkileri araştıran deneysel bir çalışmadır. Araştırmanın çalışma grubunu Erzurum da 2016-2017 eğitim öğretim yılında yedinci sınıfa devam eden 59 öğrenci oluşturmaktadır. Bu öğrencilerden 29 öğrenci deney grubunu; 30 öğrenci de kontrol grubunu oluşturmaktadır. Deney grubundan 29 öğrencinin her biri ile yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla bireysel görüşmeler yapılmıştır. Aynı süreç uygulama öğretmenine yönelik olarak hazırlanan görüşme formu kullanılarak tekrarlanmıştır. Araştırma süreci haftada 2 ders saati olmak üzere toplam 10 hafta sürmüştür. Öğretmen ve öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla yapılan görüşmelerin analizinde içerik analizi ve betimsel analiz yöntemi kullanılmıştır. Öğrenci ve öğretmenlerle yapılan bireysel görüşmeler analiz edildiğinde öğrencilerin ve uygulama öğretmenin aktif öğrenme modeli kullanılarak işledikleri Türkçe derslerinin eleştirel düşünme eğilimlerini çeşitli açılardan olumlu yönde etkilediğini ifade ettikleri belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Aktif Öğrenme, Eleştirel Düşünme Eğilimi, Türkçe Öğretimi.

Abstract

The purpose of the study is to determine the effects of active learning model applied in the 7th grade Turkish Language course on students' critical thinking tendencies. This study is an experimental study that investigates the effects of 7th grade Turkish lessons planned on active learning models on students' critical thinking dispositions

The study group of the research consists of 59 students who were in the seventh grade during the academic year of 2016-2017 in Erzurum Province. Of these students, 29 students constituted the experimental group and 30 students constituted the control group. Individual interviews were conducted with each of the 29 students to in the experimental group with the help of the semi-structured interview form. The research process lasted for a total of 10 weeks, 2 hours per week. Content analysis and descriptive analysis method were used in the analysis of the interviews with teachers and students via semi-structured interview form. When individual interviews with students and teachers were analyzed, it was determined that students and practice teachers stated that Turkish lessons, which were used by using active learning model, had a positive effect on critical thinking tendencies in various aspects

Keywords: Active Learning, Critical Thinking Tendency, Turkish Language Teaching.

Araştırma Makalesi [Research Paper]

Submitted: 20 / 12 / 2018

Accepted: 02 / 10 / 2019

¹ Bu çalışma Ayhan Bulut'un doktora tezinden türetilmiştir.

² Doç. Dr., Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, fevzidursun@gmail.com, Orcid: 0000-0003-2103-8940

³ Dr. Öğr. Üyesi, Bayburt Üniversitesi, ayhanbulut@bayburt.edu.tr, Orcid: 0000-0001-6482-8032

Giriş

Modern çağda ulaşılmak istenen eğitim anlayışı bilimsel kuram ve esaslara dayalı olarak düzenlenmektedir (Börekçi, 2009). Bilim odaklı modern eğitim anlayışında öğrenci bilimsel düşünmeyi, araştırmayı, sorgulamayı, yaparak ve yaşayarak öğrenmeyi, sonuçlar üzerinde tartışmayı, öğrenci merkezli eğitim anlayışını, bilgiyi yapılandırmayı, öğrenmeyi anlamlandırmayı ve üst düzey zihinsel düşünme becerileri ön planda tutar. Bu öğrenme anlayışında amaç öğrenciye bilgiyi aktarmaktan ziyade, onlarda öğrenmeyle ilgili merak uyandırmak, öğrencilerin bilgiyi özümsemesine ve aktif olarak kullanmasına yönelik ortam hazırlamaktır (Güney, 2011).

İnsanı diğer varlıklardan ayıran düşünme özelliğinin nitelikli olarak geliştirilmesi oldukça önem arz eden bir konu hâline gelmiştir. Düşünme doğal olarak öğrenilen bir süreçken, eleştirel düşünme doğal olarak öğrenilmez; öğrenilmesi için çaba harcanması gerekir (Gelder, Ritchart ve Perkins, 2005). Başlangıçta kişinin kazandığı öz güvenle başlar, sonra yaşam boyu devam eder. Eleştirel düşünen birey okulda öğrendiklerini yaşama aktarmaya başlar. Okuldan sonra hayatı; sorgulayarak ve karşılaştığı sorunlara karşı çözümler üreterek ve kendini daha güçlü hissederek geçirir (Kırmızı, Fenli ve Kasap, 2014).

Öğrencilere üst düzey düşünme becerilerini kazandırabilmenin en temel unsuru nitelikli anadili eğitiminden geçmektedir. Anadili olarak Türkçenin öğretimi, eğitim sürecinde çok önemli ve geniş bir yer tutmaktadır (MEB, 2015). Aynı zamanda dil insanlar ve toplumlar arasında iletişimi sağlayan bir güç ve araçtır. Dilde bulunan yaratıcı güç insanın düşünce dünyasını geliştirirken, paylaşmayı ve yardımlaşmayı da öğretir (Cihan, 2010). Ana dili olarak Türkçenin öğretimi eğitim sistemi çerçevesinde, belirlenen amaçların hayata geçirildiği temel alandır. Türkçe dersinin öğretimi ulaşılmak istenen hedefler, öğrenciye kazandırılmak istenen kazanımlar doğrultusunda oluşturulur (Kavcar, 2004).

Nitelikli ve zengin bir öğrenme yaşantısı ancak iyi düzenlenmiş bir eğitim süreciyle benlik kazanabilir. Bu nedenle ulaşılmak istenen hedeflerin ve kazanımların zengin bir içerikle ve nitelikli bir öğrenme yaşantısıyla desteklenmesi gerekir. Öğretmen ve öğrencilerin birbirleriyle olan iletişimini arttıran, öğrenme sürecinde öğrenciyi merkeze alan ve öğrencileri kendi öğrenme sürecinden sorumlu tutan yöntem ve tekniklerin etkili şekilde kullanımı öğrenme sürecini daha zevkli hâle getirecektir. Eğitim sisteminde meydana gelen yeni yönelimler, toplumları yeni öğrenme yöntem ve modelleri konusunda arayışlar içerisine girmeye zorlarken; bu beklentileri karşılama noktasında aktif öğrenme modeli de araştırılması gereken alternatif bir konu alanı olarak karşımıza çıkmaktadır.

Aktif öğrenme anlayışı, öğretmenin geleneksel rol ve modelinde köklü değişikliklere yol açmıştır. Öğretmen bu yeni süreçte bir rehber, bir yardımcı, bir kaynak ve öğrenmeye teşvik edici bir role bürünürken, öğrenme sürecinin merkezinde yer almaktan çıkmış; öğrencileriyle birlikte yeni öğrenmelerin önünü açan kişi rolünü üstlenmiştir (Fırlık, 2002). Aktif öğrenme sisteminde öğretmen; öğrenme ve öğretme sürecine rehberlik ederken; geleneksel eğitim sisteminin de öğretmen eğitiminin merkezinde yer almaktadır (Norman, 2004).

Aktif öğrenme modelini diğer yöntem ve tekniklerden ayıran en belirgin özelliklerinden biri de öğretmen ile öğrencilere; öğrenme ve öğretme sürecinde yüklediği görevlerdir. Brooks ve Brooks (1993) göre aktif öğrenme sürecinde öğretmenler mantıksal sorgulama tekniklerini etkili şekilde kullanarak, öğrencilerine düşünme becerilerini kazandırmalı, öğrencileri araştırma yapmaya ve bilgiyi keşfederek öğrenmeye teşvik etmelidir. Aktif öğrenme süreci dinleme, okuma, yazma gibi becerilerin ötesine geçerek öğrencilere problem çözme, yeni ürünler ortaya koyma, öğrendikleriyle ilgili analiz ve sentez yapma, ortaya çıkan sonuçları eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme fırsatı sunar. Öğretmen bu süreçte öğrenme sürecini organize ederken, öğrencilerini yeni ve özgün ürün ve fikirler geliştirmeleri için rehberlik eder (Morgan, 2003). Aktif öğrenme modeline uygun olarak düzenlenen bir sınıf ortamı öğrencilerin birbirlerine karşı güvenlerini, öğrenilen konulara karşı motivasyonlarını artırır (Koç, 2000).

Aktif öğrenme sürecinde öğrenciler sadece kendisine anlatılanları dinleyen pasif bir alıcı değildir. Öğrencilerin; öğrendiklerini uygulaması ve kendine mal edebilmesi için çaba göstermesi gerekir. Bu süreçte öğrenciler öğrendiklerinden yola çıkarak etrafında olup bitenleri anlamlandırmalı ve ulaştığı sonuçları karşılaştığı bir problem karşısında kullanabilmelidir. Öğrenenler birbirlerinin farklı görüş ve düşüncelerine açıktır, çevresindekileri gözlemleyerek öğrenirler. Ayrıca öğrenciler aktif öğrenme sürecinde öğrendikleri yeni bilgileri günlük hayatta da uygulama olanağı bulurlar (Felder ve Brent, 1996).

Aktif öğrenme sürecinde öğrenciler süreci sadece izleyen, takip eden değil; tam tersine kazanımlar içerisinde yer alan konuları öğrenmek için bireysel veya gurup olarak gayret göstermesi gereken kişilerdir. Öğrenciler ders esnasında konunun içeriğiyle ilgili birbirleriyle tartışarak bir sonuca ulaşmaya çalışırlar, düşünme ve öğrenmeye isteklidirler (Bruff, 2009). Öğrenciler aktif öğrenme ortamında bireysel öğrenen değil öğretmenin rehberliğinde ve sorumluluğunda öğrenendir (Lee, 1999).

İnsanı diğer canlılardan ayıran en önemli özelliği olan düşünme çok yönlü bir etkinliktir. Düşünmenin etkili ve doğru bir şekilde kullanımı başarıyı yakalamada son derecede önemlidir; ancak düşünmek sadece tek başına yeterli bir olgu değildir.

John Dewey yirmi yüzyılın başlarında “Derinlemesine düşünme” kavramını ortaya atarak bir anlamda bugünkü eleştirel düşünme anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Literatür tarandığında eleştirel düşünme kavramını açıklayan birçok tanıma rastlanmaktadır. Bilim insanlarından bazıları eleştirel düşünme kavramını şu şekilde açıklamışlardır.

Rudd (2007) eleştirel düşünmeyi “karar verme, sorun çözme ve temel kavramları öğrenmede kullanılan mantıklı, amaçlı ve yansıtıcı düşünme yolu” şeklinde açıklamıştır. Cüceloğlu (1995) eleştirel düşünmeyi “kendi düşünce yapımızın farkında olarak, farklı düşünce yapılarını da hesaba katarak, ortaya çıkardığımız öğrenmelerimizi pratiğe dökerek, kendimizi ve çevremizde olup bitenleri anlayabilmemizi hedefleyen organize bir süreç şeklinde tanımlamaktadır. Eleştirel düşünme, temelinde bilgiyi arama ve elde etme, kullanma ve değerlendirme kabiliyetidir (Demirel, 2011). Ayrıca eleştirel düşünme; kusursuz bir düşünceyi üretmek adına organize edilmiş bir düşünme şekli olarak da tanımlanabilir (Sönmez, 2011).

Öğretmenler; Türkçe dersi öğretiminde öğrencileri daha aktif şekilde derse katacak ve bu süreçte onlara eleştirel düşünme fırsatı sunacak öğretim modellerini belirlemede ve kullanmada bir takım sorunlarla karşılaşmaktadırlar. Türkçe dersi öğretiminde öğretmenler tarafından kullanılan öğretim modellerin genellikle kalıplaşmış modeller olması, öğrencilerin derse aktif katılımlarını sağlamada istenilen düzeyde olmamaları, öğrencileri ezberci eğitim anlayışından çıkarıp öğrendikleri üzerinde eleştirel bir bakış açısı geliştirmede bir türlü istenilen düzeye ulaşamamaları Türkçe dersinin öğretilmesinde çeşitli sorunlar ortaya çıkarmaktadır. Türkçe dersi öğretiminde okuduğunu ve yazdığını anlamada zorlanan, dinlediklerini yorumlamayan ve tüm bunlar üzerinde düşünerek konuşmak istemeyen nesillerin varlığı gerçek bir problem olarak karşımızda durmaktadır. Tüm bu problemlerle birlikte bu problemin çözümüne katkı sunabilecek, öğrencileri derslere daha aktif şekilde katabilecek, alternatif öğretim modellerin neler olduğu ve nasıl kullanılacağı konusunda bilinmeyenlerin fazla olması problemi daha da büyötmektedir.

Türkçe derslerinde öğrencilere sunulan zengin öğrenme yaşantıları farklı fikir ve düşünce dünyalarının kapısını aralarken; ülkenin geleceğinin inşasında önemli rol oynayacaktır. Bu açıdan bakıldığında araştırmanın alana katkı sağlayacağı; Türkçe dersi öğretiminde öğrencilere eleştirel düşünme eğilimi kazandırarak bu dersin öğretiminde alternatif modellerin belirli bir plan dâhilinde düzenlenmesine rehberlik edebileceği düşüncesiyle önemli görölmektedir.

Bu araştırmanın genel amacı, 7. Sınıf Türkçe dersinde uygulanan aktif öğrenme modelinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkilerini belirlemektir. Bu amaca ulaşmak için araştırma sürecine katılan deney grubu öğrencilerinin ve uygulama öğretmeninin uygulamaya ilişkin görüşlerinin ne yönde olduğu belirlenmeye çalışılacaktır.

1. Yöntem

Bu araştırma aktif öğrenme modelleriyle planlanan 7. sınıf Türkçe derslerinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkileri araştıran deneysel bir çalışmadır. Deneysel model, bir araştırmada neden sonuç ilişkilerini tespit etmek için direkt olarak araştırmacının denetiminde, gözlenen durumun incelendiği çalışmalardır (Karasar, 2006). Araştırmada hem gruplar arası (deney-kontrol) hem de gruplar içi (ön test- son test) ölçümler yapıldığından karışık bir desen olarak yapılandırılmıştır. Bağımlı değişken üzerinde etkisi incelenen en az iki değişkenin olduğu karışık desenlerde, bu değişkenlerden biri yansız grupların oluşturulduğu farklı deneysel işlem koşullarını, diğeri deneklerin zamanlardaki tekrarlı ölçümlerini tanımlar (Büyüköztürk, 2007).

1.1. Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Araştırma 2016-2017 eğitim öğretim yılında Erzurum ilinde bir ortaokulda gerçekleştirilmiştir. Çalışma grupları belirlenirken aynı okul seviyesinde birden fazla şubenin olmasına, 7 sınıf seviyesinde Temel Öğretimden Ortaöğretime Geçiş (TEOG) sınavının yapılmıyor olmasından dolayı öğrencilerin sınav stresinden uzak olmasına, okulun il genelinde akademik başarı düzeyinin ortalama bir düzeyde olmasına dikkat edilerek; bu şubelerin bir önceki yıl 6. sınıfın ikinci dönemine ait karne not ortalamaları en yüksek ve birbirine en yakın olan iki şube tespit edilmiştir. Ayrıca bu süreçte aynı okulda Türkçe dersine giren ders öğretmeni sayısının birden fazla olmasına, okulun yerinin ve konumunun özellikle araştırmacının ulaşımına uygun konumda olmasına dikkat edilerek karar verilmiştir.

1.2. Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama aracı olarak, öğretmen ve öğrencilere yönelik olarak hazırlanmış; yarı yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır. Araştırmada kullanılan yarı yapılandırılmış öğretmen ve öğrenci görüşme formu araştırmacının kendisi tarafından uzman görüşlerine başvurularak geliştirilmiştir.

Araştırmada kullanılan veri toplama araçlarının kullanımına ilişkin işlem süreci aşağıdaki şekildedir:

- Literatür taramasının yapılması
- İl millî eğitim müdürlüğünden uygulama için izin alınması

- Uzman görüşüne sunulan aktif öğrenme yöntem ve tekniklerinin belirlenme süreci
- Deneysel işlem basamaklarının oluşturulması.
 - Deneysel grupta yer alan öğrencilerle görüşmelerin yapılması
 - Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması
- Yarı yapılandırılmış görüşme formu hakkında uzman görüşü alınması
- Uygulama öğretmeniyle görüşme yapılması
 - Yarı yapılandırılmış görüşme formunun hazırlanması
 - Yarı yapılandırılmış görüşme formu hakkında uzman görüşlerinin alınması
- Araştırma sürecinde toplanan verilerin raporlaştırılması.

1.3. Verilerin Analizi

Araştırmanın nitel verilerinin analizinde deney grubunda yer alan öğrencilerle yarı yapılandırılmış görüşme formu yardımıyla görüşmeler yapılmadan önce görüşme soruları hazırlanmış, bu sorulara yönelik uzman görüşü alınmış ve deney grubundaki öğrencilerin tamamıyla bireysel görüşmeler yapılmıştır.

Bu çalışmada elde edilen verilerin çözümlenmesinde hem içerik analizi hem de betimsel analiz yaklaşımı kullanılmıştır. İçerik analizinde yapılan işlem, birbirine benzeyen verileri belirli kavramlar ve temalar çerçevesinde bir araya getirmek ve bunları okuyucunun anlayabileceği bir biçimde düzenleyerek yorumlamaktır (Yıldırım ve Şimşek, 2011). Analiz sonuçları frekans ile ifade edilmiştir. Aynı süreç uygulama öğretmenine yönelik olarak hazırlanan görüşme formuyla tekrarlanmıştır. Ayrıca çalışmaya katılan öğrencilerin ve uygulama öğretmenin konuyla ilgili görüşlerini daha net bir şekilde ortaya çıkarmak için doğrudan alıntılara da yer verilerek betimsel analiz tekniği de kullanılmıştır. Betimsel analiz; olguların nasıl başladığını ve devam ettiğini ya da bir durumun, kişinin ya da olayın neye benzediğinin resmini çizmek ve karmaşık şeyleri daha kavranabilir kılmakla ilgilidir (Punch, 2005).

2. Bulgular

2.1. Öğrencilerin Uygulamaya İlişkin Görüşlerine Ait Bulgular

Deney grubunda yer alan öğrencilerle yapılan bireysel görüşmelerden elde edilen veriler, dikkat ve motivasyon, sosyal iletişim ve etkileşim, öğrenme yaşantıları, zihinsel düşünme süreçleri, konuları öğrenme yaklaşımları ve konuya eklemek istedikleri görüşler adı altında temalara ayrılmış ve her tema kendi içerisinde kodlara ayrılarak açıklanmıştır.

2.1.1 Dikkat ve Motivasyon

Tablo 1. Öğrencilerin Uygulama Sürecinin Dikkat ve Motivasyonları Üzerindeki Etkisine Yönelik Görüşleri

Temalar	Kodlar	f
Dikkat ve motivasyonlarına yönelik olumlu görüşler	Derslere planlı ve hazırlıklı gitme	5
	Başarma arzularını artırma	4
	Eleştirel düşünme /sorgulama	4
	Problem çözme becerilerini geliştirme	2
	Öğrendikleri bilgilerin doğruluğunu sorgulama	1
	Olumlu bir iletişim çevresi oluşturma	1
	Ön öğrenmelerle yeni öğrenmeler arasında bağ kurma	1
	Derse karşı pozitif stres içerisinde olma	1
	Dersleri daha etkin şekilde dinleme	1
	Öğretmen ve arkadaşlarının kendine olan bakış açısı	1
Dikkat ve motivasyonlarına yönelik olumsuz görüşler	Aşırı stres	2
	Derse hazırlıksız gitme	2
	Görev ve sorumluluk almak istememe	2
	Verilen görevi başaramama duygusu	2

Tablo 1 incelendiğinde çalışmaya katılan öğrenciler Türkçe derslerinde kullanılan aktif öğrenme modelinin, dikkat ve motivasyonlarını ne yönde etkilediği hakkında 21 defa olumlu 8 defa da olumsuz görüş beyan ettikleri görülmektedir. Bu temaya ilişkin görüşlerinin dağılımlarına bakıldığında; derslere daha planlı ve hazırlıklı gitmeye teşvik ettiği (5), başarma

arzularını arttırdığı (4), eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerini geliştirdiği(4), problem çözme becerilerini geliştirdiğini (2), öğrendikleri bilgilerin doğruluğunu sorguladıklarını(1), olumlu bir iletişim çevresi oluşturduğunu (1), ön öğrenmelerle yeni öğrenmeler arasında bağ kurduklarını (1), derse karşı pozitif stres içerisinde olduklarını(1), derslerini daha etkili şekilde dinledikleri(1), öğretmen ve arkadaşlarının kendine olan bakış açısının değiştiği (1) şeklinde sıralandığı görülmektedir. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini kullanarak işledikleri Türkçe derslerinin dikkat ve motivasyonlarını arttırmaya yönelik paylaştıkları olumlu görüşlerden bazıları şöyledir:

“Derslerime o hafta okulda işleyeceğimiz konulara araştırarak gidiyorum. Böylece dersi okulda işlerken daha rahat öğreniyorum.”(Öğrenci, 5, Kız)

“Bir konuyu araştırmaktan özellikle arkadaşlarımla birlikte bir konu üzerinde araştırma yapmaktan ve karşılaştığımız bir sorunu birlikte çözmek hepimizi çok daha fazla mutlu ediyor.” (Öğrenci,14,Kız)

“Bu süreçle birlikte arkadaşlarımızla ve öğretmenimizle birlikte yaptığımız şeyler sanki daha da çoğaldı.”(Öğrenci,8,Erkek)

“Derslerimi ve konuları daha rahat öğrendiğimi fark ettim, bu da beni daha çok çalışmaya teşvik etti.” (Öğrenci,1,Kız)

“Hemen hemen bütün etkinliklerde görevim veya konuşma fırsatım oldu. Derslerin çoğu zaman nasıl başlayıp bittiğini anlamadım.” (Öğrenci,15,Kız).

Araştırmaya katılan öğrencilerden bazıları aktif öğrenme modeline dayalı olarak işledikleri Türkçe derslerin dikkat ve motivasyonları olumsuz yönde etkilediğini belirten görüşler paylaştıkları belirlenmiştir. Bu görüşlerin dağılımları bakıldığında, aşırı stres yaşadıkları (2), derse karşı hazırlıksız gittikleri (2), uygulama sürecinde görev ve sorumluluk almak istemedikleri (2), verilen bir görevi başaramama korkusu yaşadıkları (2) şeklinde görüş belirtmişlerdir. Öğrencilerin aktif öğrenme yöntemlerini kullanarak işledikleri Türkçe derslerinin dikkat ve motivasyonlarını arttırmaya yönelik paylaştıkları olumsuz görüşlerden bazıları şöyledir:

“Derslerde ne yapacağımı ne edeceğimi bilemedim. Sürekli karnım ağrıdı durdu ” (Öğrenci,7,Kız.)

“Keşke derslere biraz ön hazırlık yaparak gitseydim benim için dersler o zaman daha güzel olabilirdi” (Öğrenci,18,Erkek).

“Kendimi kalabalık ortamlarda ifade etmekten zorlanıyorum, bu nedenle grup çalışmalarında ve bireysel yaptığımız çalışmalarda bir şeyleri sınıf içinde anlatmam gerektiğinde çok zorlandım” (Öğrenci,19, Kız).

“Benim derslerim zaten iyi değil, hiçbir şeyde başarılı olamıyorum ”(Öğrenci,27,Kız).

“Benden istenilenleri yapamazsam arkadaşlarım benimle dalga geçerler diye düşünüyorum”(Öğrenci,24,Kız).

Tablo 2. Öğrencilerin Sosyal İletişim ve Etkileşim Becerilerine Yönelik Görüşleri

Temalar	Kodlar	f
Sosyal iletişim ve etkileşim becerileriyle ilgili olumlu görüşler	Kendi ilgi ve yeteneklerinin farkına varma	7
	Kendini değerli hissetme	6
	Ortak kararlar alma	5
	Tartışma ortamı sağlama	4
	Kendi öğrenme süreçleriyle ilgili kararlar alma	3
Sosyal iletişim ve etkileşim becerileriyle ilgili olumsuz görüşler	Kayıgı düzeyinde artış	2
	Uygulamaya karşı ön yargılı olma	1
	Derse karşı ilgisizlik	1

Tablo 2’de görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrenciler aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerilerini çoğunlukla olumlu (25), 4 defa da olumsuz görüş anlamına gelen cümlelerle ifade ettikleri görülmektedir. Sosyal iletişim ve etkileşim becerileri temasına ait olarak oluşturulan alt kodlara ilişkin olumlu görüşlerin dağılımları sırasıyla, kendi ilgi ve yeteneklerinin farkına vardıkları (7), kendilerini bu süreçte değerli hissettiklerini (6), birlikte kararlar aldıklarını (5), tartışma ortamına olanak tanıdığı ve kendi öğrenme süreçleriyle ilgili kararlar almalarına yardımcı olduğunu (3) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin aktif öğrenme modelini kullanarak işledikleri Türkçe derslerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerilerini olumlu yönde değiştirdiğine yönelik paylaştıkları görüşlerden bazıları şöyledir:

“Öykü yazma konusunda yeteneğim olduğunu bu etkinlikler sayesinde fark ettim, bu da beni çok mutlu etti. ” (Öğrenci,12,Erkek)

“Arkadaşlarımla birlikte çalışırken, bu çalışmalarda görev aldığımda kendimi çok daha iyi hissediyordum. ” (Öğrenci,21,Kız)

"Kendi adıma şu ana kadar hiçbir derste bu kadar tartışma fırsatı bulamamıştım orada konuştuğumuz birçok şey dün gibi aklımda." (Öğrenci,3,Erkek).

"Hepimiz etkinlik boyunca konularla ilgili düşüncelerimizi rahatça ifade ettik yanlış söylediğimiz şeylerde oldu doğru söylediğimiz şeylerde. Hep birlikte konuşarak yanlışlarımızı düzelttik. Bazen öğretmenimiz de bize yardımcı oluyordu." (Öğrenci,16,Kız).

Araştırmaya katılan öğrencilerden bazıları aktif öğrenme modelini kullanarak işledikleri Türkçe derslerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerileri olumsuz yönde etkilediğine dair görüşler paylaşmışlardır. Bu görüşlerin dağılımlarına bakıldığında, kaygı düzeylerini arttırdığı (2), uygulama sürecine karşı ön yargılı bir şekilde yaklaştıklarını (1), derse karşı ilgisiz olduklarını (1) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin aktif öğrenme modelini kullanarak işledikleri Türkçe derslerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerilerini olumsuz yönde etkilediğine dair değiştirdiğine paylaştıkları görüşlerden bazıları şöyledir:

"Öğretmenim derslerde bana sık sık söz verdi, ben sorduğu sorulara çok heyecanlandığım için cevap veremedim. Ayağa kalkıp konuşmaya başladığında sesim titredi. Karnım ağrdı. Konuşamadım. Bu tür etkinliklerde kendimi uygulama boyunca gergin hissettim." (Öğrenci,19,Kız)

"Yapılan bu etkinliklerin bana faydası olacağına zaten başından beri inanmadığım için benim için çok faydası olduğunu söyleyemem." (Öğrenci,3,Erkek)

"Annem hasta olduğu için derslere gidemediğim zamanlar oldu. Kendimi bu dönemde okula veremedim."(Öğrenci,11,Kız)

2.1.2. Öğrenme Yaşantıları

Tablo 3. Öğrencilerin Uygulama Sürecinde Karşılaştıkları Öğrenme Yaşantılarına İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	f
Karşılaştıkları öğrenme yaşantıları	Yaparak yaşayarak öğrenme	13
	Başkalarıyla işbirliği içerisinde öğrenme	7
	Kendi kendine öğrenme	5
	Gözlemleyerek öğrenme	4

Tablo 3'te görüldüğü gibi öğrencilerin aktif öğrenme modeline dayalı olarak işledikleri Türkçe derslerinde karşılaştıkları öğrenme yaşantıları teması altında ortaya çıkan görüşler dört alt koda ayrılarak açıklanmıştır. Öğrencilerin bu temaya bağlı olarak ifade ettikleri görüşlerin dağılımlarına bakıldığında; öğrenme sürecinde yaparak ve yaşayarak öğrendiklerini (13), işbirliği içerisinde öğrendiklerini (7), kendi kendine öğrendiklerini (5), gözlemleyerek öğrendikleri (4) ifade eden görüşler paylaşmışlardır. Öğrencilerin aktif öğrenme modeline dayalı olarak işledikleri Türkçe derslerinde karşılaştıkları öğrenme yaşantıları temasına yönelik olarak paylaştıkları görüşlerden bazıları şöyledir:

"Mahkeme etkinliğinde hâkim rolü öğretmenim tarafından bana verilmişti. Bu etkinlik bana yanlışlıklar karşısında doğru karar verebilmenin, çeşitli olaylar arasında bağlantı kurmanın ve küçük gibi görünen şeyleri gözden kaçırmamam gerektiğini öğretti bana. Artık her hangi bir şeyle ilgili sorumluluk almaktan çekinmiyorum." (Öğrenci,8,Erkek)

"Bir dersimizde öğretmen ek fiil konusuyla ilgili kavram haritaları hazırlayarak dersimize gelmişti. Konu bitiminde bizden de bu konuyla ilgili grup olarak kavram haritası hazırlamamızı istedi."(Öğrenci,25,Kız).

2.1.3. Zihinsel Düşünme Süreçleri

Tablo 4. Öğrencilerin Uygulama Sürecinde Karşılaştıkları Zihinsel Düşünme Süreçlerine İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	f
Zihinsel düşünme süreçlerine ait olumlu görüşler	Konuya karşı merak sergileme	8
	Sistemli çalışma	5
	Verilen görevi zamanında yapma	4
	Problem çözmeye istekli olma	3
	Doğruyu birlikte arama	2
Zihinsel düşünme süreçlerine ait olumsuz görüşler	Konuyu ezberlemeye çalışma alışkanlıkları	3
	Planlı ders çalışmama	3
	Grup çalışmalarına karşı isteksizlik	1

Tablo 4'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrenciler aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinin zihinsel

düşünme süreçlerini çoğunlukla olumlu (22), (7) defa da olumsuz yönde geliştirdiğine dair görüş ifade ettikleri görülmektedir. Bu alt tema altında ortaya çıkan görüşler sekiz alt koda ayrılarak ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır. Bu sekiz alt kodun beşi olumlu görüş olarak üç tanesi de olumsuz görüş olarak ifade edilmiştir. Öğrenciler bu temaya bağlı olarak ifade ettikleri görüşlerin dağılımlarına bakıldığında; konulara karşı merak sergileme (8), sistemli çalışma (5), verilen bir görevi zamanında yapmaya çalışma (4), problem çözmeye istekli olma (3), doğruyu birlikte arama (2) şeklinde sıralanmıştır. Öğrencilerin bu konuyla ilgili paylaştıkları olumlu görüşlerden bazıları şöyledir:

“Eski Türklerin yaşam biçimlerini her zaman merak ediyordum. Öğretmen bizlere kartlar dağıtarak bu konuyla ilgili bilgileri karşılaştırarak eşleştirmemizi istemişti. Kafamda konuyla ilgili bir şeyler daha kolay oturdu sanki.” (Öğrenci, 14, Kız)

“Hepimiz birbirimize hemen hemen her hafta çok çeşitli sorular sorarak konularla ilgili meraklarımızı gidermeye çalıştık.”(Öğrenci, 25, Kız)

“Kişileştirme konusunu kavramamda öğretmenin bize küresel ısınmayla ilgili verdiği kişileştirmeyle ilgili verdiği örnek soru cümlesini yorumlamamın çok büyük katkısı oldu. Artık bu konuda sıkıntı yaşamayacağımı zannetmiyorum.”(Öğrenci, 20, Kız).

Araştırmaya katılan öğrencilerden bazıları aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinin zihinsel düşünme süreçlerini olumsuz olarak etkilediğine yönelik paylaştığı görüşlerin dağılımına bakıldığında; bilgiyi ezberleyerek öğrenmeye çalıştıkları (3), planlı ders çalışmadıklarını (3), grup çalışmalarından hoşlanmadıkları (1) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu konularla ilgili paylaştıkları olumsuz görüşlerden bazıları şöyledir:

“Dersleri öğretmen nasıl işlerse işlesin konuyu tekrar tekrar okuyup ezberlemezsem anlayamıyorum.” (Öğrenci, 7, Kız).

“Derslerime doğru dürüst çalışarak gidemiyorum, annem hasta olduğu için kardeşlerimle ilgilenmek zorunda kalıyorum.” (Öğrenci, 19, Kız).

“Kendi başıma çalıştığımda sanki daha rahatım ve daha çabuk öğrendiğimi düşünüyorum. Arkadaşlarımla çalışırken çok yavaş öğrendiğimi düşünüyorum. Bu da beni huzursuz ediyor.” (Öğrenci, 18, Erkek).

2.1.4. Konuları Öğrenme Yaklaşımları

Tablo 5. Öğrencilerin Konuları Öğrenirken İçinde Buldukları Yaklaşımlara İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	f (Görüş Sayısı)
Konuları öğrenme yaklaşımları	Bilgi ve verilerin kaynaklarını sorgulama	11
	Öğretmene sorular sorma	7
	Konuları tekrarlayarak öğrenme	5
	Farklı fikirleri sorgulayarak öğrenme	3
	Konunun amacını ve nedenlerini sorgulama	2
	Ortaya çıkan sonuçları sorgulama	1

Tablo 5'te görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrenciler aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinde konuları öğrenirken içinde buldukları yaklaşımlara dair görüşlere ait dağılımlara bakıldığında; öğrendikleri bilgi ve verilerin kaynaklarını sorguladıkları (11), konuyla ilgili sorular sorarak öğrenmeye çalıştıkları (7), konuları tekrarlayarak öğrendikleri (5), farklı fikirleri sorgulayarak öğrendiklerini, konunun amacını ve nedenlerini sorguladıklarını (2), ortaya çıkan sonuçları sorguladıklarını (1) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinde konuları öğrenirken içinde buldukları yaklaşımlara dair paylaştıkları görüşlerden bazıları şöyledir:

“Kişileştirme kavramının ne anlama geldiğiyle ilgili bir fikrim yoktu anlamını internetten araştırarak öğrendim.” (Öğrenci, 28, Erkek)

“Öğretmen bize teknoloji bize vurulmuş bir pranga mıdır, yoksa gereken durumlarda bize uzanan bir el midir şeklinde bir tartışma konusu başlatmıştı hepimiz konuyla ilgili fikirlerimizi söyledik birbirimizden farklı düşüncelerimiz vardı hepsini konuştuk bazılarımız fikirlerinde sabit kaldı bazılarımız fikirlerini ortaya çıkan bakış açılarına göre değiştirdi.”(Öğrenci, 29, Kız)

“Öğretmen Türklerin eskiden nasıl yaşadıkları, yönetim yapısını, geleneklerini anlayabilmemiz için bizlere kısa filmler izletmişti. Bunu yaparken öğretmenimizin bizlere dünden bugüne Türklerin yaşam biçimlerindeki değişimi kavratmaya çalıştığını şimdi anlıyorum.” (Öğrenci, 8, Erkek).

2.1.5. Öğrencilerin Araştırma Sürecine Ekleme İstedikleri Görüşleri

Tablo 6. Öğrencilerin Araştırma Sürecine Ekleme İstedikleri Görüşleri

Temalar	Kodlar	f (Görüş Sayısı)
Öğrencilerin araştırmaya eklemek istediği görüşleri	Akademik başarılarında artış sağladığı	4
	Yardımlaşma ve dayanışma	3
	Araştırmacı olduklarını	3
	Derse katılımlarında artış olduğu	2
	Düşünerek öğrenmeye teşvik	2

Tablo 6'da görüldüğü gibi araştırmaya katılan öğrencilere aktif öğrenme modeliyle işledikleri Türkçe derslerinin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisine yönelik olarak yapılan bu araştırma sürecine eklemek istedikleri görüşlerin dağılımlarına bakıldığında; akademik başarılarında artış sağladığı (4), yardımlaşma ve dayanışma becerilerini arttırdığını (3), daha fazla araştırmacı olduklarını (3), derse katılımlarında artış olduğunu (2), düşünerek öğrenmeye teşvik ettiğini (2) ifade etmişlerdir. Öğrencilerin bu konuyla ilgili paylaştıkları görüşlerden bazıları şöyledir:

"Daha önce Türkçe derslerinden düşük notlar alıyordum. Bu yöntem ve tekniklerle birlikte notlarım yükseldi. Ailem de bu durumdan çok memnun." (Öğrenci,8,Erkek)

"Daha öncede arkadaşlarımla aynı sınıfın içindeydik ama bu çalışmayla birlikte birbirimizle daha çok yakınlaştık sanki." (Öğrenci, 29,Kız)

"Her hafta araştırarak bir şeyler buluyorduk." (Öğrenci,10,Erkek)

2.2. Öğretmen Görüşme Formuna Ait Bulgular

Uygulama sürecini yürüten öğretmenle yapılan bireysel görüşmelerden elde edilen veriler, dikkat ve motivasyon, sosyal iletişim ve etkileşim, uygulama sürecinde kendisine düşen roller, öğrencilerine düşen roller, öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için uyguladığı zihinsel öğretim faaliyetleri ve konuya eklemek istedikleri görüşler adı altında temalara ayrılmış ve her tema kendi içerisinde kodlara ayrılarak nitel veri analiz yöntemlerinden betimsel analiz yöntemi kullanılarak ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

2.2.1 Dikkat ve Motivasyon

Tablo 7. Öğretmenin Öğrencilerinin Dikkat, Motivasyon ve Kendine Güvenlerini Artırmaya Yönelik Görüşleri

Temalar	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin öğrencilerinin dikkat ve motivasyonları ile kendine güven duygularına yönelik görüşleri	Öğrencilerine başarabilme duygusu kazandırma	10 Hafta
	Dersin hedeflerini öğrencilerine açıklama	
	Öğrencilerinin öğrenme hızlarına göre ilerleme	
	Derlerde aktif öğrenme yöntem ve tekniklerini uygulama	
	Öğrencilerine kendilerini ifade etmeleri için yeterli zamanı tanıma	
Öğrencilerine kendi öğrenme sürecinin sorumluluğunu verme		

Tablo 7'de görüldüğü gibi uygulama öğretmenin; öğrencilerinin dikkat ve motivasyonları ile kendine güven duygularını geliştirme temasına bağlı olarak ifade ettiği görüşlerine göre; öğrencilerine bir şeyleri başarabilme duygusunun hazzını yaşatmaya çalıştığını ve dersin hedeflerini öğrencilerine açıklayarak öğrencilerine sürecin sonunda sahip olacakları kazanımların neler olacağını anlattığını belirtmiştir. Ayrıca bu süreçle ilgili olarak öğrenme sürecinde öğrencilerinin öğrenme hızlarına göre ilerlediğini, derslerini aktif öğrenme yöntem ve tekniklerine dayalı olarak işlediğini, öğrencilerine kendilerini ifade etmeleri için yeterli zamanı tanıdığını ve kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu verdiği ifade etmiştir. Uygulama öğretmenin aktif öğrenme modeliyle işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerinin dikkat ve motivasyonlarını arttırmak ve kendine güven duygularını geliştirmek için paylaştığı görüşlerden bazıları şöyledir:

"Bu süreçte derse katılmak istemeyen ve kalabalık bir ortamda konuşmakta zorlanan öğrencilerim oldu. Öğrenme ortamını olumlu ve zevkli bir sürece çevirmek için grup çalışmalarında hızlı öğrenen ve konuşmayı seven öğrencilerle yavaş öğrenen öğrencilerimi grup çalışmalarında yan yana getirdim." (Öğretmen, Bireysel farklılık)

Bireysel çalışmalarda da hızlı öğrenen öğrencilerime konu başlığına sadık kalarak kendi araştırma konularını kendilerinin belirlediği ödevler vererek bireysel olarak ilerlemelerine destek verdim. Bu süreçte yavaş öğrenen öğrencilerimi daha sık ve düzenli olarak dönütler vermeye devam ettim." (Öğretmen, Öğrenme hızı)

“Uygulama süresi boyunca her hafta farklı bir aktif öğrenme yöntem ve tekniğiyle ders anlatmaya çalıştım. Bu yöntem ve tekniklere dayalı olarak ders ve etkinlik planları hazırladım. Öğrencilerim bu yöntem ve tekniklerle işlediğim dersleri çok sevdiler”(Öğretmen, Aktif öğrenme)

“Yaptığım her etkinlikte öğrencilerime düşünceleri ve konuya hazırlanmaları için gerekli zamanı verdim. Bu süreçte zamanı verimli kullanmayla ilgili herhangi bir problem yaşamadım.” (Öğretmen, Zaman kullanımı).

2.2.2. Sosyal İletişim ve Etkileşim Becerileri

Tablo 8.Uygulama Sürecinin Öğrencilerinin Sosyal İletişim ve Etkileşim Becerileri Üzerindeki Etkilerine Yönelik Görüşleri

Temalar	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin uygulama sürecinin öğrencilerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerileri üzerindeki etkisine yönelik görüşleri	İşbirliği içerisinde çalışmaya teşvik ettiğini	10 Hafta
	Daha demokratik sınıf ortamı oluşturduğunu	
	Takım ruhu oluşturduğunu	
	Dayanışma ve yardımlaşmayı arttırdığını	
	Özgün fikirler üretmede isteklilik	
	Doğru karara birlikte ulaşma	

Tablo 8’de görüldüğü gibi uygulama öğretmenin öğrencilerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerilerini geliştirme temasına ait görüşlerine göre; öğrencilerini işbirliği içerisinde çalışmaya teşvik ettiği, daha demokratik bir sınıf ortamı oluşturmaya çalıştığı, öğrencilerine takım ruhuyla hareket etmeyi öğretmeye çalıştığı, öğrencilerini birbirleriyle dayanışma ve yardımlaşma içerisinde çalışmaya teşvik ettiği, öğrencilerine fikirlerini rahatça ifade etmeleri için fırsatlar sunduğu ve herhangi bir konuyla ilgili doğruyu ararken birlikte karar aldıklarını belirtmiştir. Uygulama öğretmenin aktif öğrenme modelini kullanarak işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerilerini geliştirmek için paylaştığı görüşlerden bazıları şöyledir:

“Sınıf içinde öğrencilerimin daha iyi kaynaşmalarını sağlamak ve samimi bir sınıf iklimi oluşturabilmek için konular elverdiği ölçüde işbirliğine dayalı uygulama çalışmalarına sık sık yer verdiğimi söyleyebilirim.” (Öğretmen, İşbirliğine dayalı çalışma)

“Bireysel olarak kendini ifade etmekte zorlanan öğrencilerim için harika bir ortam sağladığımı düşünüyorum. Bir araya gelerek bir şeyleri başarabildiklerini görünce kendilerine olan güvenleri de arttı.” (Öğretmen, Yardımlaşma ve dayanışma)

“Öğrencilerim özellikle tartışma konularında çok güzel görüş ve önerileri olmuştur. Bunlar üzerinde tartışırken her öğrencimin bu sürece katılmak için çabaladığını fark ettim.” (Öğretmen, Özgün fikir)

2.2.3. Kendisine Düşen Rollere İlişkin Görüşleri

Tablo 9.Öğretmenin Uygulama Sürecinde Kendisine Düşen Rollere İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin uygulama sürecinde kendisine düşen rollere ilişkin görüşleri	Öğrencilerine rehberlik etmek	10 Hafta
	Uygulama sürecini planlamak ve liderlik etmek	
	Öğrenme sürecini organize etmek Araştırmacılık	
	Zamanı yönetme ve yönlendirme	
	Sorgulatarak ve düşündürerek öğretmeye çalışma	
	Değerlendirme sürecini yönetmek	

Tablo 9’da görüldüğü gibi uygulama öğretmenin aktif öğrenme modelini kullanarak işlediği Türkçe derslerinde kendisine düşen rollere ilişkin temaya ait görüşlerine göre; uygulama süreci boyunca öğrencilerine rehberlik ettiği, uygulama sürecini planlayarak liderlik ettiği, öğrenme sürecini organize ettiği, süreç boyunca araştırmacı bir rol içerisinde olduğu, aktif öğrenme sürecinde zamanı verimli bir şekilde yönetmeye çalıştığı, öğrencilerini sorgulayarak ve herhangi bir konu üzerinde düşünerek öğrenmeye teşvik ettiğini ve değerlendirme sürecini yönettiğini ifade etmiştir. Uygulama öğretmenin aktif öğrenme modelini kullanarak işlediği Türkçe derslerinde kendisine düşen rollere ilişkin paylaştığı görüşlerden bazıları şöyledir:

“Uygulama sürecinin hemen her haftasında öğrencilerime ihtiyaç duydukları her konuda yönlendirmeye çalıştım.” (Öğretmen, Rehberlik)

“Ortaya bir tartışma konusu atıp tartışmayı başlatıp geri plana çekilip süreci üçüncü bir kişi gibi izliyordum. Tartışmanın farklı bir alana kaydığını, konunun dağıldığını anlarda veya düzeltilmeye ihtiyaç duyan bir bilgi olduğunda tekrar ön plana çıkıp süreci kontrol altına aldıktan sonra geri çekiliyordum.” (Öğretmen, Liderlik)

“Uygulama süreciyle ilgili ders ve etkinlik planları hazırlandıktan sonra her hafta farklı bir aktif öğrenme yöntemiyle ders işlediğimiz için o hafta derslerde kullanacağım yöntemi derse girmeden önce organize ediyordum.” (Öğretmen, Planlama ve organizasyon)

“Etkinlik boyunca öğrencilerim arasında çok güzel bir iletişim atmosferi vardı.” (Öğretmen, İletişim süreci)

“Öğrenme sürecini değerlendirirken daha çok açık uçlu sorulara, uygulama çalışmalarına ve süreçle ilgili yaptığım gözlemlere yer verdim. Sadece sonuç odaklı bir değerlendirme yapmak yerine tüm süreci değerlendirmeye yönelik etkinlik ve uygulamalar yaptım. Mümkün olduğunca öğrencilerimi de değerlendirme sürecine katmaya çalıştım.” (Öğretmen, Değerlendirme)

2.2.4. Öğrencilerine Düşen Rollere İlişkin Görüşleri

Tablo 10. Öğretmenin Uygulama Sürecinde Öğrencilerine Düşen Rollere İlişkin Görüşleri

Temalar	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin uygulama sürecinde öğrencilerine düşen rollere ilişkin görüşleri	Merak içindeler Heyecanlılar	10 Hafta
	Gelişim gerginliği içerisindeler	
	Derse etkin katılım içindeler	
	Araştırmacılar problem çözmeye istekliler	

Tablo 10’da görüldüğü gibi uygulama öğretmenin aktif öğrenme modeliyle işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerine düşen rollere ilişkin temaya ait görüşlerine göre; uygulama boyunca öğrencilerinin merak içinde olduklarını, heyecanlı olduklarını, öğrencilerin gelişim gerginliği içerisinde oldukları, derse karşı etkin katılım içinde olduklarını, araştırmacı oldukları ve öğrencilerinin problem çözmeye karşı istekli olduklarını belirtmiştir. Uygulama öğretmenin aktif öğrenme modelini kullanarak işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerine düşen rollere ilişkin olarak paylaştığı görüşlerden bazıları şöyledir:

“Öğrencilerim kanaatimce ilk defa bu yöntemlere karşılaştılar ve ders işlediler hem bundan olsa gerek her hafta yanıma gelerek bu hafta nasıl bir yöntem ve teknik kullanarak ders işleyeceğimizi ve kendilerinin bu süreçte neler yapması gerektiğini sürekli bana soruyorlardı.” (Öğretmen, Meraklı olma)

“Tüm süreç boyunca öğrencilerimin oturup kalkmalarından sorulara verdikleri cevaplardan onların heyecanları bana da yansıyor.” (Öğretmen, Heyecanlı olma) “Öğrencilerimin pozitif bir öğrenme arayışıyla her hafta öğrenmelerinin üzerlerine bir şeyler kattıklarını söyleyebilirim.” (Öğretmen, Gelişim gerginliği)

“Öğrendiğimiz konularla birlikte karşımıza yeni problem konuları ve yeni tartışma konuları çıkıyordu. Öğrencilerimin bu süreçle birlikte çok daha fazla derse katıldıklarını ve kendilerini ifade ettiklerini tanıklık ettim.” (Öğretmen, Derse etkin katılım)

“Öğrencilerim öğrenme süreci boyunca öğrendikleri konular karşısında özgün fikirler ve çeşitli problemler karşısında farklı çözüm yolları ürettiler.” (Öğretmen, Problem çözmeye)

2.2.5. Öğrencilerinin Zihinsel Yeteneklerini Geliştirmek İçin Uyguladığı Öğretim Faaliyetleri

Tablo 11. Öğrencilerin Zihinsel Yeteneklerini Geliştirmek İçin Uyguladığı Öğretim Faaliyetleri

Temalar	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin uygulama sürecinde öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için uyguladığı öğretim faaliyetleri	Bilgiyi keşfettirerek öğrettiğine	10 Hafta
	Bilgiyi sorgulatarak öğrettiğine	
	Konuları örnekler vererek açıkladığına	
	Değerlendirme sürecine öğrencilerini etkin şekilde dâhil ettiğine	
	Öğrencilerini özgün eserler üretebilmeleri konusunda teşvik ettiğine	

Tablo 11’de görüldüğü gibi uygulama öğretmenin aktif öğrenme modeliyle işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için uyguladığı öğretim faaliyetlerine ilişkin temaya bağlı olarak elde edilen görüşlere göre; öğrencilerine bilgiyi öğretirken keşfettirerek öğretmeye çalıştığını, öğrendikleri bilgileri sorgulattığını, konuları örnekler

vererek açıkladığını, değerlendirme sürecine öğrencilerini etkin şekilde dâhil ettiğini ve öğrencilerini özgün eserler üretebilmeleri için teşvik ettiğini belirtmiştir. Uygulama öğretmenin aktif öğrenme modelini kullanarak işlediği Türkçe derslerinde öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için uyguladığı öğretim faaliyetlerine ilişkin paylaştığı görüşlerden bazıları şöyledir:

“Öğrencilerime uygulama çalışması boyunca öğrenecekleri konularla ilgili bilgileri sadece sezdirmeye çalıştım. Gerisini onlar araştırarak ve verilen bilgileri sorgulayarak kendileri buldular. Bu durumun onları çok daha mutlu ettiğini söyleyebilirim.” (Öğretmen, Bilgiyi keşfetme ve sorgulama)

“Öğrencilerim süreç boyunca meraklarını yenmek birbirlerine ve bana sorular sorup durdular.” (Öğretmen, Soru sorma)

“Her konuda olduğu gibi özellikle ek fiil ve fiil cümleleriyle ilgili konu anlatımı esnasında bol örnek vererek konuyu anlatmaya çalıştım. Öğrencilerimden de özellikle bu konularda çok sayıda örnekler vermelerini istedim.” (Öğretmen, Örnek verme)

“Öğrencilerime bir öykü yazdırdıktan sonra en güzel ve tüm yönleriyle en doğru şekilde yazılmış öyküyü birlikte belirlemiştik. Bu süreçte sadece sonucu değerlendirmeye yönelik değil tüm süreci de öğrencilerimle birlikte değerlendiriyorduk.” (Öğretmen, Değerlendirme)

“Öğrendiğimiz bir konunun hemen ardından öğrencilerim öğrendiklerinden yola çıkarak o konuyla ilgili kavram haritaları hazırladılar.” (Öğretmen, Özgün eserler ortaya koyma)

2.2.6. Araştırmaya Ekleme İstedığı Görüşleri

Tablo 12. Öğretmenin Araştırmaya Ekleme İstedığı Görüşleri

Tema	Kodlar	Uygulama süreci
Öğretmenin uygulama sürecine ilişkin eklemek istediği görüşleri	Öğrencilerin öğrenme sürecinin merkezinde yer aldığı Uygulama sürecinin mesleki yaşantısına olumlu katkıları olduğunu	10 Hafta

Tablo 12’ de görüldüğü gibi uygulama öğretmenin, 7. sınıf Türkçe dersinde uygulanan aktif öğrenme modelinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkilerini inceleyen bu araştırmaya eklemek istediği görüşler olarak; öğrenme sürecinin merkezinde öğrencilerinin yer aldığını ve uygulama sürecinin mesleki yaşantısına olumlu anlamda katkıları olduğunu belirtmiştir. Uygulama öğretmenin araştırmaya eklemek istediği görüşlerden bazıları şöyledir:

“Öğrenciyi merkeze alan ve eğitim süreçlerine aktif olarak katılımlarını sağlayan aktif öğrenme yöntemleri öğrencilerin derslere karşı olan öğrenme isteğini daha da artırdı.” (Öğretmen)

“Öğrencilerim bu süreçte sadece alan değil bilgiyi kafalarında önceki öğrenmeleriyle harmanlayarak kendilerine mal eden konumundaydılar.” (Öğretmen)

“Uyguladığım aktif öğrenme yöntemlerini dersin hedeflerine, içeriğine, öğrenme ve değerlendirme sürecine gayet uygun etkinliklerden oluşan etkinliklerdi. Bu nedenle bu yöntem ve tekniklerin meslek yaşantıma olumlu etki edeceğini ve birçoğunu bundan sonraki meslek yaşantımda da kullanacağımı düşünüyorum.” (Öğretmen)

Sonuç ve Değerlendirme

Bu araştırmada 7. sınıf Türkçe dersinde uygulanan aktif öğrenme modelinin öğrencilerin eleştirel düşünme eğilimleri üzerindeki etkisi araştırılmış ve bu sürecin öğrencilerin dikkat ve motivasyonları, sosyal iletişim ve etkileşim becerileri, öğrenme yaşantıları, zihinsel düşünme süreçlerini, konuları öğrenme yaklaşımları ve araştırma sürecine eklemek istedikleri diğer görüşlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Ayrıca araştırma sürecini yürüten uygulama öğretmenin konuyla ilgili görüşleri alınarak; uygulama sürecinde öğrencilerinin dikkat, motivasyon ve kendine güven duygularını arttırmak için ne tür çalışmalar yaptığını, bu sürecin öğrencilerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerileri üzerindeki etkisi, yine bu süreçte kendisine ve öğrencilerine düşen rollere ilişkin görüşleri, bu süreçte öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için uyguladığı öğretim faaliyetlerine ilişkin görüşleri ile konuya eklemek istediği diğer görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu amaç doğrultusunda şu sonuçlara ulaşılmıştır: Araştırma sürecinin öğrencilerin dikkat ve motivasyonları üzerinde; derslere daha planlı ve hazırlıklı gitmelerine katkı sağladığı, eleştirel düşünme ve sorgulama becerileri ile problem çözme becerilerini geliştirdiğini ifade ettikleri belirlenmiştir. Ayrıca öğrenciler, uygulama sürecinin kendilerine öğrendikleri bilgilerin doğruluğunu sorgulayarak öğrenme, olumlu bir iletişim çevresi oluşturma, ön öğrenmelerle yeni öğrenmeler arasında bağ kurma, derse karşı pozitif stres içerisinde olma, dersleri daha etkili şekilde dinleme, öğretmen ve arkadaşlarının kendilerine olan bakış açılarını olumlu yönde değiştirdiği yönünde ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Öte yandan bazı öğrenciler

uygulama sürecini; dikkat ve motivasyonları üzerinde aşırı strese neden olduğunu, derslere hazırlıksız gittiklerini, uygulama sürecinde görev ve sorumluluk almak istemedikleri ve verilen bir görevi başaramama korkusu yaşadıkları belirten ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Bu araştırmadan elde edilen sonuçlarla aşağıda adı geçen çalışmalardan elde edilen araştırma sonuçlarının çeşitli açılardan birbirini desteklediği belirlenmiştir. Boas (1989), Dolinsky (2001) ile Lena ve arkadaşlarının (2001)'de yaptıkları araştırmalarda aktif öğrenme yöntem ve tekniklerinin öğrencilerin derse katılımlarını, onların derslere karşı olan motivasyonları ve dikkatlerini pozitif anlamda etkilediği sonucuna ulaşmışlardır. Bu kapsamda Smart ve Csapo,(2007); yaptıkları araştırmalarında aktif öğrenme yöntem ve tekniklerinin öğrencilerin derisi daha iyi anlamalarına olanak sağladığı, derslere karşı olan dikkat ve ilgileriyle, motivasyonlarını arttırdığı yönünde çok sayıda araştırmaya rastlanmıştır. İnan (2003) yaptığı araştırmada ilköğretim birinci sınıfta aktif öğrenme stratejilerinin öğrenci başarısı üzerindeki etkilerini incelemiş ve aktif öğrenme yöntem ve tekniklerinin öğrenci başarısında, bilginin kalıcı olarak öğrenilmesinde, problem çözme becerileriyle derse karşı tutumlarını olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmıştır.

Bu uygulama sürecinin öğrencilerin sosyal iletişim ve etkileşim becerileri üzerinde; kendi ilgi ve yeteneklerinin farkına varmalarına, kendilerini bu süreçte daha değerli hissetmelerine, kendi öğrenme süreçleriyle ilgili öğretmen ve arkadaşlarıyla birlikte kararlar alarak, tartışma ortamına olanak sağladığına yönelik ifadeler kullandıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı öğrenciler, uygulama sürecinin; sosyal iletişim ve etkileşim becerileri üzerinde; kaygı düzeylerini arttırdığını, uygulama sürecine karşı ön yargılı bir şekilde yaklaştıklarını ve derse karşı ilgisiz olduklarını ifade etmişlerdir. Süzen'in (2007), Aydede ve Maytar'ın (2009) yaptıkları araştırmalarında aktif öğrenme yaklaşımının öğrenci ve öğretmenler arasında iletişim ve etkileşim sürecini olumlu yönde etkilediği sonucuna ek olarak akademik başarılarını, tutumlarını, bilginin kalıcılığını da olumlu yönde etkilediği sonucuna ulaşmışlardır.

Uygulama sürecinin öğrencilerin öğrenme yaşantılarıyla ilgili olarak; yaparak ve yaşayarak öğrenmelerine, işbirliği içerisinde öğrenmelerine, kendi kendine öğrenmelerine ve gözlemleyerek öğrenmelerine imkân sunduğu belirlenmiştir.

Bu sürecin öğrencilerin zihinsel düşünme süreçlerinde; konulara karşı merak sergileme, sistemli çalışmaya teşvik, verilen bir görevi zamanında yapmaya çalışma, problem çözmeye istekli olma ve doğruyu birlikte arama gibi değişim ve gelişimlere olanak sağladığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bazı öğrenciler, aynı süreçle ilgili olarak bilgiyi ezberleyerek öğrenmeye çalıştıklarını, planlı ders çalışmadıklarını, grup çalışmalarından hoşlanmadıkları ifade etmişlerdir. Bruner (1996) yaptığı çalışmada etkileşim düzeyi yüksek öğrenme ortamında çocukların zihinsel gelişimlerinin ve öğrenme kapasitelerinin artacağını ifade etmiştir. Aktif öğrenme yöntem ve teknikleri öğrencilere sürekli olarak iletişim ve etkileşim imkânı tanıdığı için rutin öğretim yöntemlerine göre daha etkili olduğunu belirtmiştir.

Öğrencilerin uygulama sürecinde karşılaştıkları öğretim faaliyetleri olarak, öğrendikleri bilgi ve verilerin kaynaklarını sorguladıkları, konuyla ilgili sorular sorarak öğrenmeye çalıştıkları, konuları tekrarlayarak öğrendikleri, farklı fikirleri sorgulayarak öğrendikleri, konunun amacını ve nedenlerini sorgulayarak öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Ayrıca öğrenciler bu süreçte akademik başarılarında artış olduğunu, yardımlaşma ve dayanışma becerilerinin arttığını, daha araştırmacı olduklarını, derse katılımlarında artış olduğunu ve konular üzerinde düşünerek öğrendiklerini ifade etmişlerdir. Dil (2001)'de yaptığı araştırmasında hemşirelik yüksek okul öğrencilerinin eleştirel düşünme seviyelerini araştırmış, eleştirel düşünmenin sınıf düzeyine göre arttığını ve eleştirel düşünme ile akademik başarı arasında anlamlı bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

Uygulama öğretmeniyle yapılan görüşmede; bu süreçte öğrencilerinin dikkat, motivasyon ve derse katılımını arttırmak için; öğrencilerine bir şeyleri başarma duygusunun hazzını yaşamaları için fırsatlar sunduğu, onlara sürecin sonunda sahip olacakları kazanımların neler olacağı konusunda bilgi verdiği, her öğrencisinin kendi öğrenme hızına göre ilerlemesi için gayret gösterdiği, derslerinde her hafta dersin içeriğine uygun bir aktif öğrenme yöntem ve tekniğini kullandığı, öğrencilerine kendilerini ifade etmeleri için yeterli zamanı tanıdığını ve kendi öğrenme süreçlerinin sorumluluğunu verdiği tespit edilmiştir. Kartal (2007)'de yaptığı araştırmada öğrencilerle yaptığı görüşmeler sonucunda aktif öğrenme yaklaşımı ile işlenen derslerin daha zevkli, anlaşılır olduğunu, öğrencilerde kendilerine güven duygularının arttığı, başarısız olma korkularının azaldığı ve ders çalışma arzularının arttığını tespit etmiştir. Boyer (2002)'de yaptığı "Aktif öğrenme yöntemlerinin öğrenci motivasyonu üzerindeki etkisi" isimli çalışmasında aktif öğrenme yöntemlerinin kullanıldığı derslerde, öğrencilerin derse karşı motivasyonları ve tutumları üzerindeki etkisini incelemiş ve aktif öğrenme yöntemlerinin öğrencilerin karakter gelişimi ve kendine güvenleri üzerinde olumlu etkisi olduğu sonucuna ulaşmıştır. Acar (2008)'de yaptığı araştırmasında aktif öğrenme yöntem ve teknikleriyle işlenen derslerin, öğrencilerin kimya dersindeki çalışma isteklerini, özgüvenlerini dersteki başarılarını arttırdığı sonucuna ulaşmıştır.

Uygulama öğretmeni bu sürecin öğrencilerinin sosyal iletişim ve etkileşim becerileri üzerinde; onları işbirliği içerisinde çalışmaya teşvik ettiğini, daha demokratik bir sınıf ortamı oluşturduğu çalıştığını, öğrencilerinin takım ruhu içerisinde hareket ettiklerini, öğrencilere fikirlerini rahatça ifade etme fırsatı sunduğunu ve herhangi bir konuyla ilgili doğruyu ararken birlikte karar verdikleri belirlenmiştir. Çullu (2003) yaptığı çalışmasında, aktif öğrenme çalışmalarına katılan öğrencilerin, derse karşı olumlu bir tutum içinde olduklarını, dersteki motivasyonlarının arttığı, işlenecek ders konularına karşı öğrencilerin merak içerisinde oldukları ve sosyal iletişim becerilerini olumlu yönde geliştirdiği sonucuna ulaşmıştır.

Bu süreçte uygulama öğretmeninin kendisine düşen rollere ilişkin olarak; sürece liderlik ettiğini, öğrenme sürecini organize ettiğini, süreç boyunca araştırmacı bir rol içerisinde olduğunu, zamanı verimli bir şekilde yönetmeye çalıştığını, öğrencilerine sorgulayarak ve düşünerek öğrenme fırsatı sunduğunu belirlenmiştir. Uygulama öğretmenin görüşlerinden elde edilen bulgulara göre öğrencilerin bu süreçte; meraklı oldukları, heyecanlı oldukları, gelişim gerginliği içerisinde oldukları, derse karşı etkin katılım içerisinde oldukları, araştırmacı oldukları ve problem çözmeye karşı istekli oldukları tespit edilmiştir. Aksu (2005)' de yaptığı araştırmasının sonucunda, aktif öğrenme yöntemlerinin dersleri çok daha zevkli hale getirdiğini, öğrencilere çeşitli fikirler üretme ve öğrendikleri bilgileri sorgulama fırsatı sunduğunu, öğrenciyi derslerde daha aktif katılımcı ve üretken yaptığını öğretmenlerinde bu süreçte öğrenme sürecini organize ederek ve düzenleyerek öğrencilerine rehberlik etmesinin öğrenme sürecini pozitif yönde etkileyeceği sonucuna ulaşmıştır.

Uygulama öğretmeniyle yapılan görüşmeden elde edilen bulgular doğrultusunda bu süreçte öğrencilerinin zihinsel yeteneklerini geliştirmek için bilgiyi keşfettirerek öğretmeye çalıştığı, öğrenilen bilgiler üzerinde sorgulamalar yaptırdığı, konuları örnekler vererek açıkladığı, değerlendirme sürecine öğrencilerini dâhil ettiği ve öğrencileri özgün eserler üretebilmeleri için teşvik ettiği tespit edilmiştir. Garret (1998)'de yaptığı çalışmada, aktif öğrenme yaklaşımının sosyal araştırma kurslarındaki etkilerini incelemiş ve aktif öğrenme yaklaşımının öğrencilerin karmaşık konuları daha iyi kavramalarını sağladığı, yeni ve farklı düşünceler ürettikleri belirlenmiştir. Kökdemir (2003) üniversite öğrencileri üzerinde yaptığı çalışmada belirsizlik durumlarında karar verme sürecinde öğrencilerin kullandıkları zihinsel çözüm süreçlerini incelemiş ve bu süreçte eleştirel düşünme eğilimi yüksek grupların daha gerçekçi ve rasyonel kararlar alabildiklerini belirlemiştir. Uygulama öğretmenin görüşlerinden elde edilen bulgulara göre; öğrenme sürecinin merkezinde öğrencilerin yer aldığı ve uygulama sürecinin mesleki yaşantısına olumlu katkısı olduğu tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlara yönelik aşağıdaki öneriler getirilebilir.

- Bu araştırma süreci 7. sınıf Türkçe dersi üzerinde yürütülmüştür. Diğer alan ve derslerin öğretilmesinde de aktif öğrenme modeliyle işlenen derslerin etkisi incelenebilir.
- Bu araştırma süreci aktif öğrenme modeliyle işlenen Türkçe derslerini oluşturan dört temel dil becerisi üzerinde yürütülmüştür (okuma, anlama, yazma, dinleme). Bu araştırma sürecinin Türkçe dersini oluşturan tek bir beceri alanında planlanarak; farklı öğretim düzeylerinde de araştırılması faydalı olabilir.
- Milli Eğitim Bakanlığı tarafından tüm derslerde öğretmenlerin yaptıkları etkinlikleri paylaşabilecekleri bir e-portal oluşturularak, öğretmenlerin burada yaptıkları etkinlikleri birbirleriyle paylaşmalarının önü açılabilir. Bu paylaşımları arttırabilmek ve teşvik edebilmek için bir ödül sistemi uygulanabilir.
- Eğitimin içinde yer alan tüm paydaşlara aktif öğrenme modelinin kazanımları, hizmet içi eğitim kursları aracılığıyla konunun uzmanları tarafından anlatılması faydalı olabilir.
- Tüm öğretmen adaylarına, hizmet öncesi aktif öğrenme modelinin ayrıntıları anlatılarak; bu konuda daha nitelikli bir eğitimden geçmeleri daha sonraki meslek yaşantıları için faydalı olabilir.

Kaynakça

- Acar, B. (2008). *Lise Kimya Asitler ve Bazlar Konusunda Yapılandırıcılığa Dayalı Bir Aktif Öğrenme Uygulaması*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aksu H.H. (2005). *İlköğretimde Öğrenme Modeli İle Geometri Öğretiminin Başarıya, Kalıcılığa, Tutuma ve Geometrik Düşünme Düzeyine Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Aydede, M.N. ve Maytar, F.(2009). Aktif Öğrenme Yaklaşımının Fen Bilgisi Derslerindeki Akademik Başarı ve Kalıcılığa Etkisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 17 (1),137-152.
- Büyüköztürk, Ş. (2007). *Deneyisel Desenler Ön Test- Son Test Kontrol Grubu Desen ve Veri Analizi* (2. Baskı). Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Boas, H.D. (1989). Implementing A School Based Staff Development Project Designed To Promote Active Learning And Increase Student Interest In Elementary Social Studies: A case study. *Dissertation Abstract International*,49(7),31 (DA713).
- Boyer, R.K. (2002).Using Active Learning Strategies To Motivate Students. *Mathematics Teaching In The Middle Scholl*,(3),4-5.

- Börekçi, M. (2009). Türk dili edebiyatı ve Türkçe öğretmenlerinin yetiştirilmesi sürecinde dilbilim ve Türkçe öğretimi. *Turkish studies, international periodical Farthe Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3*, 419-429.
- Brooks, J.G ve Brooks, M.G(1993). *The case for cansructivist classrooms*. Vinking: ASCD Alexandria..
- Bruner, J. (1996). *The Culture Of Education*. Cambridge, MA: Harward University Press.
- Cihan, N. (2010). *Türkçe Öğretimi Amaçlarına Değerler Aktarımı Bağlamında Verilmesi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi. İstanbul Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Cüceloğlu, D. (1995). *İyi Düşün Doğru Karar Ver*. İstanbul: Sistem yayıncılık.
- Çullu, F. (2003). *Aktif Öğrenmenin Yüklemeler, Başarı ile Hatırda Tutma Üzerindeki Etkileri ve Öğrenci Görüşleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi. Eğitim Bilimleri Enstitüsü. İzmir.
- Demirel, Ö. (2011). *Eğitimde Program Geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi.
- Dewey, J. (1996). *Demokrasi ve Eğitim*.(Çeviren: M.S. Otaman).İstanbul: Uygun Basın ve Tic.Ltd. Şti.
- Dil Coşkun, S. (2001). *Hacettepe Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Öğrencilerinin Eleştirel Düşünme Düzeyleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Hacettepe Üniversitesi. Sağlık Bilimleri Enstitüsü. Ankara.
- Dolinsky, B., Lena ve Diğerleri (2001). *An Active Approach To Teaching Statistics*. *Teaching of Psychology*, 28 (1) 55-56.
- Felder, R. M, Brent, R. (1996). Navigating the Bumpy Road to Student-Centered Instruction. *College Teaching*. 44 (2), 43-47.
- Firlik, Russel J.(2002). A Need for Active Learning: Across. Cultural Perspective, *Education Research information Center, Eric Document* 461-415.
- Garret, K.J. (1998). Cooperative Learning İn Social Work Research Courses: Helping students help one another. *Journal of Social Work Education, Vol.34*, ss. 237-247.
- Gelder, Tim Van.(2005). Teaching Critical Learning: Some Lessons From Cognitive Sciense, *College Teaching*, 45,(1),1-6.
- Güney, N. (2011). *İlköğretim II. Kademedeki Fiilimsilerin Öğretiminde Aktif Öğrenmenin Tutum, Başarı ve Kalıcılığa Etkisi*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Selçuk Üniversitesi. Konya.
- İnan, H.(2003). *İlköğretim Birinci Sınıfta Aktif Öğrenme Stratejilerinin Kullanımının Öğrenci Başarısına Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Bursa.
- Karasar, N.(2006). *Bilimsel Araştırma Yöntemi; Kavramlar, İlkeler, Teknikler* (16.Baskı) Ankara: Nobel Yayınları.
- Kartal, T.(2007). *İlköğretim Fen Bilgisi Öğretiminde Aktif Öğrenme Yönteminin Öğrencilerinin Başarılarına, Tutumlarına ve Hatırda Tutmalarına Etkisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Kavcar, C. (2004). *Dil ve Ulusal Bağımsızlık Dil ve Dilimiz Türkçe*. Tömer Yayınları. Ankara.
- Kırmızı Susar, F. Fenli, A. , Kasap, D. (2014). Sınıf Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Düşünme İle Okuma Alışkanlıklarına Yönelik Tutumları Arasındaki İlişki. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi; Sayı: (1)*, 354-364
- Koç, G. (2000). Etkin Öğrenme Yaklaşımının Eğitim Ortamlarında Kullanılması. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı:(19)*, 220-226.
- Kökdemir, D. (2003). *Belirsizlik Durumlarında Karar Verme ve Problem Çözme*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Lee, J. A.N. (1999). Incorporating Active-Learning in to A Web-Based Ethics Course. *29 th Annual Frontiers in Education Conference*. Proceedings. Pp: 12 D6/19- 12D6/24.
- Lena, A.N.,Bergendahl,C,Stenlund,P.,Tibell,T(2001) An Open Laboratory Experiment, A Method For Active Learning: *Biochemistry Education For Millennium. Dissertation Abstract International,53 (7)* 311,(DA2934).
- MEB. (2015). *İlköğretim Türkçe Dersi (6.7.8 sınıflar) Öğretim Programı*. Ankara: Devlet Kitapları Müdürlüğü.
- Morgan, A. L.(2003). Toward a Global Theory of Mind: The Potential Benefits of presenting a Range of Theories through Active Learning. *International Studies Pespectives, (4)*, 351-376.
- Norman. G.(2004). What's The Active Ingredient in Active Learning? *Advances in Healthy Sciences Education (9)* 1-3

- Punch, K.F. (2005). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. Çev., D. Bayrak, H.B. Arslan, ve Z. Akyüz. Siyasal Kitabevi. Ankara.
- TDK. (2016). *Türkçe Öğretimi Kılavuzu*. Türk Dil Kurumu Yayınları. Ankara.
- Ritchart, Ran and Perkins, David N.(2005). *Learning to Think: The Challenges of Teaching Thinking*. The Cambridge Handbook. Of Thinking and Reasoning.(Ed: Keith J. Holyoak ve Robert. Marrison).Cambridge: Cambridge University Press.ss.775-802.
- Rudd, R.D. (2007). Defining Critical Thinking Techniques: *Connecting Education And Careers*, 82 (7), 46-49.
- Smart, K.L. and Csapo, N.(2007). Learning by Doing: Engaging Students Through Learner- Centered Activities. *Business Communication Quarterly*. 70(1), 451-457.
- Sönmez, V. (2011). *Öğretim İlke ve Yöntemleri*. Ankara. Anı Yayınları.
- Süzen, S. (2007). Aktif Öğrenme Teknikleriyle Desteklenmiş Fen ve Teknoloji Eğitiminin Öğrenme Ürünlerine Etkisi. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi, Ankara.
- Yıldırım, A ve Şimşek, H.(2011). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (Sekizinci Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of the study is to determine the effect of Turkish lessons on critical thinking dispositions according to active learning model. This study is an experimental study that investigates the effects of 7th grade Turkish lessons planned on active learning models on students' critical thinking dispositions. The study group of the research consists of 59 students attending seventh grade in 2016-2017 academic year in Erzurum. 29 students of these students participated in the experimental group; 30 students are the control group. Individual interviews were conducted with each of the 29 students from the experimental group with the help of a semi-structured interview form. The same process was repeated using the interview form prepared for the practice teacher. The research process lasted for 10 weeks, 2 hours per week. Content analysis and descriptive analysis method were used in the analysis of the interviews with teachers and students via semi-structured interview form. When the individual interviews with the students and teachers were analyzed, it was determined that the students and the practice teacher stated that the Turkish lessons they used using the active learning model had a positive effect on the critical thinking tendencies in various aspects.

In the modern era, the understanding of education that is desired to be achieved is organized on the basis of scientific theories and principles (Börekçi, 2009). In the modern science-oriented understanding of education, the student prioritizes scientific thinking, research, questioning, learning by doing and experiencing, discussing results, student-centered education, structuring knowledge, making sense of learning, and high-level mental thinking skills. In this understanding of learning, the aim is to provide students with curiosity about learning and to prepare an environment for students to assimilate and actively use information (Güney, 2011).

Teachers; They are faced with a number of problems in identifying and using instructional models that will enable students to participate more actively in Turkish language teaching and provide them with the opportunity to think critically. Teaching models used by teachers in teaching Turkish lessons are generally stereotyped models, not being at the desired level in ensuring the active participation of the students, not being able to reach the desired level in developing a critical perspective on what they learned from the rote learning approach and developing a critical point of view. The existence of generations who have difficulty in understanding what they read and write in Turkish language teaching, who do not interpret what they listen to and who do not want to talk about it all, stands as a real problem. All these problems can contribute to the solution of this problem, students can participate in classes more actively, alternative teaching models and what is unknown about how to use the problem is exacerbated.

While the rich learning experiences offered to students in Turkish lessons open the door to different worlds of ideas and thoughts; it will play an important role in building the future of the country. In this respect, the research will contribute to the field; It is considered important in the Turkish language teaching by giving students the tendency to think critically and guiding the arrangement of alternative models in a specific plan.

The general purpose of this study is to determine the effects of active learning model applied on 7th grade Turkish course on students' critical thinking dispositions. In order to achieve this aim, it will be tried to determine the opinions of the experimental group students and the application teacher about the application.

Methods

This study is an experimental study that investigates the effects of 7th grade Turkish lessons planned on active learning models on students' critical thinking dispositions. Experimental model is the studies in which the observed situation is examined directly under the supervision of the researcher in order to determine the cause and effect relationships in a research (Karasar, 2006). The study was structured as a mixed pattern since both inter-group (experimental-control) and intra-group (pre-test and post-test) measurements were made. In mixed patterns in which at least two variables are examined, one of these variables defines different experimental process conditions in which neutral groups are formed and the other defines repetitive measurements of subjects in time (Büyüköztürk, 2007).

Findings

The data obtained from the individual interviews with the students in the experimental group were divided into themes under the name of attention and motivation, social communication and interaction, learning experiences, mental thinking processes, learning approaches to the subject and the opinions they wanted to add to the subject and each theme was divided into codes within itself. The data obtained from the individual interviews with the teacher conducting the application process, attention and motivation, social communication and interaction, the roles that belong to them during the application process, the roles pertaining to their students, the mental teaching activities applied by the students to improve their mental abilities and the opinions they want to add to the subject are divided into themes and each is divided into themes. The theme is explained in detail by using descriptive analysis method which is one of the qualitative data analysis methods.

Conclusion

The research process focused on students' attention and motivation; It is also stated that they contribute to their planning and preparedness to the classes and they develop critical thinking and questioning skills and problem solving skills. In addition, students, learning process by questioning the accuracy of the information learned to them, creating a positive communication environment, pre-learning and new learning to connect, to be positive stress against the lesson, listening to the lessons more effectively, teachers and friends in their direction to change the direction of positive expressions. On the other hand, some students will be able to explain the implementation process; It was found that they caused excessive stress on their attention and motivation, they went unprepared for the lessons, they did not want to take duties and responsibilities during the application process and they used expressions indicating that they experienced fear of not being able to accomplish a given task. It was determined that the results obtained from this study and the results obtained from the studies mentioned below support each other in various aspects. This application process is on students' social communication and interaction skills; It was found that they used expressions to make them aware of their own interests and abilities, to feel themselves more valuable in this process, to make decisions with their teachers and friends about their own learning processes and to enable them to discuss. However, some students will be aware of the implementation process; on social communication and interaction skills; They stated that they increased their anxiety levels, they were prejudiced towards the application process and they were indifferent to the course. The application process is related to the students' learning experiences; learning by doing and experiencing, learning in collaboration, self-learning and observing. In this process, students' mental thinking processes; It has been found that it enables changes and developments such as exhibiting curiosity towards subjects, encouraging systematic work, trying to do a given task on time, being willing to solve problems and searching for the truth together. However, some students stated that they tried to learn by memorizing the information related to the same process, they did not study planned courses, they did not like group work. They stated that they question the sources of the information and data they have learned as the teaching activities they encounter during the application process, they try to learn by asking questions about the subject, they learn by repeating the subjects, they learn by questioning different ideas, they have learned by questioning the purpose and reasons of the subject. In addition, the students stated that there was an increase in their academic achievement, that their solidarity and solidarity skills increased, that they were more researchers, that their participation in the course increased and that they learned by thinking on the subjects.

In the interview with the application teacher; to increase the attention, motivation and participation of the students in this process; provide an opportunity for students to experience the pleasure of achieving something, inform them about what gains they will have at the end of the process, strive for each student to progress according to their own learning speed, and use an active learning method and technique appropriate to the content of the course each week and give enough responsibility for their own learning processes. Kartal (2007), in his research with the students as a result of the interviews with the active learning approach, the lessons are more enjoyable, understandable, increased self-confidence in students, decreased the fear of failure and desire to study increased. The application teacher will focus on the social communication and interaction skills of the students of this process; It encourages them to work in collaboration, creates a more democratic classroom environment, works in a team spirit, provides students with the opportunity to express their ideas freely, and

decides together when searching for the truth on any topic. In this process, regarding the roles of the practice teacher; It is determined that it leads the process, organizes the learning process, plays a researching role throughout the process, tries to manage time efficiently, and offers its students the opportunity to learn by questioning and thinking. According to the findings obtained from the views of the teacher in this process; they were curious, excited, in developmental tension, active participation in the course, researcher and willing to solve problems. In line with the findings obtained from the interview with the practice teacher, in this process, it was determined that the students tried to teach by discovering the information in order to improve their mental abilities, made inquiries on the information learned, explained the subjects by giving examples, included the students in the evaluation process and encouraged the students to produce original works.

This research process was conducted on 7th grade Turkish course. In the teaching of other fields and courses, the effect of the courses taught by active learning model can be examined. This research process was carried out on four basic language skills (reading, comprehension, writing, listening), which consisted of active Turkish language lessons. This research process is planned in a single skill field which constitutes the Turkish course; it may also be useful to investigate at different teaching levels. An e-portal can be created by the Ministry of National Education where teachers can share their activities in all courses, allowing teachers to share their activities with each other. A reward system can be applied to increase and encourage these shares. It may be useful to inform all stakeholders involved in the training by the experts of the subject through the in-service training courses. Explaining the details of pre-service active learning model to all prospective teachers; more qualified training in this subject may be beneficial for later professional lives.

Kur Savaşları Çerçevesinde Döviz Kurları Arasındaki Volatilité Etkileşimi¹

Volatility Transmission Among Exchange Rates in Case of Currency Wars

Özlem Göktaş²

Öz

Bu çalışmanın amacı, kur savaşları çerçevesinde Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen döviz kurları arasındaki volatilité etkileşiminin ve aktarımının araştırılmasıdır. Çalışmanın amacı kapsamında döviz kurları arasındaki volatilité etkileşimini araştırmak için 20.03.2012-28.09.2018 dönemi günlük veriler dikkate alınarak, Dinamik Korelasyonlu Çok Değişkenli Stokastik Volatilité (DC-MSV) modeli kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlar, kur savaşları çerçevesinde döviz piyasaları arasındaki volatilité etkileşiminin varlığını işaret etmektedir. Analiz sonucunda belirleyici piyasaların sırasıyla Yuan, Euro, Amerikan Doları ve Yen piyasaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yuan döviz piyasası kur savaşları çerçevesinde en güçlü piyasa iken Yen döviz piyasasının ise bu savaşta en güçsüz piyasa olduğu belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Stokastik Volatilité, Kur Savaşları, Volatilité Etkileşimi

Abstract

The aim of the study is to analyze volatility spillovers and transmission among the U.S. Dollar, the Euro, the Yuan and the Yen within the framework of currency wars. Towards to the purpose of the study, we use the daily dataset that covers the period 20.03.2012-28.09.2018 and volatility spillovers among exchange rates are investigated with Dynamic Correlation Multivariate Stochastic Volatility (DC-MSV) model. According to the results, there exists volatility transmission among the exchange rates in case of currency wars. Also considering the results of the amount of volatility transmission, the determinant currency markets are Yuan, Euro, the U.S. Dollar and Yen, respectively. The Yuan is the most powerful currency market and the Yen is the weakest currency market in the currency wars.

Keywords: Stochastic Volatility, Currency War, Volatility Transmission

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: C58, C11, F31

Submitted: 31 / 12 / 2018

Accepted: 21 / 10 / 2019

¹ Bu çalışma farklı bir veri seti ve farklı bir içerik ile Şubat-2016 Econworld Barselona kongresinde Yrd. Doç.Dr. Aycan Hepsağ ile birlikte sunulmuştur.

² Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri Bölümü, ozlemg@istanbul.edu.tr , ORCID: 0000-0002-9434-6162

Giriş

Dünyadaki büyük ekonomiler, uluslararası alanda rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla zaman içinde kurlara müdahale ettikleri için kur savaşları kavramı günümüzde oldukça sık gündeme gelmektedir. Eğer bir ekonomi kendi parasını ticaret ortaklarının paralarına göre olması gereken düzeyin altında tutarak onlara daha fazla mal satıyor ve onlardan daha az mal almayı hedefliyorsa bu durum kur savaşı olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram devalüasyonun, ülkelerin uluslararası ticari rekabette avantaj sağlamak üzere karşılıklı ataklar olarak gerçekleştirilmesi olarak da tanımlanabilir. Reel efektif kurun düşmesi, dış ticarete rekabet gücü artışı anlamına gelmektedir (Bahmani ve Oskooee, 2001: 103). Kurların düşmesi ülkenin ihracat mallarının reel fiyatlarının da düşmesi anlamını taşır. Bu durum ülke mallarının dış piyasalarda görece ucuzlamasını sağlayarak, ihracatı artıracaktır (Mankiw, 2010:147-148). Kurun yükselmesi, ithal edilen ürünlerin yerel para cinsinden fiyatının yükselmesine yol açacağı için bu ürünlere olan talebi azaltacak, böylece o ülkenin ithalatında bir düşüş meydana gelecektir. Döviz kurundaki yükselmeler, ithal malları daha pahalı hale getirerek ithalatı azaltacaktır (Mankiw, 2010: 155). Böylece dış ve iç talebin artmasına bağlı olarak yerli endüstride gelişme ile istihdam artışı gibi sonuçlar alınabilir. Ancak ithalat ürünlerindeki fiyat artışı, halkın alım gücünü olumsuz etkilemektedir. Ülkelerin bir durgunluk döneminde dış ticarete rekabet avantajı sağlamak için başvurdukları sabit kur sisteminde devalüasyon, dalgalı kur sisteminde ise ulusal paranın değersizleşmesi kur savaşlarının temel iki silahı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu tür üstünlük sağlama çabaları daha önceleri gümrük vergileri, kotalar, sübvansiyonlar uygulanarak yapılırken günümüzde kur politikası izlenerek yapılmaktadır. Bu durum, diğer ülkelerin de benzer adımlar atmasına, sonuçta uluslararası ticarete genel bir durgunluk dönemine girilmesine de yol açabilmektedir.

Kur savaşları kavramı ilk olarak 2008 krizi sonrasında Brezilya Maliye Bakanı Guido Mantega tarafından kullanılmıştır (Rickards, 2015:59). Küresel kriz sonrası düşen talep, rekabetçi kur politikaları tartışmasını tekrar ortaya çıkarmıştır. Para birimlerinin değerlendirilmesini önlemek için başlayan tartışmalar önce kur savaşları biçimini almış, tartışmalar kur rejimlerini de içine alacak şekilde genişlemiştir. Küresel ekonomide beklenenin altında zayıf bir büyümenin olması, ekonomileri birbirleriyle rekabet edebilmek için kur savaşlarına doğru itmeye başlamıştır (Ertürk, 2017:101).

Küresel finans kriziyle birlikte durgunluk yaşamaya başlayan ülkeler durgunluktan kurtulmak için birbirlerinin dış açıklarını ve fazlalarını suçlayarak, karşılıklı birbirlerine cephe almışlardır. Bu ülkeler; ABD, Euro alanı, Japonya ve Çin'dir. III. Kur Savaşı'nın bu dört aktör arasında yaşanmasının nedeni ise hem dünyanın en büyük ekonomileri hem de birbirlerinin en büyük dış ticaret partnerleri olmalarıdır (Bircan, 2016:66).

III. Kur Savaşı'nın ilk cephesini ABD ve Çin oluşturmaktadır. Düşük maliyetlerle üretim yapmasının yanı sıra ulusal para birimi Yuan'ın değerini düşük tutması Çin'in rekabet gücünü arttırmaktadır. Küresel Krizin gerçekleşmesinin ardından ülkelerarası dış açık ve dengesizliklerinin azaltılması gerektiği için, ABD ve Çin arasında da kur savaşları mücadelesi başlamıştır. Krizden uzun bir süre çıkmamanın mümkün olmadığını anlaşılması üzerine, ABD Çin'e para biriminde düzeltmeler yapması gerektiğini yaptığı ithalatı azaltmak amacıyla Çin'in para birimini değerlendirmesini talep etmiştir. Ancak Çin sahip olduğu avantajı kaybetmemek için tutumunu devam ettirmiştir (Ertürk, 2017:103). Başta ABD olmak üzere diğer önde gelen ülkeler kur savaşları çerçevesinde Çin' de uygulanan kur politikalarını eleştirmeye başlamıştır. Para birimi Yuan'ın değerlendirilmesini engelleyip ihracatını artıran bir ülke olduğu savunulmaktadır. İhracat bakımından zaten güçlü ve ilk sırada olan Çin' in bu şekilde bir politika izlemesi haksız rekabet söylentilerinin daha da artmasına neden olmuştur.

Japonya'nın kur savaşlarındaki rolü daha çok dolar – yen ekseninde gelişmekle birlikte Çin üzerinden de yen baskısı söz konusudur. Çin ve ABD'nin Japonya'nın başlıca ticari ortakları olması bu durumun temel sebebidir. 2008 Küresel Finans Kriziyle birlikte Japonya Merkez Bankası (BOJ) da ABD Merkez Bankası (FED) ve Avrupa Merkez Bankası (ECB) gibi birçok gelişmiş ülkelerin bankalarıyla aynı yolu izlemiş ve genişletici para politikaları uygulamıştır (Bircan, 2016:73). Japonya'nın parasal genişleme yoluyla ulusal para birimi Yen'in değerini düşürmeye yönelik olarak izlediği politika kur savaşı olarak tanımlanabilir. Bu adım Yen'in güçlenmesine neden olduğu için, bölgesel rakiplerine karşı pazar kaybeden Japonya'nın rekabet gücünü yeniden kazanmasına ve Japonya'da ihracat ucuzlarken ithalat pahalı hale gelmiştir. İhracatın artışı dolayısıyla büyüme ivmesini yukarı çekmiştir. Ticaret ortaklarının aleyhine bir düzeltme sağlamaya çalıştığı için Japonya'nın bu uygulaması kur savaşı politikası olarak kabul edilmektedir.

Kur savaşlarında; Avrupa Birliği ülkelerinin temsil ettiği Euro alanının ise en zayıf bölge olduğu bilinmektedir (Pınar ve Uzunoğlu, 2013:7). Bunun nedeni ise Avrupa Merkez Bankası'nın kurlara yönelik bir girişimde bulunmasının oldukça zor olmasıdır. Avrupa ekonomilerinin kalıcı bir düzelme yoluna girebilmesi için, ekonomik büyümenin artması ve büyümenin itici güçlerinden biri Euro'nun diğer paralar karşısında değer yitirmesi gerekmektedir. Ancak diğer ülkeler kendi paralarının değerini düşürmeye çalıştıkça, Euro değer yitirmemekte, aksine değer kazanmaktadır. Bu durumda Avrupa Birliği'nin kur savaşlarına girip girmeyeceği açık değildir. Son zamanlarda ekonomi konularında Avrupa'da sıklıkla rastlanan bir başka uzlaşmazlık bu konuda da ön plana çıkmaktadır.

Dünya ekonomisi üzerinde önemli etkileri olan ülkelerin uyguladıkları farklı kur politikalarının avantaj ve dezavantajları, küresel çapta etki yaratmaktadır. Küreselleşme finansal piyasaların birbirleriyle etkileşim içinde olmasına olanak sağladığı için bir ülkede oluşan olumlu ya da olumsuz gelişmeler, o ülkenin finans piyasasını etkilediği gibi diğer ülke piyasalarını da etkilemektedir. Bu nedenle finansal piyasalardaki belirsizliklerin tespit edilerek bu doğrultuda politikaların geliştirilmesi ülke ekonomileri için oldukça önemlidir. Dış ticarete rekabet üstünlüğü sağlamak amacıyla ülkelerin yapmış oldukları müdahaleler, o ülkenin döviz kurlarının volatil hareketlerini ve dış ticaret açısından etkileşim içinde olduğu diğer ülkelerin döviz kurlarını da etkilemektedir. Günümüzde dış ticaret açısından ülkelerarası bir üstünlük sağlama amacıyla kullanılan döviz kurlarına müdahaleler, hem bu politikayı uygulayan ülke ekonomisini hem de bu ülkelerin ticaret ortaklıklarını etkilediği için kurlar arasındaki volatilitenin ve aktarımının araştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Ekonomide yaşanan belirsizliklerin yarattığı volatil hareketler genel olarak volatilitenin modelleri ile belirlenebilmektedir. Kur savaşı yapan ülkelerin döviz kurlarında meydana gelen volatil hareketlerin birbirlerini nasıl etkileyeceği ve bunlar arasında nedensel bir ilişkinin olup olmadığı çok değişkenli stokastik volatilitenin modelleri ile belirlenebilmektedir. Bu modeller birden fazla finansal varlığa ait volatilitenin modellenmesine imkân veren ve finansal varlıklar arasındaki volatilitenin etkileşimini analiz edebilen yapıya sahiptirler. Volatilitenin modellenmesinde kullanılan ARCH tipi modellere alternatif olarak geliştirilen stokastik volatilitenin modelleri ilk kez Taylor (1986) tarafından literatüre kazandırılmıştır. Bu modellerin temel özelliği, volatilitenin gözlenemeyen, gizli (latent) bir değişken olarak analizlere dâhil edilmesidir. ARCH ve GARCH modellerinde volatilitenin gözlenebilir bir değişken olarak deterministik bir yapıda modellenirken, stokastik volatilitenin modellerinde gözlenemeyen bir değişken olarak ele alınmakta ve stokastik yapıda modellenmektedir (Broto ve Luiz, 2004:613). Volatilitenin stokastik bir süreç izlediğini varsayarak geliştirilen stokastik volatilitenin modelleri finansal varlıkların kendi volatilitelerinin yanı sıra birden fazla finansal varlık arasındaki volatilitenin etkileşimini de analiz edebilmektedir.

Literatürde döviz kurları arasındaki ilişkileri inceleyen fazla sayıda çalışma olmasına rağmen, kurlar arasındaki volatilitenin etkileşimini araştıran çok az sayıda çalışma bulunmaktadır. Genellikle volatil hareketler arasındaki ilişkileri araştıran çalışmaların, makro ekonomik değişkenler ya da emtia fiyatlarıyla döviz kurları arasındaki volatilitenin etkileşimini ele aldığı görülmektedir.

Bubak vd. (2011) Ocak 2003-Ocak 2009 dönemi için Orta Avrupa para birimleri ile EURO/USD döviz kuru arasındaki volatilitenin aktarım dinamiklerini gün içi verilerine dayalı döviz kuru volatilitenin serisini kullanarak DCC-MGARCH modeli araştırmışlardır. Orta Avrupa döviz piyasalarında bölge içi istatistiksel olarak anlamlı volatilitenin etkileşimini bulmuşlardır. Çek ve Polonya para birimleri haricinde EURO/USD döviz kuru Orta Avrupa döviz piyasalarına anlamlı bir volatilitenin etkileşimini bulamamışlardır. Carsamer (2016) Güney Afrika Randı, Nijerya Nairası, Mısır Poundu, İngiliz Poundu ve Yuan döviz kurları arasındaki volatilitenin etkileşimini Dinamik Korelasyonlu GARCH (DC-GARCH) modeli ile araştırmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgular analiz edildiğinde Yuan ve İngiliz Poundundan çalışmaya konu olan Afrika para birimlerine doğru tek yönlü volatilitenin etkileşimi olduğu tespit edilmiştir.

Kur savaşları kavramı çerçevesinde Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen döviz kurlarına ait getiriler arasındaki volatilitenin etkileşimini ve aktarımını çok değişkenli stokastik volatilitenin modelleri ile araştıran bir çalışmaya literatürde rastlanılmamıştır. Bu çalışma ülkelerin dış ticaret üstünlüğü sağlamak amacıyla uyguladıkları kur savaşı politikalarının hem kendi döviz kurlarının volatil hareketlerini hem de etkileşim içinde oldukları diğer ülkelerin döviz kurlarını etkileyip etkilemediğini analiz etmektedir. Uygulama kısmında stokastik volatilitenin modelleri kullanılarak farklı döviz kuru politikalarının kurlar arasındaki volatilitenin etkileşimini ve aktarımını yaratıp yaratmadığı araştırılmaktadır. Ayrıca kur savaşlarının döviz kurlarının volatil hareketlerini etkileyip etkilemediği de belirlenebilmektedir.

Küresel çapta etkili olan kur savaşları çerçevesinde Amerikan Doları (USD), Euro, Yuan ve Yen döviz kurları arasındaki volatilitenin etkileşiminin ve aktarımının çok değişkenli stokastik volatilitenin modelleri ile araştırıldığı bu çalışmada; giriş kısmını takip eden kısımda analizde kullanılan ekonometrik yöntemlere ait teori, ikinci kısımda ise; veri seti ve ampirik bulgular ele alınmaktadır. Sonuç kısmı ise analiz sonucunda elde edilen bulgulara ait genel bir değerlendirmeyi kapsamaktadır.

1. Ekonometrik Yöntem

Stokastik volatilitenin modellerinin, ARCH/GARCH modeller ile karşılaştırıldığında en önemli üstünlükleri, bir dönem sonrası için yapılan gelecek tahminlerinde ve finansal verilerde karşılaşılan aşırı basınlık durumunda daha başarılı sonuçlar vermesidir (Das vd. 2009: 84). Bu modellerin çok değişkenli yapıya genelleştirilmesi olmakta ayrıca varlık fiyatlaması için finans teorisinde kullanılan modellere daha yakın modeller oldukları için finansal varlık getirilerinin gözlenen ampirik özelliklerini daha iyi şekilde kapsamaktadır (Pellegrini ve Rodriguez, 2011). Finansal piyasalarda ortaya çıkan volatil hareketlerin birbirleriyle etkileşim içinde olduğu bilinmekte olup bu volatilitenin çok değişkenli bir yapıda modellenmesi istatistiksel açıdan daha etkin sonuçlar vermektedir. Çok değişkenli stokastik volatilitenin modelleri literatürde Harvey vd. (1994) tarafından kazandırılmıştır. Bu modeller varlık getirilerinin birbirleriyle olan bağımlılıklarını, karşılıklı volatilitenin etkileşimlerini, bir piyasadan diğerine olan volatilitenin yayılımını ortaya koyarken korelasyonları zamana bağlı değişen

özellik göstermektedir (Yu ve Meyer, 2011:364). Finansal olarak birden fazla finansal varlık ve/veya piyasa arasındaki belirsizlik hali etkileşimi ve birlikteliğin hareketi dikkate alındığında; bu hareketi çok değişkenli bir yapıda modellemek istatistiksel açıdan daha etkin sonuçlar ortaya çıkarmaktadır (Asai vd. 2006: 146). Finansal piyasalarda görülen volatil hareketlerin birbirleriyle etkileşim içerisinde olduğu literatürde iyi bilinen bir durum olarak nitelendirilmektedir. Çok değişkenli stokastik volatilité modeli daha az parametre gerektirmekte ve korelasyonlara dayalı olarak oluşturulmaktadır (Danielsson, 1998:159).

Temel Çok değişkenli stokastik volatilité modellerine önemli bir katkı Yu ve Meyer (2006) tarafından getirilmiştir. Bu modeller finansal varlıkların getirileri arasındaki volatilité etkileşimine izin veren bir yapıya sahip iken, koşullu korelasyon matrisinin zamana bağlı değişen bir yapıya sahip olmaması söz konusu modellerin zayıf yönü olarak karşımıza çıkmaktadır. Literatürde bu sorun toplamsal faktör modelleri ile çözümlenmeye çalışılmıştır (Chib vd, 2009:388). Faktör çok değişkenli stokastik volatilité modelleri ile bu sorunun üstesinden gelinmeye çalışılsa da bu modellerde zamana bağlı değişen korelasyonlar ile zamana bağlı değişen volatil hareketler aynı parametre setleri tarafından belirlenmektedir. Alternatif olarak daha etkin bir durum için bu dinamiklerin ayrı ayrı modellenebildiği ve zamana bağlı değişen korelasyonların doğrudan tahmin edilebildiği Dinamik Korelasyonlu Çok Değişkenli Stokastik Volatilité (DC-MSV) modelleri geliştirilmiştir. Literatürde üç farklı dinamik korelasyonlu model geliştirilmiştir. Bunlar; “Tekrarlı Parametrizasyonu Dikkate Alan Modeller”, “Matris Üsseli Dikkate Alan Modeller” ve “Wishart Süreci Modelleri” olarak karşımıza çıkmaktadır (Hepsağ, 2013:126).

Çok Değişkenli Stokastik Volatilité (DC-MSV) modellerinde korelasyon katsayısının zamana bağlı değişeni, dinamik bir özellik göstermektedir. Yu ve Meyer (2006) tarafından önerilen DC-MSV modeli aşağıdaki biçimde gösterilmektedir:

$$\begin{aligned}
 \mathbf{r}_t &= \boldsymbol{\alpha} + \boldsymbol{\beta}\mathbf{r}_{t-1} + \mathbf{y}_t \\
 y_{A,t} &= \exp(h_{A,t}/2)\varepsilon_{A,t} \\
 y_{B,t} &= \exp(h_{B,t}/2)\varepsilon_{B,t} \\
 \rho_t &= \text{cov}(\varepsilon_{A,t}, \varepsilon_{B,t}) = \frac{\exp(q_t) - 1}{\exp(q_t) + 1} \\
 q_{t+1} &= \psi_0 + \psi_1(q_t - \psi_0) + \sigma_q v_t \\
 h_{A,t+1} &= \mu_A + \phi_A(h_{A,t} - \mu_A) + \phi_{AB}(h_{B,t} - \mu_B) + \eta_{A,t} \\
 h_{B,t+1} &= \mu_B + \phi_B(h_{B,t} - \mu_B) + \phi_{BA}(h_{A,t} - \mu_A) + \eta_{B,t}
 \end{aligned} \tag{1}$$

Yukarıdaki 1 numaralı gösterimde yer alan $\mathbf{r}_t = \boldsymbol{\alpha} + \boldsymbol{\beta}\mathbf{r}_{t-1} + \mathbf{y}_t$ denklemi, iki değişkenli yapıyı dikkate alan birinci mertebeden vektör otoregresif süreç izleyen ortalama modelidir. $\mathbf{r}_t = (r_{A,t}, r_{B,t})'$, $\mathbf{y}_t = (y_{A,t}, y_{B,t})'$ şeklinde ifade edilmektedir. DC-MSV modelinde μ_A ve μ_B volatilité modellerine ait sabit parametreyi göstermekte olup ρ_t , zamana göre değişen, dinamik korelasyon katsayısıdır. $h_{A,t}$, A değişkenine ait volatilitéyi ve $h_{B,t}$ ise B değişkenine ait volatilitéyi göstermektedir.

A değişkeninin volatilitésinin kalıcılığını ölçen parametre ϕ_A parametresidir. Bu parametrenin istatistiksel açıdan anlamlı olması ile birlikte 1'e yakın değerler alması A değişkeninin volatilitésinin kalıcı etki gösterdiğini ifade etmektedir. 1 numaralı modelden hareketle B değişkeninin volatilitésinin kalıcılığını ölçen parametre ise ϕ_B parametresidir. Bu parametrenin kalıcı etkilere sahip olması durumu ϕ_B parametresi için ifade edilenlerle aynı koşullara bağlıdır. ϕ_{AB} ve ϕ_{BA} parametreleri ise volatilité etkileşimini belirleyen parametrelerdir. ϕ_{AB} parametresinin istatistiksel açıdan anlamlı olması, B değişkeninin volatilitésinin A değişkeninin volatilitésini üzerinde etkisi olduğu anlamını taşımaktadır. ϕ_{BA} parametresinin istatistiksel açıdan anlamlı olması aksi durumun göstergesidir. Volatilité süreçlerinin varyansları olan $\sigma_{\eta_A}^2$ ve $\sigma_{\eta_B}^2$ gelecek dönemlerdeki volatilitéyle ilgili belirsizliğin ölçüsü olarak ele alınmaktadır. ϕ_A parametresi ile $\sigma_{\eta_A}^2$ arasında ters yönlü bir ilişki bulunmaktadır. ϕ_A parametresi 1'e yaklaştıkça $\sigma_{\eta_A}^2$ de sifıra yaklaşmaktadır. Aynı şekilde, ϕ_B parametresi

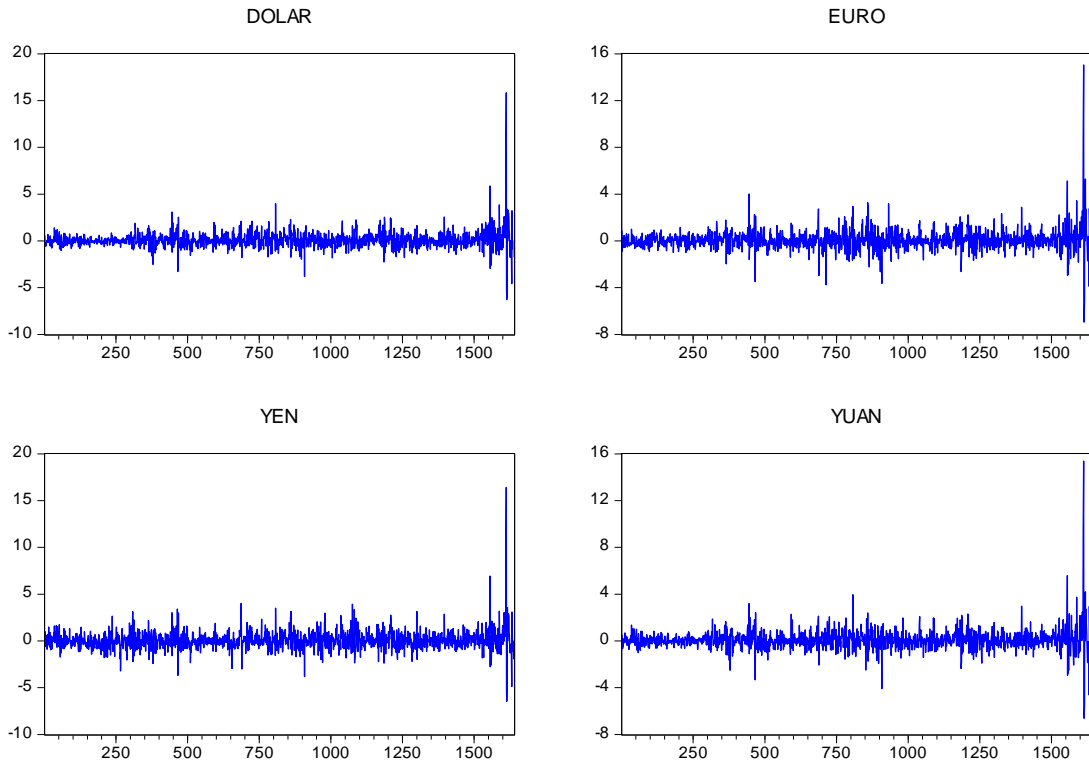
1'e yaklaştıkça $\sigma_{\eta_B}^2$ de sıfıra yaklaşmaktadır. Bu durum değişkenlerdeki volatil hareketlerin öngörülebilir olduğu anlamına gelmektedir.

2. Veri Seti ve Ampirik Bulgular

Kur savaşları çerçevesinde Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen arasındaki volatilité etkileşimini ve aktarımını araştıran bu çalışmada değişkenlere ait Türk Lirası bazındaki kur verileri Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası Elektronik Veri Dağıtım Sitesinden (EVDS) günlük olarak elde edilmiştir. Ampirik analizde kullanılan veri seti; Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen döviz kurlarına ait serilerin Türk lirası karşılığı değerlerinden getiri serileri hesaplanarak oluşturulmuştur*.

Küresel kriz sonrası gelişmelerin kurlar arasındaki etkileşimleri nasıl etkilediğinin incelenmesi amaçlandığı için analiz dönemi 20.03.2012 - 28.09.2018 olarak belirlenmiştir. Belirtilen dönem içinde kurlara yapılan müdahalelerin karşılıklı olarak belirtilen döviz kurları üzerinde bir etkileşim yaratıp yaratmadığı çok değişkenli stokastik volatilité modelleriyle araştırılmaktadır.

Analizde kullanılan döviz kurlarına getiri serilerine ait grafikler Şekil 1 'de ve bu serilere ait tanımlayıcı istatistikler ise Tablo 1'de sunulmuştur:

Şekil 1. Döviz Kurlarına Ait Getiri Serilerinin Grafikleri

Tablo 1. Döviz Kurları Getirilerine ait Tanımlayıcı İstatistikler

	DOLAR	EURO	YEN	YUAN
Ortalama	0.07816	0.07101	0.06094	0.07315
Medyan	0.01641	0.03035	0.00247	0.02629
Maksimum	15.84304	15.04935	16.40610	15.38497
Minimum	-6.27022	-6.94406	-6.45544	-6.61712

* Getiri serileri $r_t = \left(\ln \frac{P_t}{P_{t-1}} \right)$ formülasyonu ile hesaplanmıştır.

Standart Sapma	0.89933	0.89452	1.03290	0.88539
Çarpıklık	3.95022	3.22759	2.99406	3.65447
Basıklık	73.79657	61.48408	49.91067	70.41083
Jarque-Bera	346762.4	236573.9	152825.4	314172.1
Olasılık	0.00000	0.00000	0.00000	0.00000
Gözlem Sayısı	1640	1640	1640	1640

Kur savaşları çerçevesinde Amerikan Doları, Euro, Yen ve Yuan arasındaki volatilité etkileşimi arasındaki ilişki Dinamik Korelasyonlu Çok Değişkenli Stokastik Volatilité Modelleri (DC-MSV) kullanılarak araştırılmıştır. DC-MSV modellerinin araştırılmasında kullanılmasının temel nedeni, bu modellerde değişkenlerin volatilité etkileşiminin yanı sıra değişkenlerin getirileri arasındaki zaman bağılı korelasyon ilişkisi de belirlenebilmektedir.

DC-MSV modellerinin tahmininde literatürde en fazla tercih edilen “Markov Zinciri Monte Carlo” (MCMC) yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntemin diğer tahmin yöntemlerine göre en önemli avantajı sayısal optimizasyona ihtiyaç duymamasıdır. Tahmin edilecek parametre sayısının fazla olması durumunda bu özellik büyük önem kazanmaktadır.

Bayesyen teoriye dayanan MCMC yöntemi; parametre tahminlerinin yanı sıra latent volatilité tahminlerini ve bu tahminler için dağılımların elde edilmesine olanak sağlamaktadır. Bayesyen teoriyi kullanarak birleşik sonsal dağılıma dayalı tahminler üreten MCMC yöntemi tekrarlı bir Markov zinciri örnekleyerek belirli birden fazla değişkenli dağılımdan değişkenler üretmektedir (Hepsağ, 2013:140). Bu modellerin, Gibbs örnekleyicisi kullanılarak tahmin edilecek parametrelerine ilişkin önsel dağılımlar Yu - Meyer (2006) ve Vo (2011)’den faydalanılarak belirlenmiştir. Bu önsel dağılımlar aşağıda verilmiştir:

$$\begin{aligned} \mu_M &\sim N(0, 0.04) \\ \phi_{MM} &= 2\phi_{MM}^* - 1 \quad \phi_{MM}^* \sim \text{beta}(20, 1.5) \\ \phi_{MP} &\sim N(0, 0.1) \\ \sigma_{\eta_M}^2 &\sim \text{Ters-gamma}(2.5, 0.025) \\ \mu_P &\sim N(0, 0.04) \\ \phi_{PP} &= 2\phi_{PP}^* - 1 \quad \phi_{PP}^* \sim \text{beta}(20, 1.5) \\ \phi_{PM} &\sim N(0, 0.1) \\ \sigma_{\eta_P}^2 &\sim \text{Ters-gamma}(2.5, 0.025) \\ \psi_0 &\sim N(0.7, 0.1) \\ \psi_1 &= 2\psi_1^* - 1 \quad 2\psi_1^* \sim \text{beta}(20, 1.5) \\ \sigma_q^2 &\sim \text{Ters-gamma}(2.5, 0.025) \end{aligned}$$

Stokastik volatilité modellerinin analizine ait tahminler WinBUGS 1.4 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Belirtilen tahmin yöntemine ilişkin başlangıç değerleri paket program tarafından belirlenmiştir. Bu amaçla 100.000 adet örnekleme yapılmış olup katsayıların tahmininde ilk 10.000 örnekleme dışlanarak kalan 90.000 örnekleme dikkate alınmıştır.

Döviz kurları için tahmin edilen DC-MSV modellerine ait sonuçlar sırasıyla Tablo 2, Tablo 3, Tablo 4, Tablo 5, Tablo 6 ve Tablo 7’de sunulmuştur.

Tablo 2. Yuan ve Yen Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{YUAN}	-1.07300*	0.23820	0.00664	(-1.56900	-0.62390)
μ_{YEN}	-0.53650*	0.15730	0.00446	(-0.86590	-0.23900)
ϕ_{YUAN}	0.94200*	0.01875	0.00085	(0.89890	0.97220)
$\phi_{YUANYEN}$	0.05984*	0.02258	0.00093	(0.02230	0.11100)
ϕ_{YEN}	0.86670*	0.04777	0.00240	(0.75300	0.93970)
$\phi_{YENYUAN}$	0.06565*	0.02894	0.00138	(0.02205	0.13530)

$\sigma_{\eta_{YUAN}}$	4.73181	2.47972	0.55839	(3.56931	6.04979)
$\sigma_{\eta_{YEN}}$	3.76563	2.26605	0.52259	(2.59307	5.13030)
ψ_0	2.07700*	0.28870	0.01021	(1.43400	2.60300)
ψ_1	0.98590*	0.00751	0.00033	(0.96770	0.99700)
σ_q	6.92892	4.19643	0.97652	(4.35775	9.22442)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 2'de yer alan Yuan ve Yen döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre Yuan döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YUAN} parametresi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve bu parametrenin 1'e yakın olması Yuan döviz piyasasında yoğun volatilitite kümelenmelerinin oluştuğunu göstermektedir. Yen döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YEN} parametresi de %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve bu döviz piyasasında volatilitite kümelenmeleri oluşmaktadır.

Diğer taraftan sırasıyla $\phi_{YUANYEN}$ ve $\phi_{YENYUAN}$ parametreleri %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı parametrelerdir. Bu sonuca göre Yen döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok, Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi % 0.06 oranında arttırmaktadır. Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok ise Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi % 0.07 oranında arttırmaktadır. Buna göre söz konusu piyasalar arasında çift yönlü volatilitite etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır.

Ayrıca ϕ_{YUAN} ve ϕ_{YEN} parametrelerinin 1'e yakın değerler almasının yanı sıra $\sigma_{\eta_{YUAN}}^2$ ve $\sigma_{\eta_{YEN}}^2$ parametrelerinin ise 0'dan uzak değerler alması Yuan ve Yen döviz piyasalarında volatilitenin öngörülebilir olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlı olması nedeniyle Yuan ve Yen döviz kurlarına ait getirileri arasında pozitif yönlü ve 0.986 oranında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 3. Yuan ve Euro Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{YUAN}	-1.11900*	0.20390	0.00891	(-1.53700	-0.73190)
μ_{EURO}	-1.06400*	0.19090	0.00831	(-1.45600	-0.70620)
ϕ_{YUAN}	0.75090*	0.11210	0.00592	(0.49330	0.93600)
$\phi_{YUANEURO}$	0.23130	0.11870	0.00628	(0.03005	0.50340)
ϕ_{EURO}	0.59480*	0.13710	0.00732	(0.26150	0.81270)
$\phi_{EUROYUAN}$	0.36060*	0.13360	0.00715	(0.15230	0.68490)
$\sigma_{\eta_{YUAN}}$	3.50286	1.97509	0.44922	(2.55930	4.67440)
$\sigma_{\eta_{EURO}}$	3.22335	1.72540	0.38549	(2.43064	4.17971)
ψ_0	0.98970*	0.00589	0.00023	(0.97650	0.99860)
ψ_1	1.55300*	0.52530	0.02257	(0.30150	2.36100)
σ_q	5.34977	3.05418	0.70548	(3.79605	7.09013)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 3'te yer alan Yuan ve Euro döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre Yuan döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YUAN} parametresi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve bu parametrenin 1'e yakın olması Yuan döviz piyasasında volatilitite kümelenmelerinin oluştuğunu göstermektedir. Euro döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{EURO} parametresi de %5 seviyesinde anlamlıdır ancak bu parametre değeri 1'e çok yakın bir değer olmadığı için bu döviz piyasasında volatilitite kümelenmeleri çok yoğun şekilde oluşmamaktadır.

$\phi_{YUANEURO}$ ve $\phi_{EUROYUAN}$ parametrelerinden sadece $\phi_{EUROYUAN}$ parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok, Euro döviz piyasasındaki volatilitiyi % 0.361 oranında arttırmaktadır. Bu sonuçlara göre Yuan döviz piyasasından Euro döviz piyasasına doğru tek yönlü volatilité etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır.

Ayrıca ϕ_{YUAN} ve ϕ_{EURO} parametrelerinin 1'e çok yakın değerler almaması ve $\sigma_{\eta_{YUAN}}^2$ ve $\sigma_{\eta_{EURO}}^2$ parametrelerinin ise 0'a uzak değerler alması Yuan ve Euro döviz piyasalarında volatilitenin öngörülebilir olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 düzeyinde anlamlı olması nedeniyle Yuan ve Euro döviz kurlarına ait getiriler arasında pozitif yönlü ve 1.553 oranında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 4. Yuan ve Dolar Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{YUAN}	-1.22400*	0.19540	0.01125	(-1.57100	-0.87690)
μ_{DOLAR}	-1.17000*	0.18830	0.01084	(-1.50200	-0.83670)
ϕ_{YUAN}	0.95440*	0.03552	0.00175	(0.86310	0.99650)
$\phi_{YUANDOLAR}$	0.04410	0.03690	0.00182	(-0.00008	0.13840)
ϕ_{DOLAR}	0.15860	0.11050	0.00631	(-0.05541	0.35880)
$\phi_{DOLARYUAN}$	0.81830*	0.10740	0.00614	(0.62620	1.02800)
$\sigma_{\eta_{YUAN}}$	10.62073*	4.75289	1.07935	(8.72983	12.84134)
$\sigma_{\eta_{DOLAR}}$	16.74216	8.75214	1.84445	(12.67281	21.50814)
ψ_0	5.21800*	0.18320	0.00329	(4.85100	5.57400)
ψ_1	0.88270*	0.02278	0.00082	(0.83400	0.92330)
σ_q	1.30729*	0.56771	0.11666	(1.08536	1.55917)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 4'te yer alan Yuan ve Amerikan Doları döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre Yuan döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YUAN} parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve ϕ_{YUAN} parametresinin değeri 1'e çok yakın bir değer aldığı için bu döviz piyasasında volatilité kümelenmeleri çok yoğun şekilde oluşmaktadır. Amerikan Doları döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{DOLAR} parametresi ise %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamsız olarak bulunmuştur.

$\phi_{YUANDOLAR}$ ve $\phi_{DOLARYUAN}$ parametrelerinden sadece $\phi_{DOLARYUAN}$ parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok, Amerikan doları döviz piyasasındaki volatilitiyi % 0.812 oranında arttırmaktadır. Bu sonuçlara göre Yuan ve Amerikan Doları döviz piyasaları arasında, Yuan döviz piyasasındaki volatiliteden Amerikan doları döviz piyasasındaki volatilitéye doğru tek yönlü bir volatilité etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır. Amerikan doları döviz piyasasındaki volatilité Yuan döviz piyasasındaki volatilitiyi etkilememektedir.

Ayrıca ϕ_{YUAN} parametresinin 1'e yakın değer alması ve $\sigma_{\eta_{YUAN}}^2$ parametresinin ise 0'dan uzak değer alması sebebiyle Yuan döviz piyasasında volatilitenin öngörülebilir olmadığını ifade etmek mümkündür. Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 düzeyinde anlamlı olması nedeniyle Yuan ve Amerikan Doları döviz kurlarına ait getirileri arasında pozitif yönlü ve 0.883 oranında güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 5. Yen ve Euro Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{YEN}	-0.58290*	0.13160	0.00310	(-0.85500	-0.33060)
μ_{EURO}	-1.01200*	0.18810	0.00434	(-1.40400	-0.65750)

ϕ_{YEN}	0.80610*	0.06023	0.00297	(0.66880	0.90220)
$\phi_{YENEURO}$	0.10010*	0.03866	0.00180	(0.03987	0.19150)
ϕ_{EURO}	0.92750*	0.02209	0.00099	(0.87960	0.96580)
$\phi_{EUROYEN}$	0.06486*	0.02525	0.00103	(0.02184	0.12030)
$\sigma_{\eta_{YEN}}$	2.88409	1.62234	0.37027	(2.08279	3.78550)
$\sigma_{\eta_{EURO}}$	4.31741	2.33795	0.53179	(3.32566	5.73149)
ψ_0	0.99490*	0.00404	0.00018	(0.98430	0.99960)
ψ_1	1.09200*	0.50160	0.02435	(0.06940	1.95600)
σ_q	8.70000	5.56866	1.30996	(5.39444	12.20656)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 5'te yer alan Yen ve Euro döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre Yen döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YEN} parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve bu parametre değeri 1'e yakın olduğu için Yen döviz piyasasında volatilitite kümelenmelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Euro döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{EURO} parametresi de %5 seviyesinde anlamlıdır ve bu parametre değeri 1'e çok yakın bir değer aldığı için bu döviz piyasasında da volatilitite kümelenmeleri çok yoğun şekilde oluşmaktadır.

Euro döviz piyasasındaki volatiliteden Yen döviz piyasasındaki volatiliteye doğru etkileşimi gösteren $\phi_{YENEURO}$ parametresi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Euro döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok, Yen döviz piyasasındaki volatilitiyi %0.10 arttırmaktadır. Yen döviz piyasasındaki volatiliteden Euro döviz piyasasındaki volatiliteye doğru etkileşimin varlığını ifade eden parametre olan $\phi_{EUROYEN}$ parametresi de %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Yen döviz piyasasındaki volatilitiyi arttıran %1'lik şok, Euro döviz piyasasındaki volatilitiyi % 0.065 arttırmaktadır. Buna göre söz konusu piyasalar arasında karşılıklı volatilitite etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır.

Ayrıca ϕ_{YEN} ve ϕ_{EURO} parametrelerinin 1'e yakın değerler alması, diğer taraftan $\sigma_{\eta_{YEN}}^2$ ve $\sigma_{\eta_{EURO}}^2$ parametrelerinin ise 0'dan uzak değerler alması ise Yen ve Euro döviz piyasalarında volatilitenin öngörülebilir olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 düzeyinde anlamlı olması nedeniyle Euro ve Yen döviz kurlarına ait getiriler arasında pozitif yönlü ve 1.092 oranında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 6. Yen ve Dolar Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{YEN}	-0.56640*	0.17730	0.00583	(-0.95090	-0.24150)
μ_{DOLAR}	-1.05300*	0.26180	0.00865	(-1.63800	-0.57750)
ϕ_{YEN}	0.89170*	0.04106	0.00208	(0.80190	0.95330)
$\phi_{YENDOLAR}$	0.05480*	0.02543	0.00123	(0.01778	0.11030)
ϕ_{DOLAR}	0.95470*	0.01561	0.00072	(0.91990	0.98000)
$\phi_{DOLARYEN}$	0.04668*	0.01807	0.00078	(0.01637	0.08649)
$\sigma_{\eta_{YEN}}$	4.08779	2.45866	0.57123	(2.82082	5.52630)
$\sigma_{\eta_{DOLAR}}$	5.55518	3.02324	0.69563	(4.13763	7.24707)
ψ_0	2.08700*	0.37160	0.01356	(1.26200	2.75200)
ψ_1	0.98900*	0.00650	0.00028	(0.97350	0.99840)
σ_q	6.33482	3.89872	0.91170	(4.08779	8.71665)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 6'da yer alan Yen ve Amerikan Doları döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre, Yen döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{YEN} parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve bu parametre değeri 1'e yakın olduğu için Yen döviz piyasasında volatilitenin kümelenmelerinin olduğu anlaşılmaktadır. Amerikan Doları döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{DOLAR} parametresi de %5 seviyesinde anlamlıdır ve bu parametre değeri 1'e çok yakın bir değer aldığı için bu döviz piyasasında da volatilitenin kümelenmeleri çok yoğun şekilde oluşmaktadır.

Diğer taraftan sırasıyla Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatiliteden Yen döviz piyasasındaki volatiliteye doğru etkileşimini gösteren $\phi_{YENDOLAR}$ parametresi %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatilitenin arttırılan %1'lik şok, Yen döviz piyasasındaki volatilitenin % 0.06 oranında arttırmaktadır. Yen döviz piyasasındaki volatiliteden Amerikan doları döviz piyasasındaki volatiliteye doğru etkileşimi gösteren $\phi_{DOLARYEN}$ parametresi de %5 anlamlılık düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Yen döviz piyasasındaki volatilitenin arttırılan %1'lik şok ise Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatilitenin %0.05 oranında arttırmaktadır. Bu sonuçlara göre Amerikan Doları ve Yen döviz piyasaları arasında karşılıklı olarak volatilitenin etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır.

Ayrıca ϕ_{YEN} ve ϕ_{EURO} parametrelerinin 1'e yakın değerler alması aynı zamanda $\sigma_{\eta_{YEN}}^2$ ve $\sigma_{\eta_{EURO}}^2$ parametrelerinin ise 0'dan uzak değerler alması Yen ve Amerikan Doları döviz piyasalarında volatilitenin öngörülebilir olmadığını ifade etmektedir. Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 düzeyinde anlamlı olması nedeniyle Amerikan Doları ve Yen döviz kurlarına ait getirileri arasında pozitif yönlü ve 0.989 oranında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 7. Euro ve Dolar Döviz Kurlarına ait DC-MSV Modeli Sonuçları

	Ortalama	Standart Sapma	MC Hatası	Güven Aralığı (%95)	
μ_{EURO}	-1.09100*	0.19910	0.00863	(-1.51200	-0.70910)
μ_{DOLAR}	-1.06500*	0.20600	0.00898	(-1.50400	-0.67950)
ϕ_{EURO}	0.55860*	0.14090	0.00736	(0.22770	0.77290)
$\phi_{EURODOLAR}$	0.40850*	0.14080	0.00738	(0.19610	0.73980)
ϕ_{DOLAR}	0.79950*	0.09049	0.00470	(0.60320	0.95620)
$\phi_{DOLAREURO}$	0.17540	0.09021	0.00468	(0.01616	0.37060)
$\sigma_{\eta_{EURO}}$	2.97842	1.67272	0.37947	(2.18746	3.96737)
$\sigma_{\eta_{DOLAR}}$	3.96358	2.17692	0.49800	(2.96142	5.27162)
ψ_0	0.99250*	0.00457	0.00019	(0.98180	0.99910)
ψ_1	1.59700*	0.43590	0.01927	(0.66900	2.35500)
σ_q	7.22496	4.61736	1.08167	(4.89796	10.37786)

Not: %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 7'de yer alan Euro ve Amerikan Doları döviz kurlarına ait DC-MSV sonuçlarına göre Euro döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{EURO} parametresi %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır ve bu parametrenin 1'e yakın olmaması, Euro döviz piyasasında volatilitenin kümelenmelerinin yoğun şekilde oluşmadığını göstermektedir. Amerikan Doları döviz piyasasının kendi volatilitisini ifade eden ϕ_{DOLAR} parametresi de %5 seviyesinde istatistiksel açıdan anlamlıdır ve bu parametre değeri 1'e yakın bir değer olduğu için bu döviz piyasasında volatilitenin kümelenmeleri yoğun şekilde oluşmaktadır.

$\phi_{EURODOLAR}$ ve $\phi_{DOLAREURO}$ parametrelerinden sadece $\phi_{EURODOLAR}$ parametresi %5 düzeyinde istatistiksel açıdan anlamlıdır. Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatilitenin arttırılan %1'lik şok, Euro döviz piyasasındaki volatilitenin % 0.408 oranında arttırmaktadır. Bu sonuca göre Amerikan Doları döviz piyasasından ve Euro döviz piyasaları doğru tek yönlü bir volatilitenin etkileşimi ve aktarımı bulunmaktadır.

Ayrıca ϕ_{DOLAR} ve ϕ_{EURO} parametrelerinin 1'e çok yakın değerler almaması ve $\sigma_{\eta_{DOLAR}}^2$ ve $\sigma_{\eta_{EURO}}^2$ parametrelerinin ise 0'a uzak değerler alması Amerikan Doları ve Euro döviz piyasalarında volatilitenin öngörülebilir olmadığını göstermektedir.

Diğer taraftan ψ_1 parametresinin %5 düzeyinde anlamlı olması nedeniyle Amerikan Doları ve Euro döviz kurlarına ait getiriler arasında pozitif yönlü ve 1.597 oranında çok güçlü bir ilişki bulunmaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmada, kur savaşları çerçevesinde Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen arasındaki volatilité etkileşimi ve aktarımı dinamik korelasyonlu çok değişkenli stokastik volatilité (DC-MSV) modelleri ile tahmin edilmiştir. Bu analizden elde edilen sonuçlara göre, Amerikan Doları, Euro, Yuan ve Yen döviz piyasalarında yoğun volatilité kümelenmeleri olduğu tespit edilmiş olup ayrıca bu piyasalarda volatilitenin oldukça değişken olduğu ve öngörülebilir olmadığı yönünde bulgular elde edilmiştir.

Döviz piyasaları arasındaki volatilité etkileşimine ait sonuçlar değerlendirildiğinde ise, Euro döviz piyasası ile Yuan döviz piyasası arasında çift taraflı volatilité etkileşiminin varlığı tespit edilmiştir. Benzer biçimde çift yönlü volatilité etkileşimi Yen ve Yuan, Amerikan Doları ve Yen, Euro ve Amerikan Doları döviz piyasaları arasında da bulunmaktadır. Bu volatilité etkileşimlerinin büyüklükleri ise birbirlerine oldukça yakın olarak elde edilmiştir. Diğer taraftan Yuan döviz piyasasındaki volatiliteden Amerikan Doları döviz piyasasına doğru tek yönlü bir volatilité etkileşiminin varlığı belirlenmiştir. Bu sonuca göre Yuan döviz piyasasındaki volatilitede meydana gelen bir şok Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatilitéyi etkilemekteyken, Amerikan Doları piyasasındaki meydana gelen bir volatilité şoku, Yuan piyasasındaki volatilité üzerinde herhangi bir etkiye sahip değildir. Benzer biçimde Euro döviz piyasasında meydana gelen bir volatilité şoku Yen döviz piyasasındaki volatilité üzerinde etkiliyken, Yen piyasasında meydana gelen bir volatilité şoku Euro piyasasındaki volatilité üzerinde herhangi bir etki yaratmamaktadır.

Kur savaşları çerçevesinde döviz piyasaları arasındaki volatilité etkileşiminin varlığına ve bu etkileşimin büyüklüğüne ait sonuçlar dikkate alındığında, belirleyici piyasaların sırasıyla Yuan, Euro, Amerikan Doları ve Yen piyasaları olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yuan döviz piyasası kur savaşları çerçevesinde en belirleyici piyasa iken Yen döviz piyasasının ise bu savaşta en güçsüz piyasa olduğu belirlenmiştir.

Dünya ekonomisi üzerinde etkili olan ülkelerin uyguladıkları farklı kur politikaları tüm ülke ekonomilerini etkilemektedir. Düşük maliyetlerle üretim yapmasının yanı sıra ulusal parasının değerini düşük tutması Çin'in dış rekabet gücünü artırmaktadır. Analize konu olan dönem içinde; dış ticaret açığı artan Amerika ile Çin arasında Dolar/Yuan kuru üzerinden bir kur savaşı sürmekte olup Amerika'nın kuru düşürme ve Yuan'ın değerini yükseltmek için yaptığı baskılar karşılıksız kalmıştır. Belirtilen bu durum analiz sonucu elde edilen Amerikan dolar piyasasında meydana gelen volatilité şokunun Yuan piyasasındaki volatilitéyi etkilemediği fakat Yuan döviz piyasasında meydana gelen bir şokun Amerikan Doları döviz piyasasındaki volatilitéyi etkilemekte olduğu sonucunu desteklemektedir. Amerika kur politikası izleyerek dış ticaret de avantaj elde edemeyince 2018 yılında Çin ürünlerine gümrük vergisi uygulamaya başlamıştır.

Bu çalışmaya konu olan dönem içinde Çin Merkez Bankası çok sayıda devalüasyon gerçekleştirerek Yuan'ın değerini düşürmüştür. Çin'in sürdürdüğü bu politikalar Yuan döviz piyasasını kur savaşları çerçevesinde en güçlü piyasa haline getirmiş olup çok değişkenli stokastik volatilité (DC-MSV) modelleri ile yapılan analizin sonucunda da kur savaşları çerçevesinde belirleyici piyasanın Yuan döviz piyasası olduğu tespit edilmiştir.

Kaynakça

- Asa, M. , McAleer, M. ve Yu, J. (2006). Multivariate Stochastic Volatility. *A Review. Econometrics Reviews, Vol. 25, No: 2-3, 145-175.*
- Bahmani-Oskooee, M. (2001). Nominal and Real Effective Exchange Rates of Middle Eastern Countries and Their Trade Performance. *Applied Economics, 33:1, 103-111.*
- Bircan, B.B. (2016). *Kur Savaşlarının Gelişimi ve Kur Savaşları Perspektifinden Türkiye.* Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bubak, V. , Kocenda, E. ve Zikes, F. (2011). Volatility Transmission in Emerging European Foreign Exchange Markets. *Journal of Banking & Finance, 35, 2829-2841.*
- Carsamer, E. (2016). Volatility transmission in African foreign exchange markets. *African Journal of Economic and Management Studies, Vol. 7 Issue: 2, .205-224.*
- Chib, S. , Omori, Y. ve Asai, M. (2006). Analysis of High Dimensional Multivariate Stochastic Volatility Models. *Journal of Econometrics, Vol. 134, No: 2, 341-371.*

- Danielsson J. (1998). Multivariate Stochastic Volatility Models: Estimation and a Comparison with VGARCH Models. *Journal of Empirical Finance*, Vol. 5, No: 2, 155-173.
- Das A. , Ghoshal, T. K. ve Basu P. N. (2009). A Review of on Recent Trends of Stochastic Volatility Models. *International Review of Applied Financial Issues and Economics*, 1(1), 83-116.
- Ertürk, N. (2017). Ticaret Savaşları ve Dünya Ekonomisine Etkileri, *Fiscaeconomia*, Vol.1(2), 88-112.
- Harvey, A. , Ruiz, E. ve Shephard, N.(1994). Multivariate Stochastic Variance Models. *The Review of Economic Studies*, Vol. 61, No: 2, 247-264.
- Hepsağ, A. (2013). *Çok Değişkenli Stokastik Oynaklık Modelleri: Petrol Piyasası ile Finansal Piyasalarda İşlem Gören Sanayi Sektörü Endeksi Arasındaki Volatilité Etkileşimi*. İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, İstanbul.
- Mankiw, N. G. (2010). *Makro Ekonomi (6. baskı)* . Efil Yayınevi, Ankara.
- Pınar Ö. ve Uzunoğlu, H. (2013). Dünyada Kur Savaşları Alarmı. *AR&GE Bülten*, İzmir Ticaret Odası, İzmir.
- Pellegrini S. ve Rodriges A. (2001). Financial Econometrics and SV models. [çevrimiçi http://halweb.uc3m.es/esp/Personal/personas/spellegr/esp/Curso_Cordoba/Tutorial_Guide.pdf] , Erişim Tarihi: 14.08.2018
- Rickards, J. (2015). *Kur Savaşları: Bir Sonraki Küresel Krizin Oluşumu*. 2. Baskı, Scala Yayıncılık, İstanbul: Çev. N. Alhan-N. Domaniç.
- Vo, M. (2011). Oil and Stock Market Volatility: A Multivariate Stochastic Volatility Perspective, *Energy Economics*, 33(5), 956-965.
- Yu, J., Meyer, R. (2006). Multivariate Stochastic Volatility Models: Bayesian Estimation and Model Comparison. *Econometric Reviews*, 25(2-3), 361-384.

Extended Abstract

Aim and Scope

The aim of the study is to analyze volatility spillovers and transmission among the currencies of the U.S. Dollar, the Euro, the Yuan and the Yen within the framework of currency wars.

Methods

The volatility spillovers and transmission are investigated with Dynamic Correlation Multivariate Stochastic Volatility (DC-MSV) model using the daily dataset of returns of U.S. Dollar, the Euro, the Yuan and the Yen currencies that cover the period 20.03.2012-28.09.2018. It could be investigated the volatility transmission and the dynamic correlation relationships between the asset returns together. Therefore, we can state that investigation of the volatility transmission and the dynamic correlation relationships between the asset returns together as the main advantage of DC-MSV models.

Findings

The empirical findings support that there exists volatility clustering in the all the currencies. Also the volatility in these currencies has high variability and also the future volatility is uncertain. On the other hand, it is found out that there is a bi-directional volatility spillover between the Euro and the Yuan, the Yen and the Yuan, the US dollar and the Yen, the Euro and the US Dollar. Also there exists unidirectional volatility spillovers running from the Yuan to the US Dollar and from the Euro to the Yen.

Conclusion

The present study is the first attempt to find out stock market volatility spillovers and transmission between the currencies U.S. Dollar, the Euro, the Yuan and the Yen using the framework of Dynamic Correlation Multivariate Stochastic Volatility (DC-MSV) models. It is shown that there exists volatility clustering in the all the currencies. Also the volatility in these currencies has high variability and also the future volatility is uncertain. It is concluded that there is a bi-directional volatility spillover between the Euro and the Yuan, the Yen and the Yuan, the US dollar and the Yen, the Euro and the US Dollar. Also there exists unidirectional volatility spillovers running from the Yuan to the US Dollar and from the Euro to the Yen.

İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma Davranışlarını Etkileyen Sosyo-Demografik Unsurlar: Bir Alan Çalışması¹

Socio-Demographic Elements of Absenteeism and Presenteeism Behaviour: A Case Study

Öznur Yavan Temizkan²

Öz

Örgütlerde hedeflenen verimlilik düzeyine ulaşmak önemli bir konudur. Örgütlerin verimlilik ve performans göstergelerinde işe gitmeme (absenteeism) ve çalışıyormuş gibi yapma (presenteeism) davranışlarının etkisi oldukça yüksektir. Çalışmada işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma davranışlarının üzerinde etkisi olduğu düşünölen sosyo-demografik değişkenler incelemeye alınmıştır. Çalışma Zonguldak Türkiye Taşkömürü Kurumunda (TTK) çalışan yeraltı madencileri üzerinde gerçekleştirilmiştir. Analizler 607 yeraltı madencisi üzerinde, SPSS 22 paket programı kullanılarak yapılmıştır. Bu davranışlar üzerinde belirleyici olabilecek sosyo-demografik faktörleri ortaya koymak amacıyla tek yönlü Anova testi uygulanmıştır. Analiz edilen sosyo-demografik faktörler içerisinde çalışma şekli, gelir grubu ve sağlık durumundaki farklılıkların, incelenen performans göstergesi değişkenler üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etki gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İşe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma, performans, verimlilik, TTK.

Abstract

Achieving the targeted level of productivity in organizations is an important issue. The influence of absenteeism and presenteeism behaviors is very high in organizations' productivity and performance indicators. Socio-demographic variables that are thought to have an effect on behaviors such as absenteeism and presenteeism are examined. The study was conducted on underground miners working in Zonguldak Turkish Hard Coal Foundation (TCMC). Analyzes were made on 607 underground miners using the SPSS 22 package program. One-way ANOVA tests were used to identify socio-demographic factors that may have a decisive influence on these behaviors. Within the analyzed socio-demographic factors; the differences between the study type, income group and health status were found to have a statistically significant effect on the variables of the performance indicators examined.

Keywords: Absenteeism, presenteeism, performance, productivity, TCMC..

Araştırma Makalesi [Research Paper]

JEL: M10, M12, M14.

Submitted: 04 / 01 / 2019

Accepted: 10 / 10 / 2019

¹ Bu Çalışma "Gizli Maliyetlerin Yapısal Eşitlik Modeli İle Analizi Üzerine Bir Araştırma" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, oznuryavan@gmail.com, Orcid: 0000-0002-2051-0417.

Giriş

Yönetim yaklaşımları, yaşanan değişimlere ayak uydurarak örgütlerin yaşamlarını devam ettirebilmelerinde önemli yaptırımlar taşımaktadır. 1970'li yıllarda ortaya çıkan "yönetime sosyo-ekonomik yaklaşım"a (Savall 2003) göre, örgüt sadece ekonomik ve finansal bir yapı değildir. Bu yaklaşım, psikolojik ve sosyal bir varlık olan insan sermayesinin örgütsel performans ve verimlilikte anahtar unsur olarak yönetilme gereğine işaret etmektedir. Sosyo-ekonomik yaklaşıma göre verimlilik ve performans kayıpları sadece ekonomik ve finansal nedenlere değil aynı zamanda sosyo-psikolojik varlık olan insan kaynağına bağlıdır.

Çalışanlar mutlu oldukları, iş tatminlerinin yüksek olduğu, güvenlik ve güvencelerinin garanti altına alındığı örgütlerde daha yüksek motivasyona sahip olmaktadır. Yüksek motivasyonlu çalışanlar mesleki olarak tükenmiş işgücüne oranla daha fazla ve kaliteli ürün üretmekte, örgütün verimliliğini yükseltmektedir. Buradaki performans ve verimliliğin en fazla etkilendiği unsurlardan bazıları da işe gitme davranışı ile işte çalışıyormuş gibi yapma davranışıdır. Çalışanların bu davranışları göstermelerinde etkili olan değişkenlerin bilinmesi örgütler ve yöneticiler için oldukça önemlidir. Bu davranışları etkileyen sosyo-demografik unsurların neler olduğu bilinirse optimum stratejiler geliştirilebilmekte ve bu stratejilerin uygulanabilirliği artmaktadır.

Literatürde daha önce işe gitme konusunda yapılmış çalışmalar incelendiğinde işe gitme davranışına sebep olan demografik değişkenlerin belirlenmesi üzerinde çeşitli analizlerin yapıldığı görülmektedir. İşe gitme davranışı üzerinde cinsiyet değişkeninin etkisini inceleyen çalışmalar (Harrison ve Martocchio, 1998: 317; Nielsen, 2008: 1333; Ramsey vd. 2008: 99), yaş değişkeninin etkisini inceleyen çalışmalar (Ramsey vd. 2008: 99; Harrison ve Martocchio, 1998: 316) bulunmaktadır. Bacak ve Yiğit 2010 yılında yaptıkları teorik çalışmada işe gitme davranışını etkileyen yaş, cinsiyet, aile durumu, eğitim düzeyi, deneysel faktörlerin etkisi, yapılan işin zorluğu, stres, düşük iş tatmini, örgüt ölçeği, çalışma grubunun yapısı ve çalışma sürelerinin etkisi gibi değişkenleri değerlendirmişlerdir.

Akdoğan vd. (2018), çalışıyormuş gibi yapma (presenteeism) davranışını "işte var olamama" başlığı altında incelemiş ve aile ile ilgili durumlar yanında işyeri ve çalışma koşulları ile ilgili problemlerin bu davranışa sebep olabileceğine değinmişlerdir. Çalışmada algılanan örgütsel adaletin işte var olamamaya olan etkisinde stresin aracılık rolü incelenmiştir. Çoban ve Harman "Presenteeism: Nedenleri, Yarattığı Örgütsel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Alanyazın Taraması" başlıklı çalışmada presenteeism nedenlerini literatürde yapılmış 28 çalışmayı inceleyerek değerlendirmişlerdir. Presenteeism nedenleri arasında baskın iki eğilim olduğunu, ilk eğilimin işyerindeki uzun çalışma saatleri konusundaki baskılar diğer eğilimin ise sağlık problemlerinde yoğunlaştığı değerlendirilmesinde bulunmuşlardır. Temel baskı unsurunun ise işini kaybetme korkusu olduğunu ifade etmişlerdir.

Bu çalışmanın mevcut literatüre katkısı işe gitme davranışı üzerinde etkili olan yaş, cinsiyet gibi araştırılmış demografik değişkenleri ele alan çalışmaların yanında ağır endüstri kolu olan yeraltı madenciliğinde işe gitme ve çalışıyor gibi yapma davranışını arttıran çalışma şekli, gelir grubu ve sağlık durumundaki farklılıklar gibi sosyo-demografik kriterleri analiz etmesidir. Madencilerin bu davranışları göstermesinde daimi veya gruplu olarak ikiye ayrılan çalışma şeklinin fark yaratan bir unsur olduğu düşünülmektedir. Presenteeism'in en önemli sebepleri olarak gösterilen sağlık durumunun yeraltı madenciliğinde oldukça etkili bir faktör olması ve yine gelir düzeylerindeki farklılıkların da bu davranışları madenciler arasında etkileyeceği varsayımlarından hareket edilmiştir.

Bu çalışmada araştırma alanı olarak çok fazla çalışmanın bulunmadığı madencilik sektörü seçilmiştir. Riskli ve tehlikeli endüstri kollarından biri olan maden ocaklarında işçi sağlığı ve iş güvenliği olgusu önemli bir verimlilik ve performans unsuru olmaktadır. Madencilerin yüksek performans göstermesi ve örgütün sürdürülebilirliğinin sağlanması için işyeri çevresinde ortaya çıkan sosyo-psikolojik yapının dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle tehlikeli ve riskli bir endüstri çevresinde meslektaşları ile sürekli olarak psikolojik ve sosyal etkileşim halinde olan madenciler, oluşan örgüt atmosferine bağlı olarak katılım, iş tatmini, personel devri, işe gitme, çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerini gösterebilmektedir. Performans ve verimlilik kaybına neden olan işe gitme, çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerinin riskli ve tehlikeli endüstri kollarında hangi sosyo-demografik unsurlara bağlı olarak ortaya çıktığı, üzerinde önemle durulması gereken bir konudur.

Örgütlerin en önemli rekabet gücü olan insan kaynağının kapasitesinin ne kadarını kullanacağını kendisinden başka hiçbir güç belirleyemeyecektir. Dolayısıyla günümüz örgütlerinde istenen performans ve verimlilik kriterlerinin yakalanabilmesi için çalışanın kendiliğinden en iyi performansı göstermesini sağlayacak bir çalışma ortamının ve kültürünün oluşturulması hayati önem taşımaktadır. Tehlikeli ve riskli endüstri kolu olarak maden ocaklarında çalışanların performanslarının ne kadarını kullanacaklarını belirleyen değişkenlerin çalışma şekli, gelir grubu ve sağlık durumundaki farklılıklar olduğu görülmüştür.

1. İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma

Çalışan verimliliği sadece işten uzak zamanı (absenteeism-işe gitmeme) değil aynı zamanda işyerine çalışıyormuş gibi yapma (presenteeism) olarak ifade edilen işbaşındaki verimlilik düşüşünü kapsamaktadır. İşverenler işe gitmeme davranışının izini kolay bir şekilde sürebilirken, çalışıyormuş gibi yapma eğiliminin boyutu birçok işveren için gizli maliyet olarak kalmaktadır (Schultz vd. 2009:366).

Çalışıyormuş gibi yapma eğilimini tam olarak ifade edebilecek Türkçe kavram arayışları sürse de Çiftçi bu sorun için işte var ol(ama)ma kavramını kullanmaktadır. Çalışma yaşamında son yıllarda, işe devamsızlık olarak adlandırılan “hastayım bugün işe gelemeyeceğim” durumunun yerini işte var ol(ama)ma olarak adlandırılan “hastayım ama ofisteyim” kalıbına bırakmaya başlaması tartışma konusu olmaktadır (2010:153-155). Günbeyi ve Gündoğdu ise işte varmış çalışıyormuş gibi yapma kavramını “işkoliklik” olarak çevirmiştir (2010:56).

İşe gitmeme ile çalışıyormuş gibi yapma davranışı verimliliğin önemli bileşenleri olduğundan, bu bileşenlerle ilgili maliyetler, kayıp verimlilikle ilgili toplam maliyetlerin bir kısmını teşkil etmektedir. İşte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışı, ciddi anlamda işe gitmeme davranışına yol açmayan fakat sağlık problemi olan çok daha geniş bir çalışan grubunun verimliliğindeki düşüşü ve ayrıca işe gitmeme öncesi ve sonrası etkin olamayan grubun verimliliğindeki düşüşü ifade etmektedir (Schultz vd. 2009; Zhang vd. 2011).

İşyerinde çalışıyormuş gibi yapan çalışanlar mevcudiyetleri ile diğer meslektaşlarının verimliliğini düşürmekle kalmayıp örgütün de zarar etmesine sebep olmaktadır. İşyerinde çalışıyormuş gibi yapan çalışanlar, fiziken görev yerinde olsalar bile zihnen ve ruhen orada olamamaktadır. Çalışıyormuş gibi yapan çalışanların kurumlarına verdiği zararın, işe gitmeyen personelin verdiği zarardan daha fazla olduğu görülmektedir. Göreve gitmeyen bir personelin organizasyona vereceği zararı önceden görüp telafi etmek daha kolay olmakta ve tedbir alınabilmektedir. Ancak, görevde olduğu halde çalış(a)mayan bir personelin neden olduğu verimsizliği hesap etmek oldukça sıkıntılı bir durumdur. Bunun yanında hasta olarak göreve gelen personel, hastalığını diğer çalışanlara da bulaştırarak kurumsal verimi düşürebilmektedir. Çalışıyormuş gibi yapan çalışanların bu davranışı hem kendileri gibi “hayalet personelin” (ghost workers - fiziken mevcut olan ama iş yapmayan) sayısını artırmakta hem de kurumun tedavi masraflarının birkaç kat artmasına sebep olmaktadır (Günbeyi ve Gündoğdu 2010:58). Çalışmada işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışlarını etkileyen değişkenler olarak çalışma süresi ve şeklinin, sağlık durumunun ve gelir düzeyinin etkili olduğu görülmüştür.

2. Çalışma Şekli

Sürekli tedarik zinciri olan üretim sistemlerinde ve hizmet sektöründe, esnek sistemlerin bireysel ihtiyaca daha çok hitap etmesi sebebiyle çalışma zamanı günümüzde “9-5 haftada 5 gün” geleneğinden farklılıklar göstermekte; ayrıca hizmet sektöründe çalışan insan sayısı artmakta ve birçok ülkedeki işyeri çalışma saatleri genişlemektedir (Sezgin 2013:139).

Madencilerde çalışma şekli daimi ve gruplu olarak ikiye ayrılmaktadır. Gruplu çalışma sistemine tabi olan madenciler 2 ay çalışıp 1 ay çalışmama benzeri durumlarını çok büyük sıkıntı olarak görmektedir (Yılmaz 2015). Bu durum gruplu çalışma sistemine tabi olan madencilerin motivasyonlarını, örgütsel bağlılıklarını, iş tatminlerini psikolojik ve sosyal durumlarını büyük oranda etkilemektedir. Sosyal ve psikolojik olarak huzursuz olan madencilerin performans ve verimlilikleri de farklılık göstermektedir. Önemli bir performans ve verimlilik göstergesi olarak kabul edilebilecek işe gitmeme ile işte varmış çalışıyormuş gibi yapma eğilimleri yöneticiler için oldukça önem taşımaktadır. Gruplu ve daimi olarak çalışan madencilerin işe gitmeme ile işte varmış çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerinde farklılıklar olduğu bu çalışmada istatistiksel olarak kabul edilmiştir. Psikolojik ve sosyal bir varlık olan çalışanların sosyo-demografik durumları performans ve verimliliklerini oldukça etkileyecektir. Yılmaz 2015 yılındaki yazısında bu durumu bir madencinin doğrudan kendi ifadeleri üzerinden aktarmaktadır.

Evliyim ve gruplu olduğum için boşa çıktığımda ek iş bulmam gerekiyor. Genellikle marketlerde çalıştım ve garsonluk yaptım. Çünkü bir ay maaş alıp diğer ay alamazsak, çok zor duruma düşüyorduk. Tüm arkadaşlarım kredi çekmeye dahi korkuyorlardı, çünkü ödeme güçleri yok. Artık derin bir nefes aldık. Bir madene girmeyi hak kazandığıma birde bugün daimiye geçtiğime çok seviniyorum. Aileme henüz haber vermedim. Çünkü onlarda en az benim kadar bu haberi bekliyorlardı ve gittiğimde kendim söylemek istiyorum. Bizde artık bu kurumun daimi işçisiyiz. İnaniyorum ki tüm maden işçisi arkadaşlarımın motivasyonu da artacaktır. Üretim de artacaktır. Çünkü artık moralimiz bozuk değil.

H1: Madencilerin çalışma şekline göre işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışları arasında anlamlı farklılık vardır.

H1a: Daimi çalışanlar gruplu çalışanlara göre daha az işe gitmeme davranışı göstermektedir.

H1b: Daimi çalışanlar gruplu çalışanlara göre daha az çalışıyormuş gibi yapma davranışı göstermektedir.

TTK maden ocaklarında gruplu çalışma şekline tabi olanlar iki ay çalışıp bir ay çalışmama ya da bir ay çalışıp bir ay çalışmama gibi kendilerini ve ailelerini sıkıntıya sokacak belirsiz şartlarla boğuşmaktadır. Gruplu çalışma şekline tabi olan madenciler daimi olarak TTK'nın personeli olmayı ipe çekmektedir.

3. Sağlık Durumu

İşin yürütümü sırasında, işyeri ortamından kaynaklı maruziyetler sonucunda ortaya çıkan hastalıklara meslek hastalıkları diyebiliriz. Çalışma Gücü ve Meslekte Kazanma Gücü Kaybı Oranı Tespit İşlemleri Yönetmeliği'nde 'Sigortalının, çalıştığı veya yaptığı işin niteliğinden dolayı tekrarlanan bir sebeple veya işin yürütüm şartları yüzünden uğradığı geçici veya sürekli hastalık, bedensel veya ruhsal özrürlük halleri' olarak tanımlanan meslek hastalıkları ciddi düzeyde çalışma gücü ve kazanma gücü kayıplarına yol açmaktadır (Ocaktan 2014:9).

Günümüzde işle ilgili hastalıkların ve meslek hastalıklarının bildirilenin çok üstünde olduğu söylenebilir. Ekonomik kriz bir yandan toplumun ve çalışanların ruh sağlığını tehdit ederken diğer yandan da bireysel ve toplumsal ölçekte ekonomik kayıplara yol açmaktadır. Gerçekten de AB ülkelerinde ruh sağlığı sorunlarının ulusal gelirin (GSYH) yüzde 3 ile 4'ü arasında ekonomik maliyet doğuran üretim kayıplarına neden olduğu söylenmektedir. Özellikle gençlik ve yetişkinliğin ilk dönemlerinde başlayan birçok ruh sağlığı sorununun etkileri uzun ömürlü olmakta ve çalışanların üretkenlik kayıpları yaşamın ileri dönemlerine kadar varlığını sürdürebilmektedir. Depresyon, kaygı ve stres dolayısıyla da işgücü piyasasından ayrılma ve işe devamsızlık gibi sorunlarda artış görülmektedir (Kapar 2012:80-81).

H2: Madencilerin sağlık durumuna göre göre işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışları arasında anlamlı farklılık vardır.

H2a: Sağlık durumu iyi olan çalışanların işe gitmeme ortalamaları sağlık durumu kötü olanlara göre daha azdır.

H2b: Sağlık durumu iyi olan çalışanların çalışıyormuş gibi yapma ortalamaları sağlık durumu kötü olanlara göre daha azdır.

İş sağlığı ve güvenliği, çalışanların sağlığının korunmasını ve güvenliğinin sağlanmasını hedeflemektedir. İş sağlığı ve güvenliğini sağlamak, işverenlerin en önemli görevlerinden biridir. Çünkü çalışanın işini yaptığı sırada beden ve ruh sağlığına yönelik tehlikelerin kaynağı, işverenin iş organizasyonu kapsamında yürüttüğü faaliyetlerin sonucu olarak ortaya çıkmaktadır (Akpınar ve Çakmakaya 2014:274).

Turizm sektöründe antraklı, madencilik ve sağlık sektöründe vardiyalı, tekstilde ev-eksenli çalışma ile metal ve inşaat sektöründe alt-işverenlik uygulamaları gibi hizmet sektörü başta olmak üzere pek çok sektör kendisine has bir esnek çalışma modeli oluşturmuş durumdadır. Yeni oluşan çalışma modellerinin insan sağlığına ve iş güvenliğine etkisinin tam olarak araştırılmadan kullanılmasına ilaveten değişen teknolojiyle birlikte yeni üretim yöntemlerinin kullanılması çalışanların işe yabancılaşmasına, uyum sorunlarına ve mücadele yöntemlerinde tecrübeli olunmayan risklere yol açmaktadır (Sezgin 2013:141).

Esnek çalışmanın işçi sağlığını en olumsuz şekilde etkileyen modellerinden biri çalışma süresinin esnekleşmeden kaynaklanmaktadır. Bu değişim ve etkiler özellikle Avrupa Birliği kuruluşlarının çok sayıda işçinin katılımıyla gerçekleştirdiği araştırmalarında açıkça görülmektedir. Avrupa Birliği üye ve aday ülkelerde haftalık ortalama çalışma süresi kısaldıkça, önemli bir miktarının iş güvencesizliği yaşadığı kısmi süreli çalışan sayısının artması, günlük toplam çalışma süresinin uzamasıyla birlikte değerlendirildiğinde çalışanların birden fazla işyerinde kısmi süreli çalışmalar yaparak uzun süreli çalışma yapabilecekleri ihtimalini akla getirmektedir. Şayet böyle bir çalışma vuku bulursa iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinin ve denetimlerinin yerine getirilmesi zorlaşabilmekte, çalışma saatlerinin fazla olması sebebiyle iş kazalarında artış gözlenebilmektedir (Sezgin 2013:142).

4. Gelir Düzeyi

Çalışanların motivasyonunu sağlayan ekonomik faktörler; ücret artışı, primli ücret, ekonomik ödül ve kara katılım olarak sıralanmaktadır (Onay ve Ergüden 2011:222). Motivasyon ve performans üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde çalışanların yaptıkları işlere karşı motivasyonlarını arttıracak birincil kriterin ücret artışı olduğunu belirttikleri görülmektedir. Karabulut ve arkadaşları (2006) bireysel performans ile ücret arasındaki ilişkiyi gösterebilmek için bankacılık sektöründen seçilmiş bir örnek olay ele almışlardır. Çalışmada, öncelikle bireysel performansa dayalı ücret ve bireysel performansa dayalı ücret açısından performans değerlemenin önemi incelenmekte ve bireysel performansa dayalı ücretle verimlilik ilişkisi üzerinde durulmaktadır. Öztürk (2010) yılında yaptığı çalışmada çalışanların ve iş süreçlerinin verimliliğini arttırmada önemli bir enstrüman olan performansa dayalı ücretin "bir faktör fiyatı olarak, ücretten" daha fazla şey ifade ettiği, iyi yönetildiği takdirde, işletmenin bütünü için kaldıraç etkisi yarattığı hususunu incelemiştir.

H3: Madencilerin gelir düzeyine göre işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışları arasında anlamlı farklılık vardır.

H3a: Gelir düzeyi düşük olan çalışanların işe gitmeme ortalamaları gelir düzeyi yüksek olan çalışanlara göre daha yüksektir.

H3b: Gelir düzeyi düşük olan çalışanların çalışıyormuş gibi yapma ortalamaları gelir düzeyi yüksek olan çalışanlara göre daha yüksektir.

Verimlilik kavramı, girdilerde her hangi bir artış olmaksızın çıktı miktarında bir artış sağlayacak şekilde sistemin etkin işleyişini ifade eden bir ölçüt olmaktadır. Böylece verimlilik, ilave gelir yaratarak bir işletmenin refah düzeyini artıran bir fonksiyona sahiptir denilebilir. Bununla birlikte verimliliğin hesaplanmasında; girdi, çıktı, katma değer, çalışan sayısı, çalışılan saatler, ücret ödemeleri ve stok değişimleri gibi kriterler göz önünde bulundurulmaktadır (Onay ve Ergüden 2011:222). Ücret düzeyleri ve çalışanların gösterdikleri performans ve verimlilik arasında çok yakın ilişki bulunmaktadır.

5. Araştırma Modelinin Oluşturulması

Örgütlerin katlandığı maliyetlerin en görülebilir şekli işten uzak geçirilen zamandır. Çalışıyormuş gibi yapma eğiliminin, işe gitmeme eğilimi ile benzer etkileşimler gösterdiği görülmektedir. Çalışanların tam etkinlikte çalışmadığı durumlarda verimli zaman kaybolmaktadır. Kötü çalışma koşulları, çalışanların işten kaçınmasına sebep olmakta ve personel devrini arttırmaktadır. Oxenburgh ve Marlow 2005 yılında yaptıkları çalışmada Verimlilik Değerlendirme Aracı'nı (Productivity Assessment Tool) kullanmışlardır. Bu aracın en basit ve sık kullanımı, değerlendirmeden sonra çalışanların maliyet etkinliğindeki artışları ölçmektir. Daha açık bir ifade ile bu araç zaman tabanlıdır ve "öncesi" - "sonrası" durumlarını karşılaştırmaktadır. Modelin amacı, yaralanmanın etkilerinden çok maliyet etkinliğini incelemektir. Modelin ilginç özelliği, duyarlılık analizlerini kullanmasıdır. İşyeri verilerinin girilerek, bu verilerin modifiye edilmesi, her bir maliyet parametresinin (fazla mesai, aksama/çalışmama süresi, kaza ve yaralanma sonucu işe gitmeme, personel devri vb.) göreceli önemini göstermektedir. Bir örgütte işverenler tarafından ödenen verimsiz saat ücretlerinin, kaza ve yaralanma sonucu işe gitmeme, hastalık sonucu işe gitmeme, eğitim, izinler ve resmi tatiller, diğer işe gitmeme (doğum izni, askerlik hizmetleri vb.) davranışlarını kapsadığı görülmüştür.

Huang (2008) farenjit hastalığının (sağlık durumu) etkisini dikkate alarak verimlilik ölçümü üzerine bir çalışma yapmıştır. Çalışma, işe gitmeme eğilimi ile birlikte veya haricinde, ölçülmesi zor gizli bir miktarı ifade eden çalışıyormuş gibi yapma eğilimini içermesi yönünden oldukça önemlidir. Çünkü bu eğilimin tahmini maliyetlerinin, sadece işe gitmeme maliyetlerini değil aynı zamanda işverenlere malolan tıbbi maliyetleri de aştığı görülmüştür. Georgia Teknoloji Enstitüsü akademik ve idari personeline, tanımlayıcı, kesitsel ve grup karşılaştırması çalışmaları, on-line anket yoluyla uygulanmıştır. Farenjit kaynaklı işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma davranışlarının boyutu, birer verimlilik değişkeni olarak çalışılmıştır. Sağlığa bağlı yaşam kalitesi ile verimlilik arasındaki ilişkileri inceleyen Huang, bu iki değişken arasındaki ilişkiyi, işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerinde olduğu gibi negatif bulmuştur. Yine, işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma eğilimi arasında, istatistiksel olarak düşük ilişki bulunmuştur. Çalışmada, ruhsal sağlığın, verimlilik üzerinde fizyolojik sağlıktan daha etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

MacGregor vd.'nin 2008 yılında yaptıkları çalışmada, stresli olaylar ve sağlık durumunun, işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerine olan etkileri incelenmiştir. Çalışmada, çalışıyormuş gibi yapma eğilimi ile ilgili olan hastalık ve yaralanma türlerinin, işe gitmeme eğilimi ile de ilgili olduğu görülmüştür. Ayrıca, genel olarak işe gitmeme eğilimi ile ilişkili faktörlerin çalışıyormuş gibi yapma eğilimi ile de ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Değişkenler arası ilişkiler, ikişerli korelasyonlar şeklinde incelenmiştir. Çalışanların, işe gitmeme yerine çalışıyormuş gibi yapma eğilimi gösterdikleri görülmüştür. Farklı sağlık risklerinin, çalışıyormuş gibi yapma eğiliminden çok, işe gitmeme eğilimini etkilediği ve her iki eğilimin, çalışan sağlığı ve örgütsel verimliliğin önemli bileşenleri olduğu anlaşılmıştır.

Smallman ve John (2001) uluslararası rekabette, örgütsel sağlık ve güvenliğin önemli bir faktör olduğunu ve bu unsurun yöneticiler tarafından nasıl değerlendirildiğini ortaya koymayı amaçlayan bir çalışma yapmışlardır. 1999'un sonlarında, İngiliz Güvenlik Konseyi'nin amacı, örgütsel sağlık ve güvenlik algısının, 'düzenleyici ihtiyaçlar'dan, 'stratejik konular' kapsamına dönüştürülmesi olmuştur. İngiltere'deki 102 kıdemli yöneticiye örgütsel sağlık ve güvenlik konusundaki tavır ve tutumları sorulmuş ve katılımcıların %68'i düşük örgütsel sağlık ve güvenliğin etkinlik ve verimliliği etkilediğini, %58'i ürün ve hizmet kalitesini etkilediğini, %64'ü ise satışlar ve karın belirleyici unsuru olduğunu savunmuştur. Konsey, örgütsel sağlık ve güvenliğin önemli performans tanımlayıcıları olduğu kanısına ulaşmıştır.

Parthan, 2005 yılında yaptığı çalışmada bir örgütteki verimlilik kaybının öncelikle işte bulunmama davranışına bağlı olduğunu savunmuştur. Çalışanlar, fizyolojik ya da psikolojik sağlık problemleri yaşadıklarında, işten uzak durmakta ya da düşük performans göstermektedir. Güvenliğin kritik unsur olduğu örgütlerde, yaralanma ve hastalıklara bağlı olarak yaşanan işgünü kayıpları, milyon günlerle ifade edilmektedir. Çalışmada yürütülen regresyon modelinde sonuç değişken, hastalık veya kazaya bağlı olarak işe gidilemeyen işgünleridir. İşe gidilemeyen günler, çalışanların günlük ücretlerinden yola çıkılarak hesaplanmıştır. Çalışmada baş ağrısının, işe gitmeme eğilimi ve verimlilik kaybı üzerindeki etkisi

incelenmiştir. Baş ağrısının ortaya çıkardığı direk sağlık maliyetleri, Tıbbi Gider Panel Anketi (Medical Expenditure Panel Survey - MEPS) ve regresyon analizi ile ortaya konulmuştur. Zencilerin, daha az baş ağrısı yaşadığı ancak, baş ağrısı çeken zencilerin, baş ağrısı çeken beyazlardan daha fazla işe gitmeme davranışı gösterdiği görülmüştür.

Çalışanların kişilik yapılarını inceleyen Darviri ve Woods 2006 yılında işe gitmeme eğilimi üzerine yaptıkları çalışmada dışa dönük, kaygılı, saldırgan ve yüksek duygusal dengesizlik taşıyan çalışanların daha sık işe gitmeme eğilimi gösterdiğini belirlemişlerdir. Güçlü öz-disiplini olan ve başarı için kendini raporlama ihtiyacı duyan çalışanların, işe gitmeme davranışına daha az eğilim gösterdiği görülmüştür. Çalışan katılımının sağlanmasının işe gitmeme sıklığını, iş tatmininden daha iyi önlediği ve işe gitmeme davranışının, iş stresi ile ilişkili olduğu anlaşılmıştır. Kişilik yapısının, bireyin işe gitmeme eğilimi ile oldukça ilişkili olduğunun belirlendiği çalışmada, işe gitmeme eğilimi için sağlık sebepleri dışında potansiyel olarak yedi sebep tanımlanmaktadır. Bunlar; çocuk bakımı, çocuk bakımı dışındaki aile sorumlulukları, örgüt dışında çalışma, boş vakit değerlendirme etkinlikleri, sadece işe gidebilecek gibi hissetmeme (Yunanca olarak hiç çalışma modunun olmaması), kısa bir seyahat, gece geç saatlere kadar sosyalizasyon'dur.

Boden'e göre (2006) kötü sağlık hali, çalışanların tam-zamanlı çalışma yeteneklerinin sınırlanmasına, etkin performans gösterememelerine sebep olmaktadır. Bunun yanında kötü sağlık hali, çalışanı açık ve net düşünme yeteneğinden, işin taleplerine odaklanmaktan ve diğerleri ile iletişim kurmaktan uzaklaştırmaktadır. Kötü sağlık durumu, yeteneği geliştirme ve sürdürmeyi daha zor ve maliyetli hale getirmekte, erişilebilir işlerin sayısını azaltmaktadır. Boden'e göre, son yıllarda yapılmış çalışmalarda yaralanmış ve yaralanmamış çalışanlar karşılaştırılmakta, bu karşılaştırma yapılırken de eşleme ve regresyon olmak üzere iki yöntem kullanılmaktadır. Eşleme yaklaşımında yaralanmayan çalışanlardan bir karşılaştırma grubu kullanılmaktadır. Yaralanmış her çalışan, yaralanmanın hemen öncesi periyotta, benzer nitelikteki bir veya daha fazla yaralanmamış çalışanla eşleştirilmektedir. Yaralanmış ve yaralanmamış çalışanların ortalama kazançları arasındaki fark, kayıp kazançları ifade etmektedir. Benzer şekilde regresyon yaklaşımı da, kayıp kazançların kapsamını tanımlamak için yaralanmış ve yaralanmamış çalışanların ortalama kazançlarının düzeltilmiş-regresyon sonuçlarını karşılaştırmaktadır.

Çalışan girdisi kaybı, ücretsiz çalışma kaybı kadar çalışıyormuş gibi yapma, işe gitmeme ve istihdam durumundaki değişiklikleri kapsamaktadır. Zhang vd., (2011) kayıp verimliliğin değerlendirilmesi amacıyla kullanılan (Valuation of Lost Productivity - VOLP) anketin, test-tekrar-test güvenilirliğini incelemek için, eklem iltihabı olan hastalar üzerinde bir çalışma yapmıştır. Sağlığa bağlı işe gitmeme, çalışıyormuş gibi yapma ve ücretsiz iş kaybı değişkenleri ölçülmüştür. 152 hasta üzerinde yapılan araştırmada, VOLP ile "İş Verimliliği ve Faaliyet Azalması" anketi arasındaki korelasyonlarda işe gitmeme davranışı 0.57, çalışıyormuş gibi yapma davranışı 0.42, ücretsiz iş kaybı 0.39 olarak bulunmuştur. Kappa istatistikleri, ücretsiz iş kaybı dışında 0.6'dan büyük çıkmıştır. Çalışma, eklem iltihabı olan bireylerde, zaman-girdi kaybını ölçmek için VOLP anketinin geçerliliğini kanıtlamaktadır.

Johns (2011) çalışmasında, işlevsiz işyerinde bulunma davranışı kapsamında, çalışıyormuş gibi yapma, işe gitmeme ve verimlilik kaybı unsurlarının öncülleri ve etkileşimlerini analiz etmiştir. Öncüller işin içeriği, kişisel özellikler ve iş tecrübesini kapsamaktadır. Kanada Üniversitesi İşletme Fakültesi mezunlarının (meslek sahibi olmuş 444 çalışan), oluşturduğu örneklem kütleden elde edilen çalışmada, tanımlayıcı istatistikler ve regresyon modeli kullanılmıştır. Çalışıyormuş gibi yapma eğilimi görevin önemi, göreve bağlılık, ikame edilebilirliğin kolaylığı, iş-aile çatışması ile pozitif; nevroitiklik, eşitlik, iş güvencesi, içsel sağlık kontrol odağı, hissedilen adalet ve işe gitmeme durumları ile negatif ilişki göstermiştir. İşe gitmeme eğilimi görevin önemi, hissedilen işe gitmeme yasalılığı ve aile-iş çatışması ile pozitif, göreve bağlılık ve iş-aile çatışması ile negatif ilişki göstermiştir. Nevrotik ve vicdansız olma düzeyi yüksek, iş güvencesi düşük olan çalışanlar, işe gitmemeyi daha yasal bulmuştur. İş-aile çatışması yaşayan çalışanların, daha fazla verimlilik kaybı hissettikleri görülmüştür. Örgüt içinde dayanışmanın, işe gitmeme eğilimi ile negatif, işlevsiz işyerinde bulunma eğilimi ile pozitif ilişki gösterdiği görülmüştür.

Çiftçi tarafından 2010 yılında, çalışıyormuş gibi yapma eğilimi olarak çalışılmış alan yazın çalışması bulunmaktadır. Çiftçi, çalışıyormuş gibi yapma eğilimini, işte var ol(ama)ma şeklinde ifade etmiştir. Çiftçi bu eğilimi, çalışanların fizyolojik ve psikolojik sağlıklarının iyi olmaması nedeniyle yaşanan verimlilik düşüklüğü olarak tanımlamıştır. Çalışmada işte var ol(ama)manın örgütlere maliyetinin, işe devamsızlık (işe gitmeme) nedeniyle oluşan maliyetlerden daha yüksek olduğu belirtilmiştir. Ayrıca çalışanların fizyolojik ve psikolojik açıdan çalışmaya uygun olmadığı zamanlarda iş başında olmaları durumunun, yeni sağlık sorunlarının ortaya çıkmasına neden olduğu iddia edilmiştir. Örgütler için, örgüt kültürünü yeniden şekillendirmek, işleri yeniden düzenlemek, yeni çalışma şekillerini uygulamak, örgütsel sağlık üzerinde yoğunlaşmak, bireysel ve kurumsal stresle başa çıkma yöntemlerini uygulamaya koymak, iş-yaşam dengesini kurmaları için çalışan destek programlarından destek almak olarak özetlenebilecek çözüm yolları önerilmiştir.

Düşük stres düzeyinin, düşük işe gitmeme eğilimi yarattığı kabul edilmektedir. Ramanathan (1988), çalışan yardım programlarının, stres düzeyi ve davranışlar üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışma, kontrol grubu kullanılmaksızın, "öncesi" ve "sonrası" şeklinde tekrarlanan ölçümlere dayanmaktadır. İlk görüşmeden iki ay ve dört ay sonra, tekrarlanan

görüşmeler yapılmıştır. Çalışan yardım programlarının, çalışanların stres düzeyi ve davranışları üzerinde doğrudan etkili olduğu bulunmuştur.

6. Çalışmanın Yöntemi

Çalışmanın amacı, TTK'nın verimliliği üzerinde önemli etkiler taşıdığı düşünülen işe gitmeme ve işte varmış çalışmış gibi yapma davranışlarının gösterilmesinde belirleyici olan sosyo-demografik faktörleri ortaya koymaktır. Örneklem yöntemi için her müesseseden periyodik olarak işgüvenliği eğitimine alınan çalışanlar tabakalı örneklem yoluyla çalışan sayılarına oranlanarak seçilmiştir.

Çalışmada kullanılacak veriler TTK'na bağlı 5 müessese olan Kozlu, Karadon, Üzülmaz, Amasra ve Armutçuk Müesseselerinden elde edilmiştir. TTK'na bağlı bu müesseselerde yeraltında çalışan madenci sayısı 6.323, buna dayanarak anket uygulaması yapılacak minimum örneklem sayısı 364 olarak belirlenmiş, 606 adet yeraltı çalışanına ulaşılmıştır. Örneklem türü; TTK'na bağlı her bir müesseseden çalışan sayısına oranlanarak tabakalı örneklem yoluyla iş güvenliği eğitimine alınan yeraltı madencilerinden oluşmaktadır.

7. Veri Analizi ve Bulgular

Çalışmanın örneklemini oluşturan TTK madencilerinin yaş aralığı ağırlıklı olarak 36-45 yaş grubundan oluşmaktadır. %92,9'u evli, %7,1'i bekâr olan madencilerin ağırlıklı olarak (%60,2) ilköğretim mezunu oldukları, çok az bir kesiminin (%3,3) üniversite mezunu olduğu görülmektedir. Örneklem kütle, daha çok daimi olarak (%73,8) işyerinde bulunan üretim işçilerinden (%38,6) oluşmaktadır. Örneklem kütleinin yarısından çoğunun (%54,4) aylık geliri 2001 TL'den fazladır. Boy uzunluğunun dezavantaj olduğu yeraltı madencilğinde 1.70 cm'nin altında çalışan bireyler %31,1; 1.81cm'nin üstü %13.6; çoğunluğun (%55,4) 1.71cm-1.80cm arası bireylerden oluştuğu görülmektedir. Boy ortalamasının iş çevresi gereklerine uygun olduğu söylenebilir. Örneklem kütleinin kilo ortalaması 71kg.-80kg. arası çalışanlardan (%38,2) oluşmaktadır.

Camkurt 2013 yılında yaptığı çalışmasında tecrübesiz işçiler arasında iş kazası sıklığının deneyimlilere göre daha yüksek olduğunu, iş deneyimi arttıkça iş kazasına maruz kalma sıklığının azaldığını desteklemiş ve 1998 -2012 SSK-SGK istatistik yıllıklarına dayanarak iş kazalarının kazaya uğrayanların hizmet sürelerine (kıdemlerine) göre dağılımını göstermiştir. Tecrübenin, gerçekleşen kaza sayısı üzerinde etkisinin olduğu madencilik sektöründe, TTK çalışanlarının işbaşı ve tecrübe süresinin 11-14 yıl arası tecrübeli çalışanlardan oluştuğu (%49,2) görülmektedir. Kaza oranının en yüksek olduğu sektör olan yeraltı madencilğinde baba mesleğini yürüten madenci sayısı, yurtdışında olduğu gibi ülkemizde de örnek kütleinin yarısından fazlasını (%55,1) oluşturmaktadır. Çalışanların %93,7'sinde meslek hastalığının bulunmadığı; %71,5'inin son bir sene içinde kaza yaşamadığı ancak %63,9'unun bir kazaya tanıklık ettiği görülmektedir. Son olarak, literatürü de destekler nitelikte, örnek kütleinin kişisel özelliği, yeraltındaki ağır çalışma koşulları nedeni ile %42,4 oranıyla stresli çalışanlardan oluşmaktadır.

Madencilerin çalışma şeklinin, sağlık durumlarının ve gelir gruplarının işe gitmeme ve çalışmış gibi yapma davranışı göstermelerinde etkili olduğu buna karşılık yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, görev türü, boy, kilo, kurumda çalışılan süre, kaza geçirme ihtimali konusunda düşünce ve endişe, yapısal özellik ve babalarının madenci olup olmamaları gibi diğer unsurların ise herhangi bir etkisinin olmadığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu üç değişkene ait gruplandırılara göre madencilerin işe gitmeme ve çalışmış gibi yapma davranışlarının ortalamaları, standart sapmaları aşağıdaki tabloda görülmektedir.

Tablo 1. Değişkenlerin Alt Gruplar İtibariyle Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Değişkenler			İşe Gitmeme (Absenteeism)		Çalışıyor Gibi Yapma (Presenteeism)	
	Alt Gruplar	Sayı	Ort.	Standart Sapma	Ort.	Standart Sapma
Çalışma Şekli	Daimi	449	17,851	54,475	72,27	33,263
	Gruplu	158	18,770	55,110	72,72	33,303
Gelir Durumu	< 1000	19	-14,053	76,646	66,84	42,564
	1001-2000	256	23,123	53,708	73,40	32,270

	>2001	332	16,048	53,222	71,93	33,468
Sağlık Durumu	Çok Kötü	3	-55,333	101,080	56,67	49,329
	Kötü	8	74,500	70,734	50	43,753
	Orta	164	24,476	53,151	67,38	34,921
	İyi	363	15,507	51,832	75,98	30,024
	Çok İyi	69	13,152	62,486	68,70	40,581

Ölçüm aracının değerlendirilmesinde, madencilerin işe gitmeme eğilimi ölçümünde ortalamalar ne kadar az ise o kadar düşük işe gitmeme eğilimi olduğu, varmış ve çalışıyormuş gibi yapma eğilimi ölçümünde ise 100'e ne kadar yakın çıkarsa o kadar düşük varmış ve çalışıyormuş gibi yapma eğiliminde oldukları sonucuna götürmektedir.

Çalışmada ele alınan sosyo-demografik unsurların alt grupları itibariyle işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışları arasındaki farklılıklar incelendiğinde daimi ve gruplu çalışanların 17-18 civarı ortalama değer ile düşük bir işe gitmeme olduğu, 100 üzerinden 72 ortalama ile ortalamadan biraz daha az çalışıyor gibi yapma davranışı gösterdikleri söylenebilir.

Gelir durumu 1001-2000 arası olan çalışanların 23 ortalama değeri ile en fazla işe gitmeme davranışı gösteren grup olduğu görülmektedir. Bu grubun yine 73,40 ortalama ile en az çalışıyor gibi yapma eğiliminde olan grup olduğu söylenebilir.

Sağlık durumunu "kötü" olarak ifade eden madencilerin 74,500 ortalama değer ile en fazla işe gitmeme yapan grup olduğu görülmektedir. Bu grup 50 ortalama değer ile yine en fazla çalışıyor gibi yapan grup olarak belirlenmiştir.

Çalışmada kullanılan değişkenler arası ilişkileri neden-sonuç ilişkisi olmaksızın ortaya koyabilmek için korelasyon analizi yapılmaktadır. Korelasyon analizi yapabilmek için ilişkisine bakılacak değişkenlerin sürekli olmaları gerekmektedir. Çalışma şekli dışında kullanılan diğer değişkenler sürekli değişkenlerdir. Korelasyon tablosu aşağıdaki gibidir.

Tablo 2. Değişkenler Arası Korelasyon Analizi Tablosu

Değişkenler		Gelir	Sağlık	Absenteeism	Presenteeism
Gelir	Pearson Correlation	1			
	Sig. (2-tailed)				
Sağlık	Pearson Correlation	-,009	1		
	Sig. (2-tailed)	,825			
Absenteeism	Pearson Correlation	-,004	-,074	1	
	Sig. (2-tailed)	,925	,069		
Presenteeism	Pearson Correlation	,004	,081*	-,141**	1
	Sig. (2-tailed)	,931	,047	,000	

*p=0,05 **p=0,01

Korelasyon tablosu incelendiğinde analizler neticesinde sağlık ile çalışıyor gibi yapma davranışı arasında ve işe gitmeme ile çalışıyor gibi yapma davranışları arasında düşük düzeyde istatistiksel olarak anlamlı ilişkiler bulunmuştur. Sağlık durumu ile çalışıyor gibi yapma davranışı arasında istatistiksel olarak anlamlı pozitif ve düşük düzeyli ilişki (Sig.p.< 0,05; Pea.Cor: 0,081) saptanmıştır. Değişkenler arasındaki ilişkinin pozitif olması iki değişkenin birlikte artıp azaldığını göstermektedir. İşe gitmeme ile çalışıyor gibi yapma davranışı arasında ise negatif ve düşük düzeyli (Sig.p.< 0,01; Pea.Cor: -0,141) bir ilişki bulunmuştur. Yani işe gitmeme ve çalışıyor gibi yapma davranışlarından biri artarken diğeri azalmaktadır. İşe gitmeme azaldıkça çalışıyor gibi yapma davranışı artmaktadır. Çalışmayacak kadar hasta olan çalışanların işe gitmeleri aslında farkedilemeyen maliyetleri ortaya çıkarmakta ve sağlıklı çalışanların da hastalığa yakalanarak çok daha fazla performans düşüşlerine sebep olmaktadır.

Değişkenlere dair gerçekleştirilen anova testi sonuçları aşağıdaki gibidir. Madencilerin **çalışma şekline göre** işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında anlamlı bir farklılık olup olmadığına yönelik yapılan varyansların homojenliği testinde p değeri (Sig.) 0.05'ten büyük olduğu için (abs: 0.225 ve prs: 0.511) varyansların homojen olduğunu, böylece temel varsayım sağlandığından işe gitmeme ve işte çalışıyormuş gibi yapma davranışları için elde edeceğimiz sonuçların sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 3. Çalışma Şekline Göre İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş gibi Yapma Davranışlarının Anova Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı (KT)	Serbestlik Derecesi (sd)	Kareler Ortalaması (KO)	F Testi İstatistiği (F)	P
Devamsızlık	Gruplar Arası	3767,243	2	1883,621	,631	,532
	Gruplar İçi	1802636,606	604	2984,498		
	Toplam	1806403,849	606			
Çalışıyormuş gibi Yapma	Gruplar Arası	9042,452	2	4521,226	4,133	,016
	Gruplar İçi	660793,792	604	1094,029		
	Toplam	669836,244	606			

Anova testi sonuçlarına bakıldığında işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı için p değeri 0.05'ten küçük olduğu için daimi ve gruplu çalışanlar arasında işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında farklılık olduğu, ancak işe gitmeme davranışı için böyle bir farklılığın olmadığı söylenebilir. Varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunan faktörlere ilişkin ikili karşılaştırmalar yapılmıştır. Daimi ve gruplu çalışanlar arasında işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında görülen anlamlı fark; gruplu sistemdeki çalışanların daimi sistemde çalışanlara göre daha fazla işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışı göstermelerinden (47,722) kaynaklanmaktadır. Bu durumda H_{1a} hipotezinin red edildiği görülmektedir. Daimi ve gruplu çalışanlar arasında işe gitmeme yönünden anlamlı bir farklılık görülmemektedir. Ancak H_{1b} hipotezi kabul edilmiştir.

Gelir gruplarına göre varyansların homojenliği testinde p değeri (Sig.) 0.05'ten büyük olduğu için (abs: 0.128 ve prs: 0.128) varyansların homojen olduğunu, böylece temel varsayım sağlandığından işe gitmeme ve işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışları için elde edeceğimiz sonuçların sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 4. Gelir Gruplarına Göre İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma Davranışlarının Anova Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı (KT)	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması (KO)	F	P
İşe Gitmeme	Gruplar Arası	27562,941	3	9187,647	3,114	,026
	Gruplar İçi	1778840,908	603	2949,985		
	Toplam	1806403,849	606			
İşte Varmış/ Çalışıyormuş Gibi Yapma	Gruplar Arası	8907,663	3	2969,221	2,709	,044
	Gruplar İçi	660928,581	603	1096,067		
	Toplam	669836,244	606			

Anova testi sonuçlarına bakıldığında işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışları için p değeri 0.05'ten küçük olduğundan farklı gelir düzeyinde bulunan çalışanlar arasında işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında anlamlı farklılık olduğunu söyleyebiliriz. Varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunan faktörlere ilişkin ikili karşılaştırmalar (TUKEY testi) yapılmıştır. Farklılıkların nerden kaynaklandığını gösteren sonuçlar Tablo 5'te görülmektedir.

Tablo 5. Aylık Gelirin İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma Davranışları Üzerindeki Etkisi İçin İkili Karşılaştırma (Post Hoc Tests Tukey) Testi Sonuçları

Bağımsız değişken – Gelir

Bağımlı değişken		(I) SMEAN(Gelir)	(J) SMEAN(Gelir)	Ort. Fark (I-J)	Sig.
İşe Gitmeme	Tukey HSD	1000 tl.'den az	1001-2000 tl.	-37,1760*	,021
			2001 tl.'den fazla	-34,0526	,665
			2001 tl.'den fazla	-30,0526	,089
			1000 tl.'den az	37,1760*	,021

		1001-2000 tl.	2001 tl.'den fazla	3,1234	,999		
			2001 tl.'den fazla	7,1234	,395		
		2001 tl.'den fazla	1000 tl.'den az	34,0526	,665		
			1001-2000 tl.	-3,1234	,999		
			2001 tl.'den fazla	4,0000	,999		
		2001 tl.'den fazla	1000 tl.'den az	30,0526	,089		
			1001-2000 tl.	-7,1234	,395		
			2001 tl.'den fazla	-4,0000	,999		
		Varmış çalışıyormuş gibi Yapma	Tuke y HSD	1000 tl.'den az	1001-2000 tl.	-6,556	,839
					2001 tl.'den fazla	39,342	,136
					2001 tl.'den fazla	-5,627	,889
				1001-2000 tl.	1000 tl.'den az	6,556	,839
2001 tl.'den fazla	45,898*				,031		
2001 tl.'den fazla	,929				,987		
2001 tl.'den fazla	1000 tl.'den az			-39,342	,136		
	1001-2000 tl.			-45,898*	,031		
	2001 tl.'den fazla			-44,970*	,036		
2001 tl.'den fazla	1000 tl.'den az			5,627	,889		
	1001-2000 tl.			-,929	,987		
	2001 tl.'den fazla			44,970*	,036		

Gelir düzeyinin, çalışanların işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışları üzerindeki yarattığı anlamlı fark; geliri 1001-2000 tl. arasında olan madencilerin geliri 1000 tl.'den az olan madencilere göre daha fazla (37,1760) işe gitmeme davranışı göstermelerinden kaynaklanmaktadır. İşte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı gösteren çalışanlar arasındaki fark ise geliri 1001-2000 tl. olan madencilerin geliri 2001 tl.'den fazla olan madencilere göre daha fazla (45,898) işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Anlamlılık düzeyi 0.05'in altındadır. Bu durumda H_{3a} hipotezi gelir düzeyi fazla olan madencilerin daha fazla işe gitmeme davranışı göstermelerinden ötürü red edilmiştir. Fakat çalışıyormuş gibi yapma davranışı, geliri az olan madencilerin daha fazla gösterdikleri bir davranış olarak ortaya çıkmış ve H_{3b} hipotezi kabul edilmiştir.

Sağlık durumunun işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında anlamlı bir farklılık yarattığı görülmektedir. İşte varmış çalışıyormuş gibi yapamayacak kadar sağlık durumu kötü olan çalışanların işe gitmeme davranışını daha fazla gösterdikleri düşünülmektedir. Sağlık durumuna göre varyansların homojenliği testinde p değeri işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışları için 0.05'ten büyük olduğundan (abs: 0.001; prs: 0.01) varyansların homojen olduğunu, böylece temel varsayım sağlandığından işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışları için elde edeceğimiz sonuçların sağlıklı olduğunu söyleyebiliriz.

Tablo 6. Sağlık Durumuna Göre İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş gibi Yapma Davranışlarının Anova Testi Sonuçları

Varyansın Kaynağı		Kareler Toplamı (KT)	Serbestlik Derecesi (sd)	Kareler Ortalaması (KO)	F Testi İstatistiği (F)	P
İşe Gitmeme	Gruplar Arası	52422,551	4	13105,638	4,498	,001
	Gruplar İçi	1753981,297	602	2913,590		
	Toplam	1806403,849	606			
İşte Varmış/Çalışıyormuş Gibi Yapma	Gruplar Arası	14486,584	4	3621,646	3,327	,010
	Gruplar İçi	655349,660	602	1088,621		
	Toplam	669836,244	606			

Sağlık durumuna göre anova testi sonuçlarına bakıldığında işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı için p değeri 0.05'ten küçük olduğu için çalışanların sağlık durumlarına göre işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında anlamlı bir farklılık olduğunu ve sağlık durumunun işe gitmeme ve işte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı için belirleyici bir sosyo-demografik faktör olduğunu söyleyebiliriz. Varyans analizi sonuçlarına göre anlamlı bulunan faktörlere ilişkin ikili karşılaştırmalar (TUKEY testi) yapılmıştır. Farklılıkların nerden kaynaklandığını gösteren sonuçlar Tablo 7'da görülmektedir.

Tablo 7. Sağlık Durumunun İşe Gitmeme ve Çalışıyormuş Gibi Yapma Davranışları Üzerindeki Etkisi İçin İkili Karşılaştırma (Post Hoc Tests Tukey) Testi Sonuçları

Bağımsız Değişken – Sağlık durumu

Bağımlı Değişken	(I) VAR00003	(J) VAR00003	Ort. Fark (I-J)	Sig.
İşe Gitmeme Tukey HSD	Çok Kötü	Kötü	-129,8333*	,004
		Orta	-79,8095	,084
		İyi	-70,8402	,158
		Çok İyi	-68,4855	,200
	Kötü	Çok Kötü	129,8333*	,004
		Orta	50,0238	,079
		İyi	58,9931*	,020
		Çok İyi	61,3478*	,021
	Orta	Çok Kötü	79,8095	,084
		Kötü	-50,0238	,079
		İyi	8,9693	,394
		Çok İyi	11,3240	,588
	İyi	Çok Kötü	70,8402	,158
		Kötü	-58,9931*	,020
		Orta	-8,9693	,394
		Çok İyi	2,3547	,997
	Çok İyi	Çok Kötü	68,4855	,200
		Kötü	-61,3478*	,021
		Orta	-11,3240	,588
		İyi	-2,3547	,997
Vramış/ Çalışıyormuş gibi Yapma Tukey HSD	Çok Kötü	Kötü	6,667	,998
		Orta	-10,711	,981
		İyi	-19,311	,851
		Çok İyi	-12,029	,972
	Kötü	Çok Kötü	-6,667	,998
		Orta	-17,378	,592
		İyi	-25,978	,180
		Çok İyi	-18,696	,552
	Orta	Çok Kötü	10,711	,981
		Kötü	17,378	,592
		İyi	-8,600*	,046
		Çok İyi	-1,318	,999
	İyi	Çok Kötü	19,311	,851
		Kötü	25,978	,180
		Orta	8,600*	,046
		Çok İyi	7,282	,447
	Çok İyi	Çok Kötü	12,029	,972
		Kötü	18,696	,552
		Orta	1,318	,999
		İyi	-7,282	,447

Sağlık durumuna göre çalışanlar arasında işe gitmeme ile işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında anlamlı farklılıklar görülmektedir. İşe gitmeme davranışında görülen farklılıklar; sağlık durumu *kötü* olan çalışanların, *çok kötü* (129,8333), *iyi* (58,9931) ve *çok iyi* (61,3478) olan çalışanlara göre daha fazla işe gitmeme davranışı göstermelerinden kaynaklanmaktadır. İşte varmış/çalışıyormuş gibi yapma davranışı gösteren çalışanlar arasındaki farklılıklar da; sağlık durumu *iyi* olan çalışanların *orta* düzeyde olan çalışanlardan daha fazla (8,600) bu davranışı göstermelerinden kaynaklanmaktadır. Bu durumda H_2 hipotezi kabul edilmiştir. H_{2a} hipotezi sağlık durumu iyi olan çalışanların işe gitmeme ortalamaları sağlık durumu kötü olanlara göre daha az olarak bulunduğu için kabul edilmiştir. Ancak sağlık durumu iyi olan çalışanların orta düzeyde olan çalışanlara göre çalışıyormuş gibi yapma ortalamaları daha yüksek bulunmuştur ve H_{2b} hipotezi red edilmiştir.

8. Tartışma

İşe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışları örgütlerin performans ve verimliliklerinde oldukça önemli kriterlerdir. Çalışanların bu davranışlarındaki sıklıklar hem maliyet ve performans kaybı yaratmakta hem de çalışanların örgütlerine karşı duygu durumlarını ortaya koymaktadır. Bir örgütte devamsızlık ve performans düşüklüğündeki olumsuz artışlar aslında örgütte insan kaynakları yönetimi anlamında iyi uygulamaların yapılamadığının da göstergesidir. Özellikle ücret düşüklüğü ve sağlık sorunlarındaki artışların yarattığı başarısızlıklar, örgütün insan kaynakları yönetimi anlamında kendini geliştirmesi gerektiğinin önemli sinyalleridir. Bunun yanında daimi veya gruplu olarak tercih edilen çalışma şekillerinin de çalışanlarda yarattığı travmalar titizlikle değerlendirilmelidir. Bu çalışmada madencilerin gelir düzeyi, sağlık durumu ve çalışma şekillerinin işe gitmeme ve çalışıyor gibi yapma davranışlarını anlamlı olarak etkilediği görüşü desteklenmiştir. Bu bağlamda örgütte insan kaynakları yönetimine daha fazla özen gösterilmesi gereği belirmiştir. Aşağıda madencilerin sağlık sorunlarının, gelir düzeylerinin ve çalışma şekillerinin işe gitmeme ve çalışıyor gibi yapma davranışlarını ne yönde etkilediği tartışılmıştır.

Daimi çalışanlar ile gruplu çalışan madenciler arasında işe gitmeme davranışı yönünden istatistiksel olarak anlamlı bir fark görülmezken işte çalışıyormuş gibi yapma davranışlarının anlamlı farklılık gösterdiği görülmüştür. Bu davranışta gruplu çalışan madencilerin işte çalışıyormuş gibi yapma davranışını daha fazla gösterdikleri sonucu elde edilmiştir. Bunun sebebi olarak gruplu çalışan madencilerin yılsonu yapılacak performans değerlendirmelerinde daimi çalışanlar gibi sorumlu tutulmayacak olmaları gösterilebilir. Bunun yanında kuruma tam bir bağlılık ya da aidiyet duygusu taşımayabilirler. Bu da eğilimin artmasına sebep olabilir.

Madencilerin gelir gruplarına göre işe gitmeme ve işte varmış çalışıyormuş gibi yapma davranışları incelendiğinde her iki davranışın da anlamlı fark gösterdiği sonucu elde edilmiştir. İşe gitmeme davranışında, geliri 1001-2000 tl. arasında olan madencilerin, geliri 1000 tl.'den az olan madencilere göre daha fazla (37,1760) işe gitmeme davranışı gösterdiği görülmüştür. İşe gidilmeyen gündeki ücret düşüşleri 1000 tl.'den az geliri olan gruba göre daha az önem taşıdığı için bu durum görülebilir. Gelir grubuna göre işte çalışıyormuş gibi yapma davranışı gösteren çalışanlar arasındaki fark ise geliri 1001-2000 tl. olan madencilerin, geliri 2001 tl.'den fazla olan madencilere göre daha fazla (45,898) olmasından kaynaklanmaktadır. Madencilerin kendi yaptıkları içsel değerlendirme sonucu daha az ücret almaları, daha fazla çalışıyormuş gibi yapma davranışını göstermelerine sebep olarak gösterilebilir. Geliri 2001 tl.'den fazla olan gruba göre emeklerini kıyasladıklarında sömürüldüklerini düşünebilirler veya daha farklı negatif duygular hissederek bilerek işi yavaşlatma ya da çalışıyor gibi görünme davranışı gösterebilirler.

Sağlık durumu konusunda kendilerini hissettikleri hallere göre madencilerin işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışlarının anlamlı farklılık taşıdığı görülmüştür. Sağlık durumunu “kötü olarak ifade eden çalışanların “iyi”, “çok iyi” ve “çok kötü” şeklinde ifade edenlere göre daha fazla devamsızlık yaptıkları görülmüştür. Bu durumda sağlık durumunu “çok kötü” olarak ifade eden işe giden çalışanlar bulunmaktadır. Bu durumda ise çalışıyormuş gibi yapma davranışının varlığı düşünülmektedir. Bunun yanında çalışıyormuş gibi yapma davranışının, sağlık hallerini “orta” olarak ifade eden madencilere göre “iyi” olduğunu ifade eden madencilere göre kaynaklandığı görülmüştür. Bu madenciler için işe gitmeyecek kadar kötü hissetmedikleri ancak çalışamayacak kadar sağlık durumlarının kötü olduğu sonucuna varılabilir.

İşe gitmeme ve çalışıyor gibi yapma davranışlarının önüne geçilebilmesini sağlayan insan kaynakları politikalarının ücretlendirme, sağlık problemlerinin çözümüne odaklanma ve çalışma şekillerini işçilere göre düzenleme gibi sosyo-demografik uygulamalardan geçtiği görülmektedir. Ancak bunun yanında çalışanların örgütlerine karşı adanmışlık, örgütsel bağlılık veya örgütsel vatandaşlık gibi duygu ve davranışları geliştirmesini sağlayacak düzenleme ve uygulamaların da yöneticiler ve insan kaynakları profesyonelleri tarafından sisteme kazandırılması gerekmektedir.

Çalışmada elde edilen veriler anket yöntemiyle anlık veri olarak incelendiğinden taşkömürü madenciligi için geçerli sonuçlar sunmaktadır. Çalışmadan elde edilen sonuçlar ve yorumların diğer sektörlerde kullanılması, hatalı değerlendirmelere sebep olabilir. Araştırmanın kısıtı, işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma davranışlarında etkili olduğu görülen gelir, sağlık durumu ve çalışma şekli gibi değişkenlerin sadece yeraltı madenciligindeki etkilerini araştırmasıdır.

Sonuç ve Değerlendirme

Ağır endüstri kolu olan madencilik sektöründe tehlikeli ve riskli çalışma koşulları madencilerin performanslarını etkilemekte, işyerinde verimlilik kayıplarına yol açmaktadır. Literatürde işe gitmeme/devamsızlık konusunda teorik ve ampirik düzeyde oldukça çalışma bulunmaktadır. Ancak İngilizce literatürde presenteeism Türkçe karşılığı olarak çalışıyormuş gibi yapma konusunda çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Bu çalışma ilgili kavramlar konusunda yapılmış çalışmaları ağır endüstri kolu yeraltı madenciliginde incelemektedir. Çalışıyormuş gibi yapma davranışını sektörler itibarıyla ampirik olarak ele alan ve istatistiksel analizlerle destekleyen çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Çalışma bu yönüyle presenteeism konusunda ampirik çalışmaları artırma ve yol gösterici olma niteliği taşımaktadır.

Bu çalışmada örgütlerde verimlilik kaybının nedenleri arasında görülen işe gitmeme ve işte çalışıyormuş gibi yapma davranışları istatistiksel olarak incelenmiştir. Madencilerin bu davranışları göstermelerinde etkili olabileceği düşünülen sosyo-demografik değişkenler değerlendirilmiştir. Bu bağlamda, madencilerin gelir gruplarına göre, sağlık durumuna ve çalışma şekline göre işe gitmeme, işte çalışıyormuş gibi yapma eğilimleri üzerinde anlamlı farklılıklar olduğu görülmüştür. Buna karşılık madencilerin bu davranışları göstermelerinde yaş, medeni durum, eğitim düzeyi, görev türü, boy, kilo, kurumda çalışılan süre, kaza geçirme ihtimali konusunda düşünce ve endişe, yapısal özellik ve babalarının madenci olup olmamaları gibi diğer unsurların herhangi bir etkisi olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Bu çalışma ağır endüstri kolu olarak yeraltı madenciliğinde işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerinin hesaplanması ve ortaya konulması açısından literatüre ve uygulamacılara katkı sağlamaktadır. Riskli ve tehlikeli bir endüstri kolu olarak yeraltı madenciliği fiziksel, psikolojik ve sosyal olarak çok fazla unsuru içinde barındıran hassas bir sektördür. Performans ve verimliliğin önemli göstergesi olarak madencilerin işe gitmeme ve çalışıyormuş gibi yapma eğilimlerini etkileyen sosyo-demografik unsurların neler olabileceğinin belirlenmesi, sektörün sürdürülebilirliği için büyük önem taşımakta ve yöneticilere yol gösterici olabilmektedir. İşe gitmeme ve çalışıyor gibi yapma davranışlarını farklı sektörlerde

Kaynakça

- Akdoğan, A. A., Harmancı, Y. K. ve Bayram, A. (2018). Algılanan Örgütsel Adalet ve İşte Var Olamama (Presenteeism) İlişkisinde Stresin Aracı Rolü, *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi 2018 Cilt: 7 Sayı: 2*, 197-211.
- Akpınar, T. ve Çakmakkaya, B. Y. (2014). İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü 273 İş Sağlığı ve Güvenliği Açısından İşverenlerin Risk Değerlendirme Yükümlülüğü, *Çalışma ve Toplum, 2014/1*, <http://calismatoplum.org/sayi40/akpinar.pdf>.
- Bacak, B. ve Yiğit Y. (2010). İş Devamsızlığın Nedenleri, Ekonomik Sonuçları ve Azaltılması İçin Alınması Gereken Önlemler, *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi, 5(1)*, 29-44.
- Camkurt, M. Z. (2013). Çalışanların Kişisel Özelliklerinin İş Kazalarının Meydana Gelmesi Üzerindeki Etkisi, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi, Cilt: 24 Sayı: 6 / Cilt: 25 Sayı: 1-2*, 70-101.
- Çiftçi, B. (2010). İşte Var Ol(Ama)Ma Sorunu ve İşletmelerin Uygulayabileceği Çözüm Önerileri, *Çalışma ve Toplum, 2010/1*, s. 153-174.
- Çoban, Ö. ve Harman, S. (2012). Presenteeism: Nedenleri, Yarattığı Örgütsel Sorunlar ve Çözüm Önerileri Üzerine Bir Alanyazın Taraması, *SÜ İİBF Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 12(23)*, 157-178.
- Gül, H. (2007). İş Stresi, Örgütsel Sağlık ve Performans Arasındaki İlişkiler: Bir Alan Araştırması, *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, 2007-12, Sayı 3, Cilt 2*.
- Günbeyi, M. ve Gündoğdu, T. (2010). Polis Teşkilatının "İşkolik" Çalışanları, *Doğuş Üniversitesi Dergisi, 11 (1) 2010*, s. 56-63.
- Harrison, D. A. ve Joseph J. M. (1998). Time for Absenteeism: A 20-Year Review of Origins, Offshoots, and Outcomes, *Journal of Management, 24(3)*: 305-350.
- Hesapro Projesi (2013). İş Sağlığı – Güvenliği ve Verimlilik İlişkisi, *Hayat Boyu Öğrenme Programı – Nisan 2013*, s. 1-33.
- Kapar, R. (2012). Ekonomik Krizlerin Çalışanların Sağlığı ve Güvenliği Üzerindeki Etkileri, *Çalışma ve Toplum, 2012/3*, ss. 73-100.
- Karabulut, T., Okka Ö. F. ve Başel, H. (2006). Bireysel Performansa dayalı Ücret ve Verimlilik İlişkisi: Bankacılık Sektöründe Örnek Uygulama, *Selçuk Üniversitesi Karaman İİBF Dergisi, Sayı 11 Yıl 9 Aralık 2006*.
- Kessler, R., Petukhova, M., McInnes, K. Harvard Medical School T. Bedirhan Üstün ve World Health Organization (2007). Content and Scoring Rules for the WHO HPQ Absenteeism and Presenteeism Questions, s. 1-8.
- Kessler, R.C., Ames, M., Hymel, P.A., Loeppke, R., McKenas, D.K., Richling, D., Stang, P.E., Üstün, T.B. (2004). Using the WHO Health and Work Performance Questionnaire (HPQ) to Evaluate the Indirect Workplace Costs of Illness, *Journal of Occupational and Environmental Medicine, Cilt 46, Sayı 6*, s. 23-S37.
- Kessler, R.C., Barber, C., Beck, A.L., Berglund, P.A., Cleary, P.D., McKenas, D., Pronk, N.P., Simon, G.E., Stang, P.E., Ustun, T.B., Wang, P.S. (2003). The World Health Organization Health and Work Performance Questionnaire (HPQ), *Journal of Occupational and Environmental Medicine, Cilt 45 Sayı 2*, s. 156-174.

- Korkmazer, F. (2016). Psikolojik Sermayenin Çalışan Performansına Etkisi: Sağlık Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), s. 271-281.
- Nielsen, Ann-Kristina L. (2008). Determinants of Absenteeism in Public Organizations: A Unit-Level Analysis of Work Absence in a Large Danish Municipality, *The International Journal of Human Resource Management*, 19(7): 1330–1348.
- Ocaktan, E. (2014). Meslek Hastalıkları, *Çalışan Sağlığı ve Güvenliği Eğitimi ve Çalıştayı – T.C. Sağlık Bakanlığı*, s. 1-64.
- Onay, M. ve Ergüden, S. (2011). Örgütsel-Yönetimsel Motivasyon Faktörlerinin Çalışanların Performans ve Verimliliğine Etkilerini İncelemeye Yönelik Ampirik Bir Çalışma: Manisa Sosyal Güvenlik Kurumu, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2011 ISSN: 1309 -8039, s. 221-230.
- Öztürk, T. (2010). İnsan Kaynakları Yönetiminde Performansa Dayalı Ücret ve Teşvik Sistemi, *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, Cilt 2, Sayı 2, s. 1-10.
- Ramsey, J., Punnett B. J. ve Dion G. (2008). A Social Psychological Account of Absenteeism in Barbados, *Human Resource Management Journal*, 18(2): 97–117.
- Savall, H. (2003). An Updated Presentation of the Socio-Economic Management Model, *Journal of Organizational Change Management*, Cilt 16, Sayı 1, s. 33-48.
- Schultz, A. B. Chen, C. ve Edington, D. W. (2009). The Cost and Impact of Health Conditions on Presenteeism to Employers, A Review of the Literature - Review Article, *Pharmacoeconomics*, Cilt 27, Sayı 5, Michigan USA, s. 365-378.
- Sezgin, T. (2013). Çalışma Süresi Modellerindeki Değişim ve Çalışan Sağlığı Üzerine Etkileri, *ÇSGB Çalışma Dünyası Dergisi / Cilt: 1 / Sayı: 1 / Temmuz-Eylül 2013 / s. 137-143*.
- Ünlü, A. E. (2013). İş Sağlığı ve Güvenliği Uygulamalarının İşletmeler Üzerindeki Ekonomik Etkileri, *Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Bursa-2013*, s. 1-32.
- Yılmaz, İ. (2015). Onlar Artık Daimi, [Çevrim-içi: <http://www.pusulagazetesi.com.tr/h52949/onlar-artik-daimi/>], Erişim tarihi: 22.1.2016.
- Zhang, W. vd. (2011). Measuring Time Input Loss Among Patients With Rheumatoid Arthritis Validity and Reliability of The Valuation of Lost Productivity Questionnaire, *JOEM _ Cilt 53, Sayı 5*.

Extended Abstract

Aim and Scope

Absenteeism and presenteeism behaviors and frequency of these behaviors mean significant loss of productivity and performance for organizations. The incidence of these behaviors decreases considerably in organizations where the managers perform the necessary human resources practices well. The more well controlled the behavior of absenteeism and presenteeism, the more the costs may be reduced. In this study, socio-demographic factors that affect absenteeism and presenteeism behaviors in mining industry which is a dangerous and risky heavy industry group have been tried to be determined.

When managers find out in which groups absenteeism and presenteeism behaviors are more common, they will be able to develop strategies specific to those groups. In this way, practices that will prevent the losses of working days will be realized. Study the causes of absenteeism and presenteeism is examining behavior in terms of socio-demographic factors. The study examines the causes of absenteeism and presenteeism behaviors in Turkey Hard Coal Authority in terms of socio-demographic factors.

Methods

The aim of this study is to reveal the socio-demographic factors that are determinative in the demonstration of absenteeism and presenteeism behaviors which are thought to have significant effects on the efficiency of TCMC. For the sampling method, the employees who were periodically received occupational safety training from each institution were selected by stratified sampling by proportion to the number of employees.

The data to be used in the study were obtained from Kozlu, Karadon, Üzülmöz, Amasra and Armutçuk Establishments which are affiliated to TCMC. The number of miners working in these institutions under the TCMC is 6,323, and the minimum number of samples to be surveyed is 364 and 606 underground employees have been reached. Sampling type;

It consists of underground miners who are subjected to occupational safety training through stratified sampling, which is proportional to the number of employees from each institution affiliated to TCMC.

Findings

Significant differences were found on the absenteeism and presenteeism behaviors of miners according to income groups, health status and working style. On the other hand, it was concluded that miners age, marital status, education level, working type, height, weight, time worked in the institution, thoughts and worries about the probability of having an accident, structural features and whether their fathers were miners or not had no effect on these behaviors.

While there was no statistically significant difference in absenteeism behavior between permanent and group workers, presenteeism behaviors showed a significant difference. When the absenteeism and presenteeism behaviors of the miners were examined according to income bracketed, it was found that both behaviors showed a significant difference. Absenteeism and presenteeism behaviors of miners differed significantly according to their state of health.

Conclusion

It is seen that human resources policies that prevent absenteeism and presenteeism behaviors go through socio-demographic practices such as remuneration, focusing on the solution of health problems and arranging the working methods according to workers. However, the regulations and practices that will enable employees to develop feelings and behaviors such as engagement, organizational commitment or organizational citizenship towards their organizations should be brought into the system by managers and human resources professionals.